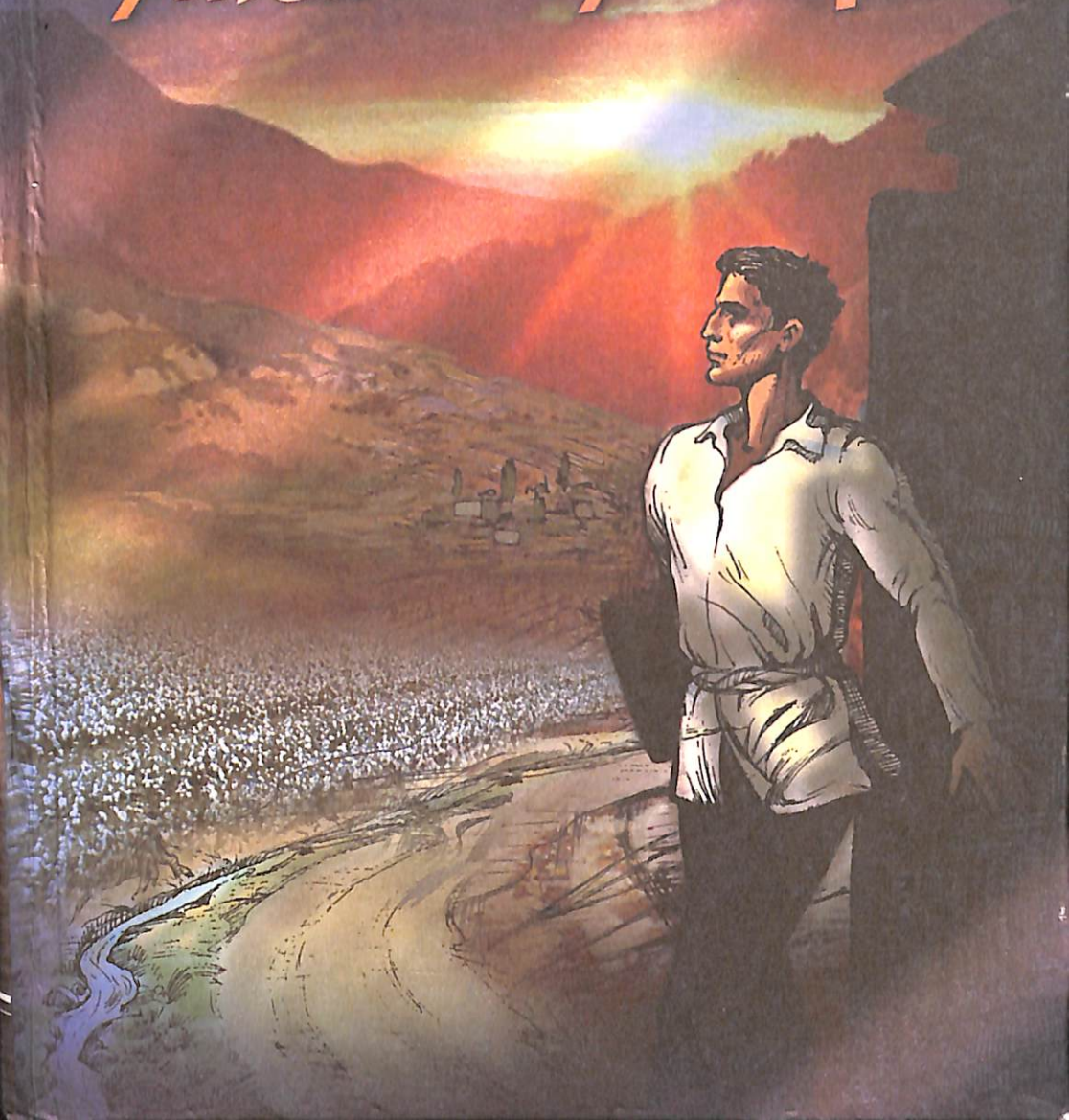

Омина Тожибоева

Ёлғизбоғнинг ўтган кунлари

Б4(5v)4

Т. 60

Омина Тожибоева

Ёлғизбоғнинг ўтган кунлари

Роман

ЎЗБЕК АРМ
Ўзбекистон Республикаси

2015

ТОШКЕНТ
«ЎЗБЕК ИСТИҚУЛОҚ»
2015

УЎК: 821.512.133
КБК 84(5Ў)7
Т-60

ISBN 978-9943-01-960-7

© «O'ZBEKISTON» HMHY, 2013.

БИРИНЧИ ҚИСМ

1

Қуёш тонг йўлларига нур тўшаган. Андижон – Тошкент поездидан эрталаб тушган Фозилжон қаддини ғоз тутиб, ўнг қўлидаги кора жомадонини кўтарган ҳолда вокзал қаршисидаги такси тўхтайдиган жойга келиб, навбатга турди. У одати бўйича костюмининг чўнтагидан оппоқ батист рўмолчасини олиб, юзининг у ер-бу ерини артган бўлди. Хиёл четга чиқиб, шимининг почасини кўтарди ва пайпоғининг резинасига кўрнинишдан қоғоздан фарқи йўқдек тахланиб кистирилган бир парча сурпни олиб, кора локли туфлисини ярқиратиб артди. Сўнг сурпни ўрнига қўйиб, қаддини ростлаган ҳам эдики, такси келиб тўхтади. Одамлар бирпасда машинани ўраб олишди.

– Пахтаободга бораман! – деди шофёр шоп мўйловини бураганича йўловчиларга бир-бир назар ташларкан, – борми Пахтаободга!

– Ахир бу ердан фақат шаҳар маршрути бўйлаб...

– Э, гапни чўзманлар! Шунгаям ота гўри қозихонами?! Мабодо у ёкка кетадиганлар бўлса опкетмокчийдим, – дея гапни чўрт кесди, – жа-а, шу шаҳарди одамлари майда гап бўлади-да... Нима бало, зақундан туғилганми булар? Борми Пахтаободга!

– М-мен бораман, – Фозилжон шоша-пиша олдинга интилди, – мен бораман!

– Вой! – жириллади ориққина хотин, – оёғимни босди, тўнка!

– Хих, қишлоқи, районга такси қаердан кетишини билмас экан-у, товба, шу ҳолингга нима қиласан такси миниб?!

– Олифта-с, мунча шошади. Би ширладн паканароғи, борасан ўша Пахтаободнингга! Хих!

– Э-э, бўлинг тез-тез. Шофирдин шофёр, – ишим тингиз! Жомадонни бу ёкка!

У машинанинг орка капотини очиб, жомадонни жойлади ва машинага ўтириб, газ берди. Йўлга тушинди. Хўмрайган, ковоғи уйилган ва гезарган баширалардан узоклашмишаркан.

– Андижонга биринчи келишингизми? – сўради шофёр.

Йўк! Бундан ўн беш йиллар олдин ҳам келганман. Ўшанда Пахтаободга шу бекаатдан кетган эдик.

Ҳа, ундан бери канча оқин сувлар оқиб кетди. Шаҳар тартиби ўзгарди. Районларга бориладиган бекаат ҳозир Соёғузарга кўчирилган. Лекин у ерга шу ердан борилди. Шунга бирров киргандим-да...

Фозилжон индамади. У шаҳар бўйлаб елдек учиб бораётган машина ойнасидан Андижоннинг бошқа шаҳарлардан фаркли ўларок гўзал хуснига мафтун бўлганича хаёлга чўмди: «Чарх айланавераркан, вақт эса ўтавераркан, вақт билан ёнма-ён умр ҳам... Мана шу ўн беш йил ичида шунчалар ўзгариш, ақл бовар килмайди. Ажабо! Шоирлар дунёнинг тинчи йўк дейишади, аслида унинг тинчинини бузган бизлар эмасми? Ахир одамлар бўлмаса, бу кўхна заминда шунча юксалиш бўлармиди?..»

– Жа-а, бу шаҳарди одамлари зақунчи бўлишадн-да...

Шофёрнинг гулдуракдай овози Фозилжоннинг хаёллари тўзғитиб юборди.

– Тийинни тийинга уриштиришади. Хих, шаҳарда яшаш учун ҳамма конун-қоидани билиш керак. Яхшиям пешанам ариб, районга қатнайман. Бўлмасами, эҳ-хе, сиқилиб сил бўлармидим?..

Шу пайт чорраҳадан ўтиб кетаётган беш-олтита кизларга кўзи тушиб, машинани истар-истамас тўхтатди.

– Э-э, тезрок ўта колсаларинг-чи? – тўнғиллади тоқатсизланиб, – худди хоннинг кизларидай солланишларини

каран? Товба! Бу оламда гўё улардан бошқа ҳеч ким йўк! Э, бўлсаларнинг-чи эшмасдан...

Фозилжон мийиғида кулиб қўйди. Энди уни бир текисда учиб кетаётган машина лоҳас қила бошлади. Мудраб кетаётган кўзларини базўр очиб, шофёрга қаради. У аллақандай куйни хиргойи қилганича сергак борарди. Фозилжон уйқусини қочирини учун ундан-мундан гаширган бўлди. Аксига олиб гап қовушавермади.

– Энди ука, – деди шофёр, – анови «Шохбекат»га кириб, яна учта йўловчи олсам...

Ака, шом тушмай етиб олсак.

Сиз тўласангиз..?

– Майли.

Шофёр машинага газ берди.

Энди ука, айбга буюрмайенгиз, тирикчилик...

... ..

У машина радиосининг қулогини буради, қўшиқ янгради.

Озода сўзал ўлкам, ҳурматли диёримсан,

Кўп заҳмат ила топган бахтимсану боримсан.

– Қўшиқни ким ёзганини биласизми? – радио овозини настилатиб сўради шофёр.

Фозилжон елка қисди.

– Зокиржон Холмухаммад ўғли Ҳабибий, – қошларини қириб қўйди, – бизнинг Пахтаободдан!

Шофёр радио қулогини борича бураб қўйди. Қўшиқ нафақат салонни, балки бутун оламни тўлдириб янграётгандек эди.

2

Чувамадан ўтишганидан сўнг цемент паннога ёзилган «Пахтаобод диёрига хуш келибсиз!» чорловига кўзи тушган Фозилжоннинг чиройи бироз очилди.

– Пахтаободга яқинда шаҳар номи берилди, хабарингиз бордир?

Фозилжон яна елка кесди.

– Тойс! Сизнинг бу ерга ниди келишингиз-а? Буни боя айтувдингиз. Эсимда йўқ! Ҳм-м. биласизми, ўртоқ Ҳосилов жудайла ишбилармон чикиб қолди. Яқинда манови, кўрсаткич бармони билан ўнг томонни кўрсатди. – Хайрободни кесиб ўтган сайхонлик атрофига ўрдакчилик базаси ташкил этди. Қаранг, бу иш бировнинг етти ухлаб тушнгаям кирмаган-ов. Кўряпсизми, кўлоб ердан ҳам унумли фойдаланса бўларкан. Ҳам гўшт, ҳам тухум. Бу кетишда яқинда юқорига ариза ташласа керак.

Юқорига? Қайси юқорига?

– Ҳа, раҳбариятга-да.

– ... ҲМ-М...

– Ойдан бизга тегишли жойни кўрсатинг, иккинчи Пахтаободни кураман, деб-да.

Фозилжон аста томоқ кириб, кулиб қўйди-да:

– Сал лофлигини ҳисобга олмаганда, яхши ташаббус, деди.

Бу гап шофёрга таъсир қилди шекилли, машинани секинлатиб, қайрилиб қаради:

– Сизга ёлғон, менга чин. Сиз ҳали бошқа лофларни эшитмаган кўринасиз. Мен-ку ўша лофларнинг ёнида яшайпман, тўғрироғи, ичида...

Фозилжон сергакланди. Шофёрнинг дилини оғритиб қўйганини сезиб, лойик бир жавоб қидирди, аммо... Анча лаҳза ўтгач:

– Ҳазиллашдим ака, – деди минғирлаб.

Бу гапдан сўнг шофёрнинг кулфи дили очилиб кетди:

– Яқинда бирон унвон-пунвон олса кераг-ов! Менимча, бериш керак, а, сиз нима дейсиз?

– Ҳа, ойга шаҳар кургач, олади-да...

– Яшанг ака! Вой бунақа маладес бўлмайсиз! Яқинда Малоҳат деган қўшним қўлда олти тонна пахта териб, мукофот олди.

– Оширвордингиз-э, ранжиди Фозилжон, – олти тонна ҳазилакам гапми? Ахир у аёл бўлса, роботмас-ку!?! Қолаверса, олти тонна пахта учун унвон экан...

– Не, сиз ўзи ўзбекистонликмисиз?! – кинояли илжайди шофёр, – у ракам амалда, лекин қоғозда олтинш тонна, бунисига нима дейсиз? Вот где масала? Қоғознинг тили бормидики, бу сир ни сиз билан бизнинг кулоғимизга пичирлаб кўйса... Буниям кўйинг, мановинисига нима дейсиз, ака?! Ўтган йили бир танишим пахта териш машинасининг рангини ўзгартириб кўйиб, техника фанлари номзоди бўлди. Малоҳат-ку меҳнат қилди, пахта терди, буниси-чи?

Фозилжон бироз меровенраганча хаёлга толди: «Гап кошининг оғзи очилди чамаси. Назаримда айрим ноҳақликларни кўриб, юраги тўлиб кетганга ўхшайди. Ахир кимгадир ёрилиши керак-ку».

– Ҳар хил тонфадаги одамлар бор, хафа бўлмайсиз-да, ака. Ахир беш қўл баробар эмас-ку?

– Хафа бўлмай бўладими, оғайни! Ахир ота-боболаримиз экиб келган, момоларимиз қўлда терган пахта. Техника дегани яқин кунларда пайдо бўлди. Бир биз эмас, аجدодларимиз касбига панжа орасидан қараш, тўғрироғи, хиёнат қилиш, ота касбимиз деҳқончиликни ҳақоратлаш эмасми? Битта аёл бир ойда олти тонна пахта терса, воҳвоҳ, бу сафсата ни эшитган биз соғлар эмас, балки жиннилар ҳам кулворади-ку?! Ҳеч бўлмаса бизлардан уялишса бўларди, ахир ҳамма ўзбекистонлик, э, кўйинг, у ёғини гапирмай...

Фозилжон жиддий тортди.

– Ҳа, бу қоғозбозлик охири колхозни емиради, жар ёқасига олиб боради.

– Нега шуни биронта инсон чикиб, хой, ор-номусинг борми, ёлғон гапиргани уялмайсанми, давлатимиз шаънини, миллатимиз ғурурини топтагани қандай ҳаддинг сиғди деёлмайди, – тутақди шофёр, – бунга нима мажбур қиляпти?!

оғзини катта очиб эснади. — Анжон бозорига шунинг учун борувдим-да. Одам бўлса онкетай деб, бирров кирган ерим эди.

— Ака-ука шофёр экансизлар-да?

— Ҳа, акамга кийин. Жўжабирдай жон. Тўрт ғилдиракни айлантриб, турмуш тебратади. Ҳеч бўлмаса якшанба кунлари мол ташигини, бозорга деҳқонларнинг картошка, шёзи-ни элтгин, жуда бўлмаса бензин-мензиндан пуллаб турсанг, битта боланга мактаб формаси келади-ку десам, колхозга хиёнат қилиб-а, дейди. Ўв, колхоз бамисоли бир соғин сир, сенинг ишинг эса хамирдан қил суғургандай гап деб уқтирсам ҳам кўнмайди. Ўв, колхозди кўчасини супуриб, ахлатини олганлар ҳам ғаний бўп кетди, десам яна унамайди. Шунақа у ярамас. Шунинг учун отам кўп ишини менга айтади. Мана, яқинлашиб ҳам қолдик. Пахтаободга ўтсангиз, биз томонларга киринг.

— Раҳмат. А, бу ерларнинг номи нима? Айтмоқчиманки. Мунаввар яшаб турган жой?

— Ёлғизбоғнинг чегараси Дмитровнинг боши.

— Тушунмадим.

— Аввал учта кичик колхоз бўлган, кейин бирлаштиришган, яъни Ёлғизбоғ, Дмитров, Кировнинг яхлит номи «Энгельс»га айланган.

— Тушундим, раҳмат.

— Шўро кўчасида тураман, таксичи Турсунбойдики қайси, деб сўрасангиз, тиши чикмаган бола ҳам дарвозамни кўрсатиб кўяди.

— Миннатдорман.

— Исмиёзи Фозилжон дедийза?

— Ҳм...

— Маъноси доно, ақлли, олим дегани бўлса керак. Фозилжон кизаринди.

— Мен қаттан билай? Кўп доно, ақлли инсонларни фозил одамиди деб эслашади-ку... Бизнинг райкомимизиям шунақа деб эслашса керак. Қизиталокнинг онаси бошқоронғилигида нима еб тукқаникин? Ўзиям хотирадан Худойим қўш қўллаб

берган-да. Униям таги-тахти ўша Ёлғизбоғдан. Аввал ўша колхозда партком бўлган. Кейин олий мактабни битириб, райкомлик лавозимига ўтган дейишади. Буям бир омад-да, а?

– Ҳа, бунақа қобилиятли одамлар камдан-кам туғилади, лекин корчалонлари ҳам кўп бўлади.

Турсунбой, у нима дегани маъносида ўгирилиб қаради. Фозилжон ўзининг устозига нисбатан юрагида пайдо бўлган кекини яширолмай, сиртига чиқариб юборганидан хижолат бўлди. Юзи нимпушти рангга кирди. Бахтга қарши шофёр пайқамади. Ниманиям пайқасин? Эндигина танишишган бўлса. Фозилжоннинг ўтмишидан эса мутлақо беҳабар. Ундай деса, баъзи гаплари худди биладигандай... Унинг ўй-хаёли Мунавварга кетди. Кўз ўнгида у билан бирга Тошкентда ўқиб юрган чоғлари жонланди...

Мунаввар ўрта бўй, чорпахилдан келган, буғдой рангли, юзлари чўтиррок, овози йнгитларнинг овозига ўхшаш, пардоз-андозсиз ҳам истараликкина, бирмунча шаддотрок киз эди. Ёшлиги Ёлғизбоғ кишлоғига ёндош Қумшайдон кишлоғида ўтган. Отаси Қодирқул хожи дехкон, онаси Нортोजи ая эса, диний илмда бақувват бўлгани учун маҳалладошлари Отинбуви деб аташарди. Ота-онасиз қолган ёш Мунавварни холаси тарбиялаб, вояга етказган. Сўраганларга менинг бор таржимаи ҳолим шу деб айтарди. Охирги курс ўргаларида маҳалладош йнгитлар, харидор курсдошлари қолиб, тақдир тақозоси туфайли Қаҳҳоржон исмли монтер йнгитга турмушга чиқди. Ўшанда Фозилжоннинг Пахтаободга биринчи марта келиши эди. Иккинчисида эса... Эрини тоқ уриб ўлганда, ўзларининг гуруҳи билан келишди. Қайтишларида эса умрининг айни гуллаган баҳорида иккита ёш ўғилчалари: Рустам ва Ўқтам билан тул қолганини эслашиб, ачинишган эди. Айниқса, Моҳичехра бошига оқ рўмол солиб бўзлаётган Мунавварнинг холига раҳми келиб, Андижонга келгунларича йнглаб келганди... Фозилжоннинг мана бугунги ташрифи эса учинчиси эди...

Одатда, ўқиш даврида феъл-атвори бир-бирига мос тушганлар гуруҳ бўлиб олишарди. Фозилжонлар ҳам

шундай гуруҳ эди. Юкорида ўзларининг гуруҳи деб тилга олинганлар: Фозилжон Тошкентдан, яна бир найнов лакабли Музроб исмли йиғин Намангандан, Мунаввар – Андижондан ва яна бир киз – Мохичехра Хоразмдан эдилар. Улар шу калдар инок эдиларки, агар биронтаси шамоллаб, иситмалаб колса, касалиниям бўлишиб, дардини тенг тортишардилар. Дарсдан бўш вақтларида ҳам бадний тўгаракка бирга катнашишарди. Спектаклларда Фозилжон кўпрок асосий ролларни ижро этарди. Мохичехра маъшука ролини котираар, Мунавварга эса кўпрок раҳбарлик тимсоллари бериларди. Музроб югурдак, етим кўринишларида устаси фаранг эди. Мана, энди замона зайли билан ҳаммаси кишлок хўжалиги мутахассиси бўлгани туфайли хар юртнинг ушбу соҳаларида баҳоли кудрат ишламоқда эдилар. Музроб – агроном, Мохичехра – партком, Мунаввар – раис, биргина Фозилжон боши берк кўчада...

– Сизда, – деганди Мунаввар ўкиб юрган пайтларида бир куни, – туғма истеъдод бор, ноёб иктидор эгасисиз. Бир кун келиб олим бўласиз.

– Э, оширвордингиз, – деганди уялиб Фозилжон, – олим бўлиш учун...

– Ҳа, олимлар ҳам сизу биздай гап-да, – дея гапини кесганди Мунаввар, – рост гап, Фозилжон, ҳозирдан олий стипендияни олиб турганингизнинг ўзи олимликдан бир нишона эмасми?

– Унинг бунга нима дахли бор?

– Нега дахли бўлмасин? Масалан, бизларга ўхшаб ўтилган темаларни ўзлаштирибгина колмай, унга ҳам ижодий, ҳам танкидий, ҳа, кези келганда, танкидий ёндоша оласиз. Фикрингизни барчага ўтказишда сизга тенг келадигани йўқ. Баъзи масалаларда устозлар билан тортиша оладиган кучга ҳам эгасиз. Бу бир жихатингиз бўлса, иккинчи бир томонингиз шеърлар ва айрим цитаталарни бир ўқишдаёқ ёдлаб оласиз. Айниқса, сўзларга янги-янги либослар кийдиришга устасиз. Бу сифатларингиз олим бўлишликдан дало-

лат эмасми? Шунинг учун ҳам сизга устозлар энг нуфузли стипендияни раво кўришган-да...

«Мана, олим ҳам бўлдик, – истехзо аралаш жилмайди Фозилжон ўша гапларни эсларкан, – донғимиз оламни ҳам тутди».

3

Фозилжон Мунавварнинг ярали кўнглини кай йўсин кўтариш ўй-хаёли билан банд бўлиб, етиб келишганини ҳам пайкамай қолди.

– Мана, етиб келдик.

У чўчиб тушди. Шофёр илдам ҳаракатлар билан машина юкхонасидан жомадонни олди.

– Шамсиддин тоға! Сизга Тошкани азимдан суюкли меҳмон опкелдим, – деди қўштабакали дарвоза олдида қўл ковуштириб турган нуроний отахон томон пешвоз юриб бориб, кучоклашиб кўришаркан, – она билан бирга ўкиган, исми Фозилжон. Хўп, мен кетдим.

Ота ёнига қўйилган жомадонга карамай, эпчиллик билан келиб Фозилжонга қўл узатди. У ҳам омонлашди. Бу орада Турсунбой Фозилжон узатган пулга ҳам, отанинг «хай-хай, бир пиёла чой ичиб кет» дея зориллашларига ҳам парво қилмай, жўнаб қолди.

– Ахир тўрт киши ўрнида...

Фозилжон дам қўлидаги пулга, дам узоклашиб бораётган машина кетидан қараб қоларкан:

– Ё ёдидан кўтарилдимикин? – деди ғудраниб, – майли, кейинги гал учрашганимизда берарман.

Ота унинг ҳолатига парво қилмай:

– Худди шамолнинг ўзи-я, гув этиб келади, гув этиб кетади, – дея алқади унинг ортидан қараб қоларкан, – ошнамми сўраб қўй?!

Гарчанд сўнги сўзларини Турсунбой эшитмаса-да, Шамсиддин тоға унинг отасига ғойибона салом йўллади.

– Хай, умридан барака топсин, ошнам шу ўғлидан кўр-япти. Шунчун машойхлар айтиб кетган-да, ўнта бўлсаям

биттаси, битта бўлсаям, Худо буюрса ўша биттадан кўрасан деб. Тўғри-да, а, меҳмон, қани ичкарига...

Ота жомадонни кўтариб, шиддираганича дарвоза ортидаги йўлакдан юриб кетди. Фозилжон теварак-атрофни кузатаркан, таажжуби орди. Чунки у Мунавварнинг ҳовлисини бунчалар олдин тасаввур қилмаган эди. Катта асфальт йўлнинг у четида, колхознинг жигарранг равотли саройи, равот ёнидаги сиймоғочга қўндирилган радиокарнай, сарой деворлари эса қишлоқ аҳлининг паст-баланд томлари улашиб кетган. Бу бетида эса давлат томонидан режа асосида бир хил солинган уйлар бўлиб, Мунавварга дахлдор дарвоза ҳам бошқаларники қатори эди. Шу пайт қаршисида пайдо бўлган ота уни яна ичкарига таклиф қилди. Ҳовли чорсигина бўлиб, этагини анҳор кесиб ўтган. Унинг икки четида мевали дарахтлар яшнаб турар, ораларида кўкка бўй чўзган тераклар ҳам бор. Дарахтлар тагида эса сафсар, чиннигул, райҳон ва тожигуллар қийғос очилган. Ариқ четидан ҳовли саҳни томон узун-қиска жўякларда турли резавор экинлар экилган. Уч хона олди айвонли уй, ёнида туташ ошхона. Ҳовли-эшик саҳни ток соясидан салқин. Томорқа билан эшик саҳнини кичкинагина ариқча ажратиб турар, икки қирғоғи рангбаранг атиргуллар, райҳону жамбиллар билан қопланган. Ток соясига иккита – бири катта, усти ёпиқ ва бири кичикроқ сўри ёндош қўйилган. Каттасига янги атлас, баркут тўшаклар тўшалиб, оппоқ пар болишлар суяб қўйилган.

– Қани меҳмон, сўрига чиқинг.

Фозилжон сўрига чиқиб ўтирди ва қаршисида тиз чўккан отага таклидан икки қўлини жуфтлаб, дуога очди:

– Омин, қадам етди, бало етмасин, ўлганларга иймон, қолганларга сабр берсин, Оллоху акбар, – дегач, улар очик кафтларини юзларига суртдилар.

– Мунаввар холасидан айрилибди, эшитиб хафа бўлдик.

– Ҳа, хола эмас, она эди боёкиш. Ота-онаси, эридан эрта ажрагани учун боёкиш холасига жа-а суяниб қолган эди-да.

Ота Куръон тиловат қилмоққа тутинди. Дуо қилиб бўлгач, Фозилжоннинг у ёк-бу ёкка қараганини кўриб:

– Яхшиям иш деган нарса бор, – дея гап бошлади ота, – одамми сал овутади. Айтарлар-у, бу ўлим ёмон офатдир, соғни девона, девонани жинни киладир деб... Шунака, давоси йўк кучли дард бу. Лекин бундок ўйлаб кўрсангиз, бирон ўлган зот ул ердан келиб, тирикдан хол сўраган эмас. Шунни била туриб куяверамиз-да, меҳмон. Яхши, боёкиш сал ўзини тутиб олди. Ўзиям кўни-кўшнилари, кариндош-уруғлар кўймадик-да. Ҳайтовур, кулоғи бор экан, насиҳатимизни олди.

– Кексамиди?

– Пайгамбар ёшида эканми-е... Тўсатдан бўлди-да, бу иш. Гафлатда қолди боёкиш.

– Кўринмайди?

– Ҳа энди, планни тўлдирамиз деб кимираганки далада. Ҳай, Худо баракасини берсин.

Ота шиппиллаб пастга тушиб кетди. Салдан кейин елкасида сочик билан чилопчин кўтариб келди. Офтобани бир кўлида ушлаган отага қараб, Фозилжон бироз ўнғайсизланди:

– Мен, ўзим... – дудукланди у.

– Келинг ўғлим, тортинманг, ахир менгаям савоб керак-да.

Фозилжон кизариб, илиқ сувда кўлини ювди, сочикка артаркан, миннатдорлик изҳор қилди.

– Узоқдаги кариндошдан яқиндаги кўшни аъло деганларидек, узоқ-яқиндан кептурган фотиҳачи эркакларга мен, аёлларга эса у томондаги кўшнининг кизи яраб турибди, – деди ота кўлидагиларни пастга қўятуриб, – боёкишнинг кўнглини кўтарганиям одам керак-да, ахир. Бу ўлим дегани одамми ҳўл гаврон кип қўяди, на тутаб тугамайсан, на ёниб адо бўлмайсан.

Ота гапини тугатмасдан дарвоза тагида оқ рангли «Волга» пайдо бўлди.

– Ана, ўзиям кепқолди.

Ота шоша-пиша дарвоза томон юрди. Фозилжон ўтирган ерида қайрилиб қаради. Пишиқ ўрилган сочларини турмак-

лаб, устидан зангори. сими рўмол ўраган, таги қора, атиргулли кремплин кўйлагини хилшиллатиб, бир кўлини костюмининг чўнтагига солиб, иккинчи кўлини юриш ҳаракатига мос тўлғаганича пешвоз келаётган Мунавварни кўрди. Фозилжон шонлиб қолди.

– Э-э, келинг, келинг Фозилжон, – бу орада Мунаввар сўри зиналаридан кўтарилиб чиқишга улгурди ва кадрдонларча кучоқ очиб кўришди, – қандай шамол учирди? Сизни кўрар кун ҳам бор экан-а? Идора ёнида тургандим. Турсунбой айтиб қолди. Суянганимдан қанот боғлаб учиб келдим. Қани, марҳамат, ўтиринг.

Рўпарама-рўпара ўтиришди.

– Айрим нохуш гаплар кулоққа чалиниб, шунга, у ёғини гапиролмади Фозилжон.

– Нимасини айтасиз, қанийди тушга айланиб қолса, – Мунавварнинг кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди, – соғинасоғ одамни бир кунда йиғиштириб кўйсанг, жа-а алам қиларкан. Касалини боксанг ҳам армон қилмайсан, лекни... Ҳа, ўлди-кетди. Ишкилиб жойлари жаннатда бўлсин. Эҳ, Фозилжон, – лаҳза сукутдан сўнг, яна сўзида давом этди, ўлимнинг дарди бетутун ўт бўлиб, бутун борлигининг ёндираверар экан, – чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди, – онамдан кейин суяниб қолган тоғим эди, юрагимда гуллаб турган боғим эди. Нима қилай, жонимга жон, аклимга ақл кўшиб тарбиялаган онажонимдан айрилиб қолдим.

– Ие, бу нима гап?! – дастурхон ва яна ул-бул кўтариб келган ота Мунавварга юзланди, – ўлганга йиғлаган эсиз кўзим, нодонга сўзлаган эсиз сўзим, дегувчи машойихлар, ахир меҳмон келгандан бери туз тотгани йўқ, қизим.

Фозилжон ийманиб, томоқ кирди. Ота буни ўз билгича тушунди ва Қуръон тиловат қилмоққа тутинди. Фотиҳадан сўнг яна Мунавварга далда бера-бера, дастга тушиб кетди.

– Ёшлигингда доводир бўласанми, ўлимнинг доғини унча хис қилмас экансан. Ёшинг улғайгач...

– Нимаям қила олардик, Мунаввар, – тасалли оҳангида деди Фозилжон, – фақат бизнинг яқинларимиз ўтибдими? Биз кабилар кўп, бу дардга даво топилмаган! Ахир Ибн Синодай улуғ аллома ҳам ажал тигига бўйин эгиб берган-ку. Унинг олдида биз киммиз?!

Мунаввар анча ўзини қўлга олди.

– Бир кун келиб ўзимиз ҳам бу ёруғ оламни тарк этамиз, Мунаввар!

– Шунни айттинг. Ота айтмоқчи, келганимдан бери дардимни дастурхон қилиб, сизниям...

– Э, йўғ-э, ахир мен шунинг учун келганман-ку.

– Раҳмат. Шунчалар олис жойдан кадр қилиб, ҳол-аҳвол сўраб келганингиз учун бошим осмонга етди, Фозилжон, раҳмат! Мен ҳозир...

Мунаввар аста туриб, кичкина сўри ёнига борди, сўнг этигини ечди. Ҳовли этагидаги анҳор сувида бет-қўлини ювди ва уйга кириб, уст-бошини алмаштириб чиқди. Фозилжон қайрилиб қаради-ю, бир муддат тикилиб қолди. Чунки Мунавварнинг эғнидаги қора атлас уни бирмунча улуғсифат ва сулув кўрсатарди. У Фозилжоннинг қаршисига келиб ўтираркан, мийиғида жилмайиб қўйди.

– Ойлар ўтди чамаси, Моҳичеҳра билан Музроб ҳам келиб кетишди.

– Тинч-омонмикин?

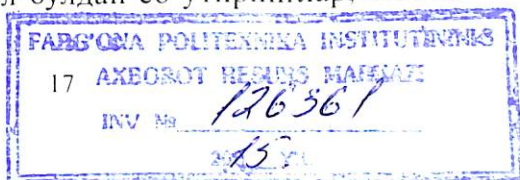
– Ҳа, назаримда сизни ҳам бир йўклашмоқчи.

– Раҳмат.

– Энди анови икки баҳодирни ҳам ўйланг, – чой кўтариб келган ота яна далда бермоққа тушди, – ўлганнинг ортидан ўлиб бўлмаса. Ҳадеб йиғлайверсангиз Худониям қаҳри келади-я. Бу кўрган кунимиз ҳам ҳолва бўп қолмасин, – пиёлаларга қайноқ чой қуйиб узатаркан, яна қўшиб қўйди, – отоси ўлмаган ким бор, оноси ўлмаган ким бор-а кизим, шундайми меҳмон?

– Ҳа, албатта, мен ҳам шунни айтиб турган эдим.

– А, бу бошқа гап, ул-булдан еб ўтиринглар, мен ҳозир.

Фозилжоннинг юраги тўлиқиб, атрофга аланглади. Шу пайт Мунаввар дарвоза олдида пайдо бўлган бакалоққина йигитга қараб деди:

– Абдулхамид, идорага бориб, парткомга айтнинг, бугунги сводка билан ўзи шугуллансин!

Бироздан кейин машинанинг гувиллаган овози эшитилди ва зум ўтмай узоклашди. Ота липиллаб пастга тушаркан:

– Звеновой Одашхон манти кип келган экан, – деди Мунавварга юзланиб, – қаранг-а, меҳмонимизнинг ризки улуғлигини.

– Шунақа, отахон, Фозилжоннинг ризки улуғ, ўзи ҳам.

Ота лаган тўла мантини уларнинг олдида қўяркан:

– Звеновойлигидан ташқари хўпам ажойиб пазандада, – деди, – хай-хай, Одессадан пишириб келдингми, десам, ҳа, сизлар учун Одесса экан, нариги дунёдан ҳам опкеламан, дейди. Э, нафасингни ел олсин, худонинг қаҳри келади-я, бунақа шак келтирмагин десам, нима дейди денг: ғам еманг, аввал Худога бераман, сўнг сизларга, дейди. Ғирт шайтонга дугона-да, бу қизи тушмагур. Олинглар, совимасин.

Иккиси отага шунча манзират қилишди, ота қўнмасдан шипиллаганича ошхонага кириб кетди.

– Илғор звено бошлиғи, – Мунаввар аста гап бошлади, – бу йил оксоқ бригадага бошлиқ қилгим бор. Аҳ-ҳа, манти зўр бўпти-ку, олинг.

– Раислик муборак, Мунаввар.

– Раҳмат, – кулимсиради у, – кўриб турибсиз, раҳбарликнинг турган-битгани *ташвиш экан*.

– Юртга бош-қош бўлиш осонми?

– Шунақайкан. Бемаврид ёққан қор-ёмғир ҳам раҳбарнинг ичига ёғаркан. Бир пиёла чойни ҳам беғалва ичолмас экансан.

– Дехқончилик қалай?

– Эл қатори.

– План яқинлашдимми?

– Яримдан ошдик. Худо хоҳласа, даладаги ҳосилнинг чўғига қараб, ноябрнинг ўрталарида юзимиз ёруғ бўлиб қолса ажабмас, деб турибмиз. Яна ким билади.

– Баракасини берсин.

– Раҳмат. Ўзингизнинг ишларингиз қалай? Ўзингиздан гапиринг, Фозилжон.

– Нимаям дердим, ишляяпман.

– Яқинлашдимми?

– Ҳар қалай, – Фозилжон дув қизарди.

Бу орада чой келтирган отага қараб:

– Сизга яқинда гапириб берувдим-ку, – деди Мунаввар мамнулик билан, – ўша курсдошим-да, ота.

– Турсунбой ҳам шундай деди.

– Бўлғуси олим, ҳозир гўза касаллигига дори топяпти. Худо хоҳласа биз ҳам ўшанда илғорлар қаторига ўтиб оламиз. Ҳам Фозилжондан фахрланиб юрамиз.

– Мунаввар, – ўнғайсизланди Фозилжон, – кераги йўқ.

– Ҳа-да, бундай савоб ишга қўл урибсиз, икки дунёнгиз кам бўлмағай.

Мунаввар ўрнидан кўзгалган эди, ота йўл бермади ва уларни алқай-алқай пастга тушиб кетди.

– Раис опа!

Дарвоза олдида қорачадан келган йигит турар, нимадан-дир ташвишли кўринарди.

– Кел, Солижон, келавер.

– Йўқ, раҳмат! Меҳмонингиз бор экан, безовта қилмай, кейин...

– Гапиравер!

– Ҳ-ҳалиги, Одаш опа яна тўполонни бошлади.

– У ҳозир даладами? Ахир... уч-тўрт кун дам олса бўларди-ку! Нима бўлди?

– Машинанг пахтани қачон тоза терса, ўшанда мени қартамга тушасан, деяпти.

– Тушунтириброк гапирсанг-чи?

– Машинанг чала теряпти. қачонки эгатларда, чанокларда пахта қолдиги қолмас. Ўшанда терасан, деянти. Нима, мен олимпидимки уни ўзгартиролсам.

Шу топда Турсунбойнинг «Ўтган йили бир таннишим пахта терини машинасининг рангини ўзгартириб кўйиб, «техника фанлари номзоди» бўлди», деган гапи Фозилжоннинг кулони остида жаранглаб кетди.

Хм, боравер, мен ўзим гаплашаман.

Ўзинг чикиб кетди.

Бу Одашга қачон ақл кираркин, ахир йигит машинани ўзгартиролмади-ку...

Шу пайт ота иккита чиннида мастава келтирди ва:

– Суюк овқат одамнинг чарчоғини ёзди, – деди Фозилжонга қараб, – олинг, овқат совимасин, олинглар.

– Ўзингиз ҳам ўтиринг.

Кетишга тараддудланган отани Фозилжон дастурхонга таклиф қилди.

– Кампирим ёлғиз, борақолай, – дея ташқарига йўналди. Дакика ўтгач, дарвозанинг бир табақаси қия очилиб, яна отанинг боши кўринди:

– Сал туриб чиқарман, узум новдаларини кесиш керак экан, – деди.

Мунаввар жилмайди.

– Ажойиб инсон, бебаҳо. Олинг, овқат совимасин. Уф, яна кизиб кетяпман.

– Доктор назоратидан ўтинг. Даволанинг.

– Нималар деяпсиз, планни тўлдирмай туриб касалхонага ётишга ҳаққим йўқ.

– Ахир, пахта олдида инсон ҳаёти азиз-ку?!

– Эҳ-ха, Фозилжон, кишлокда яшаганингизда билардингиз. Нима азиз-у, нима азиз эмаслигини...

Фозилжон унинг кўз остлари салқигани ва юзлари сўлиганини кўриб, ачинди. Начора? У истар-истамас маставани қовлаб, бетига сепилган хушбўй кўкатларни аралаштириб, ича бошлади.

– Ўғиллар кўринмайди?

– Рустам Тошкентда, иккинчи курсда ўқияпти. Ўқтам эса ўзимизнинг Кўк кўприкдаги Пахтачилик институтида биринчи курс. Ҳозир пахта ҳашарида. Бўзда.

– Ўх-хў, қап-қатта йиғитлар бўлишибди. Кечагина кичкинтойлар эди. Умр ҳам елдек ўтиб кетаверар экан-да.

– Нимасини айтасиз. Кунни-кеча ўзимиз талаба эдик, бу-гун эса фарзандларимиз.

Фозилжоннинг юраги шув этиб кетди: «Ҳозир мендан ҳам сўраб қолса-я», шошиб қолди.

– Мунаввар, асли студентлик олтин давр экан.

Нимасини айтасиз...

Мунаввар ўйга чўмди. Фозилжон алланечук бўлиб ўтирар, кўп йиллардан бери кўришмаганигани, ё унинг ранслик салобати босганми, ҳар қалай дилдан очилиб гап-лашолмаётганди. Нимаям десини? Профессорникида кечирган онларидан нолисинми? Умримни елга совурдим, дея дийдиё қилсинми? Йўк! У туманли хотираларни э-лашни истамайди, айниқса, аёл киши олдида бўйинни ҳам қилмайди. Унинг боши тегирмон тошидай оғирлашган, поезднинг тақир-туқуридан ухлолмаган кўзлари қизариб кетганди: «Бу эски дунё бағрида неча-неча мен қабила-р ўтган, бундан кейин ҳам ўтаверади. Дунёга нима ҳам. Аммо...» Қалбида бир унсиз шарпа милдираб ҳаракат қилаётгандай сезди ўзини...

Фозилжон бўшаган қосани эринибгина нари сурди. «Эри бўлганда бошқа гап эди, – ўйга чўмди, – яхшиси, мик этмай кетганим маъқул. Нима, қобилятимни синаш учун бошқа дала майдони қуриб кетибдими?»

Фозилжон миясида ғужғон ўйнаётган қарама-қарши фикрлар оғушида, тиши оғриган кишидай чап қўли каф-тини бетига қўйиб, тирсагини сўри четига тираб ўтирарди.

– Боллар неча бўлди?

Кўкқисдан берилган саволдан у қалқиб тушди.

– Ҳм, ҳали онаси йўк, – қулди базўр.

Унинг бу ҳолати бир тўда булут ордидан зўрға юз кўрсатган қуёшнинг хира жамолини эслатарди. Аксига

олиб, ёлғон гапиришга ўрганмаган тили беихтиёр калбидаги истакка қарши ростини сўзламоқда эди.

– Илмий ишларга берилганларнинг кўпи шунақа, – деди Мунаввар, – кеч оила қуради. Устозингиз профессор Саримсоқовмиди?

– Ҳм, лекин...

– Ё ановиндан деяптими? – пулга ишора қилди Мунаввар, – тортинмай айтаверинг?

Менинг институтдан кетганимга бир йил бўлди, – ростига кўчди Фозилжон, – мурса килломадик чоғи. Аниги, бу ишни эплломадим.

Мунаввар ялт этиб қаради, қошлари чимирилди, лаблари кимтинди.

– Эплломадим, денг?!

Фозилжон пешонасини тириштириб, ниманидир ўйлаётган Мунавварнинг хайрон қолар даражада ўзини оғирвазмин тутишига ичида қойил қолди. Ўзининг фикру хаёлларини жувоннинг гап-сўзларига таққослади. Мунаввар ҳамон жим. «Бекор айтдим, – ичи хижил бўлди унинг, – энди нима деб ўйлайди? Камига боши очиқ бўлса?!»

Лекин Мунавварнинг бу сукунатида, юз ифодасида ва қимтилган лабларидаги самимий табассумида дўстона кадрдонлик, аёлларча меҳр эмас, балки раҳбарларга хос чуқур маъно зоҳирлигини сизди. У палапартиш хаёлларга берилганидан, шўхлик қилиб тавбасига таянган бола қаби уялди.

– Ҳар ҳолда сиз йўлингизни топгансиз, одамлардек яшаяпсиз, болаларингиз бор, бахтингиз бор, – анчадан кейин ёлғоннинг юзига тупуриб, ҳақиқатни сўзлади, – менда эса..., ҳеч вақо йўқ!

– Ҳм, кемтик бахтим бор, – Мунаввар истехзоли жилмайди, – сиз ҳам мендек яшашингиз мумкин. Лекин сизнинг йўлингиз, қисматингиз бошқа.

– Қўлингдан келмаган ишга овора бўлма экан.

Яна жимиб қолишди.

– Даладаги ҳаёт қалай?

– Сиз олимлар яратган назария бугун конда бўлса, эртага чўпчак бўлиб қоляпти, яъни бугунги дўппи эртага тор экан.

– Шунақа денг?

– Назарияда вильтга қарши дори тайёрлагунча келиб чиқиш сабабларини ўрганиш қулаймикин? Худди врачлардек, терлаб туриб ечинманг, ўпкангиз шамоллайди, дегувчи мутахассислар керак.

– Ахир, – Фозилжоннинг кўзлари чакнади, – бунинг осон йўли бор, алмашлаб экиш.

– Бунинг эмизикли болаям билади, лекин ўйлаб кўринг, бирданига колхознинг учдан икки қисмини алмашлаш... Унда деворга оёқ битиб, хўкиз туғиб юбормайдими?

– Зарур бўлгач...

– Секретаримиз кўнармиди? – пичоқдай кесди унинг гапини Мунаввар, – айтишга осон, амалда эса... Сизлар юқоридан келаётган буйруқларни қуйига етиб келгунча болалаб қўйишларидан беҳабарсизлар.

– Наҳотки?! Ахир бундан бошқа чора йўқ-ку?!

– Мен ҳам дастлаб сизга ўхшаб хомхаёлларга берилиб юрдим. Гўё янгилик кашф қилгандай, раҳбарларга суюнчиладим ҳам. Аммо кейинчалик ҳаммасига тушуниб етдим.

– Унда бекор ўқибмиз.

Мунаввар истехзо аралаш кулди, сўнг кескин бир ҳаракат билан ўрнидан кўзғалиб, пастга тушиди ва Фозилжонга қараб:

– Биронта янгиликка асосланган фикрни ўртага ташласангиз, дарров ҳар томонлама чўқилашга тушишади. Ҳатто қулоқлари том битиб, эшитгилари келмайди. Йўлини қилинг, ўзингиз чорасини қидиринг, деган жавобга биноан йўлини қилишга ўтсангиз, эски тос, чорасини қидирсангизчи, эски ҳаммом, – деди вазмин, – ярамни янгилаб нима қиласиз-а? Шундай иш қилиш керакки сиз ҳам, кабоб ҳам қуймасин. Лекин қандай қилиб? Мана шу жумбокни ечадиган мард йўқ.

Фозилжоннинг вужудини ени илгина титрок босди. Мунавварнинг гаплари унга таънадай туюлди ва яна, бу факат сенинг кўлингдан келди, деган ишорани ҳам берди. У ўйланиб қолди. Ўйлангани сайин миясига ажиб бир нурдай тиникшик пайдаганини сезди. Ҳалитдан бери Фозилжонга бутун теварак-атроф жонсиздай, файзсиздай туюлган бўлса-да, энди қандайдир умид уни аста-секин оёкка туртизаётгандек, кўзига бутун борлик ҳалимлашаётгандек туюлди. «Демак, шароит, ер структураси ва об-ҳаво шикимига мослаб нав яратиш зарур, аммо кийин масала бу. Хўп, навни-ку яратдик. Лекин ернинг бағрини тилкалаётган вильт уни ҳам парчалаб ташламасмикин? Парчалайди, аниқ бу, еб битиради. Хўш, нима қилмоқ керак?..»

Қачондан бери бу соҳада озми-кўпми шуғулланди, тажрибалар ўтказди. Лекин қаршисида турган аёлга, унинг тушунчасига мос гап тополмаганидан, тажрибаси камлиги боис мижғовлигидан афсусланди. Бу орада янги иссиқ чой дамлаб келиб ўтирган Мунавварга қараб тўсатдан:

– Ерларимиз жуда сахий, – деди викор билан, – дунёда ҳеч бир нарса она тупроғимиздай сахий эмас. Мана, неча асрлардан бери тириклик мавжудотни елкасида кўтариб келяпти, ҳам беминнат боқяпти. Умри ниҳоялаганда эса яна бағрига оляпти. Шоирлар она Ер сўзини шунга киёслаб айтсалар керак. Хўш, ернинг бизларга кўрсатган шунчалар ғамхўрлигига жавобан қандай меҳр-окибат кўрсатяпмиз? Нафсиламрини айтганда, план тўлиши билан шудгорлаб кўямиз-да, баҳор келишини кутамиз. Натижада, кучсиз ердан касалманд ғўзалар униб чикяпти, ҳосил эса...

Мунавварнинг совук ва бепарво киёфасига кўзи тушгач, оғзидаги оғзида – бўғзидаги бўғзида қолди. Бир муддат жим қотди. У Мунавварнинг чапак чалиб, э-э бормисиз, шуни билмас эканмиз-а, дея миннатдорчилик билдиришини кутган эди. Лекин акси бўлиб чиқди.

- Нима қилиш керак? – совуккина сўради у.
- Бокиш керак, ха, киши билан бокиш керак.
- Қандай қилиб?

– Яксара ўғитлаб-да, – тўсатдан миясига келган бу фикрдан мамнун бўлиб, Мунавварга боқди.

– Ҳамма ерга бир хилда ўғитни қандай қилиб едирасиз? Фозилжон каловланиб, нима деб жавоб беришни билмай қолди. Шу туриши гўё игна теккач, пучайган шарга ўхшарди. Бунни сезган Мунаввар уни хижолатдан кутқармоқчи бўлди.

– Ахир мен шавлани, сиз ошни яхши кўрасиз. Камига бир хилда овқат саявериш ҳам кўнгилга уради, ҳам ошқозонни айнилади. Демак, ерга ҳам инсондек қарасак...

– Бўлди, англадим, – кескин бўлди гапини, – тушундим, бу гапингизда жон бор, Мунаввар.

Фозилжон ўйга чўмди. Мунаввар дарвозага қарай-қарай, ичкарига кириб кетди. У аста Фозилжоннинг захлаган, моғорлаган тушунчаларини уйғотаётгандай, гўё зулмат кечада адашиб юрган кимсага йўл кўрсатаётгандай эди. Жувоннинг оддий, дехқонча сўзлари унинг юрагини жизиллатди. Кечагина бундай ҳаётга тупурдим, деган ҳаёлларига барҳам бера бошлади. Юрагига ўт тушди. Назарида, ўша китоб билан олишиб ётган, гаплар йиғиндисидан қондалар чиқараётган бир гуруҳ олимларнинг устидан мазахлаётган каби туйғу борлигини қамраб олди.

– Наҳотки, олимларимизнинг ишлари ёрдам беролмас. Ахир, тажрибалардан туғилган ғоялар ғалвирнинг минг битта кўзидан ўтади-ку?..

Фозилжон профессорга нисбатан дилида олов бўлиб ёнаётган кекини яширолмади.

– Жаҳонга таниқли Саримсоқовки чўпчак яратибди, демак, шунинг учун ҳам мендан воз кечган экан-да, шарманда бўлмай деб.

– Тарихдан маълумки, устози қилолмаган ишда шогирд ўзади. Демак, бирон илинжи борки...

– Йў-ўқ Мунаввар, жуда осонгина, худди дарёга қармоқ ташлагандай ҳал қилди-қўйди. Эмишки, мен бепоён далаларда ўз бахтимни қидириб кўрармишман. Худди эртақлардагидек қидириш...

– Ҳа, ўша даврда яратилган назарияларнинг бугунги кунда кераксизлигини англагани учун шундай қилган. Эҳтимол, тор кабинетдаги тажрибалар кенг дала майдонлари ҳаётига тўғри келмаётгандир. Менинг сезгим шундай жавоб тояпти. Фозилжон.

– Бе. кўл силтади у, – у илоннинг ёғини ялаган одам. Иложи бўлса, бурганинг тухумидан фил ясайди. Ҳас-хашакдан кошона қуради.

Оширвордингиз. Балки шундай қилиш керакдир. Бемақсад яратилган илмий қўлланмалар кимга керак? Ун-вон учун ёзилган диссертациялардан нима фойда? Ўзини танитиш учун ижод қилинган мақолалар-чи? Балки снгиш шуҳрат топганларнинг пардай тўзғиш чоғи келгандир? Устозингиз тўғрисида айтган анови гапларингизга ишонгим келмаяпти. Негаки, айрим устозлар ўта қобилиятли шогирдларидан арзимас баҳона билан воз кечадилар, мустақил фикрлашга, эркин ишлашга ундайдилар. Бундай устозлардан миннатдор бўлмоқ керак.

Шу вақт дарвозадан бир қиз кириб келди. «Ие, Назмия нима қилиб юрибди?» – Фозилжоннинг хаёли қочиб, юраги шиғ этиб кетди.

– Опа, райкомдан кўнғироқ бўлди, кечкурун штабга бораркансиз, – дея қиз бош эгиб саломлашди ва ортига ўгирилди.

– Маъсума!

– Лаббай опа!

Фозилжоннинг кўнгли ўрнига тушди: «Шу қадар ўхшашлик, ё тавба! Сал қолди-я, нега қувлаб юрибсан дейишимга...»

– Ҳм, боравер, кейин.

Мунаввар дилида кечган гапини сиртига чиқармади.

– Котиба кизимиз, – деди ортидан, – жуда оғир табиатли, лекин бироз чақимчилиги бор. Уф! Кечаси сводка олиб борган билан план ўзгариб қолармиди? Нега буни тушунишмасикин? Райкомимиз жудаям қаттиққўл. Агар бугун терим суствлаганини билса борми, нақ бошингда ёнғок қақади. Ин-

сон умри ўтган сайин куч-қувватдан қола бошлайди, ахир кун ҳам қиш томон яқинлашгач қисқаради-да. Ҳаммасиям фалсафани ўқиган, аммо оддий ҳақиқатни тан олишмайди-да, дўппослашгани-дўппослашган.

– Кечаси иккига дедими?

– Ҳа! Кунимиз шу, ит ётиш – мирза туриш.

Фозилжоннинг юраги увишди. У ҳеч қачон ярим кечада ухлаб, тонг саҳарлаб уйғонмаган. Ҳеч қачон дам олиш кунларида тўйиб ухлаб, кино кўришни, шаҳар айланишни ёки улфатлар билан мириқиб ўтиришни қанда қилмаган. Асли бундай ҳаётни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган.

«Фалакнинг гардиши билан, – хаёли қочди унинг, – бирон-та колхозда агроном бўлиб ишласам чидармикинман? Асло!»

Зироатчилик қонунларининг ҳозирги оддийгина бир кўриниши унинг кўнглида енгил бир ваҳима уйғотди. «Ҳеч қачон чидолмайман бундай шароитга, ҳатто бошимдан тилло сочсалар ҳам. Тонг саҳардан кечгача ишласину яна кечаси билан штабда ўтириб чиқсин. Қизик, бу билан нима ўзгаради? Ҳм, Мунавварнинг куйинишларида жон бор».

– Сиз озгина дам олинг, – илтифот кўрсатди Мунаввар, – йўл хар қалай йўл-да. Чапдаги хонага жой тайёрлаб қўйдим.

– Раҳмат, яхши ўтирибман.

– Кўзларингиз айтиб турибди.

Мунавварнинг меҳрибончилиги ҳуш ёқдими ё жиндай мизғиш истаги кучлилиқ қилдими, оҳиста юриб, хонага кириб кетди.

Битта диван, унинг бош томонида тумбочка, китоб жавони ва диван ёнига, деворга оддий зарпеч қоқилган, полга палос солинган. Тумбочка устида турли хил газета-журналлар қалашиб ётарди. Фозилжон ярим ечинар-ечинмас юмшоқ ўринга чўқди-да, қотиб ухлаб қолди.

– Амаки?!

Фозилжон чўчиб уйғонди. Қаршисида турган ўспириин йигитнинг унга тикилиб турганини кўрди.

– Ассалому алайкум!
– Ва алайкум ассалом!
– Кечки таомга таклиф қилишяпти, – деди-да, йигитча чикиб кетди.

Ўрнидан ўрниб турган Фозилжон остонада каккайиб туриб қолди. Қўзининг сўлим окшом манзараси уни ўзига ром этганди. Ҳовли этагидаги баланд-баланд тераклар ортида ботаётган куёш уй деворларига ажиб бир накш солган каби. Ҳовли юзидаги сокинликни чумчуқларнинг чиркиллаши бузар, тоза ҳаво дилни яйратар, сезилар-сезилмас эсаётган ел танга ором бағишларди. Ҳар ер-ҳар ерда ҳазон барги тўпланган, сўриток устидаги новдалар кип-яланғоч. «Ота иш қилибди-да...»

– Яхши дам олдингизми? – яна юзланди йигитча.

– Раҳмат!

Йигит унга қўлини ювгани обдастада сув ва чилопчин тутди. Сўнг сўрига таклиф қилди.

– Ўқтамжон, сен дарров Шамсиддин отангни ошга айтиб чиқкин! – ҳовли этагидан Мунавварнинг овози келди, – унаса кампириниям.

– Хўп бўлади.

Фозилжон сўрига чикиб, жойлашиб ўтирди.

– Келинг.

Фозилжон овоз келган томонга чўчиб қаради. Қарадию тили танглайига ёпишиб қолди. Гўё борлигини олов камради. Кўзлар эса киприк қокмас.

– Яхши дам олдингизми? – кулиб сўради киз ва дастурхон ёзишга тутинди.

Унинг тили айланмади. Қиз бу орада дастурхонга шакароб, бир ликобчада бодринг, помидор ва тўртта пиёла қўйиб кетди. Унинг ортидан қараб қоларкан, қалбида бир ширин туйғу уйғонганини сизди. Қиз лобар эди. Сочлари қора, кўзлари жиякларига сурма тортилганга ўхшар, ҳамда хиёл мовийга мойил кўзларида ғалати жозоба бор эди. Қисқаси, унинг ўтли юзи шу қадар мафтункор эди-ки...

– Энди ул-бул тўғраб тургандим, – ховли этагидан келаятган Мунаввар кўлидаги қирмизи олмани Фозилжонга узатаркан, – яхши Сарвиноз ўзи чиқиб қолди, – деди киз томон имо қилиб, – у ош қилсину биз ейлик-да, бахтинг очилгур.

– Ўзингизнинг боғингизданми?

– Ха, янги кўчиб келганимизда: «Ўғилларингизга эрмак бўлар», деб Шамсиддин отам кўчатини бозордан опкелиб, экиб берган эдилар.

– Яхши олма экан, – хавас билан айлантириб кўрди Фозилжон, – ернинг қудрати, сехри бу.

– Албатта.

Шу пайт йиғитча билан Шамсиддин ота ниманидир баҳслашиб, кириб келишди.

– Зерикиб қолмадингизми, меҳмон?

Отанинг лутфидан Фозилжон тўлкинланиб кетди ва тўрга таклиф қиларкан:

– Аксинча, – қулди, – сизлардай инсонлар билан бўлган одам зерикармиди?

– Баракалла ўғлим!

– Фозилжон!

– Лаббай!

– Хўжайиним ўтганда таъзияга келганингларда сизлар билан кетаман деб хархаша қилган ўғлим шу-да, танишинг, Ўқтамжон. Акангнинг исми эса...

– Билдим, Фозилжон.

– Оббо, қатта йиғит бўп қолибсиз. Ҳақиқатда танимадим, узр!

Ўқтамжон қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилди.

– Пича тоби қочган экан, декани жавоб берибди.

– Қаерда пахта теряпсизлар? – Фозилжон кизиксинди.

– Бўз туманининг Калинин колхозидамиз.

– План яқинлашдимми? – сўради Мунаввар, – ҳар ҳолда янги ерлар, ер кучли, бизларга қараганда ҳосил мўл бўлади.

– Келаси ҳафта тўлса керак.

Бу орада Сарвиноз келтирган ошни ейишга манзират бошланди.

– Олинг ота, сиз бошлаб беринг!

– Бажонидил, қани, қани меҳмон.

– Ҳай, ҳай, ҳа-а-ай! Бу дунёда ҳеч ким мунақа ош емаган-ов! Бай-бай-ба-а-й! Қўлинг дард кўрмасин қизим. Оллоҳим орзуларингга эга қилсин!

– Отажон!

– Ҳай, айтганча, Бухалча тузукми?

– Анча тузуклар. Кечадан бери иштаҳалари пича очилиб қолди. Холам опчиққан кўк сомса ёқди шекилли.

– Ҳа, мачин, шўра, семизўт, отқулоқ, бўччи-бўччи, каш-нич, исмалоқдан қилган. Бари доривор гиёҳлар-да, қизим. Ёққан бўлса кампирга айтаман, яна қилиб беради.

– Холамми овора қилманг, ўзи беллари оғрийди. Ўзим эрталаб пишириб бердим.

– Сен хижолат чекма, она қизим. Кўкатларни ўзим те-риб, ўзим киймалаб бераман. Холанг хамир қоради холос. Баҳонада ўзимиз ҳам еймиз-да, момо қизим.

– Раҳмат, ишқилиб чарчаб қолманглар дейман-да.

У ошхонадан чой келтирди.

– Ўзинг ҳам кел.

– Раҳмат опа, ичкарида ерман.

– Холамга ҳам чиннида опкўйдингми?

– ...

– Тортинма, сен бу ерда, холам эса...

– Опа, рухсат берсангиз озгина ош илингандим, шуни онам билан бирга есам?

– Майли, бирга е, бу кунлар ҳам ғанимат. Ёрдаминг учун раҳмат!

Қиз қанот боғлаган каби шитоб билан чиқиб кетди. Ҳақиқатан ош тотли эди. Қанчадан бери бунақа палов емаган Фозилжон ошни суйиб тановул қилди. Фотиҳа ўқилгач, Шамсиддин ота узрини айтиб, хайрлашди. Ўктамжон дастурхондаги товок, чойнак-пиёла ва ликобчаларни йиғиш-тиришга тушди.

– Ўқтам, мен турганда уят бўлади-я.
– Ие, опа!
– Ойим ухлаб қоптилар. Шунга ошхонани тартибга келтириб кўяй дедим.

– Ўзи зўрсиз-да, опа. Келинг, мен ҳам ёрдамлашаман.

– Кўшнимнинг кизи, қолаверса яқин қариндошлигим бор, – деди Мунаввар Фозилжоннинг тез-тез киз томонга ўғринча қараётганини сезиб, – хайхотдай ҳовлида она-бола яшашади. Баҳор келса, Ўқтам томорқасини чопиб, резавор экинлар, турли ошқўкатлар экиб беради. Онаси Бухалча холам мен ишга кетган паллаларда болаларимга қараб турарди, буларга меҳнати хўп сингган, – Ўқтамга қараб қўйди, – шу жиҳатдан Сарвиноз билан иккиси опа-укалардай бўп кетишган. Ҳозиргидай кунларда икки болам уларникида туну кун қолиб кетарди. Бу ҳам етмагандай, она-бола тез-тез ҳовли ва уй ичларини супуриб-сидириб, кир-чирларимни ювиб ҳам қўйишарди.

– Айниқса, бизникига меҳмон келганда Сарви опам чиқиб ош дамлайди, – суҳбатга аралашди Ўқтамжон, – кўрдингизми, жуда усталар.

– Ҳа, бунга ўзим тайинлаганман, – таъкидлади Мунаввар, – ишқилиб бахтини топсин.

– Ҳм, ҳақиқатда паловга уста экан.

Фозилжон уларнинг бир-бирларига оқибатини кўриб, ҳаваси келди. «Нега шаҳар аҳли бу даражада эмас? Нима тўскинлик қилади? Вақти келса бир-бирларини танимайдилар, нега?»

Сарвиноз қозон-товок, умуман ошхона юмушини тугатгач, хайрлашиб чиқиб кетди. Кетидан Ўқтамжон ҳам хайрли тун тилаб, чеккадаги уй томон йўналди.

– Каттаси худди отасининг ўзи, – деди Мунаввар ўғлининг ортидан қараб қоларкан, – бир туки ўзгамас. Бир куни раҳматли холам келганди. Ҳадеб иккиси тўполон қилаверди. Шунда холам, «Агар иккинги шунақа тўполон қилаверсангиз, Худо ҳаққи, янги дада опкелиб бераман», деди. Рустам нима деди денг? «Сиз опкеган дада уйимизга

кирмай туриб, иккаловимиз деразадан таппа ташлаймиз-да, шаҳарга кочиб кетамиз. Қайтиб қорамизни кўрмайсениз», деса бўладими?! «Буларинг балою», дея холам ўлгунча гапириб юрди.

Қаршисенда турган бу аёлнинг фарзандларини нечоғли севишини кўриб, Фозилжоннинг хаваси келди. Ўзининг кимсасизлигидан ўқинди. Мана шундай аёл билан кеска бўлса-да, бирга яшашга муяссар бўлган йигит нечоғли бахтиёр бўлганлигини ўйлади. Қандай танишишган экан. Ҳар кимнинг ўзига яраша сир-асрори бор. Э аҳмоқ! Энди нима аҳамияти бор? «Ҳеч нимадан омадим юришмади-юришмади-да, – юрагини тирнаб ўтди бу ўйлар, – омади кулган одамлар қанақа бўларкин? Омад ҳам айрим кимсаларга неча марта кулиб боқади, айримларга эса киё ҳам боқмайди, нега? Менга эса... Қандай бахтсизлик?»

У энгил хўрсинди. Ҳалигина ажиб манзара ҳосил бўлган ховли юзини қоронғулик эгаллаган, баркашдек ой аста-аста кўтарилиб келмоқда эди. Чечаклардек очилган юлдузлар осмонни қоплади. Узоқ-яқинларда, кўча ва хонадонларда ҳар турли чироклар порлади. Демак, тун ўз сирли ҳаётини бошлади. Фозилжон қоронғулик қаърига тикилганича, ўйларга ботиб қийналган дили яна хаёллар уммонига шўнғиганини сезмай қолди: «Ҳар бир одамнинг ўз юлдузи бор дейишади. Умри тугаган инсоннинг юлдузи эса осмон пештоқини тарк этар эмиш. У ҳолда менинг юлдузим қайси? Анови порлаб турганими ё осмоннинг туб-тубидан хира ёғду сочаётганими? Порлаб, чакнаб турганлари бахтлиларники бўлса керак? Анови имилжирик нур сочаётганлари мен каби ношудларникимикин? Қанийди, ўтқир мунажжим топиб олсаму ўз юлдузим ҳақида башорат беришини сўрасам...»

– Чарчоғингиз ёзилмабди, дам олинг.

Мунавварнинг меҳрибонлигидан ўзига келган Фозилжон унга қараб:

– Музроб қаердайкин ҳозир? – сўради.

– Қаердалиги ёдимда йўқ, аммо агроном бўлиб ишлаётгани аниқ.

– Шунаками?

– Ҳм, – кулди у, – эсингизда борми, практика даврида нима каромат кўрсатган?

– Хабарим йўқ экан.

– Дарвоқе, сиз профессор ёнида колган эдингиз. Амалиётни ўташ учун Моҳичеҳра инкиси Жиззахга юборилмаганмиди? Улар боргунча янги ташкил бўлган бригадада чигит экиб бўлиниб, олди униб чиққан экан. Ғўза дастлаб униб чиққанида япроғи чигитни сирға каби такиб, ерга қараб турмайдими?

– Хўш-хўш?

– Музроб ғўзанинг бу ҳолатини умрида кўрмаган экан. Биринчи кунёк бригадирга қараб, сенлар чигитни тесқари экибсанлар, ҳаммаси ерга қараб ўсяпти. Пайкални тезда бузиб, бошқатдан экасанлар, деб туриб олибди.

Фозилжон кулиб юборди.

– Йўғ-е...

– Ҳа, сизга ёлғон, менга чин. Бригадир у деса бу дермиш, бу деса у дермиш, сира кўнмасмиш-да. Охири чораси қолмаган бригадир раисга айтибди. Раис шу фаннинг номзоди экан. Раис нима қилибди денг? Амалда ерга, кўзининг олдида учта чигит қадабди. Кузатинг, дебди. Уч-тўрт кун ўтгач, қараса, ғўза яна ўша ҳолатда эмиш.

– Оббо Музроб-эй, ҳақиқий амалиёт ўтаган экан-да, ахир Моҳичеҳра эгат ичида ўсган, мана бундоқ тушунтирмабди-да. Курсдошининг масҳара бўлишига йўл қўймаслиги керак эди.

– Айтибди, уқтирибди. Буларни синадим-да, деярмиш. Кейин раис бригадирга, уни обком секретарининг жияни эканини, умрида дала юзини кўрмаганини айтибди.

– Қизик, Ўзбекистонда яшаб туриб, дала юзини кўрмаган эканми?

– Қизикмисиз, ҳамма сиз билан бизми? Моҳичеҳра айтиб берганда, кулавериб ичагим узилаёзган. Шундан бери янги униб чиқаётган ғўзачаларни кўрсам, Музроб ёдимга келаверади.

– Шунча шарманларчиликдан сўнг у ердаги дехконлар юзига қандай қарашиқни?

– Мен ҳам Моҳичехрага шуни айтдим. Биринчидан, менга айтганидек, уларга ҳам сизларни синадим-да, деган. Иккинчидан, жиззахликларнинг бир ишда меҳрини қозониб олган экан. Биласиз, меҳр ҳар қандай қусурлардан устун келди.

Фозилжон қизиксиниб қаради.

– Бир куни тракторчи ғўза қатор ораларига ишлов бериб чарчабди-да, пича мизғиб олгани дала четидаги тутқаторлар тагидаги барра ўтга ёнбошлабди, – хикоясини бошлади Мунаввар, – ўшанда Музроб культивация сифатини текшириб, сал нарида эса колхозчи аёллар ғўзалар ораларини бегона ўтлардан тозалаб юришган экан. Бирдан тракторчи додлаб қолибди. Ҳамма ўша томонга югурибди. Қарашсаки, олачипор илон устидан сирғалиб тушиб кетаётган экан. Тракторчи думбасини кўрсатибди-да, ўзини билмай қолибди. Аёллар қий-чувлашибди. Музроб эса ёнидаги пичокни шартта суғуриб олиб, илон чаккан думбани тилиб-тилиб ташлабди, сигаретининг чўғини эса нимталанган жойга кўркмай босишни буюрибди. «Тез ёрдам»да келган врач бу ҳолатни кўриб, Музробнинг тўғри ёрдам берганини айтибди. Шундай қилиб, тракторчининг ҳаётини сақлаб қолган экан.

– Оббо Музроб-эй, ўзиям тиним билмай чекарди-да, лекин ёнида пичок олиб юришини кўрмаган эканман.

– Ер намлигини текшириш учун тақиб юрган экан. Шундай қилиб, тракторчи уч кунда соғайиб, касалхонадан чиқибди. Ўша куни Музробнинг шарафига қўй сўйиб, зиёфат берибди. Шу-шу Жиззах ахли унинг хатосини тилга олмайд қўйган экан.

– Баъзи жон-жонингга ҳуш ёккан яхшилик, гоҳида билмай қилган хатоинг юзига никоб тортади. Шунинг учун:

*Ошинолар айбини кўриб қолсанг ҳар,
Яхшимасдир уни ўзгача айтмоқ.*

*Оқибатин айлаб иш қилувчи дер,
Айб очмоқдан яхши, айбни беркитмоқ, –*

деган экан буюк шоирлардан бири.

– Тўғри!

*Танамизда бир-биридан фарқ қилур одам,
Барча билавермас ҳар нарсани ҳам,*

деган экан яна бири.

Улар хандон отиб кулишдилар.

– Спектаклларда бирга роль ўйнаган онларимизни қўм-сайман.

· Шеърлар ёдлардик, монологлар... Қанийди, яна бир кайтиб келса ўша дамлар...

– Қанийди...

– Бизнинг гуруҳ шiori шундай эди:

*Дўстларга меҳрибону, очик кўнгли, сахий бўл,
Юрма бахиллик сари, бುದир зарарли бир йўл.*

То хануз шундаймиз! Токи кексайгунимизча мана шу нузли йўлдан адашмайлик, а Фозилжон!

– Ҳа, Худо адаштирмасин.

– Лекин мени ўзимнинг шiorим ҳам бор, ҳа, алоҳида шiorим бор:

*Шамдек бўл, шамни кўр, куйиб қалб-у тан,
Ўзгалар базмини қилади равшан.*

– Жомийдан...

Фозилжон унга ҳавас килиб қаради: «Аслида юкоридаги шеърларнинг ҳаммаси Жомийдан. Лекин сиз танлаган мисралар жуда ҳам таъсирли, энг сараси... Ҳа, сизга боп Мунаввар...»

Мунаввар илорадан тонгга якин келди. Олис-олисларда хўрозлар кичкириги кулокка чалинар, бўзариб келаётган тонг кўйнида дарахтлар шохидаги барглар калтираб турар. гўё кузнинг аянчли синовларидан бардоши тўкилаётгандай... У оҳиста юриб, сўрининг киргоғига келиб ўтирди. Фозилжоннинг унга раҳми келса-да, кўлидан ҳеч нарса келмаслигини яхши биларди. Негаки, биринчидан, у ерда пахта терими ҳақида гап кетгани аниқ, унга ёрдамнинг тегмаслигининг сабаби. Иккинчидан, у шундоққина кўз олдида икки кўли билан бошини чангаллаганича изтироб чекапти. Ҳа, лоақал ёнига чикиб, далда беролмайди. Чунки андиша деган отлиғ тоғдек ғов. Ўғли чикиб кўриб қолса нима дейди? Аммо мана бу ҳолатлар унинг маъюс юрагига олов солди: «Аёл боши билан кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлаяпти, – пичирлади лаблари, – мен бўлсам ғойибдан омад келишини кутиб ўтирибман. Ахир у осмондан тушмайди-ку? Демак, ҳаракат қилишим, орзуим йўлида изланишим керак!»

Мунаввар пича ўтириб, ўз хонаси томон йўл олди. Унга пахта ҳақида сафсата сотганини, ерни бокиш тўғрисида оғиз кўпиртирганини эслаб, ўз-ўзидан нафратланиб кетди: «Мана бу ҳолатда улар ерни боқмай кўярмиди? Боқадн. Бекорга лаккиллабман. Ғўзани тесқари экибсан, деб юриб Музроб йўлини топганда мен... ношудман, латтаман! Энди нима қилай?! Нима қилиш керак? Нима қилсин? Эртага юрагини ғижимлаётган дарду аламларини тўкиб солсинми? Иш сўрасинми? Аёл кишидан-а? Бир вақтлар билими билан ҳаммани ҳайратга солиб юрган одам энди аёл зоти олдида бўйин эгсинми? Йў-ўк! Бу хўрликка чидамайди, чидолмайди. Бундай кунидан ўлгани минг афзал, ҳа, минг чандон ўлгани яхши. Яхшиси, эртага кечки поездга билет олиб, Наманганга, Музробнинг олдига боради. Ҳар ҳолда эркак у. Айтадилар-ку қуш тилини қуш билади деб...»

У шундай хаёллар оғушида ухлаб қолганини сезмай қолди. Эрталаб ташқарига чиққанида кун терак бўйи кўтарилган, атрофга заррин нурларини таратмоқдай эди. Мунаввар кўринмас, Ўктамжон эса ховли этагида қандайдир юмуш билан машғул эди. Сарвинознинг ошхонада куймаланиб юрганни кўриб, апил-тапил ювинди ва артиниб, унга юзланди:

– Мунаввар кўринмайди?

Қиз унга ҳуркак боқди. Қўлидаги ликобчани стол устига қўйди-да:

– Ассалому алайкум, яхши ухлаб турдингизми? – деди кулимсираб.

– Р-рахмат, – кизариб кетди Фозилжон, – м-мен, кечирасиз, бироз шошиб қолдим.

– Опам тонг саҳар дала айлангани кетган, ҳали-замон кепқолади. Бирга нонушта қиламиз деган. Сўрига чикиб ўтиратуринг.

– Ш-шундайми? Мен шаҳарга, кечки поездга билет олгани кетяпман, – шаҳдам қадамлар билан дарвоза томон юрди.

– Нонушта-чи? Чой ичиб олинг?!

– Р-рахмат!

– Қачон қайтасиз?

– Аниқ айтолмайман.

6

Фозилжон кассир хотинга билет пулини берди-да, қайтимини олди. Умумий вагонда юришга ор қилиб, сал юкорисига билет олган эди. Номерига кўзи тушиб, пешонаси тиришди:

– Қачон, нимадан омадим чопган ўзи? – тўнғиллади у, – тўполон жойда, хиди-чи? Уф!!!

У кўчага чикиб, энди нима қилишини ўйлаб, тўхтаб қолди. Кинога кирсинми? Ё Мунавварникида кеч киришини кутсинми? Йў-ўқ! Яхшиси кинога кира қолади!

Шу пайт олдинда комаги ғоз, кўлидаги ялтирок, жигаранг хассасини ўйнаиб кетаётган, қора шляпали, кулранг кителли кишига кўзи тушди. «Ажаб! Юриши Саримсоқовникига ўхшаркан. Ёнида кетаётган анави бақалонг эса қора поргфель кўтариб олибди. Жуда текис юраркан, худди грузин раққосларидай. Анави қиз худди капалакка ўхшаб учиб кетяпти. Манови захпар рангли йиғит эса газли сув олмақчи...»

Унинг кўзи яна у ёқ-бу ёққа ўтиб турган одамлар ичидан сузиб бориб, ўша хассали кишига кадалди: «Кўринишидан жуда бахтиёр! Омади чопганлардан чоғи! Ҳм-м, Саримсоқовлар тоифасидан. Тоифасидан?» Беихтиёр топиб олган жумласидан ўзи хайратга келди: «Ўзим қайси тоифага қираман?» Шунда у одамларни тоифаларга бўладиган унвонлар, орден ва медаллар, касблар ҳақида ўйлаб кетди. Тўсатдан қоқилиб тушди:

– Кўзингизга қараб юрсангиз бўлмайдимиз? – йўл четинда музқаймоқ сотаётган аёл ўқрайди, – бир чиройли йиғитакансиз. Куппа-кундузи отволганингизни қаранг...

У ўнғайсизланиб, бирон нарса демокчи бўлди, аммо индамади. Яна йўлида давом этди. «Ҳозир ким энчиш, учар бўлса, омад ўшаники. Омад ёнтаёғи борларники... Орқаси борларники... Қизик, нега олимлар томонидан ишлаб чиқилган кўрсатмалар ёрдам бермаяпти? Саримсоқов ҳам қуруқ доирани чертиб унвон олган экан-да. Йўғ-э, нималар деяпман ахир? Яратган назария-ғоялари галвирнинг кўзларидан соғ-омон ўтмаса, ишонч ҳосил қилишмаса унвон беришармиди? Балки Саримсоқовга марказда ишлайдиган дўсти Оллоёровнинг ёрдами теккандир. Э-э, унга Саримсоқовдан нима наф? Ҳм-м, тўхта, тўхта! Барини бир-бирига чирмовукдай чирмашиб кетганини қара? Сиздан угина – биздан..., Ҳм-м, Оллоёровнинг етти пуштидан етмиш пуштигача институт эшигини очиб беради-ёв! Мана замин, мана фундамент. Эҳ одамлар, одамлар! Мунча мураккабсиз?! Ҳар бирингиз бир жумбоқнинг ўзисиз!?! Эҳ-ҳ! Балки профессорга ёкмагандирман. Нега? Ахир икки га-

ининг бирида ўғлим деб парвона эди-ку? Хатто охири кунни ҳам, ўғлим, сиз ўз бахтингизни, қобилиятингизни чекка районларнинг кенг, беноён далаларида синаб кўринг. Кўрянсиз, замон бизга бокмаса, биз замонга боқишимиз лозим. Бу кунги улкан кашфиёт, эртага бир оддий чўпчак бўли қоляпти.... демак, ўлмайдиган ғояни туғдирадиган шаронда, жойда иш олиб бормок керак», деган. Фозилжон бу насихатни ўзинга лойик иш топ маъносинда тушуниб, эртасигаёқ хайр-хўшниям насия қилиб жўнаб қолган. Неча йиллардан бери унинг остонасини ялаб, етган оқибатига кўп хафа бўлди. Кейин у, бунақа раҳбарнинг ва бундай туз-сиз дунёнинг юзига тупурди. Сўнг бир-икки хафта болалиги ўтган интернат қоровули билан тунаб юрди. Бу ерда ўтган беғалва, беташвиш онларини эслади...

Бир кунни у, ёмғирли кунда ёшлигида бирга ўсган, шу интернатда бирга ўқиган лапашанг синафдоши Салим билан учрашиб қолди. Унинг пўримларча башанглигига Фозилжоннинг хаваси келди. У қайсидир магазинда завмаг эканини, агар маъқул кўрса сотувчи қилиб ишга олишини айтиб, манзилини берди-да, янги «Жигули» машинасида жўнаб қолди. Кунлар бирин-кетин ўтиб борар, мол-мулк тоғдай уйиб қўйилса-да, еб ётишга чидаш бермаганидек, унинг ҳам моддий ахволи кийинлаша бошлади. Олди-кетига қараб сарфласа-да, жамғармаси кун сайини ўнриларди. У ноилож қолгач, Салимни қидириб топди. Ўшанда омади бир чоғанди. Пуллар, маншатлар... Бир ойдаёқ сотиб олган «дом»ида кечирган онлари, қайфу сафолари.... Назмия исмли қиз билан танишгани, сўнг унга енг учиди уйлангани.... унга совға қилган тилла зирагу узуклари... Ўқимасдан ҳам зўр яшаш мумкин экан-ку, деб хаёл қила бошлади. Лекин бу иш узокка бормади. Ишнинг чуви чиқди. Олти бугун кўйи гўшти, ўн яшиқ макарон, тўрт кути сариёғ, уч қоп шакар билан фактурасиз қўлга тушишди. Мундайроқ, эпласа бўладиганларнинг эмас, ғурури баланд, нафси тўқларнинг қўлига тушишди. Завмагнинг оёғи осмондан келди. Бу ишлардан хабарсизман дея, минг марта қасам ичиб юриб, зўрға

кутулган Фозилжон кейин билса, ошнаси Салим министрликка қарайдиган қайсиям бир санаториянинг бош врачни, завхозни билан олди-бердиси бор экан. Фактурасиз нарсалар касалларнинг улуши бўлиб чиқди. Назмия эса шу кундан эътиборан қорасини азиз қилиб кетди... Ўтники ўтга, сувники сувга, деганларидек, ҳаромдан топилган пуллар Фозилжонни ҳам ўз домига тортишига сал қолди. Ҳозир ҳам эсласа эти жимирлаб, оёғининг учигача музлаб кетади...

У хаёлларга эрк берганича гавдасини тик тутиб борар, ҳеч қимга, атрофга парво қилмас, йўловчиларни ўзи билмаган ҳолда туртиб-суртиб кетиб борарди. Газабланганлари унинг ортидан кўрмисан дея ўдағайлашар, баъзи ювошлари эса елка қисиб қўя қолардилар. У бундай гапларга эътибор бермас, пинагини бузмай, йўлида давом этарди. Ҳар ер-ҳар ерда чанқоғини кондириш учун лимонад ёки газли сув ичаётган қизлар унга кўз қирини ташлаган ҳамон лабларини тишлашар, баъзилари қикирлашиб қулишар, гастроном ё бошқа ерда турган суюкоёқ аёллар эса очикдан-очик қайрилиб қарар, қандайдир, ўзлари тушундиган лукма ташлашар, унинг бепарволарча бораётганини кўришиб, хўрсинганларича чиройли экан, деб қўярдилар. Ҳа, у ҳақиқатда хушсурат эди. Ҳусн борасида омадли эканини ўзи билмас эди. Сабаби, ўзига кам эътибор берар, соқол олганда, гоҳ сочини текислатганда ойнага қарар, шунда ҳам ё жағларига ё соч қирқилишига назар ташларди. Унинг баланд, кўркам жуссаси қизларнинг юрагига олов ташларди. Ҳаттоки, анча-мунчасига қиё ҳам бокмайдиганларнинг ҳам аклини шошириб қўярди. Ажабо, унинг қалта, тигли киприклари қовоқ чоқидан уч-тўрт қатор жой олган бўлиб, қуюқ ҳамда кўз қорачиқларини кенгрок кўрсатар, бир зумда ишққа мойил юракларни забт этарди-қўярди. Яна бир томони, кўзлар ҳар очилиб-юмилганда гўё икки томон қўшинлари тўкнашгандек эди. Ҳатто баъзи шайдолари унинг ҳумор кўзларига қараб, «Ҳақнинг суюқ бандаси бу йиғит» дер эдилар. Юзи шу қадар тиник, сочлари хиёл қўнғир тусга мойил бўлиб, ярим жингалак эди. Бу қадар гўзал юзга

кирра бурун ҳам ярашиб тушган, гапнинг қисқаси, у чиройли ва мафтункор эди. Лекин ҳар тўқисда бир айб, деганларидек, шисмикрок эди. Деярли умри бино бўлиб биров билан ёкалашмаган, аччиқ-тирсик гапга бормаган, ҳуда-беҳудага асабини бузмаган. Бир меъёрда ҳаёт кечиришга, тартибли иш қилишга ўрганган. Чунки интернатда нима иш қилишса, тарбиячилари соатини чегаралаб кўярди. Унинг ўзгалар овозига, юриш-туриш ҳаракатига мос таклид қилиш қобилияти борлигини билганлар театрга ишга таклиф ҳам қилишган, аммо рад этган...

Шу вақт унинг олдидан худди Мунавварга ўхшаш бир аёл чиқиб қолди. У бироз тикилиб турди-да, янглишганини пайкаб, қулди. Фозилжон турли хаёллар оғушида Аббос Бакиров номидаги кинотеатр олдидан чиқиб қолганини сезмай қолди. Афишага кўз ташлади: «Тошга битилган дoston», ҳинд фильми. Роса бир соат навбат кутиб, зўрға билет олди.

Даладан барвақт қайтиб келган Мунаввар Сарвиноздан Фозилжоннинг бугун кетишини эшитиб, хайрон бўлди. Сабабини англолмагач:

– Сарвиноз, тезда ошнинг ҳаракатини қил-да, дамлашга қаратиб қўй! Сиз Абдулҳамид, – деди бир четда қараб турган шофёрға, – бозорға бориб, қовун-тарвуз, писта-миста, қанд-қурслар олиб келинг. Олма-анорлар ўзимизда бор.

У шофёрға пул, бозорлик учун халта берди. Ўзи этини ечиб, оёғига енгил шиппагини кийди. Ҳовли юзига кўлоблатиб сув сепди ва сўриларни супуриб, тозалади. Янги кўрпачаларни солиб, парқу болишларни қўйиб бўлгач, телефон ёнига келди.

– Алло! Алло! Маъсума! Менга тез парткомми чақиргин! Ҳозир чиқиб кетувди?! Шундай де? Унда қоғоз-қаламни олиб, ёз! Бугун соат тўртга қассир, бўғолтир, экспедитор, парткомлар келсин! Мажлис бўларкан дегин!

– Вой опажоним-эй, – қулди Сарвиноз сабзи-пиёз тўғраётган ерида, – уйда қанақа мажлис бўлсин.

Мунаввар истехзо-ла қошларини кериб, қувнок бир хайрат билан қулимсиради:

– Шоирлар тили билан айтганда бундай йиғилишни ҳам мажлис дейдилар. уқдингми?

– Тушундим, опа!

– Ҳм...

– Гулжамолни Муроджонга унаштиришармиши?

– Хабарим йўк! Унаштиришса нима бўпти?

– Унда...

– Нима, унда?

– Ёшлари пича...

– Яхши бўлади. Бизлар ҳам шунака эдик. Лекин бу тўй анча можаролар туғдирар?

– Нега?

– Кейин билиб оласан. Аммо Муроджон жуда яхши йиғит. Муомала маданиятидан худо берган. Бундай ёшларнинг келажаги порлок бўлади.

– Гулжамол ҳам қолишмайди. Онаси Тўлганой аямга ўхшаб хўпам пазандалиги-чи?

– Сенга ўхшаб-а?

– Қайдам...

Барча тараддулар кўрилиб бўлгач, Мунаввар ўйлашиб колди. Хаёллар дарёсига ғарк бўлганини кўрган Сарвиноз бир нарсани сезгандай ҳушёр тортди.

– Шундай бир сюрприз қилайки, – кўзлари ёнди Мунавварнинг, – бир умр эсида колсин.

Сарвиноз хайрон бўлиб, елка қисди.

Мунаввар уч-тўртта китобни қўлтиклаб, шошиб кириб келган Фозилжонга пешвоз чиқаркан:

– Ў-ў, келиш сиздан, кетказиш биздан эди, – деди синопларча тутиб ўзини, – нега мунча тез қайтмоқчисиз? Чамамда ишни деб безътиборлик қилдик чоғи?

– Йўғ-э, Мунаввар, менимча, сафарим қариди, меҳмон ҳам иззати билан...

– Бе, биз учун неча кун турсангиз ҳам меҳмонсиз. Қани, марҳамат, сўрига чиқинг.

– Китоб магазинига кирувдим. Ўқтамжоннинг мутахассислигига доир янги китоблар келибди, қани ўзи?

– Чамамда Шамсиддин отамларникида, тоқларини кўмишига ёрдамлашяпти.

Мунавварнинг унга бепарволлиги бироз кайфиятига таъсир қилди. Дилига ғашлик чўкди. У сўри ёнидаги олма дарахтининг совук еб тўкилаётган баргларига караб, хомуш торлди. Шу пайт Сарвиноз унинг каршинига товус каби нозик-нозик кадам босиб келди:

Чарчамадингизми? Чой келтирайми? – сўради нийманиб.

Бундай ғамхўрликни кўрмаган Фозилжоннинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. Бир ширин энтикди:

– Р-рахмат!

Сўраб бергунча уриб бер, дейдилар, – эшитиб турган Мунаввар кулди, – дастурхон ёзиб, нон, ул-бул келтир.

– Хўп.

Ховли юзида ивирсиб юрган Мунаввар Ўктамжон учун олинган китобларни сўрининг четига кўяркан, охиета хўрсинди:

– Кетгунингизча чикиб колар.

– Майли.

– Мен сизни хали-бери кетмайди деб ўйлабман, – Фозилжоннинг каршинига келиб ўтирди Мунаввар, – хосилимизни, ерларимизни кўриб берасиз, деган умидда эдим.

– Миришкор мутахассислар бор-ку?!

– Одамдан одам туғилганидек, ғоялардан ғоялар яратил-япти. Эхтимол, сиздан ҳам янги бирон бир фикр туғилиб колармиди?

– Мана бу гапингиз, Мунаввар, – астойдил хафа бўлди Фозилжон, – энди ортиқча. Бизнинг давлатимиз сезгир ва хақиқат ўйи, аллақандай сафсатабозликка асосланмаган.

– Кошкийди шундай бўлса.

Мунаввар бир лахза ўйга чўмди. Сўнг индамай ўрнидан турди-ла, хонасига кириб кетди. Бу орада Сарвиноз дастурхон ёзиб, устини ноз-неъматга тўлдиршига, хағтоки кайнок чой ва пиёла келтиришига ҳам улгурди. Хаял ўтмай Мунаввар бир талай газета ва брошюраларни кўтариб чиқди:

– Кўринг, – деди айрим китобчаларни варақлаб, чизилган жойларни кўрсатаркан, – бирининг дўпписи янги, бирини эса эски, аммо лекин бош кийими...

У синчиклаб ўқиб чиқиб, Мунавварга хижолатомуз боқди.

– Инсон деган номга содик қолиш ҳам катта гап, – деди Мунаввар ютиниб, – кўксимизни яраклатиб нишонлар тақиш билан...

Фозилжон ҳам бўш келмади. Қиличдай кесди гапини. Аниги бўш келишни хоҳламади. Аммо ички сезгиси олимлар ичида ҳам ноҳақликлар кўплигини, энг ичида бу номга эришаётганлари ҳам борлигини англамоқда эди. Лекин бу масалани аниқ исботлаб беролмаслигини, исботлаган тақдирда ҳам бир ўзи ҳеч нарсани ўзгартиролмаслигини тушунди, наилож... Мунаввар эса бир томонлама ҳақ эди. Ахир беш қўл баробар эмас-ку...

У бош ирғаб, қўлларини тўлғай-тўлғай олимлар ишини, кечани кеча, кундузни кундуз демай изланаётганини, ниҳоясиз тажрибалар асосида яратилган янгиликкина ишончга сазовор бўлаётганини сўзлаб кетди. Ва ниҳоят:

– Сизнинг гумонларингиз ноўрин, – деди гапининг охирида Фозилжон, – мўлжалдаги ҳосилни етиштиролмаётганингларга бошқа сабаб ҳам бордир?

– Мен ҳаммасига гумон кўзи билан қараётганим йўқ, – бироз қизишди Мунаввар, – ҳўп, сизнингча шундай ҳам бўлсин. Лекин манави ҳақиқатга қандай баҳо берасиз? Аслида ҳаётини воқеа. Мана, кўринг. Биз нега зўрға планга амал-тақал қилиб етиб борамиз-у, кўшни Ёқубов қолхозини 60–65 центнер пахта ҳосили олади? Яна октябрнинг бошидаёқ планни тўлдирганига қуйиб ўлайми? «Коммунизм» эса бизнинг ярмимизниям беролмайди. Ахир, улардан кам ишламаймиз-ку?

– Эҳтимол, шароит тўғри келмагандир?

– Қанақа шароит? Ё уларнинг ерига қуёш минерал нур социяптимикин?

Фозилжонни тер босди: «Хм, дарвоке. Ҳамма бир хил шароитда меҳнат қилса-ю, бири кўз кўриб, кулок эшитиб ишонмайдиган даражада ҳосил олса, бири базўр план тўлдирса, яна бири эса ярим йўлда қолса... Эҳ, Фозил, Фозил, эс-хушингни жойига қўйиб, инсоф билан, ўзингни аямасдан тузукрок ўйлаб кўр, балки бирон калаванинг учини топарсан!»

– Бир сир бордир-да, – деди нима дейишини билмай.

Жавобидан Мунавварнинг коникмаганини пайкади, пайкаса-да, тузукрок жавоб ҳам тополмади, топишга қурби етмади.

– Асли бу ўқишга бекор кирган эканман.

– Уйимда ўтирибсиз, – жаҳли чикди Мунавварнинг, – меҳмонимсиз. Хафа бўлманг-у, сиз анча минус томонга ўзгарибсиз. Озгина кийинчиликдан дарди дунёингиз қоронғи бўладиган бўп қопти.

Унинг бу хил муомаласи Фозилжоннинг нафсониятига тегди, юзлари буришди. Кўз олди қоронғилашди. Кўкрагини қаттиқ бир панжа тимдалагандай бўлди. Кечаси алламаҳалгача ухламаганди. Кўзини юмди дегунча ишидаги дилхираликлар хаёлида намоён бўлаверганди. Энди эса, дард устига чипқондай, бирданига Мунавварнинг баҳорий хаводай ўзгариши дилини вайрон қилди. Шу топда ўзини ҳақиқий бахтсиз ҳис қила бошлади.

– Кўрпага қараб оёқ узатиш ҳам катта мардликни талаб қилади.

– Ҳа, – кошлари чимирилди Мунавварнинг, – кўрккан олдин мушт кўтариш ҳам, хузур-ҳаловатини кўзлаганлар ҳам мардликнинг бир кўриниши бўлади, афандим.

Бу пичинг энди Фозилжоннинг жон-жонидан ўтиб кетди: «Нима бало, – гўлдиллади ичида, – тилига заҳар боғлаб олганми? Эвоҳ, яхшиям иш сўрамаганим! Агар сўраганимда борми? Эҳ-ҳа, аёл зоти шунақа-да! Сир-асрорингни билдими, дарров чимчилашга тушади. Афандим эмиш. Энди афанди бўлдимми? Яхшиям кетиш учун тараддудланганим. Бўлмаса, бундан қуюкроғини эшитармидим...»

Фозилжон анча сукутдан сўнг, чойнакдаги совниб қолган чойни пиёлага куйиб симираркан, алам билан деди:

– Сизнингча, олим бўлиш учун итялокка тумшук тик десалар ҳам тикарканман-да?!

– Нима-а? Шу гапни сиз айтяпсизми?!

– ...

– Ундай демайман, ҳеч қачон! Ахир ўз касбига эътиқод деган нарса ҳам бор-ку?!

– Эй, Мунаввар, – қўлларини икки ёнга ёйди Фозилжон, – менда шу ишга қобилят бўлмагач, қандай қилиб эътиқод кўйишим мумкин?! Ўқиш бошқа, уқиш бошқа экан. Ҳаёт эса тамом бошқа.

– Мана энди сал ўзингизга келяпсиз. Ўша ҳаёт ичига кириб бориб, олган билимларингизни татбиқ қилмас экансиз, ҳеч нарсага эришолмайсиз. Қисқаси, ҳамма касб ҳам шуни талаб қилади. Тўқнаш келган қийинчилик, муаммоларни ҳал этиш учун эса изланиш керак бўлади. Изланишдан қочиш эса, хўрозқандга эришган боғча боласидай гап.

Фозилжон тарсаки еган одамдай гангиб қолди.

– Мана, биз юқори ҳосил олиш учун интиляпмиз, лекин вильт панд беряпти. Биронта олим, кечирасиз, неча бор бурнимиз ерга теккунча эгилиб илтимос қилдик, лекин келинмади. Нега? Биласизми?

У мум тишлаган каби миқ этмади.

– Чунки ўша савил вильтнинг келиб чиқиш сабабини билишолмайди. Ахир тор кабинетдаги тажриба майдонидаги тупроқдан кенг далалардаги ернинг от билан туячалик фарқи бор-ку?!

Фозилжон ярқ этиб Мунавварга қаради. Шу топда у ўйлаган орзусининг йўлига тушгандай ҳис қилди ўзини. «Ҳа, – деди у ич-ичидан иқрор бўлиб, – дўст ачитиб гапирди, душман кулдириб, балки Саримсоков мени шу важдан қувиб солгандир?! Ҳм-м, Мунавварнинг гапида жон бор. Минг қилса-да, неча йиллардан бери дала бағрида, ернинг дарду аламларига шерик. Ҳақиқатан ҳам тажриба майдо-

нидаги ер бепоён далаларнинг бир чимдими холос. Бу дегани, денгиздан бир томчидай гап. Унда олимлар фикрича, етиштирилган ғўза нави ададсиз далаларга экилгач..., хм-м, демак, у янги нав тупрок бағридаги турли хил касалликларга ҳам бардош бериши керак». Калаваннинг учини топгандай кўзлари чакнаб кетди.

– Туфли ўрнига этик, соябон ўрнига шляпа кийиб, ерларимиз бағрини ораласак нима дер экан? Қандай дардлари бор экан? – сўзланди Мунаввар.

Бу орада бирин-кетин кириб келаётган меҳмонларни кўргач, гапдан тўхтади, уларга пешвоз юрди. Фозилжон ҳам сир бой бермай, сўридан тушди.

– Куредошим, тошкентлик Фозилжон Гофуров, – деди у хушхандон кулиб.

Меҳмонлар бошларини енгил-енгил ирғаб, табассум билан бир ёнга тизилишди. Мунаввар ўнг кўлини хиёл олдинга чўзиб, бирин-кетин таништира бошлади:

– Гулом ака Норматов, – деди япалоқ юз, сийрак кош, бақбақали кишини кўрсатиб, – колхозимизнинг парткоми бўладилар. Бу кишим бўғолтиримиз Юнус ака Ғозиев, бу кишим кассиримиз Тешабой Мўминов, – олд сочлари тўкилган, тўрт чўнтакли кител кийган, кулиб турган кишини кўрсатиб деди. Ва ниҳоят, жиккаккина, қўй кўзлари ёниб турган йиғитни кўрсатди: – экспедитор Файзулла Нусратов, афеуски, агрономимиз йўқлар.

– Ишдан бўшаганлар.

– Файзулла!

– Хўп опа, индамадим.

– У кишим бўлганда даврага *файз киргизи*б юборардилар. Қани, сўрига марҳамат қилинглар.

Шу пайт дарвозадан кириб келган Ўктамжонни кўриб, у билан хол-ахвол сўрашдилар. Бўздаги пахта йиғим-терими хақида маълумот олдилар. Ўзларича шархладилар.

– Бу, Мунаввархон, – сўради Тешабой атрофга назар ташларкан, – келин кўринмайди? Айтганча, қудангиз Лобар ая тинчми, соғайиб кетдими?

– Ҳа, қудам тузалгач, Тўхтаҳон Рустамнинг олдиға кетди.

– Хотин дегани шунақа-да аскотади-а, – гапни бўлди Юнус Ғозиев, – эсон-омон битириб олсин, тилагимиз шу.

– Раҳмат.

– Ҳали келиним ҳам бор денг? – энсаси котди Фозилжоннинг, – мен...

– Мени кечиринг! – қизаринди Мунаввар, – пахта ташвиши билан бўлиб, бу ҳақда гапирмабман.

– Мана энди билдилар-ку, – орага суқилди Файзулла, Ўқтамнинг тўйида ўзингиз бош-қош бўласиз, Фозил ака.

– Албатта.

Файзулланинг ўзига яқин олиб гапиришлари Фозилжонга хуш ёқди: «Яхши йигит экан».

– Ўқтамжон, опангга қарашвор!? Қани, марҳамат!

Меҳмонлар бирин-кетин дастурхон атрофидан жой олдилар.

Мунаввар нон ушатди ва Ўқтамжон келтирган қайноқ чойни пиёлаларга кўйиб, бир-бир узатди. Нимагадир гаплари қовушмасди. Бир гап ўтгандан кейин орага жимлик чўқар, ўртада худди пиёз қобиғидек ишланган биллур гулдон қўйилгану биров қаттиқроқ гапирса ё аксирса, парчаланиб кетадигандай эди. Бир-биридан чўчиётгандек навозишона қайфият ҳукм сураб гўё.

– Фозилжон институтни битиргандан сўнг аспирантурага кетди.

Фозилжоннинг юраги шув этиб кетди. Аста томоқ кириб, ўрнидан кўзғалиб кўйди. Буни сезган меҳмонлар одатий ҳолга йўйиб, гапнинг давомига қизиқишди.

– Аспирантурани битиргач, Илмий текшириш институтида ишлай бошлади. Хабаринглар бор, Фозилжоннинг номига вильтдан ҳалос этиш йўлини айтинг ё ёзинг, деб икки марта хат йўллаганман.

– Ҳа, мен гувоҳман, чунки иккала хатни ҳам почта қутисига мен ташлаганман, – қувноқ қулди Файзулла, – касбимни биласизлар...

Енгил кулги кўтарилиди. «Не, хатни Саримсоков олганмиди? Шу туфайли мендан воз кечганмиди? Йў-ўк, агар буларнинг хатини олганида айтган бўларди. Унда хатни ким олиши мумкин? Ё...»

– Жавоб келмаганидан хафа бўлиб юрувдим.

Хаёллари тўзғиди Фозилжоннинг.

– Энди билсам, хатни ректор олган экан. Ерларимиз дардини ўрганиб, хосилдорликни кўтаришда ёрдам бериш учун ўзини жўната қолибди.

– Ўша ректорнинг фахм-фаросатидан хурсанд бўлишимиз керак, – партком гапга аралашди, – яхши одам экан.

– Ҳа-я, – мамнун кулди Мунаввар, – иктидорли кадримни бермайман, деса нима қила олардик?

– Қандай яхши, – бош ирғаб илжайди Юнусжон, – улуғ иш бўпти. Такдирнинг тақозосини қаранг. Агрономимиз ишдан кетишига бу укам кеп турибди-я...

– Муни қаранг, – қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди Файзулла. – Ёлғизбоғнинг ёлғиз кўчаларида *кўн сайр* қиларканмиз-да, а? Ҳали кўрасиз, бу ердан кетолмай ҳам қоласиз.

Кассир хануз ўша табассум билан ўтирар, партком эса маъқул маъносида бош ирғаб қўйди. Фозилжон дам унга, дам бунга қарар, на қулишни, на ҳақиқатни ошқор қилишни билмас, куредошининг бу ҳаракатлари уни тамом гангитиб *кўйган эди. Назидида гўё бу ер сахнаю, спектакль кўниляпти, ўзини эса ўша спектаклда ижрочидай сезяпти.*

– Йўлланмаси билан тўғри райком секретарининг олди-га бормоқчи бўлиб турганида Туреунбойдан менинг бошимга тушган мусибатни эшитиб, бу ёққа келаверибди.

– Офарин! Ана буни одамгарчилик дейдилар, – тўлқинланиб кетди Юнусжон, – икки дунёнингиз кам бўлмасин, ука.

– Раҳмат, – тақир бош кассир яна илжайди.

– Дўст бошингга қулфат тушганда асқотади, – партком Юнусжонга кўз қирини ташлади – миннатдормиз. Шундан

шунга оғиримизни енгил қилгани бел боғлаб келибсиз, Худо кўлласин сизни. Юзингиз ёруғ бўлсин.

– Раҳмат, – ғалати илжайди Фозилжон, хурсанд бўлиб эмас, ғамли, қайғули, аламли.

– Биласизлар, агроном бўшаш учун ариза ёзганида кўп ялиндим, яхши мутахассис эди-да... Лекин кўнмади. Ўшангаям бир ойдан ошди, – кўзлари чакнади Мунавварнинг ўйлаган сюрпризи ишонарли чиқаётганидан кувониб, – шунинг учун ўрнига расмийлаштириб келгани эртага райкомга борамиз.

Ўтирганлар Фозилжонни бирин-кетин кутлашди. «Аёл кишининг макри қирқ туяга юк бўлади, деганларида фақат ёлгон томонини тушунган эканман. Яхши маънога ҳам эга экан», хаёлга берилган Фозилжон миқ этмас, фақат табрикловчиларга бош ирғаб кўяр, аслида шундан бошқа иложи ҳам йўқ эди.

– Ишқилиб шароитга қараб иш тутасиз деган умидданман, – сертавозелик билан деди Юнусжон, – ҳар қалай бу ер қишлоқ, колхоз одамлари сал тўпорирок бўлади. Айтадиларку, ой кўрғонласа айғир миниб овга чик, кун кўрғонласа кетмон олиб томга чик, деб.

Кассир яна ўша табассум билан бош ирғаб кўйди.

– Янги амал муборак! – хайқирди Файзулла.

– Ўқигани бўйича касби денг? – хатосини тўғрилаган бўлди Юнусжон.

– Э, кизикмисиз, Юнус ака, ўқигани билан амалда кўлламаса икки пул-да.

Фозилжоннинг бадани музлаб кетди. У дастурхон четига кўзини тикканича ўтирар, кўнглини ғам тоғи босган эди. Аммо шу ўтиришида қайғули онларгагина ҳамроҳ эмас, балки ҳали ёруғ кунлар ҳам кутаётганини сезмас эди. Албатта, ойнанинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ эмасми?

– Анови Тиллабой, Мамажонлар ҳам агрономликка ўқишган. Улар бригадир, анови Мамадали эса экономистликни тугатган, аммо ҳамон Мамажонда табелчи, шунга қараб айтяппан-да.

– Ҳар ким ҳам пешонасига ёзилганини кўради, у бечораларнинг кўллаб-қувватлайдигани йўқ-да...

Ток ургандай сесканиб кетди Фозилжон: «Ҳм, Мунавварнинг ҳозирдаги макри мана бу каби майда гаплар учун бир ҳисобда қалқон экан-да...»

– Рас шундай экан, агрономлик ҳам амал ҳисобланади, тушунарлими? – Файзулла ҳамон отдан тушса ҳам, эгардан тушмас эди.

Унинг гапларидан Фозилжоннинг бироз кўнгли кўтарилди. Кўксини тўлдириб нафас оларкан, атрофга дадил боқди.

– Мен бошқа нарсага ҳам хурсандман.

– Хўш? – Фуломжоннинг сарғиш киприклари пирпиради.

– Нимагаки, баримиз амирнинг отбоқарларидай бадбурушмиз, сафимизга ман бундоқ, – Фозилжонни кўрсатди, – чиройли одамнинг қўшилганидан ҳам шодман.

– Қалб гўзал бўлсин, – жириллади Юнусжон, – сен укам, сал ҳаддингдан ошяпсан, ўртада андиша отлик нарса бор-а?!

– Э-э, Юнус ака, хунук бўлсанг уйланишинг ҳам қийин бўларкан-да, бири арматура деса, бири тириш дейди. Камида ўттизта қиз кўрдим-ов, охири пешонага шуниси битди. И-и, Юнус ака, Фулом ака, Теша ака, меҳмон ака, узр! Озгина эркаланиб кетдим. Сабаби, куни-кеча ўғил кўрдим, – оғзининг таноби кочди, – бугун кечкурун самоварда кулинг ўргилсин палов биздан, ювиш сизлардан.

– Муборак бўлсин!

– Ота-онасига йўлдош бўлсин!

– Умри билан берган бўлсин!

– Исмини нима қўймоқчисиз? – қизиксинди Мунаввар.

– Фозилжон.

Мунаввар хурсанд бўлиб кетди.

– Ўқимишли бўладими йўқми билмайман-у, лекин шу акамдака чиройли бўлсин, деб ният қилдим.

– Қозонда бори чўмичга чикади, укам...

Фозилжон Юнусжоннинг пичингидан биров ранжиди: «Қувончига шерик бўлиш ўрнига, анча тили захарга ўхшайди».

– Сизнинг ички дунёингиз зўр, – ва ниҳоят суҳбатга ара-лашди Тешабой, – калбингиз гўзал, укагинам.

– Ниҳоятда кўнгли оқ, соддадил дўстсиз, – кулимсиради Мунаввар, – мевалардан ҳам еб ўтиринглар.

Юнусжон оёқ чигилини ёзиш баҳонасида ҳовли этагига йўналди. Ичкаридан чикиб келган Ўктамжон эса унга ҳамроҳ бўлди. Файзулла Фозилжонга қараб имо қилди. У Файзулланинг зимдан чимчилаганини, Юнусжонни ёқтирмаслигини фаҳмлади. Шу вақт Сарвиноз кора кўрсатди.

– Ҳозир, мен, опа...

Файзулла эпчиллик билан сўридан сакради ва зумда кулинг ўргилсин паловни товоқларга солиб чиқди.

– Мана, – деди секин бош эгиб Файзулла, – гўзал одамнинг оши бу. Агар ошни Юнус акам қилганида борми?

Мунаввар томоқ қирди.

– Қайтиб гапирмаганим бўлсин.

Бу орада Юнусжон Ўктамжон билан ниманидир гурунглашиб, сўрига яқинлашиб қолган эди. Юнусжон келиб, сафга кўшилгач, ошга манзират бошланди. Бир муддат жим ўтирганларидан сўнг иккиси яна тагдор гаплар билан бири-бирига тош ота бошлашди. Гап қалтислашиб кетаётганини фаҳмлаган Мунаввар уларни чалғитиш мақсадида «мановини Фозилжонга беринг», дея бодринг ва помидор кесмаларини Файзуллага узатаркан, кўзлар тўкнашгач, хўмрайиб кўйди. Фозилжоннинг кўнгли хижил бўлди. Эндиликда Файзулланинг пича сурбетлиги аён бўлгач, ҳафсаласи пир бўлди. Шунча пичингларни эшитиб ҳам парво қилмаган Юнусжонга эса энди ич-ичидан тан берди. Иштаҳаси бўғилиб, кўлини сочикка артди. Мунавварнинг хай-хайлашигаям карамай, қолганлар ҳам бирин-кетин товоқдан қўл уздилар. Долзарб вақт бўлгани учун тезда тарқалишди. Улар кетиш олдидан ҳам Фозилжон билан бир-бир қўл бериб хайрлашдилар. У парткомнинг юмшоқ, момик кўлидан

илик бир самимий туйғуни сезди. Юнусжоннинг орик кўли эса илондек сирғалиб ўтди. Кассирники эса жонсиз, аммо дўстона жавоб кайтарди. Файзулланинг кўллари бироз дағал, аммо иликкина экан.

Ўктамжон хайрли тун тилаб, меҳмонларни кузатиб кайтгач, ўз хонаси томон йўл олган эди:

– Сарвиноз опангни уйига элтиб кўй, кўрқиб-негиб юрмасин, – тайинлади Мунаввар, – ошхонани йиғиштиряпти.

Мунавварнинг қилган ишидан Фозилжон ичида мамнун бўлиб турса-да, юрагига тугилган бир кекки унга раҳна солаётган эди.

– Садакангизни кўш кўллаб қабул қилади, деб ўйладингизми? – томдан тараша тушгандай тўнғиллади у.

– Ҳ-ҳали садака денг? – бошига кўккисдан копток теккан боладай гангиб колди Мунаввар. Кўз олди жимирлашиб, тун бағрида беҳисоб ялтирок игначалар пайдо бўлди. Орияти келиб, йиғлаб юборишига сал колди. Рост-да, дўсти учун ўлиб-тирилса-ю, у сен кимсан демай, осмону фалакдан караса... Алам қилгани, шу туришида кетига урсангиз ўрта бармоғингиз ҳўл бўлмайди-ю, вой бунинг гариллаши-чи? Ўлиб кўя-қоласан-да бемаза гердайишига! «Ичингда жон деб тургандирсан!» Тўсатдан миясига урилган бу фикрдан Мунаввар сергакланди.

– Унда, – деди ғоз туриб, – тўрт томонингиз қибла! Мен сизни ушлаб турганим йўк! Уқдингизми?

Фозилжон тарсаки еган боладай, гангиб колди. Ҳа, у бундай муомалани кутмаган эди.

– Калака қилганингиз учун р-р-рахма-а-ат!

У шарт бурилиб, кеча тунаган хонаси томон юрди.

– Орингиз келса-да, бир гапим қулоғингизга кўрғошиндай куюлиб колсин.

Фозилжон бутун гавдаси билан ўгирилди.

– Читтак бетайинлиги учун бир жойда қўним тополмас экан!

Бутун вужуди титраб-қақшаб кетди Фозилжоннинг.

– Яна борми? – сўради бор иродасини жамлаб илжаяркан, – гапларингиз ичингизда қолгунча, менинг қулоғимда кетсин. Яна армонда қолманг?!

Йигитнинг кўзларига чўккан мунг таъсирданми ё ҳозирги қилмишидан пушаймон едими, Мунаввар тилини тишлади. Шу вақт ичкаридан чикқан Ўктамжон икковига хайратомуз боқди.

– Тинчлик, ўғлим, – ерга боқди Мунаввар, – чарчабман шекилли...

Фозилжон нима қилишини билмай, бирпас каловланиб турди-да, сўнг шарт бурилиб, уйга кириб кетди. Умри бино бўлиб бунака гапларни эшитмагани учун ўзини босолмас, табиати хунук кўринаётган эди. Мунаввар эса бу ҳолатни бекорларни айтибсан маъносида тушуниб, хазм қилолмас, баттар асабийлашарди: «Шахарлик йигитлар қачон қишлоққа келиб яшабди? – ғижинди, – ҳеч қачон! Осойишта, покиза ҳаётга ўрганган кўнгиллари қишлоқнинг дўрампа ҳаётига кўникармиди? Йўқ! Кўниколмайди! Ҳмм, қишлоқдагиларга раҳмат! Миллион марта раҳмат! Негаки, моддий базани яратиб қўйиб, бирон нарса талаб ҳам қилишмайди. Чекингга тушса чекчайма, деганларидек, ўша базадан теккан улушига қаноат қилиб яшайверадилар. Ҳа, бориға шуқр қилиб яшайверадилар. Эҳ, соддадил ҳамқишлоқларим. Агар яна қайтиб дунёга келсам, албатта, сизлар билан бирга яшайман, албатта..!»

У сувга тушган нондай бўшашиб, судралганича ётоқхонаси томон юрди. Бирдан тақа-тақ тўхтади: «Кетиб қолса-я, – ваҳима босди, – **ҳозир шартта** йиғиштириб чикиб кетса-я? **Ходимларимнинг** олдида нима деган одам бўламан? Ё ортидан кириб узр сўрайми? Димоғи баттар кўтарилса-чи? Йўғ-э! Ҳм, бошқа хаёлга борса-чи? Нима деб ўйлаши мумкин? Эрим ҳаёт бўлганида ҳам бошқа гап эди. Оҳ! Тилим курсин! Унинг ўта ориятлилигини билатуриб... Баъзида калта ўйлик қиламан! Ҳа, аёллигимга бориб калта ўйлайман. Кейин ташвишни ортмоқлаб юравераман... Нахотки, Фозилжон мени тушунмади, тушунтиролмадим?!»

Мунаввар Фозилжоннинг чироғи ўчмаган хонасининг деразасига қарай-қарай, ўз ётоғига кириб кетди. Айни шу тоғда Фозилжон ҳам хонага кириб, нарсаларини апила-тапила йиғиштирди. Жомадонни қўлга олган ерида тўхтади: «Тўхта! – хайкирди ички бир нидо, – қаерга борасан? Сен бу ерларга тақдирингни синагани келмаганмидинг? Нега энди хўрозқанд тегмаган боладай аразлаяпсан? Дўппини мана бундоқ ёнингга қўйиб, тананга кенгашиб кўр! Ахир, даханаки жангни биринчи бўлиб ўзинг бошламадингми? Гурур деган отнинг узангисидан тушмадинг-ку? Энди ўзингни Мунавварнинг ўрнига қўйиб кўр-чи? Ҳа, пичокни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга, деганлар. Сен ношудга, сен кўрга у шам ёқиб йўл кўрсатяпти! Сен эса... Чик! Узр сўра! Узр сўра!» У бўшашиб курсига ўтираркан, иягини кўлига тираганича деразадан ташқарига қаради. Яна хаёл ўз домига тортди уни. Аслида Мунавварнинг бу ишидан чексиз қувонган, лекин орийат юзасидан шодлигини сиртига чиқармаганди. Бесуяк тил эса ишнинг пачавасини чиқарди. Орага низо солди. Энди узр сўраш керак! Узр сўраса нима кипти? Ўзининг кадрдон курсдоши!

Шу қарорга келган ҳам эдики, эшик очилиб Ўктамжон кириб келди. Фозилжон ирғиб ўрnidан турди ва курсини унга суриб, ўзи диванга ўтираркан, онасини хафа қилганимга уришгани кирди, деган хавотирга тушди. У аланглаб, яна дераза ташқарисига термулди. Шамсиддин ота барглардан тозалаган ток зангларининг эгри-бугри шохлари, устидаги чироқ ёруғида ерга қарахт бўлган илон каби соя ташлаган эди. Тўсатдан юрагига мунг чўкди. Ички бир алам вужудини тилиб ўтди. Унинг холатини пайқаган Ўктамжон шошиб:

– Кетмоқчимисиз? – сўради жомадонга кўз ташлаб.

Фозилжон оғзидан чиққан гапга амал қилиб ўргангани боис нима дейишини билмай қолди. Буни араз деб тушунган Ўктамжон:

– Кечиринг! – ерга бокиб деди, – аям яқинларига шундай, самимий муомала қиладилар. Аммо ҳеч қачон биров-

га ёмонликни раво кўрмайдилар. Доимо, бегоналар ўртала парда билан гаплашади, дейдилар.

Фозилжон қайрилиб, ғамгин нигоҳини йигитнинг ёниб турган кўзларига қадади:

– Олдинроқ шипшитиб кўйса бўларди-ю?

– Сюрприз қилишни яхши кўради, – кулимсиради йигитча, – гапининг уддасидан чиқади лекин. Шунинг учун баъзи бировлар данакдек пишиқ дейишади.

Фозилжон нима дейишини билмай, тараддулланиб қолди.

– Эркаксиз уйда қалай бўларкин?

– Биз-чи? Бу ёғидан ҳавотир олманг, Фозил ака! Аямга, далаларимизга ёрдамнингиз тегади, бунга аминман...

Фозилжоннинг юраги қалқиб кетди. Йигитчанинг соддагина илтифоти, меҳр кўрсатиши кўнглини тоғдай кўтарди. Шу топда уни бағрига босгиси, пешонасидан ўпгиси келди. Аммо яна бир андиша, аниқроғи ғурур йўлини тўсди.

– Авваллари ҳам аям сизни кўп гапирарди, – йигитча ўрнидан кўзгаларкан, деди, – кишда, Тошкентга курултойга борганида ҳам иш жойингизга учраб, сизни тополмагач, келибок ўн кунларни ўтказиб, бир-икки марта хат ёзди. Жавоб хати олмагач, тарвузи қўлтиғидан тушиб юрган эди, бироқ...

– Осмондан тушдингизми, ердан чикдингизми, пайдо бўлиб қолдингиз, денг, – қулди Фозилжон.

– Ҳа, бу ишингиз аямга кутилмаган совға бўлди.

– Мен анави, катта бувингизнинг вафотини эшитиб...

– Нима бўлганда ҳам яхши иш бўлди. Бизнинг дала майдонимиз Фозилжон учун тажриба участкаси эди-да, деб юривдилар.

У қаршисида турган йигитчанинг қушчадай тўлиб-тошиб чуғурлашидан завқланиб кетди.

– Феъли шунақа, дангалчи. Аввал ўйлаб, кейин сўйлайдиганлардан. Ҳеч қачон кўзи етмаган ишга қўл урмаган. Ҳеч қачон гапи ерда қолмаган.

– Курсдошлар орасида ҳам бирор баҳсу мунозарада гапини ўтказа оларди. Бу характерини биламан.

– Сарви опам ҳам тортишаётганларингни кузатиб туриб, барибир опам опқолади, қолиши керак, дедилар. Ишонади-да.

– Ш-шунақа денг?

Унга кизнинг қолиши керак дегани ёғдай ёкиб тушди: «Демак, у ҳам хоҳлаяпти», ширин энтикди.

– Ҳа майли, биз ҳам сюрприз қилсак қилибмиз-да.

Иккови енгил қулишди. Бир-бирларига яхши тушлар кўришни тилаган ҳолда хайрлашдилар. Чирокни ўчириб, ўрнига ётаркан, хаёлида Сарвинознинг юзини тасвирлади: «Ажаб, киприклари худди елпиғичга ўхшайди, шахло кўзлар, қулгуга мойил ёқут лабларнинг шарму ҳаё ўтидан каттик қимтилиб туриши, гапирганда нигоҳини четга қадаши, иболи қийинишлари...»

Шу онда Фозилжон юрагининг бир четида нимадир қовдек ёнаётганини сизди: «Севиб қолдимми? Кўнглимни банд этаётган туйғу севги! Ҳа, севги! У-чи? У ҳам бефарқ эмас. Йўкса, йигитчага қолиши керак дермиди? Демак...»

Бирданига ишнинг бу қадар ўзгариб кетганига ишонгани келмас, юраги ширин хислардан ҳаққирар, ~~ми билан отамлашгиси, баҳслашгиси келарди.~~ Лекин қани ўша одам? «Райком секретари қим? Нима деркин? – ўйга толди яна, – кўнмаса-чи? Кўнса керак! Негаки, Мунаввар ишонгани учун шундай қилди-да. Кўнмаган тақдирда ҳам қоламан. Менга тажриба учун қенг дала майдонлари керак эмасмиди? У эса қаршимда турибди. Бу имқониятни қўлдан чиқариш, бахтни қўлдан бой бериш билан тенгдир».

7

– Бугунок ишга судрамайман, – қулиб деди Мунаввар, – иш бошлаганингиздан кейин эса ҳордиқ чиқаришгаям қўймайман. Дехқончиликнинг қонуни бу. Бугун Пахтаободни айланинг. Тарихи бой. Ховскан ота, Қўктўнлик

отадай зиёратгоҳлари билан бутун оламга танилган маъво бу. Қисқа вақт ичида бутун пахтаободликларнинг қалбидан жой олиб, юрагига мангу ўрнашиб қолган Ҳамид Қодировдай шахсларни ҳануз соғиниб яшаётган маскан бу... Эҳ-ҳа, гапирсам, йилнинг кечаю кундузи етишмайди. Ҳозирда Ҳабибийдек буюк шоири билан фахрланади. Ул зотнинг хотирасига атаб, – чап томондаги боғни кўрсатди. – шу ернинг усталари «Марказий истироҳат боғи»нинг ўртасига ҳашаматли музей биноси қуришган. Шоир Акрамжон Ҳамроқулов директорлар. Кўринг-да, шаҳарингизнинг манаман деган музейидан қолишмайди. Ўзбекистон бўйича ҳеч бир туманда учта дарё оқиб ўтмаган, бизда эса бор. Хуллас, қолганларини кейин гаплашаверамиз. Хайр, ҳозирча...

«Волга» узоқлашгач, у боғ эшиги томон йўл олди. Музей ёпиқ эди. Директори пахта ҳашарига кетганини эшитиб, боғ айланди. Сўнг бир қарорга келолмай, анча турди. Охири район бўйлаб кезгиси, орзу хаёлларга эрк бергиси, дилида келажакда нима ишлар қилишини режалаб олгиси келди. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас оларкан, аста олдинга қараб кетди.

«Мунавварнинг ишончи – бизнинг ишончимиз. Пахта ҳосилдорлигини кўтаришда ёрдамингиз тегади деяпти, унинг бу кафиллигига уялтириб қўймасиз?...» Ҳали қабулида бўлишган туман котибининг гаплари қулоғи остида жарангларди. Шу он унинг кўксига милтираб турган бир умид қанот ёзди. Ўзида фавқулудда зўр бир куч уйғонаётганини сезмокда эди. Қалби ёруғ орзуларга, ниятларга, шу билан бирга Мунаввар учун аталган миннатдорлик изҳори билан тўлиб-тошганди. У энди ўзлигини таниш учун уйғонаётганини англади. Бирдан кўз ўнгида, йўл ўртасида ҳарир оқ қор каби либослар ичида Сарвиноз намоён бўлди. У Фозилжонга меҳрибон, мурувватли, ҳамдард бир нигоҳ билан боқиб турар, унинг қарашларидан «Сизга ўхшаганлар гапининг урдасидан чиқа олади» деган маънони уқиш мумкин эди. «Севиб

колганга ўхшайман», пичирлади лаблари. Ҳа, у билан биринчи бор кўзлари тўкнашгандаёқ юрагида илик бир туйғу ниш ураётганини сезган эди. Лекин кўнгил уйид нималар бўлмайти. дил тубида нималар унмайти, дея ўзини чалғитган эди. Энди-чи? У икрорий кўз билан атрофга кўз югуртирди. Этагини аста судраб келаётган тунга, осмон узра бир-бир мўралаб чиқаётган юлдузларга, замин бағридаги йўлларда бирин-кетин ўтаётган ҳар турли машиналарга, йўлка бўйлаб шошиб бораётган, келаётган одамларга нигоҳ ташларкан:

– Дунё турли оҳанглар, ҳар хил ранглар, жилвалардан иборат экан, – пичирлади хаёл суриб, – қалби эса чексиз шодлиғу ғамдан, меҳнату машаққатдан... Гўё инсон каби...

Сўнг сал нарида кетаётган йигитчанинг кўлидаги магнитофондан хофиз Маъмуржон Узоқовнинг «Суратинг» кўшигининг янграётгани қулоғига чалинди. Унинг аста-аста узоклашиб бораётган куйнинг сеҳрига қорилган бўғим-бўғимлари, бутун борлиғи сархуш эди: «Яхши кўшиқ калбингни ёндиради, юрак-бағринг экан-у, ҳатто жон томirlаринггача жизиллатиб куйдиради». Бирдан кўз олдида Сарвинознинг киёфаси гавдаланди. Ажаб, бу гал хонатласда...

У тун пардасини тушириб бўлган, кўк чечаклари мўралай-мўралай осмон бағрини бодроқ каби тўлдирганда ҳориб-чарчаб дарвозадан кириб келди ва кундаги дам оладиган хонаси томон йўл олди. Унга шундай туюлди-ми ё бугун ўзга бир меҳрибон кўл алоҳида меҳр билан қарадими, хона ичи ҳар кунгидан бошқача: тоза, файзли, у илғаб олиши қийин бўлган муаттар ҳидлар билан тўлган эди. Стол устида пахта гулли чойнак-пиёла. Чойнакнинг копқоғини очди, сув. Пиёлага озгина қуйиб ичди, тамшанди. Яна қуйиб, ҳузур қилиб ичди. Келганини биров пайқамаганини билди-да, юмшоқ, оппоқ ўринга чўкиб, ухлаб колди.

Ноябрнинг охиригга ҳафталари. Ҳаво тунд, гўё ер юзи билан урушиб қолгандай қовоғи солиқ. Борликка хира доқа ёпилгандай. Дарахтлар шивир-шивир қилиб, саргайган япроқлари ила хайрлашаётгандай. Чехра бергувчи турли ўт-ўланлар аста сўлиётгандай. Ер бети қатқалоқ. Кексаларнинг айтишича, киш болалаб қўйган, яъни ер бетига эрта қор тушган, лекин қордан асар ҳам кўринмас, фақат заҳми этингни жунжиктиради. Далада қолхозчилар қораси кўринмас, онда-сонда мол-қўй боқаётган тўп-тўп болаларнинг хайқириғи эшитилар, қандайдир ўйин билан машғуллиги сезилиб турарди. Қарғалар қағиллаши ва чумчуқларнинг ҳазонлар орасида емак кидириб сакраши, бирон шарпа сезилса ўзларини дув этиб яланғоч новдаларга уришларидан ўзгача манзара йўқ. Киши нафаси қайтадиган ва **дилида хиралик** туғдирадиган бундай ҳавода **яқинда** ям-яшил бўлиб тебранаётган гўза туплари баргсиз, пахта сиз чанокларининг қолоқ ўқувчилардай оғзини очиб туришлари, энди қимгайм керакман, дегандай гўза пояларининг қакқайганини кўрган Фозилжон беихтиёр пахта қолдиқларини кўриб уялди ва эгат оралаб кетди. Иссиқ кунларда эгнингга тегиб шилдираган ва қўлларни тирнаган чаноклар энди кишини мунгли, оҳиста сийпалагандай туюларди.

Қамида йигирма-ўттиз чанокдан бир сиким пахта йиғди. Қафтлари орасида сикимлаб туриб, чор-атрофни қузатди. Назарида ҳаммаси бир хил. Яқинда ер ҳайдалади. Демак, баҳор келишини қутмоқдан ўзга чора йўқ. «Ҳм, қайси бет билан маош оламан? Бекорчидан худо безор деганлар. Бирор йўлини кидиришим керак».

У келибок бирор таънага қолмай деб, вильт вирусларини текширишни мақсад қилиб қўйди. Шунинг учун алоҳида рақамланган пробиркаларга тупроқлардан намуналар олди. Ора-сира томчилаётган ёмғир қучаймай туриб, илдам ҳаракатлар билан идорага қайтди. Ишга тасдиқланган кун-

нинг эртасига Мунавварнинг, бу кабинет сизники, бемалол иш қилаверинг, деб кўрсатган, идора залининг охиридаги, бурчакдаги эшикка кириб кетди. Пробиркаларни эҳтиётлаб стол устига териб чикди. Бирор хафта ўтгач, натижасини аниқлайман, деди-да, кечга яқин челақлаб ёғаётган ёмғир остида уйга қайтди.

9

Фозилжон ўз хонасида дехкончиликка онд китоблардан бирини олиб, ўкиб ўтирарди. Кечга яқин юзлари бўғриккан, кўзлари хорғин бокиб, Мунаввар кириб келди. Жун рўмоли елкада, бошини қуйи солганича дармони куриб, диванга охишта ўтирди. Уни бу ҳолатда кўрган Фозилжон касал деган гумонга борди. Мунаввар икки кафтларини икки бетига қўйиб, тирсақларини тиззаларига тийди:

– Ёкубов колхозининг раисига Меҳнат Қаҳрамони унвони бериладиган бўпти, – дея гап бошлади дард билан, – шуни ювдик.

«Ҳм, ҳасад касалига учрабди». Фозилжон ички ижирганиш билан юзидан хил бурди. Яна кўнглига ботадиغان гап қилиб қўйишдан чўчиб, тилини тийди.

– Вильт панд бермаганида бизлар ҳам юкори ҳосил олардик, – ички изтироб билан гап бошлади Мунаввар, – кизик, уларда вильт йўқмикин? Бор. Бор бўлса керак. Нега улар юз эллик, икки юз бажаради-ю, бизлар чўлок аравадай ярим йўлда қоламиз?

Фозилжон йўлда келаётганда Турсунбой қайсидир кўшнисининг қоғозда олтмиш тонна пахта териб, мукофот олганини қуйиниб гапирганини эслади. Ҳозиргина Мунаввар тўғрисида бемаъни хаёл қилганини эслади ва баъзи масалаларда шошилиб хулоса чиқараётганидан ўзини ўзи қойиди, ҳам уялди.

– Балки қоғоздадир, – Мунавварнинг кўнглини кўтармоқчи бўлди.

– Йў-ўк! Бизнинг райком честний одам. Унақа ишларга қарши, ишонаман.

Фозилжон Мунавварнинг кўзларида ҳасадни эмас, энди бошқа бир дардни кўрди. Бу дард ич-этини кемираётганини англади.

– Балки ерлари куёшлидир?!

– Бе, қизикмисиз?! Олманинг бир бети уларники, бир бети бизники-ку.

Бир муддат жим колди у. Сўнг қўлларини олдинга чўзганча:

– Бизнинг ерларимизда касаллик кўп, – деди энти-киб, – биласизми, еримиз кучсиз. Ҳар йили бир хил, яъни пахта экилавериб, еримиз уни хушламай қолган.

– Алмашлаб экиш керак.

– Нималар деяпсиз, курсдош?! Нақ пешонамдан оти-шади-я?!

Фозилжоннинг ҳайрати ошди:

– Фанда...

– Бе, раҳбарлар фанингизга амал қиладими? Уларга пахта керак, пахта!

– Тавба қилдим, – энсаси қотди Фозилжоннинг, – ё унга кўнмайсиз, ё бунга...

Мунаввар жимиб колди. Афтидан у тортишишдан фойда йўқлигини англаган эди. Ва охири:

– Яқин орада ҳаммасига тушуниб оласиз, – деди муло-йимлик билан ўрнидан кўзгаларкан.

– Ўктамжон кўринмайди?!

– Институтга кетди, ўқиш бошланибди...

Эртасига қор ёғаётганини кўрган Фозилжон ўйланиб колди. Идорага борсинми? Айтганча, Мунаввар қаерга кетди? Қандайдир юмуш билан куймаланиб юрган Сарвиноз-дан сўраган эди, яна райкомга чақиртирилганини айтди. У энди кийиниб, ташқарига отланиб турган эди, Ўктамжон қириб келди. Салом-алиқдан сўнг:

– Қорни кўринг, кишки кийимларимсиз кетибман, – кулди у елкасида ўрнашиб қолган қор қолдикларини қоқар-кан, – совук ҳам бошланди.

– Ҳм, кишининг килар иши-да бу.
– Бирон жойга шошяпсиз шекилли?
– Ҳа, идорага бормоқчиман.
– Айтганча, Рустам акам телефон қилди. Тинч эканлар.

- Яхши.
- Тўхта аям ҳам салом деди.
- Раҳмат, саломат бўлишсин.

Фозилжоннинг боши осмонга етди. Йигитчанинг ўзига яқин олиб айтган дил сўзлари унинг кўксини илиқ ҳисларга тўлдирди.

– Мен уйларга печка қурай, аям совқотиб қолмасин.
– Ўқишни ташлаб келиш шартмиди, мен қуриб берардим.

– Раҳмат. Деканимиз кўп студентларнинг иссиқ кийимсиз ўтирганини кўриб, руҳсат бериб юборди.

– Унда майли. Ёрдамлашиб юборай?!

– Кўйсангиз-чи, Фозил ака, ҳар йилги қилиб юрган ишим-ку.

Фозилжон Мунавварнинг ғамини еяётган ўғлини кўриб, ич-ичидан ўқинди: «Назмия рўйирост аёл бўлганда эди, балки менинг ҳам фарзандим бўлган ва мана бу йигитча каби меҳрибон бўлармиди?»

У бўралаб ёғаётган қор остида идорага келди. Секретарь киз Маъсумадан бошқа ҳеч ким йўқ. Фозилжон хонасига кириб, бироз уни-буни титқилади, журнал варақлади. Вужудига аста совуқ таъсир қила бошлаганини сезиб, тезда ортига қайтди. Меҳмонхонага печка қуриб, олов ёқаётган Ўктамжонни кўриб:

– Ҳормасинлар, – деди меҳр билан, – ҳақиқатда бугун печка қурилмаса бўлмас экан, ташқари анча совуқ.

У шошиб, ўзи яшаётган уйга кириб кетди ва зум ўтмай уст-бошини алмаштириб чиқди. Бироздан сўнг Сарвиноз келиб, дастурхон ёзди ва нон, иккита чиннида қайноқ шўрва келтирди. Фозилжон бундай ғамхўрликни кўриб, кўнгли алланечук бўлиб кетди. Чунки бунақа пайтларда ўзинг учун

Ўл етим кабилида ё иссиққина чой дамлаб ичар ё ётоғига якин ердаги арзон нархли ошхонадан ул-бул тамадди кишиб келарди. Кўзларига ёш сизиб келди. Ҳа, у ҳеч қачон бундай меҳр оғушида яшамаган эди. Яна кизнинг назокатин боқишлари кўнглини эритаётгани-чи?

– Опа, – деди Ўктамжон Сарвинозга қараб, – сизларнинг ўқишингиз келгуси ҳафтадан бошланаркан.

– Яхши.

Фозилжон бир унга, бир бунга қаради.

– Опам агрофакнинг сиртки бўлимида ўқийдилар.

– Яхши, демак, бўлгуси агроном денг?

– Ҳа, бу йил охирги курсдалар, яхши ўқийдилар. Баъзида аям ҳазиллашиб, ўрнимга сени раис қиламан дейдилар.

– Сабаби бўлса керак?

– Баъзи фикрларда тортишиб кўринг-да, теша тегмаган янги гапларни айтади. Лол қолдиради.

– Шунақа денг?

Ҳануз Мунаввардан дарак йўқ. Улар овқатланиб бўлишгач, Ўктамжон дам олмоқчилигини айтиб, хонаси томон кетди. Фозилжоннинг эса Сарвиноз билан ўтиргиси, ширин суҳбатлашиш асносида унинг мунис товушини такрор-такрор эшитгиси келди. Чунки унинг самодай бокира юрагига Тангри ишқни раво кўрган, калбининг дарвозасидан аста мўралаб, юрагига оёқ босган ва аллақачон забт этиб бўлган эди. Шу топда оташ каби ёнаётган кўксини бир савол тирнар, гумонларини улғайтирарди: «Севадими? Севармикин? Ё ўзга бир... Севгим бекадр бўлса-я...», куйган дили ғашланди: «Эй Худо! – Тангридан нажот сўради у. – ўзингдан ўзимни топишимга ёрдам бер! Ўз ўрнимда ўзлгимдан айирма! Бокира севгимнинг топталишига йўл берма! Туннинг кипригида туннашимга, куннинг юзида уйғонишимга, осмоннинг кўз ёшларида покланишимга ва замин бағрида улғайишимга куч берганинг каби қалбимда яшаётган муҳаббатнинг ҳам бўй чўзишига мадад бер! Бағрини захга бериб ётган тоғларнинг тахир қисматини раво кўрма! Унга ишқ боби-

да энг тоза сўзлар топиб айтолмайман. Бисотимда унга бўлган севгимдан бошқа ҳеч вакоим йўк! Йўк! Лекин таним тупрокка дўнгунача бу йўлдан кайтмайман!.. Ҳа, каттиқ севаман уни...»

– Ҳа, хаёллар арзандаси!

Фозилжон чўчиб, товуш келган томонга қаради ва пальтосини ечиб, Сарвинозга узатаётган Мунавварни кўрди.

– Ўрнингиздан кўзгалманг, ўтираверинг, – Мунаввар Фозилжоннинг кўзгалишига йўл бермади, – идорага борсам Маъсумадан бошқа ҳеч ким йўк. Сизни келиб кетди, деди. Зерикарли ҳаво бўляпти.

– Опа?!

– Холамнинг олдиларига чиқавер, қорним тўк! Ҳа, айтганча, тузукмилар?

– Ҳм, кўп ухляптилар.

– Майли, кўп ухласа куч олади. Демак, яхши бўляпган экан.

Фозилжоннинг кизни ортидан маъюс тикилиб қолганини кўрган Мунаввар:

– Ишқилиб, кўп ухлаши яхшиликка бўлсин-да. На ота, на ака, на опаси бор. Агар холамга бир гап бўлса, боёқниш ёлғиз ўзи қолади. Ҳа, майли, тақдиримизда нима бўлса шуни кўраверамиз-да, начора? Ҳозир райком ҳузурдаги йиғилишдан келяпман.

Фозилжон савол назари билан қаради.

– Ахир биз, раҳбарларнинг ортида оқ яқтак кийган, кўллари кадок дехқонлар турадилар. Нега уларни алдашимиз керак? Улар бизга Худога ишонгандай ишонишади. Биз эса ўз обрўйимиз, шон-шуҳратимизни ўйлаймиз. Бу қандай шармандагарчилик? Уларнинг гуноҳи эртадан кечгача ер бағирлаб ишлаганими? Жазирама қунлари ҳам жонини жабборга бериб тер тўкканими? Ахир уларнинг бетига қандай қараймиз?

«Зўрға ўрта бахога илиниб ўқийдиган Мунавварми шу? Ҳаёт уни тарбиялабди, чиниктирибди, фикрларини теранлаштирибди».

Мунавварнинг кўз жияклари кизарди.

– Янаги йилга албатта унвондор Қодировага айланармишман. Сохта обрў, сохта унвон, сохта... Ё алҳазар! Қоғознинг буюк кудрати хақида сўзлаб, нимага шаъма қиляпти?

– Шаъма қилди, нимага?

Бирдан Турсунбойнинг қоғозда олтмиш тонна пахта терган кўшниси яна ёдига тушди.

– Тушундим, – киприклари пирпиради Фозилжоннинг, – ўз оғзи билан шундай дедими?

– Ҳа, – заҳарханда кулди Мунаввар, – райком секретарининг ўз оғзи билан айтгани алам қиляпти. Уялганимдан тер босиб кетди. Бу – деҳқончилик номига доғ, иснод! Бир умрга ўчмайдиган доғ!

Бир муддат жим қотди.

– Шу бугунгача айбни еримизга тўнкабман. Касал, кучсиз дебман. Унвондорларники соғлом, серҳосил дебман. Ерни соғломлаштириш керак деб, сизни опкелиш, биргалашиб чора кидириш ниятида такрор-такрор хат ёзибман. Гап бу ёқда экан!

Фозилжон ўйланиб қолди.

– Балки пастга кетишлар шунинг оқибатидир?

– Балки... Аммо ҳақиқий деҳқон билан чайковчи деҳқоннинг фаркига бориш керак. Дунёда ер учун туғилган ўзбекнинг ишончини булғамаслик керак. Бизлар эса қоғозда план тўлдирсак, юзимизни ёруғ қилсак, курортга борсак, курултой, съездларда виқор билан савлат тўкиб ўтирсак, сўзга чиқсак, олти ой меҳнат қилиб, елкаси яғир бўлганлар қолиб, биз гапирсак... Бир кун келиб булар учун жавоб берамиз, ҳа, бошимиз билан жавоб берамиз. Нсгаки, аблахликнинг ҳам чек-чегараси бор, Фозилжон.

Фозилжон унга хавас билан боқди.

– Эртагаёқ ҳаммани клубга йиғиб, бор гапни айтиб бераман. Уларни халқ орасида шармандаю шармисор қиламан.

Эсингизни ебсиз!

– Нима-а? Мен-а-а?

– Ҳа, сиз, эсингизни еб қўйибсиз! Сизнинг бу ҳаракатларингизга халқ ишонади деб ўйлаяпсизми? Қайтанга тухматчига айланасиз?

– Нима қил дейсиз?! Томошабин бўп тураверайми?

– Бундай пайтда ақл билан нш қилиш керак.

Мунаввар умидли кўзларини унинг нигоҳларига қадади. Чин дўстлиги, меҳрибонлиги шундоққина кўзларидан аёнлигини сезиб, бироз юмшади.

– Кўряпсиз, сув бошидан лойқа. Балиқ бошидан сасиган. Шунинг учун уларни бошқача йўл билан, яъни амалда ба-жарилган режанинг даромади билан шарманда қилишимиз керак.

– Аникроғи..?

– Ҳақиқий плани тўлган колхоз билан қоғозда план тўл-дирган колхоз ўртасида катта фарқ бўлади. Натижада ўша сиз айтган унвондор раисанинг аъзолари кам ҳақ олади, даромади эса пучак, яъни йўқ. Бизда эса бошқача бўлади...

Мунавварнинг юзлари ёришиб кетди.

– Демак, биз унгача касал ерларни даволашимиз ё нима сабабдан касал бўлганини, сиз айтганингиздек, каер ош сйди-ю, каер шавла ейди, аниқлашимиз лозим. Унга қараб эса ўғит турларидан фойдаланишимиз керак. Шундагина биз ютамиз. Билиб қўйинг, ҳалол ютуғимиз уларнинг башараларини фош қилиб ташлайди. Шунинг учун ҳозирча пашшадан фил ясамай турганимиз маъқул.

– Тушундим.

Мунаввар чуқур хўрсинди. Ён чўнтагидан валидол олиб, бир донасини оғзига солди, афтини бужмайтирди. Фозилжон пиёла олиб сув қуймоқчи эди, кўнмади. У раҳбарликнинг оддий бир кўринишидан қаттиқ таъсирланган кўйи аста ўрнидан туриб, хонаси томон йўл олди. Мунаввар эса тирсагини хонтахтага тираганича, хаёлга ботди.

Тупроклар намунасини кўздан кечириб ўтирган Фозилжон кабинетига Мунавварнинг кириб келганини пайкамай қолди:

– Сиз ҳамма ердан намуна олиб овора бўлманг, – деди у пробиркаларни бирма-бир ушлаб кўраркан, – иккинчи бригаддан Уста Ғани, Қодирча пайкалидан, тўртинчидан Салоҳиддин ва ўнинчидан Музроб қарталаридан намуна олинг. Қолгани ўз-ўзидан аниқланади-қолади. Айниқса, Уста Ғани ва Қодирча пайкалида вильт энг кўп тарқалган.

– Ўша ерларда авж олган денг?

– Ҳа, менинг назаримда ўша жойдан тарбияланиб чиқаётганга ўхшайди, вируслари ўша ерда одам бўляпти.

Фозилжон кулиб юборди. Қошлари чимирилган Мунаввар:

– Куласиз-а куласиз, – дея ўпкalandи, – сиз эркакларга кулги бўлса бўлди. Шу вақтгача қўлламаган чора-тадбиримиз қолмади, барибир одам бўлмаяпти.

Фозилжон энди қаҳ-қаҳ уриб кулди.

– Зап ибораларни қўллайсиз-да Мунаввар, – кулгидан зўрға ўзини тийиб деди, – вируслар одам бўлди, ер одам бўлмаяпти.

Буни эшитиб Мунавварнинг ўзи ҳам беихтиёр кулиб юборди.

– Шундай дедимми?!

Кечки овқатдан кейин Сарвиноз Мунавварнинг кулоғига нимадир деди-да, шошиб чиқиб кетди. Унинг мулоғим боқишларидан сархуш бўлиб ўтирган Фозилжоннинг қалби ёнар, титранар, ўз-ўзидан хаёл гирдобига шўнғирди: «Сарвиноз юрагимнинг бир бўлаги бўлишини истайман, аммо севгани бўлса-чи? – юрагида аламли туйғулар бирдан ғалаён кўтарарди, – агар севгани бўлса-чи, э-э, нималар деяпсан ўзи, Фозил? Шундай гулюз харидорсиз бўладими? Юраги ишқсиз бўладими?»

Кўнгилдан ёмони йўк. Гоҳ маҳзун ҳолда қон йиғлайди, гоҳ ўйноқи хаёл отига миниб, ҳар ён чопади.

– Хаёлга берилиб кетибсиз? – сўради Мунаввар, – сиз ажиб сеҳрли хаёллар сурадиган бўп колдингиз?

Фозилжон ўнғайсизланиб, томоқ кирди ва:

– Ҳамма ер ғўзапояси билан ҳайдаладими? – сўради гапни буриб.

– Ҳа, район бўйича шундай.

– Одам оч колса ўз боласини емайди-ку?

– Нималар деяпсиз, бу ўсимлик-ку?

– Ҳамма бало ўсимлик деб қараганимизда-да, Мунаввар!

– Ҳм, сиз бировнинг елкасидан қараб иш тутмайсиз, биламан.

– Ғўзапоянинг таркибида лимон кислотаси, крахмал, ишқор ва кальций моддаларидан ташқари ишак ҳам бор.

– Хўш, хўш?

– Бу аралаш-қуралаш молдалар ер таркибини захарлайди-ку?

– Гапингизда жон бор. Тўғри, ош кетидан сут, сут кетидан тарвуз еган одамнинг ичагида нима қолади?!

Фозилжон ерни бу усулда ҳайдалиши зиён келтиришидан бошқа иш эмаслигини куйиб-пишиб тушунтираркан:

– Вақти-вақти билан ер бағрини ҳам тозалаб туриш керак, – деди куюниб.

– Буни ўйламабман. Қандай асбоб-ускуналар керак бўлса, ҳеч тортинмай айтаверинг!

– Энг кераклиларини ўзим билан бирга олиб келганман, раҳмат.

– Унда ишларингизга муваффақият тилайман.

– Айтмоқчи, колхоздаги қарталар киши номи билан аталарканми?

– Ҳа, катта-катта қарталарга илғор пахтакор – ветеранлар номини берганмиз. Аслида ўша ном билан аталган қарталарда ўзлари фаолият кўрсатган. Кўрдингиз, ҳар бир карта атрофи тутқатор билан чегараланган. Абдуғофур ота билан Қодирча ота звено бошлиғи бўлган. Уста Ғани эса бригадир.

– Яхши анъана экан. Улар билан тез-тез учрашувлар ҳам ўтказиб туриладими?

– Учрашув шарт эмас. Ҳаммаси шу Ёлғизбоғ, Димитров участкаларида яшашса. Кунда-кунора кўришиб туришса...

– Кунора учрашувдан расмий учрашувнинг жуда катта фарқи бор, Мунаввар. Улар ўз тажрибаларидан, деҳқончилик сирларидан гапиришади, фикр алмашишади, ёшлар билмаганларини сўрашади. Яна энг муҳим томони шуки, ветеранлар ёлғизланиб қолмаганини, ёшларга ҳамшиша кераклигини хис қилишади. Мана гап қаерда?

– Тўғри айтасиз, масаланинг бу томонига эътибор бермаган эканман.

– Эшитишимча, Абдуғофур ота аввал бўғолтир бўлган эканми?

– Ҳа, олдинги агроном раислиги вақтида бўғолтир бўлган экан. Чиқишолмай ишдан кетган, сўнг звено бошлиғи бўлиб ишлаган, тиззалаб ер чопган дейишади.

– Нега?

– Уруш асорати, қўлтиқтаёқ билан юради.

– Кўряпсизми, ўзбек ногирон бўлса-да, барибир ерга меҳр беради.

– Доим планни ортиғи билан бажарган экан, кейин...

– Хўш, кейин?

– Кейин иккита агроном ишлади. Хайруллохон ака «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган агроном» унвонига сазовор бўлгандан сўнг, район бош агрономи вазифасига ўтказилди. Фахрийларнинг, у киши билан бирга ишлаганларнинг айтишларича, ер тилини, ўсимлик дардини ука оладиган миришкор деҳқон. Ҳатто тиконли янтоқ ҳам у кишини кўрганда ипакдек мулойимлашиб қоларкан. Ундан кейингиси эса..., Ҳа, майли, иш давомида уни ҳам характерлайдиган гап-сўзлардан қандай инсон бўлганини билиб оларсиз.

– Авваллари ҳам ҳосил ҳозиргидек бўлармикан?

– Ҳамма гап шунда-да, у вақтларда ўриб олган ғўзапоялардан ҳам киши билан пахта териб чиқарканлар.

Момоларимиз пахтани чувиб, урчук, чархда ип килишиб, киши билан бўз тўкиб чиқарканлар. Эндиликда, хмм, энди ақлим етгандай, баъзи чала олимларимизнинг кўрсатмалари ҳам еримизнинг озиб кетишига сабабчи бўлган-ов!?

Фозилжоннинг бўғин-бўғинлари зиркираб кетди, жон томирлари какшаб кетди: «Чала олимлар..!» ғижинди у.

Мунаввар Фозилжоннинг бир тарз ўзгарганини сезиб, шошиб қолди:

– Ё ишловда адашяпмизми? – гапини ўнглаб олди тезда, – хали сиз ветеран-пахтакорлар билан жонли мулоқот ўтказиш хақида гапирдингиз, а? Тўғри айтасиз. Уларнинг тажрибаларини ўрганишимиз керак. Эшитишимча, Хайруллохон ака доим кекса дехконлар билан бамаслаҳат иш қиларканлар, хмм, демак...

– Ишловда бир сир бор, – хиёл юмшади Фозилжон, – чала олимлар ҳам билмайдиган.

– Шу сирни топиш керак, – Мунаввар қолган гапни эшитмаганга олди, – бир вақтлар Қодирча ота билан суҳбатлашганимда трактордан шикоят қилган эди.

– Трактордан шикоят?

– Ғилдираги кўпол, иложи бўлса тишли килиш керак деганди?

– Тишли?

– Ҳа, авваллари тракторларимизнинг ғилдираклари тишли чиккан экан. Уларга алоҳида йўллар ажратилмаганлиги, асфальт, текис йўлларни ўйиб ташлаганлиги боис воз кечишган экан.

– Демак...?

– Тишли бўлса жўяк ичи ҳам чопилиб кетади. Ҳозиргиси эса ғўза туллари остини тарашадек котириб қўйяпти деб айтганди.

– Бунинг йўли осон эди, – кўзлари чакнади Фозилжоннинг, – чопик тракторларини фақат далалар ичида ишлатиб, катта йўлларга олиб чиқилмаса бўларди-ку?

– Ким билади...?

Фозилжоннинг ёдига яна лоп этиб Турсунбойнинг гаплари келди: «Ўтган йили бир танишим пахта териш машинасининг рангини ўзгартириб қўйиб, техника фанлари номзоди бўлди». «Балки ўшадир, тишли тракторни йўқ қилган. Демак, юқорига ғилдираги тишли трактор ишлаб чиқариш масаласини қўйиш керак!

Ё ерни ўғитлашни, ё... Хуллас, чала дехконлармиз».

– ...

– Бу соҳа бўйича беш йил институт тупроғини яладим. Неча йилдан бери дала ичидаман, аммо хануз ўзимни баркамол дехкон санолмайман. Нега?

– Эҳтимол, – тахминлади Фозилжон, – биз одамлар турли касалликларга чалинганимиздай, ер ҳам ҳар хил балоофатларга дуч келаётгандир?

– Қайдам?

Энди Фозилжоннинг кўз олдида пайкаллар, сарғая бошлаган ғўза барглари, ёрдам беринг дегандек, бош эгиб турган танасининг бемажол титрашлари намоён бўлди. Гўё лойқа сув аста-аста тиниши каби унинг ҳам ўй-фикрлари равшанлашиб бораётган эди.

– Дўппини мана бундай ёнга қўйиб ўйласангиз, баъзида калаванинг учини тополмай қоласиз. У жойларга бировнинг бригадир бўлишига қўнмагани-чи? Звено бошлигининг минғир-минғирини асти қўяверинг. План тўлмагач, бекордан-бекорга умр ўтказишга кимнинг тоқати бор?

– Райком секретари ҳаммасидан хабардор бўлса керак?

– Аввалгими, Ҳамид Қодиров саксон фоиз биз томонда турарди, ҳозиргиси, э-э, – қўл силтади Мунаввар, – кечаги гапидан кейин ҳафсалам совиди. – Тавба, баъзида елкада турган ўзингнинг бошинг эканлигига ям ишонмайсан киши.

– Тақдирга тан бер денг?

– Йўқ, менга бўрону довулларни писанд қилмайдиган ҳамроҳ керак.

Мунавварнинг юзида дўстона меҳр нури балқирди. Буни кўрган Фозилжоннинг ҳам кўнглига илиқлик инди ва унга ишонаётган аёл қаршисида кўксини баланд кўтарди.

«Демак, райком секретарининг ер, эл билан иши йўк. Унга план тўлса, минбардан тушмаса бўлди. Назаримда, кураш энди бошланади. Юкори, дўппи деса калласини кесади-ганлар хилидан экан. Ҳа, ниҳоятда эҳтиётлик билан иш олиб бориш керак. Йўкса, беайб узилган бошлар каторига кўшилиб қолиш ҳеч гап эмас, худди шундай. Ҳа, шунака эҳтиёт бўлиш лозимки, ҳатто катикни ҳам пуфлаб ичмок керак...»

11

Тун. Ҳозиргина ёғиб ўтган кордан асорат ҳам йўк. Факат дарахт шохларига кўнганидан илон изидек қолган. «Демак, ҳали ернинг тафти кетгани йўк». Ҳовли юзида папирос чекиб айланиб юрган Фозилжон дарвоза ёнига келганида ғийкиллашга ўхшаш ғалати овоз эшитилди. Афтидан, тегирмоннинг парраги айланганда чиқарган овозга ўхшарди. Қизиқиб дарвозадан ташқарига чикди. Унда китобларда ўқиган, киноларда кўрган тегирмонни ўз кўзи билан кўриш иштиёқи кучайди. Атрофда зоғ ҳам йўк. Товуш саройнинг юкори қисмидан келарди. Фозилжон бироз иккиланиб туриб, сўнг беихтиёр ўша томонга қараб кетди. Бу овоз чиқараётган нарса хариларни тахтага айлантирадиган цех бўлиб, хира чирок ёруғида икки киши куймаланиб, нимадир қилиб юрарди. Фозилжон яқинлашиб бориб, цех ёнида турган колхознинг юк машинасини кўриб қолди. Машина шофёри кабина зинасига ўтириб олиб, аллақандай кўшиқни хиргойи қиларди. У ўзини панага олди. Бироздан сўнг шоимўйлов, қора мағиздан келган шофёр уларни шошира бошлади: «Топилдихон-ку!» Фозилжон у билан дала йўлида танишган эди. Правление аъзолари колхозда бундан тузукроқ машина йўқлигини ҳисобга олиб, Топилдихонни унга боғлаб қўйишганди. Фозилжон бундай муруватдан хижолат бўлиб рад қилган, янаям аниғи бунака марҳаматга ўрганмаганлиги учун бироз эриш туюлган ҳамда уялган эди.

– Эшаги минг танга, югани бир тангага тушмайди-ми? – эътироз билдирганди у Мунавварга, – ҳали арзинулик иш қилганим йўқ, одамлар нима дейди?!

– Сизга тузукроқ машина килиб беролмаганимиз учун хижолатдамиз. Ҳозирча бизни уялтирмай, шундан фойдаланиб туринг, илтимос...

– Ҳой, бўлларинг! Мен эрталаб ишга боришим керак.

Фозилжон чўчиб тушди ва бор дикқатини уларга қаратди.

– Ука, – деди чувак юзли ориққинаси кафтининг орқаси билан пешона терларини сидираркан, – кўряпсан-у, тўрт кўллаб ишляпмиз, ҳадеб шошираверасанми?

– Ҳа, – қаҳ-қаҳ уриб кулди Топилдихон, – кимлигингизни яхши биларкансизлар, а?

– Нима қиласиз бунга гапириб, – хириллади яна бири, – ҳа, десангиз ҳаддидан ошаверади. Ўпкасини ари чаккан.

– Нима, мен итмидимки, ол деса олақопгани? Эшитиб олларинг! Ит бўлган тақдиримдаям сенларни тишлашдан ор қиламан!

– Ҳа энди, сал инсоф билан бўл-да, ука!

– Инсоф эмиш! Сенларда борми ўша инсоф?!

– Ҳей, унутма! Биз ҳам топшириқни бажаряпмиз! Бизга копейка фойда йўқ!

– А-а, шунақами? Бу ишнинг ортидан шунақа фойдаланасизлар, шунақа фойдаланасизлар! Э-э-э!

Кўл силтаб нари кетди. Шунақа ўхшатиб сўкиндики...

Фозилжон умрида бундай сассиқ гап эшитмагани боис уялиб, кўзларини ерга қадади. Шофёр аста жойига бориб ўтираркан:

– Колхоз танасига тушган куртлар, – гўлдиради, – кўлимдан келса битта-битталаб эзгилаб ташлардим.

Фозилжон унинг бу гапларини кимга қарата айтганини тушунмади: «Куртлар дедими? Ким улар?» Уни титроқ босди. Топилдихоннинг ёнига бориш учун иккиланиб турган эди, яна гудранганини эшитиб, фикридан қайтди.

– Бензин пули, ток пули, тахта пулини ҳали бўғолтир тоғамиз колхозчилар гарданига сочади. Бечоралар, емаган

сомсага пул тўлашаётганини билишмайди ҳам. Билиш-
саям нима қила олишарди? Жабр-жабр, колхоз аъзоларига
жабр...

Тошилдихон бир учи пирпираб учаётган мўйловини
силаб кўйди ва оёғи остида ётган кичкинагина гўлачани
кўлига олиб, аста хиргойи қила бошлади:

– Арзимни айтай кимга, алла болам,
Колхоз ўхшар етимга, алла болам.
Колхоз мулкни ташийти, алла болам дод-эй,
Раҳбарлар ўз уйига, алла болам.

Тошилдихон гўлани кўкси аралаш кўлига ёткизиб олган,
худди она боласини аллалаётгандай аста-аста уриб кўярди.
Кўшиқ авжини бироз кўтарган ҳолда давом этди:

– Бригадирлик ҳунарми, алла болам,
Таъзимсиз кун кўрарми, алла болам.
Раҳбарларнинг аригин, алла болам дод-эй,
Чопмаса ҳеч унарми, алла болам.
Бўғолтирчи чўт қоқар, алла болам,
Чўтдан кўп фойда оқар, алла болам.
Ўт кўяр ҳар бир уйга, алла болам дод-эй,
Деҳқоннинг бағрин ёқар, алла болам.
Раис опам соддароқ, алла болам,
Парткомимиз-чи гўлроқ, алла болам.
Сўрсанг асли колхозда, алла болам дод-эй,
Кассирдан-ку йўқ бойроқ, алла болам.
Ўғит чиқар далага, алла болам,
Аммо кетар панага, алла болам.
Биргад қурғур қўл кўяр, алла болам дод-эй,
Пулни сочиб ҳаммага, алла болам.
Амалдорлар гирт ўғри, алла болам,
Тутушни ютар мўри, алла болам.
Тошиларми ҳеч мундоқ, алла болам дод-эй,
Ҳалолу пок ҳам тўғри, алла болам.

– Хой Тошилдихон!

У овоз келган томонга эриниб каради ва:

– Хотини тўлғок тутган одамдай мунча бакирасан? – деди пинагини бузмай.

– Бўлди, қани, тепага чик!

– Нима-а? Мен-а? Тушингни сувга айтасанлар! Ҳали тинчгина олиб бориб кўйсам ҳам жон деларинг! Бир мелиса тўссайди.

– Кўркма, мелисаям ўзимизники...

Фозилжон аста-аста кадам ташлаб, узоклашиб бораркан, рўпарасидан чиқиб колган Шамсиддин отани кўрмай колди:

– Э-э, меҳмон, хуш кепсиз, – ота кўшкўллаб кўришди, тинчликми? Бемаҳалда нима қилиб юрибсиз?

– Ўзингиз-чи?

– Сабаби тирикчилик, шу саройга коровулман.

– Шундай денг? Цехда ўғрилар юрибди шекилли?

– Ёпирай, ўғрилар? – ота ҳовликканнамо ўша томонга кадам ташлади, – цехни ўмаришяптими?

– Тахта тилишяпти.

– Тахта, хмм, хари денг? Бундай демайсизми? Ўтакам-нияам ёрвордингиз-а? – кулиб кўксига туфлади. – Ахир цех колхоз амалдорлариники-ку?!

– Шундай денг? Ўзларининг маблағига қуришганми?

– Ҳа энди...

Ота бошка сўз айтмади-да, липпиллаб цех томон кетди: «Ҳмм, ўзлариники... Тавба! Ўғрига ўхшаб тунда ишламай, кундузи бажаришмайдими?!»

12

Кабинетда эрталабдан бери ҳар ер-ҳар ердан олган намуналарини текшириб ўтирган Фозилжоннинг юзлари ёришди. Уста Ғани ва Қодирча еридан олган намуналарида вильт вирусларининг ривожланаётганини, бошқаларида эса деярли йўклигини кўрди. Фозилжон кизил муковали дафтар

тутиб, ишидаги фикр-мулоҳазаларини ёзиб борарди. Бугуннинг натижасини дафтарга қайд қиларкан, ўйланиб қолди: «Ташқарининг бор кўриниши оқ либосда, кор. Балки кор тагида, совуқда вируслар ҳаёт кечирмас, демак...»

У апил-тапил кийинди-да, қўлига кичкинагина кетмончасини ва тупроқ халтачасини олди. Яна бир тахланган халтачани эҳтиётдан чўнтагига солиб қўйди. Целлофан қоғозга ўралган пробиркаларни халтага жойлади-да, ташқарига ошиқди. Унинг кўзлари камашиб, бир зум туриб қолди. Идора зиналаридан тушиб келаётганда Маъсумага йўлиқди.

– Бугун правление йиғилиши бўларкан, – қўлини оғзининг ховурига тутиб куҳ-куҳларкан, – ҳамма қатнашиши шарт экан.

– Хўп.

«Бир киши минғирлайди, қолгани мудрайди», тўнғиллади йўл-йўлакай. Қалин ёккан корга машина из солган йўлдан вильт теккан пайкаллар томон кетди. Тут шохлари хурпайиб, кор қўнган новдалар ажиб кўриниш ҳосил қилган. Ҳеч бир шарпа сезилмаган дала ўртасида дам текис, дам чайқалиб бораркан: «Ўша вильтниям, жин урсин! Падари...», тўнғиллади, дам ўтмай кулиб юборди: «Падари». Кайфияти енгил тортган Фозилжон тез-тез корни сурди ва ер бетини очди. Бу ва бошқа соғлом ерлардан ҳам намуналар олиб, пробиркаларни халтага эҳтиётлик билан жойлади. Сўнг бамайлихотир ортига қайтди. Касаллик гумони бор, маълум белги билан белгиланган пробиркаларни алоҳида, соғлом деб билганларини эса алоҳида териб чиқди. Дафтарига санани ёзиб бўлган ҳам эдики, эшик очилиб:

– Бошланди, – деди Маъсума.

13

Келин куёвнинг кўксига бош қўйганидек, куёш ҳам аста туннинг бағрига ботди. Шом вақтидан ўтган. Ажаб, шундай кенг ховлида на Мунаввар, на... Ўктамжон-ку ўқишда.

Сарвиноз-чи? Шу пайт ташқарида кимнингдир гапираётгани кулоғига чалинди... Илдам бориб эшикни очди ва кўлида чинни коса кўтарган Шамсиддин отани кўрди.

– Ассалому алайкум, ота, келинг.

– Ва алайкум, зерикмай ўтирибсизми? Ўғлим, кампирим манти қилган эди, пазандалигини синаб кўринг-чи, деб сизга илиндим.

Фозилжон шуни кутиб тургандай, стол устига дастурхон ёзди-да, мантининг бетини очди.

– Келинг, биргалашиб еймиз.

– Ҳозиргина кампирим билан едим.

– Ўлганлар тирилиб ейдиган манти бўпти, – бир-икки-тасини егач, Фозилжон мактаб кетди, – умримда бунақасини емаганман, ота.

– Шунақа пазандаки, ҳозиргача келинлар пиширган таомларга ўрганолмай ўтяпман. Саксонни уриб кўйсаям бечорани тинчитмайман. Боёқиш эринмайди.

– Саксонни? Унда...

– Ҳм, мен саксон тўққиздаман. Сизниям кампирингиз шунақа пазандами?

– Кампир йўк! Ёшлигим интернатда, сўнг... Кўча ошхоналарида овқатланаман.

– Шунақами? Узр!

Ота индамай соқолини силаб кўйди. Фозилжон овқатланиб бўлгач, ўрнидан қўзғалди:

– Чой дамлаб келай!

– Йўк-йўк! Овора бўлманг. Чойни бафуржа ичарсиз, мен ҳам чиқишим керак, ҳалиги...

Ота нимадир демокка тараддудланаётганини кўриб, оғзига тикилди:

– Гапираверинг?

– Ўғлим, – охиста гап бошлади ота, – ўзбекнинг ўзи курсин, гўлайган кўзи курсин, дейдилар. Бу нима дегани? Билиб-билмай поп этиб гапирамиз-да, кимнингдир шаънига доғ, кимнингдир кўнглига ямоқ тушириб кўямиз. Энди болам, сиздан беш-ўн кўйлакни ортик йиртганман.

Пича малол келадиган гапим бор, оғринмасангиз айтаман.

– Майли, эшитаман, – кўнглига хиралик чўкди Фозилжоннинг: «Сарвинозни ёқтириб қолганимни сездимикин? Шу ҳақда гапирса керак! Ё... Боши очик Мунаввар билан..., даҳшат, буниси даҳшат!»

– Эл оғзига элак тутиб бўлмас.

Фозилжонга титрок кирди.

– Тул хотиннинг эшигида бўйдок эркакнинг яшаши қалай бўларкин? Кўрган кўзгаям, эшитган кулоқкаям...

– Яхши эмас, – бошига гурзи тушгандай гангиб қолди у.

– Бўлибам бу ер кишлок, шаҳармас. Ҳатто чумолиннинг йўлдан адашганим назардан четда эмас.

Кўз олди қоронғулашди Фозилжоннинг. Ҳозиргина ўйлаган гумонини бошқа бировнинг оғзидан жонли чиқиши қанчалик таъсир қилишини хаёлигаям келтирмаганди: «Аҳмок, сенга ақл доим кеч киради».

– Ўзим ҳам ҳозиргина шу ҳақда ўйлаб тургандим, – азбаройи уялганидан терга ботди – Мунавварга айтмоқчи бўп турган эдим.

– Боёкиш иш билан бўлиб уйга баъзан эрта, баъзан ярим тунда қайтади. Мана ҳозир ҳам кўриб турганингиздек, йўқлар. **Эри бўлганда ҳам бошқа гап эди, ўғли ўқишда бўлса...**

Фозилжон кўзини столга тикканича, лом-мим демади.

– Шу вақтгача раҳматли холасининг қизи Матлубахон билан турарди. У ҳам бурноғи йили эскиқўрғонлик ҳамқишлоғига турмушга чикиб кетди. Ўқтам билан қолди. Уям ўқишга кетгач, баъзан Сарвиноз қизим, баъзан менинг кампирим чикиб ҳамроҳлик қилади. Ҳозир Сарвиноз ҳам ўзи билан ўзи, онаси Бухалча тўшакка миҳланиб қолган.

– Мунаввар келсин, – пешона терини артди, – шу бугуноқ ҳал қиламан.

Йигитнинг бирданига маъюс тортганини кўрган Шамсиддин ота шошиб қолди. Гаплари қаттиқ ботганини фаҳмлади:

- Ўғлим, бизникига кўчиб ўтсангиз-чи?
- Нима фарқи бор, ота?
- Дўст ачитиб, душман кулдириб гапиради.
- Хафа эмасман.
- Ошинг ҳалол бўлса кўчада ич, дейдилар. Лекин ҳамма ҳам бир хил ўйламайди-да.

– Тўғри, кўзимни очганингиз учун раҳмат.

Ота чикиб кетгач, Мунавварни кўзлари тўрт бўлиб кутаркан, бўлиб ўтган гаплар янаям кучли таъсир қилди: «Ҳақиқатда, хайхотдай ҳовлида Мунаввар иккимизгина, менга-ку жин ҳам урмайди, аммо унинг шаънига доғ тушиши мумкин. Нечоғли дўст, тўғри яшасак-да, ҳар қандай одамнинг кўнглида шубҳа уйғониши табиий, кейин эса...» Кўксидаги виждони у билан ўйин ўйнар, бундан у қийналар, ўртанмоқда эди. У хонасига кириб, ўзини чалғитиш мақсадида аллақандай брошюраларни кўлига олди, китоб варақлади, лекин бирортаси ҳам кўнглига ўтирмади. Тузукроғини кидириб, китоб жавонини тита бошлади. Топди. Александр Дюманинг «Граф Монте Кристо» асарини олиб, ўқишга тутинди. Ўқишни эринибгина бошлаган Фозилжон кейинчалик шунчалар берилиб кетдики, ҳатто бўзариб тонг ота бошлаганини ҳам сезмай қолди.

– Деразадан кўзим тушиб қолди. Китобга шу қадар берилиб кетибсизки, келганимни ҳам пайкамадингиз чоғи? – кулди Мунаввар, – қайси китоб эди?

Хушламай жавоб қилганини кўриб, нимадир сездим, аммо парво қилмади:

– Бу китобни мен ҳам яхши кўраман. Баъзида, шундай мустаҳкам тош турмани инсон иродаси енгганда, нега энди биз арзимас қийинчиликларни енголмаймиз, енгамиз деб ўзимга-ўзим далда берардим.

– Арзимас денг, турмада курашишдан кўлига қуроли олиб уришган яхши, негаки, душман қаршингда туради, уни биласан.

– Тўғри.

Нонуштадан сўнг муддаосини, чикиб кетиши катъийлигини айтди:

– Дўстингиз бор, душманингиз. Иложи бўлса узокрок ерга, танхо яшашга, имкон бор жойга...

– Ҳм, Шамсиддин отаникига ҳам унамайсиз.

– Ҳа.

– Бўлмаса, – деди Мунаввар бироз ўйланиб тургач, – клубнинг кичкина хонаси бор, бошка иложимиз йўқ.

Фозилжон миннатдорона табассум билан ишга отланди: «Вой отам тушмагур-эй, – ортидан ўйга чўмди Мунаввар, – ўзи билмаган ҳолда унинг нафсониятига тегиб қўйибди, бир ҳисобда тўғри! Газакнинг олдини олган яхши! Вой отам-эй! Қарини колда сақла, ўлигини ҳафта сақла, дейдилар. Албатта, қари билганни, пари билмас!»

14

Мана бир ойдирки, Фозилжон ўзи мустақил яшайди. У тунларни юрагидаги ёник бир дард оғушида изтиробли ўтказса-да, бардам. Негаки, қиладиган ишни тайин, мақсади аниқ. У идорага йўл оларкан, осмонга бот-бот қаради. Бир неча кунки, кўк мотамсаро қабл қовоғини уйган: на ой, на қуёш ва на юлдузлар унга рўбарў келишга боғинолмас. Ҳар нега кодир табиат, яъни тирик оламнинг қудрати мана бу кўринишда ҳам зохир эканлигини ўйлай-ўйлай, идорага етиб келганини ҳам сезмай қолди. Кираверишда дуч келган Мунаввар билан қиска салом-алиқ қилгач, шошиб кабинетига кириб кетди. Пробиркалардаги тупрок намуналарини текширди. Кейинги натижадан боши осмонга етди. Ҳеч қандай вирус-пирус йўқ. Демак, совуқка чидамсиз, кирилиб кетади. Тўхта, ахир ерлар гўзапояси билан ҳайдалган-ку. Унинг дами ичига тушиб кетди: «Эҳтимол, мана шу ер остида қолган гўзапоя қолдиклари вильтни ҳосил қилаётгандир?...»

Унинг шу топдаги ҳолати худди баҳор хавосига ўхшар, дам тундлашар, дам чехраси очилар, дам ғамгин бўлиб қоларди. Тўсатдан апил-тапил далага отланди. Бу сафар

осонгина ер бетидан эмас, остидан, камида ўн-ўн беш, ай-рим жойлардан эса ярим метргача ковлаб намуна олди. Чилла совуғини писанд қилмай ишлагани учун анча-мунча терлади ҳам. Хувиллаб ётган дала ўртасидан ўзи томон келаётган кишига кўзи тушиб, тек туриб колди.

– Ассалому алайкум, – чол яқинлашгач салом берди, йўл бўлсин?

Кўшкўллаб кўришди.

Чол хансираб зўрға нафас оларди. Шунинг учун аранг алик олди. Юзларини ажин босган, соқоллари оқарган чолга тикилиб қараркан, мунча ўзини кийнамаса, деган фикр дилидан ўтди.

– Шийпондан хабар олгани келаётувдим, – битта-иккита тиши қолган оғзини очиб илжайди чол, – қарасам, нефть вишқасига ўхшаб эгиласиз, кўтариласиз, эгиласиз, кўтариласиз. Мабодо тилла топган бўлса қарашворай, зора менгаям тегиб қолса дедим-да.

– Тиш кўйдирмоқчимисиз? – ҳазиллашди Фозилжон.

– Ҳа, ўғлим, кампирим кўнгилсиз бўп қолмасин яна.

– Ие, кексайганда-я?

– Кексанинг кўнгли йўқ деб ким айтди сизга? Фақат ёшларда бўладими, муҳаббат?! Бори-йўғи кексаликда бўлсин-да, а?

– Узр отахон, ҳазиллашдим, – Фозилжон нарсаларини йиғиштира бошлади, – мабодо тилла топсам албатта бераман.

– Анавилар тупрокми?

– Ҳа, – қопчанинг оғзини бўғди, – касалми, соғлигини текшираман.

– Ёпирай! – чол кўксига туфлади, – одамларни кўрадиган дўхтир борлигини билардим, аммо тупрокни кўрадиганини энди билдим. Ё Худойим, бу қанақаси?

Фозилжон қилаётган ишини тушунтирди.

– Ахир бу ишингиз минг тилладан ҳам аъло-қу! Не бўлганда ҳам бизни боқадиган ерларимиз соғлом бўлсин. Қариганда тиллани нима қиламан, уни сб бўлмаса! Ай-

тишадн-ку, тилла, гавхар тош эмиш, арпа, гуруч ош эмиш, деб.

– Рост гап, агар тилла топиб олсам, оғзингизни яракла-тиб тиш кўйдириб қўяман.

– Ҳимматингиз учун раҳмат. Лекин хали сиздан кўрққан эдим.

– Нега?

– Негаки, бу ерлар одамотар ботқоқлик бўлган. Бор-у, анави «Хур кизлар»дақанги ботқоқ.

– Аниқ одам ютганми?

– Ҳа, овга келганлардан уч-тўрттаси гум бўлган.

– ...

– Қишда бу ерларда куён кўп бўлади-да... Яна биронта ботқоқнинг кўзи очилибди-ю, ютяптийкан-да, деб эхсонам чикиб кетди. Биласизми, ота-боболаримизнинг айтишича, ер ҳам, сув ҳам консираб тураркан.

Фозилжоннинг энсаси котди. Қопни елкасига олиб, йўлга тушди. Чол ёнма-ён борар, уни ишонтирмоққа тиришиб, тинмай бўлган воқеалардан сўзларди.

– Биласизми, ҳар йили шунақа консираган ерларимизга жонлик сўйиб, қонини оқизардик.

– Фойдаси бўлармиди?

– Ҳа-да, ахир одам ютмай кўйди-ю.

«Нима бало? Акддан озганми?» Фозилжоннинг энсаси котди. Шундай бўлса-да:

– Қанчадан бери? – сўради биров қизиқиб.

– Йигирма йилчадан бери инсофга келиб қолган. Биласизми, консираган ерларимизга экин эксак ҳам сарғайиб, яхши ҳосил бермас эди. Беш-олти йилдан бери бу ишни қилмай кўювдик...

– Нега?

– Қизиталоқ райкомга кимдир айтган экан, жа-а тўполонимизни чиқарворди. Мачитимизниям ёпиб кўйди. Падари кусур, яхшиям шу ерлик, ўзбеккинадан туғилган. Ирим-сиримларимизнинг ичида катта бўлган. Бу ишни бошқа ерда қилса-да, ўз кишлоғида қилмасин эди, нима дедингиз?

– Тўғри.

– Ана, – чол жонланди, – биласизми, ўғриларди бир конуни бор, яъни ўзининг яшаб турган жойига ўғриликка тушмайди.

Ҳалитдан бери бепарво келаётган Фозилжон чолнинг энди диги гапларига кизиқиб қолди.

– Агар ўзининг қишлоғига ўғриликка тушса, қўлга тушмай қолмас экан. Кўряпсизми? Ақлли раҳбар ўзининг урф-одатини, динини хор қилмайди.

Фозилжон ялт этиб қаради.

– Ота-боболаримиз экин экиш ва йиғиш олдидан ўз ери бошига жонлик сўйиб, эҳсон қилишган. Бу одат бўлган.

– Шундайми?

– Ҳа, ёшлигимиздан биламиз. Ҳозирги туман ҳокимининг отаси катта имом эди. Ўғли эса отасининг йўлига ахлат тўқяпти.

– ...

– Ўғлининг баттоллигидан қоним қайнаб айтдим-қўйдим-да...

Фозилжоннинг борлиғини илиқ бир хиссиёт камради. Отанинг юзига меҳр билан қараркан:

– Уларга ҳам юқоридан буйруқ бўлади-да..., – деди.

– Юқоридагиларинг ҳам ўзбекми?

– ...

– Руслар дегин? Хўш, нега ўша русларинг черковларини йўқотишмаяпти? Ана, тилинг калимага келмаяпти. Кўряпсанми, ўзимизникилар қияпти бу ишни, ўзимизникилар.

Фозилжоннинг қулоғига гап кирмас, ёнида кетаётган гуппи чопон, содда юз ва кўзлардаги самимий табассум, ҳеч иккиланмай шахдам гапираётган оғизнинг очилиб-юмилишига маҳлиё бўлиб қараб тураркан, ўзининг ҳам ўзбек бўлатуриб, бундай урф-одатлардан йироқда ўсганини эслаб, «Улар ҳам етим бўлса керак», дея лаблари пичирлади.

– Ҳа майли, у гапларни қўя туринг, сиз янги келганга ўхшайсиз?

– Ҳа.

– Пайкалларда юрганда хушёр бўлинг, – чол хайҳотдай далалар ўртасида худди қадимий кулбалардай қад кўтарган шийпон томонга қараб юрди-да, сўнг тўхтаб қолди, – қоровул Ҳамроқулники қаер десангиз, кўрсатиб қўйишади. Ҳамма биледи, бир келинг-а, отамлашамиз.

– Раҳмат, шийпонда нима қиласиз?

– У ёқ-бу ёғини айланиб юриб, шарпа бериб қўяман. Аъзоларнинг кўпини холи танг. Кўпчиликда кўмир йўқ. Яна шийпон тўсинларсиз қолмасин дейман-да. Иннайке-йин, анови стимчаларга ҳам дон бериб қайтаман, – илжайди чол чўнтаги тўла бугдойни кўрсатаркан, – ёшликдаги шўхликларим эвазига орттирган гуноҳларимни ювяпман.

– Гуноҳларим бор денг?

– Ҳа, ўзим билганлар мўлгина, билмаганларимдан. Эҳ-ҳа, беайб Парвардигор дейдилар. Кўрсангиз, ойдаям доғ бор! Оилада якка бўлганим учун ёшлигим эркалик билан ўтган. На ўқидим, на ҳунар ўргандим. Олаҳуржун бўйнимга тушувди, қилмаган ишим қолмади. Ҳалиги, бир-иккита санамларнинг соясида дам олган кунларим ҳам бор-да, ўғлим. Яхшиси, бир келинг.

Фозилжон рози бўлиб, кулганича ортига қайтди. Оёғи остида қор ғичирлар, шарпа сезган чумчуқлар хурқиб, шохдан-шохга сакрар, қор уюм-уюм бўлиб ерга тўкилар эди. Қишнинг мовий осмони кенг, бепоён далаларга очик чеҳра билан бокиб турар, кумушсимон булутлар муаллақ қотган каби қилт этмас, астагина эсган шабада тут шохларидаги қор учкунлари зарраларини охиста учирмоқда эди. Фозилжон қишлоқ одамларининг кўпида беғуборлик ва соддаликни кўрар, уларнинг ерга бўлган меҳри ҳамда эътиқодидан таъсирланар, ҳайратга тушарди. У қишлоқ ҳаётининг ичичига кириб бораётгани сайин кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеа ва ҳангомаларнинг гувоҳи бўлмоқда эди. Ҳаммасидан ҳам одамларининг оддийлиги, ўзларига нисбатан эса бепарволиги унга кўпроқ таъсир қиларди. Илгари фақат ўзини ўзидан бошқага керак эмасдай ҳис қилган Фозилжон энди

олиб бораётган муҳим иши билан кўпчиликка кераклигини тушунаётганди, тушунди. «Сарвинозга ҳам кераклигини-ман, – хаёли қиз томон учди, – унинг дилхонасида менга жой бормикин? Ё аллақачон банд бўлганми? У ким? Шу ерликмикин ё курсдошларидан... Ишк, муҳаббат! Ажаб, ишк нима ўзи? Бир тилсимми? Ҳа, тилсим! Чунки одамзод ҳамон бу тилсимнинг сир-синаотини англолгани йўқ! Негаки, озов, тинч юрагингни, қалбингни тўлқинлантираркан! Ёнди-раркан! Нимаси билан? Борликни олов ёндиради. Лекин ишқда на олов бор, на ранг, на ҳид, на кўзга кўрингудек бир шарна. Аммо бор борлигингни ёндириб, кул қиларкан. Соғинчни кучайтираркан, эсингни оғдираркан! Ё у бир рухий хасталикми? Ишк, ишк! Сен нимасан ўзи?!»

У айкаш-уйкаш хаёллар гирдобида катта йўлга чиқиб олди. Гўё нурли уфқ сари интилаётгандай, шахдам-шахдам кадамлар билан олдинга қараб юриб кетди.

15

Фозилжон ишдан келиб, печкани ёқди. Энди овқат қилишга уннаб турган эди, эшик очилиб, кўлида алланарсаларни кўтарган Юнусжон кириб келди. Салом-алиқдан сўнг стол устига бир косада сергўшт ош, юмшоқ патир, олма-анор ва битта шишани олиб қўйди.

– Овора бўпсиз-да Юнус ака, – хижолат бўлди Фозилжон, – бизга ўзингизнинг кадам ранжидангиз ҳам катта гап.

– Овораси борми? Келганингиздан бери бир йўқлай дейман, пайтини тополмайман. Мана кўряпсиз, вақти-соати бугун экан.

– Раҳмат.

– Уйга чакирай деяппан, мавриди бўлмаяпти. Энди яқинда ўғлимиз Ботирбекни уйласак, кўнгил олволармиз.

– Унда меҳмон бўлиб ўтирармидик, хизматда бўламиз, ака!

– Раҳмат! Хизмат қилгандан зиёда гап қилдингиз. Кўнглим тоғдай ўсди. Айтадилар-ку, буғдой унинг бўлмаса-да, буғдой сўзинг бўлсин деб.

– Тўй қачон?

– Келин хўп деса тўй-да...

– Ие, ҳали келиннинг унамаслигиям борми?

– Энди-да, ўзи бир тул кампирнинг қизи, бор-йўклик ўртасида улғайган, ахир тевараги текис оилага унар, унамай қаергайм борарди?

Фозилжон ажабланиб, қараб қўйди. Чой ичишиб, у ёқ-бу ёқдан гаплашишгач:

– Мен бир маслаҳат билан келгандим, – дея мақсадга қўчди Юнусжон, – ҳар қалай сиз ўзимизники бўп қолдингиз. Парткомни ўртага қўйсам бўлади-ю, яна қароқчига урдир-вормай дедим-да, ука.

– Тушунмадим?

– Менинг сезгимча у киши ҳам кўз остига олиб юрибди.

– Кимни?

– Сарвиноз кизни-да.

Фозилжон яшин ургандай сесканиб кетди.

– Ҳа энди, сиз Мунаввархон билан яқин дўстсиз. Ундан гап олиб берсангиз, ҳар ҳолда сизнинг гапингизни ерда қўймас.

– Мунаввардан?

– Ҳа, ҳим-м.

– Қизнинг онаси...

– Ҳали билмайсизми, Бухалчабуви тилдан қолган. Қола-верса, Сарвиноз Мунаввархоннинг яқин қариндоши бўлади.

– Ҳм-м, шунақа денг?

– Ҳа-да, қўйнингдан тўкилса қўнжингга. Ахир Мунаввархон эл назарига тушган, обрўли раис. Пенсага чикса, ўрнига раис қилиш эҳтимолиям бор. Сарвинозга уйланса, Ботирни колхоз бош бўғолтири қип қўяр. Орзуга айб йўқ дейдилар, укам.

– Ахир мен, мен..., – каловланди Фозилжон, – умримда бундай иш қилмаганман.

– Қиласиз энди, укам, қиласиз! Сизни танлаганимнинг боиси, обрўли одамми совчиликка қўйсангиз армонда қолмайсиз-да, укам.

«Қанақа обрўли, мен ҳали...»

Фозилжоннинг кулоғига гап кирмас, кўнглининг чокчоки сўкилган, нест-карахт эди.

– Таг-насабимиз тоза палакдан, – элас-элас кулоғига чалинарди Юнусжоннинг гаплари, – хар қалай, уй-жойларимиз ҳам раисга куда бўлишга арзигулик. Ўғлимиз эса Тошкентдаги Нархозда ўқийди.

Орага тошдай сукунат чўкди. Юнусжон гапини тугатиб, атрофга кўз ташлади.

– Уйдаги телевизорлардан биттасини опкелиб берсам бўларкан.

– ...

– Анконинг уруғимас-ку, адирдаги ерэнгок мўл хосил берса, яна битта-да.

Дили изтиробда колган Фозилжон чурк этмади. Қалби эса ўт бўлиб ёнарди.

– Дарагини қачон биламан? – сабри чидамай сўради Юнусжон.

– Ўзим, ўзим айтаман.

– Мана бу бошқа гап, Худо хоҳласа кулинг ўргилсин сарпо биздан-да акаси.

Фозилжоннинг сабри тўкилди, бардоши тўкилди. Энг улуг ниятларидан бири бўлган Сарвинозни севишдай бахтига кўз тикканларини кўриб, кўнгли тўкилди. Юнусжон яна нималар деди, у биронтасини англамади. Фақат эшик тарақлаб ёпилгач, ўзига келди. Юнусжоннинг чиқиб кетганини кўргач, эркин нафас олди. Юрагига қайғу чўкди. Инсон табиати кизик. Гоҳо қаршингда турган гул хидини сезмайсан, кўриб юрсанг бас, кифоя. Ўзга бир одам хидлаш учун кўл чўзгандагина шошиб коласан. Юрагинг жизиллаб, ўзингни кўярга жой тополмай коласан. Эртага аттанг килишингни ўйламай, ўзингникидай бепарво юрганинга ўкинасан. Фозилжоннинг хозирги ҳолати ҳам шундай эди. Иложи бўлса икки хатлаб Сарвинознинг олдига боргиси, ундан икки оғиз кўнглини тинчлантирадиган сўз эшитгиси келди: «Балки Ботир билан... Эҳтимол, икковининг

Ўртасида гап пишиб колгандир...» Ноумидлик кўнглига ларза солди. Назарида ичида бир нима симиллаб, узилгандай бўлди. Сарвинознинг кифаси кўз олдига келди. О, агар шундай кизнинг севгисига сазовор бўлса, нечоғлик бахтиёр бўларди... Фозилжон тунни минг азоб билан ўтказди. Ҳа, шу онда ишк кўксини тешиб юборгудек туғён урарди.

16

Фозилжон иложи борича ўзини иш билан овутишга тиришар, хаёлга берилишга вақт тополмасликка ҳаракат қиларди. У кабинетда ўтириб, пробиркаларнинг ичидаги ҳаётга бирма-бир назар ташлади. Катта бир сирни ечгандай, ҳеч ким билмаган янгиликни кашф қилгандай севиниб кетди. Қизил дафтарига санани ёзди: «Агар вилът теккан ерларни соғломлаштирмоқчи бўлсак, кузда ғўзапояларни ўриб, ерни шудгорлаймиз. Шундагина вируслар камайиши мумкин!»

Қачондир ўқиган китобида ҳосилдорликни оширишда маҳаллий ўғитларнинг таъсир кучи ҳақида фикрлар берилганди. Уларни бир-бир хотирлади. Навбатдаги правление йиғилишида далаларга ўғит ташлашни айтишни планга киритди.

– Қишда ким далага чиқаркан? – тўнғиллади йўғон бир киши, – бир камимиз энди эшикма-эшик юриб, гўнг ташишимиз колувди. Эшитган-кўрганлар бу кунингдан ўлганинг яхши, демайдими?!

– Сен таширмидинг? – яна бирови аралашди, – трактир ташийди-да.

– Бош-кош ҳам бўлиш керакми?

– Тиллавоё! – жеркиди пакана, ғўлабир киши, – ўзиям бир нима ўйлаб чиқарасанми-е, ё тинчгина ҳал бўладиган ишни олабозор қип ташлайсанми-ей... Ахир жон қийналмаса **жонона, тоққа** чиқмасанг дўлона қайда?..

– Ташиймиз, – деди юзи чўзиқроқ, қорачадан келган киши, – ота-боболаримиз йўриғида ҳам ишлов бериб

кўрайлик. Балки сал ўзгаришлар бўлар?! Бу укам ҳам бир нарсани билмаса гапирмайди-да, ўртоқлар!

– Рост-да, ҳадеб химиявий ўғитлар солавериб, ерниям жигилдонини қайнатиб юбордик.

Унда-мунда кулги кўтарилди. Ҳаккам-дуккам чапак ҳам чалинди.

– Ҳақиқий дехқон бир-бирининг устидан кулмайди, кийинчиликдан кочмайди. Чунки биз завод-фабриканинг ичида, ёпик том остида эмас, – Фозилжон босик оҳангда гап бошлади, – очик майдонда, бутун элу юрт кўзи олдида ишлаймиз. Бизнинг иш ўрнимиз бепоеён дала. Касбимизнинг бошқа касблардан фарқи шундаки, об-ҳаво инжикликлари билан ҳисоблашиб, табиат офатларига бардош бериб ишлаймиз. Шунинг учун ишимиз қаттиқ, аммо пахтамик момик, ўртоқлар!

Ҳеч ким чурк этмади. Тиллавоё нимадир демокчи бўлиб, бошини Мунавварга бурган эди:

– Тиллавоё, – деди Мунаввар ўрнидан туриб, – бу йил ҳар гектар ердан қанча центнердан ҳосил олдингиз?

– Ўттиз-ўттиз беш...

– Ўттиз беш бўлганда план тўларди, – шарт кесди гапини, – агар озгина кийинчиликка дош беролмасангиз, марҳамат, оддий кетмончилик қилинг.

– Майли-да, – титради Тиллавоё, – айтиб қўйиш биздан, лекин...

– Лекин-пекини йўқ! Бизга айтувчилар эмас, бажарувчилар керак.

Тиллавоё бир оқариб, бир кўкарди. Елкалари кунишиб, нимадир деб тўнғиллади.

– Чириган гўнг бўлиши керак, – деди кимдир мингирлаб, – бўлмаса гўзаларни зарпечак босиб кетади.

– Одамлар уйларининг кетида, ҳовлиларининг этагида неча йиллаб уюлиб ётган гўнглар бор, – Мунаввар жиддийлашди, – улар аллақачон чириб бўлган. Шу бугундан бошлаб ҳар бир звено аъзолари ўз бошлиқлари раҳбарлигида ерларига маҳаллий ўғит ташийдилар. Етмаганлар кол-

хоз фермасидан олишади. Буйрук билан ҳазиллашганлар нафақат бригада аъзолигидан, балки колхоздан кетдим деб ҳисоблайверсин!

Йиғилиш тугаб, ташқарига чиққанларида ёмғир туника томларни чертмоқда эди. Ҳар бири турли ташвишда йўлга тушдилар.

– Фозилжон?!

Машина ёнидан Мунавварнинг овози келди:

– Машинага чиқинг!

– Шундай, пиёда кетгим бор, кеч бўлиб қолди.

Кабина эшигини шахд билан очган Мунаввар:

– Чиқинг?! – буюрди кескин.

Бу муомаладан Фозилжоннинг ғашни келса-да, бўйин товламади. Уйга келишгач, ҳазил-хузул билан Сарвиноз пиширган чучварани сийишди.

– Фозилжон, ҳали йиғилишда гапингизни қайиролмадим, сабаби, кишдаги меҳнатга колхоз ҳақ тўламайди.

– Гап бу ёқда денг!

– Ҳм, шунинг учун Тиллавоёлар бўйин товляпти-да.

– Биз тўлаймиз!

Кескин жавоб Мунавварни доводиратиб қўйди.

– Бу совхоз эмас, колхоз. Одамлар ишга бир-икки кун чиқишгач, дарров ҳақ талаб қилишади.

– Чўчиманг! Мартга санокли кунлар қолди, демак, иш бошланди.

Мунаввар индамади.

– Тўғри, – деди мулоҳазалаб, – мана шу ёгин-сочинда далани ўғитлаб олсак, фойдаси катта бўларди. Лекин...

– ...

– Ҳақ масаласини юқори ҳал қилади.

– Маошим анча тўпланиб қолди, шуни бераверамиз.

Мунаввар меҳр билан қараб қўйди, сўнг бошини сарак-сарак қилиб:

– Қайсарлигингиз ҳамон ўша-ўша, – деди мийингида қулиб, – бўпти, меникиям тўпланиб турибди...

Фозилжон ниҳоят дилини куйдираётган дардни ошкора қилди.

– Яқин бўлганим билан унга хўжайинман дегани эмаску? – кулимсиради Мунаввар, – холам бир алпозда, тўйи кўнглига сиғармиди? Майли, айтиб кўраман, эҳтимол, кўзининг тиригида узатиб юборар. Қани, Сарвинозга айтайчи?

– Шундай касал онасини ташлаб кета олармикин’?

– Э-э, сиз бу ернинг оқибатини билмайсиз. Мабодо, Сарвинозни узатган тақдиримизда, холамга навбатлашиб қарашади. Ортидан патир-сомсасиниям ўз ўрнида жўнатишади. Ҳали кўрасиз. Бу ёғидан хавотирланманг.

Фозилжон хўрсиниб, жойидан кўзғалди.

– Юнусжонга ўзим жавобни айтарман.

Фозилжон Мунавварга лоқайд қаради ва гарангсиганнамо ўрнидан турди. Уйга қайтаётиб, беихтиёр осмонга тикилиб қолди. Наздида, ой у қаёққа борса, ўша томон бирга, оғриётган дилига малҳам бўлмоқчидай сузиб борарди. У яна тубсиз хаёллар домига илинди: «Ишқ шу қадар оташга, соҳирга эга эканки, унинг зарраси аввал юрагинга ошён қуаркан, аста-аста кучайиб бориб қалбингни, бутун борлигингни эгаллаб оларкан. Ҳмм, уни жоним ичра қоним эканлигини энди англаб етдим. Ҳа, баралла айтаман, мен уни севаман. Лекин севгим ўз қадрини топармикин?»

Уни севиб қолганига дил-дилидан иқроп бўлди у. Чоратрофга кўз ташлади. Кўкда тўлин ой ҳамон унга термулганча парпираб турар, шуъласи билан асфальт йўлни, кўкка бўй чўзган яланғоч дов-дарахтларни, турли хилда ёпилган томлар ва улардаги мўрилардан кўкка ўрлаётган тутунларни ёритиб турарди: «Сарвиноз нима деркин?» Бу савол хаёлидан чикмай, миясини пармаларди.

Қиш чилласининг ўрталарида икки юзга яқин хонадондан кўмир олишга ариза тушди. Касаба уюшмаси раиси ва-

зифасини ҳам адо этаётган Файзулла мисоли тўрт оёқлаб ҳар томон чоғди, аммо эпини қилолмади. Ҳатто район иж-
роня комитетининг раисига учради.

– Облисполкомнинг раиси адашиб, Андижоннинг би-
ронта бурчаги ҳам газлашмай қолмади, деб юкорига ах-
борот бериб юборибди. – эснади рангсиз юзини буришти-
риб, – бизда ҳам аҳвол шу, товукқа ўхшаб, оёғимизни кети-
мизга йиғиштириб ўтирибмиз.

– Адашиб дедингизми?

– Ҳа, – истехзоли қулди раис, – бизгаям ариза ёмғирдай
ёғилди. Айниқса, уруш инвалидларидан. Бошқа қолхозлар-
даям аҳвол шу. Ахир газлаштирилди дейилгач, юкоридан
бизга тегадиган кўмирни қиркиб қўяди-да.

– Нахотки, инсон тақдир, ҳаётига шунчалар бефарқ
қарашса?! Ўшалар сал анақароқ эмасми? – жаҳлдан кўқариб
кетди Файзулла, – мабодо ўша ерда даволанмаганми?

– Соғ одамларни нақароқ дегани уялмайсизми? Инсоф
борми сизда, йигитча?

– Бўлмаса бундайларни нима деб аташ мумкин? Ди-
лингизда бизга кўшилиб турсангиз ҳам, тилингизда ўшалар
томонсиз. Инсофдан келади, ҳих, инсофқашлар! – қўллари
мушт бўлиб тугилди унинг.

– Ҳов йигит, дардимни айтиб турибман-ку, тушунсангиз-
чи бундоқ?! Балки юкоридан шундай буйруқ бўлгандир?!

– Э-э, осдим! Одамлар ҳаётига ўйинчоқ деб қараганиям,
ўша буйруққа бўйин эганиям! Халқ душмани дейдилар
унақа ақамларни!

– Жон ука, бу ерда чиранаверганинг билан меням
қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Бор, ўша облисполкомингга,
ўзига айт, халқ душманисан де.

Файзулла облисполкомдан ҳасратининг чанги чиқиб
кайтди:

– Иложи йўқ эмиш, – истехзоли, қўлларини икки ёнга
ёйиб гапирди, – шундай қилишмаса, тараққиётдан ортда
қолган, деб газетамизни ўқиб, телевизорда ахборотимизни
кўрган чет элликлар устимиздан қулар эмишлар. Кўпроқ,

бор. Бу масалани чукуррок ҳал қилиш лозим. Токи келгуси йили ҳам қийналмайлик.

– Шундай хонадонлар борки, эр-хотин далага сув ва хаводай керак, – қўшимча қилди Мамажон, – бир кун ҳам уларни жилдириб бўлмайди. Шуларни ҳисобга олиб, уларнинг ўз ҳақлари эвазига местком раиси кўмир келтириб, кишлик ғамига ёрдам берса қалай бўларкин?

– Бу таклифингиз жуда тўғри, мен ҳам қўшиламан! – Мунаввар севиниб кетди, – яхшида яроғ, ёмонда димоғ деб шуни айтарлар-да...

– Мен ҳам қувватлайман!

– Жуда тўғри маслаҳат! Мен ҳам қўшиламан.

– Лекин ҳозир-чи? – юзланди Мунаввар севинган чехраларга қараб, – ҳозирги аҳволга қандай чора тонамиз? Бу маслаҳат келгуси йил учун, ҳозир-чи?

Ҳеч ким чурқ этмади.

– Менимча, чорани бригадир Мамажон ака айтдилар, – Фозилжон кулимсираб деди аъзоларга, – ўша тадбирни қўлласак-чи?

– Тўғри, – ўрнидан туриб кетди Файзулла, – бу йил кўпчилик хонадонда кўмир ортиб қолади. Шуларни ҳисобга олиб, ҳар бир кишлоққа биттадан прицепли трактор кўйсак-да, боридан олиб йўғига ташлаб кетаверсак, нима дейсизлар?

– Аввал кўмирсизларни аниқласак! – минғирлади орқада биров.

– Ахир қўлимда кўмирсизларнинг аризаси бор, демак аниқ! – оғзидан чиқиши билан жавобини ёпиштирдди Файзулла, – кўмири ортиб қоладиганларниям рўйхатини тузиб бўлганман.

– Демак, бу йил кўмир берганлар янаги кишга... – дудукланди бирови, – қайтариб...

– Беришади, кўмирларни қарзга оламиз. Кимда яна қандай таклиф бор?

Ҳеч кимдан садо чикмади. Кимдир пичирлади, кимдир уҳ тортди, яна кимдир...

– Демак, бу ишнинг қонуний бўлиши учун комиссия тузамиз, комиссия состави доимий бўлиб, аҳоли маданий-манший ва моддий томонини назорат қилиб боради. Хўш, комиссия раислигига кимнинг номзодини кўрсатасизлар?

Бири у деди, бири бу деди, охири...

– Демак, раисликка Одашхонни, аъзоликка эса Файзулла ва Фозилжонни бир овоздан қўл кўтариб тасдиқлаймиз.

Оркадаги ўриндикларнинг бирида, мажлис бошлангандан бери чурк этмай ўтирган, қорачадан келган аёл ўрнидан турди ва:

– Майли, мен қаршимасман, – деди салмоқли, – лекин бу ишни бутун колхоз аъзоларию раҳбарлари билиши керак. Бу ерда йўқ раҳбарларни назарда тутяпман. Негаки, қоракўрғонликлар сал революционеррок.

Кимдир пик этиб, кимдир ошқора кулди.

– Яна ўзимизниям прицепга қўшиб, ағдариб юбормасин?!

Энди баралла кулги кўтарилди. Фозилжон ҳам бу кулгининг сабабини билмаса-да, илжайиб кўйди.

– Хўш, Одашвой, – ҳазиллашди кассир, – нима таклиф киритасиз?

– Опам тонгда, радиоузел оркали эълон қилса...

Мунаввар бу ишни ҳеч иккиланмай, ўз зиммасига олди ва мажлисни яқунлади.

18

– Тик! Тик! Тик! Колхоз радиоузелидан гапирамиз!

«Мунаввар-ку...»

Фозилжон ирғиб ўрнидан туриб ўтирди ва соатига қаради: «Ҳали барвақт-ку, – уйқули кўзлари сузилди, – мунча, қаллаи саҳарлаб..., уф!»

Фозилжон клубга кўчиб чиққач, беш-олти марта ухлаб қолди. Бу табиий ҳол. Чунки у, қундузлари тиним билмай ишлаган эмас, дала ишидай оғир шароитда. Кабинетдан чиқмай покиза ўтирган, қунлаб яёв юрмаган. Энди эса...

ухлаб колгач, ўзидан ўзи уялди. Шундан кейин тонгги кўшиқ билан уйғотадиган беминнат дастёр борлигини билиб, унинг мурватини бураб ухлайдиган одатга кўникди. Мана, ҳозир у тиниб-тинчимас Мунавварнинг радио оркали кечаги мажлисда кўрилган масалаларнинг якунини эълон қилаётганини эшитмоқда эди.

– Кимда-ким правлениенинг бу қарорига қарши чикса, колхоз аъзолигидан ўчирамиз ва бу ердан кўчирамиз!

«Ўх-хў, дағдаға зўр-ку, – кулимсиради у, – колхоз аъзолигидан-ку ўчириш мумкин, аммо кўчира олармикин? Ҳа, аъзоликдан чиққан, жамоадан чиққан ҳисобланади, унда кўчишга мажбур... Лекин шунақа таҳдид қилиш шартмикин? Эҳтимол, қайсидир маҳалла ё кишлокқа шартдир...»

У ўрnidан турди ва ўз ишидан ташқари зиммасига юклатилган мажбуриятни адо этиш мақсадида кийиниб, идора томон йўл олди. Узоқдан Одашхон ва Файзулланинг трактор ёнида уни кутиб туришганини кўриб, оёғини кўлига олди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

19

Меҳнаткаш элни шод этгани яна баҳор келди. Ҳа, баҳорнинг кадам ранжидаси одамларни шод этибгина қолмай, борликни ҳам сархуш айлади. Осмон гўё баҳордан софлик олиб мусаффо бўлганидек, чор тарафу бутун борлик ҳам ойна каби тоза эди. Офтоб қулгусидан куртаклар бўртаётган эса-да, унда-мунда қор қолдиқлари кўзга ташланарди. Қиши билан қор, муз қатламлари остида жунжикиб ётган ер яна енгил нафас ола бошлади. Пайтдан фойдаланиб, Фозилжон баҳор олди ҳам ер сатҳини яна текширишга қарор қилди. Шу сабаб, иштиёқ кучи уни ҳар сафар дала томон чорларди. Бугун эрталабдан борлик нурга чулғанди. Қиши кўнглини ажиб бир қувончга тўлдирадиган лаҳзаларда, у одати бўйича иш қуроқларини олиб, дала йўлига тушди. Энди мактаб биноси ёнидан ўтиб, муюлишга етган ҳам эдики, ортидан машина келиб тўхтади-да, кабина эшиги очилди:

– Чикинг! – деди Топилдихон.

Фозилжон чиқиб ўтиргач, кабина эшигини ёпди.

– Қаерга кетяпсиз?

– Қуён овига, ўзлари-чи?

– Қуён ҳам борми? – Фозилжон ҳам қизиқиш, ҳам ҳайрат билан қаради.

– Аввал бу ерлар тўқайзор, сайхонлик бўлган. Қодирча ери эса ботқоқлик. Шунинг иси кептурадимми ёки анови Стройка адирлари яқинлигигами, ҳар қалай қуёнлар тушиб туради. Ўзларидан сўрасак?

– Тупроқдан...

– Ҳа-а, – Топилдихон кинояли илжайди, – рансимизнинг кўксига унвон такқани денг?

Бу гап Фозилжонга қаттиқ ботди. Қовоғини уйиб, хўмрайди.

– Ҳазиллашдим ака, кимдир ер дардига ҳам даво топиши керак-ку.

Фозилжон индамади.

– Эҳ, бу дунё улкан бир денгиз. Унга тушган ҳар бир кимса эпига қараб улушини олаверади: биров чавак, биров зоғора балиқ, бирови гавҳар, бирови дур, бирови эса... Ношудлар эса икки кўлини бурнига тикиб қолаверади, юраверади. Никоб кийиб, оҳиста, ҳеч кимнинг ва ҳеч нарсанинг ғашига тегмай, тубига етиб олсанг, марра сеники. Менга шуниси етади, деб ярмидан қайтсанг ҳам хоҳишинг...

– ...

– Мана, сиз, қачондан бери соков ернинг дардига мал-ҳам истайсиз. Балки сиз касал деб гумон қилган замин соғломдир?!

Фозилжон ялт этиб қаради унга: «Ҳа-я, соғлом эди, энди... Балки қорни очдир?!»

– Ҳа, соғломдир. Эҳтимол, қорнини етарлича тўйдиролмаётгандирмиз. Биласизми, болларимдан тўртинчиси жа-а нозик, чимхўр, овқатниям танлаб ейди. Касалга чалингани-чалинган. Кейингилари-чи, иштаҳалари зўр, полвон-полвон, касал ҳам бўлмайди.

– Чакана ўғитлар солинмаяптими?

– Бе, – кўл силтади Топилдихон, – келтирилган ўғитларнинг ҳаммасини дала ермиди? Мен подадан олдин чанг чиқармайин-у, бу йил ишлаб юриб билиб оларсиз.

Фозилжон йўлга кўзини тикди: «Топилдихон бу билан нима демокчи? Намунча бу худуднинг бурчак-бурчагидан сир-синоатлар мўралайвермаса...»

Топилдихон аллақандай куйни хиргойи қилувчи хуштак чаларди. Унинг гапларидан дала қалбини англаш қийинлигини сезган Фозилжоннинг кўнглини қайғу чулғади: «Орзуларим парчаланмасмикин? Ҳамроҳим айтмоқчи, мен

хам улуғ орзулар билан денгизга шўнғиганман, аммо шу пайтгача чавакнинг ҳам корасини кўрмадим. Нега? Эх-ха, ўзимча дехқончилик кўчасини чангитаман, илмини эса бошга калпоқ қилиб кияман дебман. Назаримда, чучварани хом санабман, хом...»

У узок-узоқдан кўринган маҳобатли тоғлар, ундан куйида елкадош адирлар, пастрокда ястаниб ётган майсазорлар ва тўкин-сочинли боғлар, ундан ҳам берирокда эса кўм-кўк бепоён далаларга кўз ташларкан:

– Адир яқин шекилли? – сўради.

– Яқин, икки километрча юрсак Стройка адирларига, кейин Майлисув тоғларига, пича хаддингиздан ошсангиз Хитой Халқ Республикасига кириб борасиз.

– Хитойга?

– Ҳа, Хитойга! Қишлоғимиздаги Уста Ғанининг отаси кулоқ қилинганда ўша ёққа ўтиб кетган экан. Бечора бой ҳам бўлмаган, лекин кўрбошиникида ишларини қилиб тургани боис, қандайдир тухматга тойилганлигини хануз гапиришади. Шоир Фуркат ҳам севгилисига етишмагач, Қашқарга бош олиб кетган дейишади.

– Бу дейман, китоблардаям ҳақиқат кўп бўларкан. Навоийнинг «Шоҳ Искандар» достонида икки юртни тўсиб турган довон тасвирланган. «Қуръони карим»даям бу ҳақида баъзи маълумотлар бор. Ровийларнинг ёзишича ҳам аллақандай махлуқлар довонни тонгга қадар яларканлар. Қалинлиги пиёз пўстлоғича қолганда тонг отиб, яна ўз аслига қайтиб қоларкан. Балки бу афсонадир, аммо ўша довон ҳаётда бор экан-да.

– «Қуръон» китобини ўқишни биласизми?

– Ҳа, алҳамдулиллоҳ, мусулмонман. Сиз-чи?

– Ахир тақикланган-ку?!

– Хих, дилимизни тақиклаёлмас.

Фозилжон ажиб ҳолатга тушди: «Демак, мен фақат... Ҳм-м, дехқончилик борасида яратилган баъзи илмий асарлар ҳам тақикланган. Эҳтимол уларда биз учун керакли нарсалар бордир?!»

– Тўғри, айрим муллаларнинг килмишига кўра қораланган. Улар ўз нафси йўлида баъзи сураларни бузиб талкин қилишган. Содда одамларнинг онгини захарлашган, чўнтагини шу йўл билан қоклашган. Шунинг учун ман қилинган бўлса керак. Мен ундай ўйламайман. «Қуръон»ни тўғрилиқ ва ҳалоллик кўзгуси деб биламан. Тўғри-да, инсонни инсон қилган ҳам ана шу хислатлар эмасми?

Фозилжон Топилдихоннинг шофёр бўлишига қарамай, кўп китобларни, айниқса, «Шоҳ Искандар»у, «Қуръон»дай нодир асарларни ўқигани ва улардан олган тушунчаси орқали бойиган дунёқарашига ич-ичидан ҳавас қилар, ҳам ҳасад қиларди: «Қайси олий маълумотлидан кам? Фақат дипломи йўқ, холос».

У Топилдихоннинг ҳатто тилга олиниши ман қилинган «Қуръон» китоби ҳақида айтган гапларини ўйларкан: «У жасоратли, – ҳаёл кemasида суза бошлади яна, – ундан ташқари нимасидир бор. Ҳм-м, нимасидир бор. Қизик, Мунаввар нимага асосланиб менга «Ўз фикрингизни ўтказишда сизга тенг келадигани йўқ», деб баҳо берган. Нимага? – бирдан кўзлари ярқ этиб очилиб кетди, – ҳа, унда ишонч бор. Менда эса... Шунинг учун гаплари дадил, фикрлари аниқ, жавоби лўнда. Демак, китобдаги назарий билимларгагина таяниб қолмай, ҳали китобга кириб улгурмаган ҳаётий тажрибага, тажриба асосида юзага чиқадиган илмга, ғояга амал қилиш керак. Шундагина ниятимга етаман».

– Назаримда кўп китоб ўқиркансиз. Сиз қатнайдиغان кутубхона ҳам бой шекилли?

– Ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси бўлмоқчи эдим. Мандат деган девордан ўтолмадим. Шуни кутиб турган эканми, отам уйлаб қўяқолди. Кутубхонага келсак, ҳа, бой, сиз уни билмайсиз.

– ...

– Чунки у на район, на область кутубхонаси. Шахсий, хонаки кутубхона. Бу ҳақда кейинроқ гапириб бераман.

– Мунаввар берган ахборотга кўра, янглишмасам, Уста Ғани бригадир бўлиб ўтган?

– Ҳа, ана шу бой кутубхонанинг эгаси. Ҳам диний, ҳам дунёвий китобларни кўп ўқиган одам. Анави бир гурух тухматчиларнинг қиличи чопқирлигидан хе йўқ-бе йўқ партиядан ҳайдалган. Шундан кейин юраги сал чатоқрок урадиган бўи қолган. Ўтган кузак укаси Юсуфжоннинг олди-га бориб келмокчи бўлди. Аммо врач назоратидан ўтмади, ўтолмади.

– Нега?

– Сиз бу юрак билан довондан ошиб ўтолмайсиз, дебди. Шундан кейин довон хақида ўкиб ўргандим. У ҳақда тўқилган ривоят ва афсоналарни билишга ҳам мушарраф бўлдим. Етиб келдик.

Бирин-кетин машинадан тушиб, дала бўйлаб юришди.

– Иккинчи бригаданинг юкорисига келибмиз шекилли?

– Ҳа, – Топилдихон пинак бузмай одимларди, – шийпон ёнидан ўтган Хонарик четидан кетяпмиз.

– Кичикрок экан.

– Кичкина деманг бизни, кўттариб урамиз сизнидан. Бахорда бир тўлиб оқмасин, хонлигини ўшанда кўрасиз.

Улар катта юлғун тагига етганда, нимадир типирчилаётганини кўрдилар.

– Аҳ жонивор-а, типирчилашидан она қуён шекилли.

Топилдихон икки оёғи ва тумшуғи конталаш бўлган каттакон кулранг қуёни қопқондан бўшатди. Жони ором олган қуён хурқишния унутиб, аста титраганича кўзларини юмди.

– Эркаги экан, – у ёқ-бу ёғини кўргач, илжайди, – хайтовур кўнглим тинчиди.

– Нима қиласиз?

– Болаларимга гўшт, сўйиб бераман.

Фозилжон анграйиб қаради.

– Ўнта болам бор, кассобдан гўшт олиб етказолмаяпман. Колхозди берган маоши қопламапти, қира қилгани уяламан. Одамлар нима дейди?

Фозилжоннинг дилини Топилдихонга нисбатан ажиб бир иликлик камраб олди: «Иймон деб шуни айтсалар керак?!»

– Мен манавини кабинага ташлаб келай.

Топилдихон кўз очиб юмгунча бориб келди. Биргалашиб Қодирча ерига ўтишди.

– Кўрдингизми? – у кўзлари билан атрофни айлана сузди, – чор-атроф дўлана, чакалак, юлғун, гулнора гулли дарахтчалар. Бу ернинг дўланаси зўрда, ўрта кўлдай-ўрта кўлдай бўлади. Куз келсин. Пишганда бир дўланахўрлик қиламиз. Ажабо! – кенгликларга тикилиб хўрсинди, – ерлар ҳам одамларга ўхшаб ўзгариб тураркан. Бу жойларда девзиранинг ўғил боласи пишадиган шунақаям шолопоялар бўлардики... Кечкурунлари бақалар шунақаям куёвнавкар ўйнашарди-е... Хонишлари кулоқди тешарди. Ухлолмасдан кулоғимга пахта тикиб ётардим.

Изғирин ел юз-кўзларни чимчилай бошлади. Фозилжон қаккайганча чор-атрофни кузатаркан, кўзи беихтиёр овга қопқон кўйилган жойдаги юлғунга бориб қадалди: «Ғалати, худди пахса деворнинг қолдиғини эслатаркан».

Ҳамроҳининг гаплари ҳамон унга таъсир қилар, бу содда, тўпори табиат йигитнинг ҳалоллигини кўриб, ўзининг Назмия билан, Салим билан кечирган онларини эслар, такқослаб кўрарди: «Ҳаром билан ҳалолнинг фаркига бормаган онларим, – кўллари мушт бўлиб тугилди унинг, – ким билади, иш чаппасига кетмаганида ҳозир ҳам тўнғиздай балчикқа ботиб яшармидим. Ер юзида оддий, аммо ҳаётлари, яшаш тарзи буюк одамлар борлигини билмай, яқиндан ҳис қилмай ўтармидим?!» Шу топда гўё Назмияга ошно хиёнат, харомнинг ҳам энг хароми бўлган хиёнат Фозилжонга панадан қараб турар, устидан қах-қах уриб куларди: «Сен муҳаббатнинг душманисан, котилисан, эй, хиёнат!» Сўнг райком секретари ҳузуридан келиб, кон-кон йиғлаган Мунавварнинг сурати кўзи олдидан жонланди. Қоровул Ҳамроқул буванинг лукмаларини ўйлади. Хонарик бўйидан этакка томон суйри кетган ер-

нинг унда-мунда оқариб турган корларига қараркан, баданида чумоли ўрмалагандай сесканди. Кўксини ғалати нарса сикқандай ух тортди. Бу ҳам етмагандай, этиклари лойга ботиб қолавериш кийнади. Фозилжон бир амаллаб намуналар олди-да, ортига қайтди: «Дехқончилик сирларини излай-излай шу ерларга келиб қолдим-а! Нега ерга шунча талпинсам-да, меҳр кўрсатсам-да, қалбини очмаяпти? Нима қилиш керак? Тиллашиш учун қандай чоралар кўришим лозим?»

У кабинетига қайтиб ҳам шу ҳақда кўп ўйлади: «Бунақада бўлмайди. Бирон йўлини топиш керак».

Шу ҳақда гаплашиш учун кечга томон Мунавварни-кига қараб йўл олди. Ҳовлида ҳеч ким кўринмас, кечки изғирин юз-кўзларга нинна каби санчиларди. Энди меҳмонхона остонасига яқинлашган эди, илгари ўзи турган хонадан Сарвиноз чиқиб келиб, бошини қуйи солганича ошхонага кириб кетди: «Наҳотки, мени кўрмади? Тинчликмикин?»

Шу он Фозилжонда ғайритабиий бир куч пайдо бўлди. Ошхона эшигини шахт билан очган эди, хурққан киз кўлидаги лаган шарак этиб ерга тушди. Фозилжонни яна титроқ камради. Чунки бир неча кундан бери Сарвинозни кўрмаган, соғинч кўксини оташ каби куйдирмоқда эди. Ҳа, кўнгиш уйида бу қалб не савдоларга тушмайди. У ҳаяжон ичида лаганни ердан олиб, қизга сўзсиз узатди.

– Келинг, Фозил ака!

Қиз ҳаё билан нарида турган стулни унинг олдига сурди:

– Кўринмайсиз?

Фозилжон ҳамон тили танглайига ёпишгандек жим.

Стулга охишта ўтираркан, яна жим.

– Опамдан сўрасам иш билан банд дейдилар.

Бежон Фозилжоннинг томирларига жон ина бошлади.

– Кеча Шамсиддин отам қирувдилар. Далага ўғит ташилганини кўриб хурсанд бўлдилар. Бу иш бошида сиз турганингизни опамдан эшитиб, ҳақиқий деҳқон асли кишида ерга эътибор беради, дедилар.

– Ш-шундайми? М-мен ҳақимда гаплашасизларми?

– Ҳа, ҳар куни.

Фозилжоннинг рангига кон югурди. Чехраси ёришиб, юзини табассум коплади. Бу орада қиз жизиллаётган қозонга сув куйди. Йигит унга зимдан термулар, пирпираётган қуюк киприклари, кулимсираётган ғунча лабларини кўриб, эсидан оғай-оғай дерди: «Унга ҳеч ким нигоҳ ташламаса, фақат менга бокса...»

Бирдан Юнусжоннинг совчилигини эслаб: «Рози бўлдимикин?» деб алам билан пичирлади. Бирдан кайфияти тундлашди.

– Сизга Мунаввар ҳеч нарса демадимми? – сўради зўр-базўр.

–

– Юнус ака...

– Ҳм-м, айтдилар.

–

Тилдан колган шўрликнинг типирчилаётган юрагини қиз сезмас, ҳозир аянчли бир туйғу исқанжасида эканини ҳам билмас эди:

– Ўйладингизми? – сўради охир юрак ютиб.

– Ҳа, Фозил ака.

– Унда...

– Яхши йигит, одобли, ақлли. Худди ҳинд актёрларидан Говиндага ўхшайди.

– Ш-шунақа денг?

– Ҳм-м...

– Демак ёқаркан-да?

Сарвиноз хайратланиб ўғирилди.

– Унда, унда бахтли бўлинглар.

Қиз тушунмай, ўқдай отилиб чиқиб кетган йигитнинг ортидан ўгирилиб қараркан елкаларини қисди:

– Қизик! Нима бўлди?

У яна қозондаги овқатга капгир солиб қовларкан, «тавба!» деб кўйди.

Борлик уйкуга чўмган, биргина Фозилжон ухлаёлмас. Хона ичи папирос тутунига тўлган, ўз-ўзидан гижинар, гўё бу олам бағри унга тор келгандек. Қиз бир дам бўлсин кўз ўнгидан кетмас, хаёлларини тарк этмас, гўё борлигини банди қилгандек. У дардига чора тополмаган бемордай судралиб ташқарига чиқди. Юлдузлар ҳамон уйғок, ой нури эса бироз сўнган. Демак, тонг отяпти. Нима қилсин? Айб ўзида, кизга ўзга бир ошиён йигити харидор бўлишини хаёлигаям келтирмади. Худди ўзиникидай хотиржам, кўнгли тўқ юраверди. Мана энди, жонини кўярга жой тополмаяпти. Пайтавасига курт тушди. Энди нима қилсин? Ташқарида ҳам ором тополмагач, хонасига қайтди. Қамалиб ўтириб, ўйламаган ўйи қолмади: «Балки бир-бирини...» Давомини ўйлашга чўчиб, алам билан лабларини тишлади. Бошини қафтлари орасига олиб, алламаҳалгача ўйлаб ўтирди: «Кулганда нурлари ичларига сиғмай майда учкунлар каби ёнокларига тўкилиши, ҳамиша кулгуга мойил лабларнинг гунча баргидай титрашлари..., энди эса бу жозибалар бегона, бошқаники...» Нафаси бўғилиб, яна ташқарига чиқди.

Тонг отиб, уфқ аста кизара бошлаган, тонг юзи алвон каби жилваланиб, биллурдай осмон юзини нур қоплаган эди. Шу дамда ёқимли ел унинг юзларини силаб ўтди. У ҳамон хаёллар домида ковриларкан, алам билан пичирлади: «Қанийди, мен ҳам тонг ели бўлиб қолсам. У гуллар, майсалар юзидан тўйиб-тўйиб бўса олади. Мен-чи? Мен эса уни кўрганда титрай бошлайман, ўзимни йўқотаман. Вужудимдаги куч рух каби учиб чиқиб кетгандай бўм-бўш бўлиб қолади. Эҳ, ел бўлишни орзу қиламан-у, аммо унинг чалик куч-қудрат йўқ менда... Тўхта! – ички нидо унинг кўзларини мошдай очди, – ахир сен ундан икки баробар каттасан-ку? Бақа шахзода бўлишни орзу қилганидек... Уф!!»

Хушовоз булбул гул ишқида хуноб бўлиб сайрагани каби, Фозилжон ҳам Сарвиноз дардида куйиб адо бўларкан:

– Кетаман! – хушёр тортди бирдан ва даст ўрнидан турди, – яхшиси кетганим маъкул.

Шундай карорга келди-да, апил-тапил нарсаларини йиғиштира бошлади. Шу вақт эшик оҳиста очилди:

– Фозил ака!

Бу майин, нозик овоз вужуд-вужудини ёриб ўтди. Остонада турган Сарвинозни кўриб, шошиб колди. Назарида хаёлида бўлаётгандай туюлди. Унинг карахт бўлиб турганини кўрган қиз ҳайрон бўлиб сўради:

– Ассалому алайкум. Тинчликми?

– Ва алайкум, к-келинг, раҳмат.

Унинг пайдар-пай сўзлашидан қизнинг ҳайронлиги ошди:

– Нима бўлди? Ё бирон ерга кетяпсизми?

–

– Ҳалақит бердим шекилли?

– Ҳалиги, ҳа, кетишимга ҳам ҳалақит беряпсиз.

– Нима-а-а, мен, биз, опам билан, – Сарвиноз лабини тишлади, ковок жияклари кизарди, – сиз хали...

Фозилжон бу орада ўзини бироз ўнглаб олди. Сўнг дилини ўртаётган алами ташига чиқди:

– Сиз туфайли кетмоқчиман.

– Мен? – кўзлари катта очилди қизнинг, – мен туфайли?

Нега?

– М-мен, сизнинг тўйингизда..., чидолмайман.

Сарвинознинг юзларига қувонч тепчиди. Ҳаяжон ичида кўлларини ковуштирди, ажратди. Сўнг:

– Қанақа тўй? – кулимсиради, – ҳеч қанақа тўй йўқ!

– Нахотки? Сиз, сиз...

Аста киз томон қадам босди.

– Мен борай, – киз оҳудай сапчиб, эшик томон юрди, – кеч бўлиб колди, тагин биронтаси кўриб колса...

Эшик ёпилиб, ғойиб бўлди. Фозилжон умидлари пучга чиқмаганидан кўнгли ёришиб, борликни ларзага солиб, ҳайкиргиси келди. Аммо...

– Ҳайрият-э, – деди оҳиста.

Мана шу биргина сўз унинг кўнглига ўтирган губорларни ювиб ташлаган эди:

– Ҳа, у юрагимнинг бир бўлаги, калбимнинг бир бўлаги...

Йиғиштирган нарсаларни ўрни-ўрнига қўйиб, мамнун илжайди: «У меники...»

21

Фозилжон дала айланиб қайтаркан, Мунавварнинг бир тўп газета ва журналларни олдига ташлаб, айтган гапларини хотирлади: «Мазмун бир, дўпписи ўзгарган холос».

Нима қилиш керак? Авваллари деҳқонлар ер билан қандай тиллашган? Қандай ишлов беришган? Буни тажрибали бобо деҳқонлардан сўраб билиш керак...

Тумордеккина ховлида кўмилган узум зангларининг устидан похол, эски-туски тўн ва тўшак, шолчаларни аста-аста олаётган Қодирча ота Фозилжонни совуққина қарши олди:

– Ҳм, – Фозилжоннинг дардини эшитган ота кумушдек соқолини силаб қўйди, – уйга қирайлик, меҳмон?!

Бирин-кетин тор дахлиздан ўтиб, уйга киришаркан, ота уни ҳали чўғи совиб улгурмаган сандалга ўтиришга таклиф қилди. Жойлашишгач, фотиҳа ўқишди. Эшиклар очик бўлса-да, хонада ўрик ва саримсоқ пиёзнинг чучмал ҳиди анқир эди. Ота бу орада шошиб, кўрпани қайирди.

– Меҳмон, путингизни тортволинг, сандал сизи ёт санамасин, – деди.

Фозилжоннинг умрида биринчи марта сандалга ўтириши эди. Тушунмай оёғини йиғиб, чордона куриб ўтирди. Энди чўғнинг ўтли нафаси тиззаларини кизита бошлади. Бу унга хуш ёқайтганди. Бир вақтлар Мунаввардан отани тўксон ёшда деб эшитганди. У чолнинг маржондай тишларига, чайир қўлларига эътибор бераркан: «Лоф уриш ҳам эви билан-да», деб қўйди. Кўзлар тўкнашди.

– Ҳойнаҳой сиз ҳам тишимди кўриб ҳайронсиз? Ўзимники, – деди кулиб, – ҳали қаторидан хато бўлгани йўқ. Раҳматли бувамнинг таъбири билан айтганда бўри тиш экан. Тишинг хосиятли, узоқ яшайсан деганди. Иншооллоҳ, тўқсон иккидаман.

– Йўғ-э, кўрган одам ишонмайди.

– Шунақа денг? – ота соқолини силади, – тўғри, кўпчилик ишонмайди. Ёш кўринсам керак-да?

– Бир сири борми, отахон?

– Қайдам? Эл қатори яшаймиз, еймиз, ухлаймиз. Жудаям кучли овқатлар ҳам емайман. Ҳар куни эрта билан бир дона саримсоқ пиёзни қуруқ ўзини чайнаб ютаман. Тез-тез янги соғилган сутни илиқлигидаёқ тўйиб симираман. Ҳм-м, баҳордан то кеч кузгача кўкатлардан сомса ейман. Ҳафта, гоҳо икки ҳафтада қатикнинг зардобини ичаман. Биласизми, зардоб яхши нарса, ошқозон ва ичаклардаги зарарли чўкиндиларни ювиб ташлайди. Ойда икки марта қаттиқ ноннинг толқонини ейман. Аммо-лекин паловни улуғ биламан. Далада ишлаган кезларим, келинлар, еримизгаям палов берайлик, меъдаси тўк бўлади, дердим.

Фозилжон отахоннинг айна муддаога яқинлашганидан сергакланди:

– Мен шу колхознинг агрономи Фозилжонман.

– Ие, буни қаранг, эшитганман. Эшитгандим, – қимирлаб олди ота, – кеча мачитдагилар сизди қилаётган ишларингиздан кўп мамнун бўлишди. Муни қаранг, танимасни сийламас деб...

– Хижолат бўлманг, менга сизнинг машҳур пахтакор бўлганингизни, юртимизга обрў келтириб, Москвагача борганингизни гапириб беришувди.

– Ҳм-м, Москвага йиғилишга боргандим. Орденам беришувди, кампирим уни кўз қорачиғидай асрайди, ҳозир йўқ эди-да...

– Вақти келиб кўрармиз. Отахон?

– Лаббай!

– Менга дехқончилик сир-синаотидан ўзингиз билганларингиз, ўз тажрибаларингиздан сўзлаб берсангиз, деб келгандим.

– Шундайми? Бизни ишловларда канақа сир бор, буни билмадим-у, яхшиси мен бир бошдан гапирай-да, ўзингиз илғаб олинг.

Фозилжон бош ирғади ва бутун вужудини кулоққа айлантирди. Нигоҳини нурли юзга қадади.

Шу пайт остонада қора кош, лўппи юзли бола пайдо бўлди, салом бергач:

– Майрам холам бизикига мушкулкушодга чиқарканлар, – деди аланг-жалаңг боқиб.

– Холанг йўқ эди-я, ҳа майли, келса айтиб қўяман.

– Хўп! Албатта чиксинлар.

Бола қандай пайдо бўлган бўлса, шундай ғойиб бўлди. Қодирча ота Фозилжоннинг ҳай-ҳайлашига қарамай дастурхон ёзди ва нон, ул-бул келтирди. Дахлиздаги ўчоқда корнига тиралиб ёнаётган тезак тафтида вақирлаб қайнаётган човгумдан кўк чой дамлади.

– Човгумда чой яхши пишади, ичсангиз қаймоқ таъми келади, – жилмайди ота, – пишмаган чой ошқозонни айни-тади, ичакни ғўлдиратади.

Чой қуйиб узатди ва:

– Дийқонлар далага чумолидай ўрмалаб қолди-ёв! – деди синчковлик билан, – бу яхши.

– Ҳа, анча-мунча иш қилдик.

– Унда-мунда дўппайган чириндиларди кўриб қувондим. Негаки, еримиз шунақаларга зор бўлиб қолган.

Ота пиёладаги қайноқ чойдан хўпларкан:

– Мен ишди қиш бошида ва охирида ерга гўнг солишдан бошлардим. Бизни давримизда трахтир деганлари йўқ эди. Гўнг билан тупроқди кўшиб, ағдарма чопик қилардик. Сизга ёлғон, менга чин, тупроқ пўрсиб, тўпикди кўммагунча ағдарма чопик қилаверардик, – деди.

– Ағдарма чопик?

– Ер бир сафар у томонга, бир сафар бу томонга ағдариб чопилади. Бундай қарасам, трахтирларам чоңияпти, лекин бир томонга, ҳа яна бир марта бу томонга ағдарса асакаси кетармиди?

Фозилжон ён дафтарига отанинг сўзларидан ўзига керак-лиларини қоралаб ўтирарди.

– Ер обдан пишиб киёмига етгач, молада текислардик. Сўнг омочда жўяк олардик. От, хўкиз туёқлари ерди трахтир ғилдирагичалик қотириб юбормасди. Кейин эса тўрт-беш донадан сараланган чигитни уячаларга ташлаб, кўмиб кетардик. Ҳозиргилар чигитни жа-а исроф қилворяпти. Айниқса, трахтир. Ахир бу чўнтакка зиён-ку?

– Тўғри, тўғри фикр.

– Сўнг сув кўярдик. Пахта жуда бўларди-да.

Фозилжон «туёқлар ўрнини босувчи ғилдирак» деб ёзаркан, алоҳида белги қилиб қўйди ва яна Турсунбойнинг куюниб айтган гапларини эслади: «Ўтган йили бир танишим пахта териш машинасининг рангини ўзгартириб қўйиб, техника фанлари номзоди бўлди...» Ҳм-м, мени ҳам... йўғ-э, ранг билан ғилдирак оралиғида от билан туячалик фарк бор-ку? Шу мавзуда ёқласа бўлади. Демак, яна битта техника фанлари номзоди.

– Қандай ўғитлар кўпроқ фойда беради?

– Яксара мол гўнги солардик. Ягана олдидан эса ниҳолчалар бардам бўлиши учун шарбат оқизардик. Билиб қўйинг, киш олди кўй кийини ишлатган маъкул ёки эрта баҳорда. Агар ғўзалар униб чикқандан сўнг солсангиз, ниҳолчалар куйиб қолади.

– Қуяди?

– Ҳа, сарғайтириб, куритиб кўяди, кучли-да.

Фозилжон яна тушунмади.

– ... олов... .

– Ҳе йўқ, – ота жилмайди, – оловдан баттар, илдиз-пилдизи билан куритиб кўяди.

– Мен эса... .

«Дехқончилиқ кўчасидан ўтмаган-ов! – зимдан кузатган отанинг хаёлидан ўтди, – лоакал дала четига бўйламаган».

– Экинга қандай ишлов берардинглар?

– Аввал ғўза икки қулок бўп чиққанда бир чопик қилардик. Бунда кетмонни майда уриб, тагини юмшатардик.

– Ягана қилмай туриб-а?

– Ҳа, атрофини юмғатиб бўлиб, шарбат суви берардик. Ғўзаларнинг бели бақувват бўлволгандан кейин, саралашни бошлардик. Шунда жа-а-а эҳтиёт бўлиш лозим. Нимагаки, ҳосил берадиган тупи ерга томон йўғонайди, илоннинг нўстига ўхшаш танасида майда, чеким-чеким холлар пайдо бўлади. Яна бир кўриниши жигаррангга мойил кизғишроқ бўлиб, бардам бўлади. Биз яганани жа хол-хוליга қўйиб қилардик. Ҳозиргидақа отбозори ё келса-келмаса ўн беш қилиб кетавермасдик. Саралаш катта дийқонларнинг иши, кичкиналар ниманиям билсин?!

Ота хомуш тортди.

– Кейин, шерикларидан ажраб қолган уч туп ниҳолчани бир йўла хўмчопик қилиб кетардик.

– Хўм?

– Ҳа, хўмчопик қилардик. Тупрокни ғўза туплари тагига тортиб, танасининг ярмигача кўмардик. Бунда ғўза илди-зи ёнламасига томир отволади. Иннайкейин ерни, яъни ғўза атрофини гўшт қиймалагандай чопишга тушардик. Бу ишда ҳосият кўп, ғўзанинг чайлашига ёрдам беради.

– Чайлашига?

– Ҳа, ҳар томонга шохлаб кўпайишига. Кейин яна сув. Ғўза сувни ҳам танлаб ичади. Оқин сувни жуда хуш кўради, ҳам ширин, ҳам фойдали. Ийма сув, яъни ер ости сувини хушламайди. Биринчидан, экинни нимжонлаштиради, иккинчидан, ерни котиради, ҳам оздиради. Оқин сув эса смиртиради. Мабодо шира тушса, ўчок ё тандир кулидан фойдаланардик. Ҳар хил ўтин ё кўмир кули эмас, ғўзапоя қулини шира устига сепардик. Кейин чеканқаниям жа-а ўйлаб, шошилмай қилардик, – ота совиб қолган чойни хўплаб, янги қуйди.

Фозилжон шуми, дегандай караб кўяркан:

– Якин йилларда-чи?

– Унда ишимиз осонлашди. Трахтир кўмак берди, аммо-лекин ғилдираги кўпол, ғўзаларнинг томоғини тағидан босиб ўтиб, ярим томирини эзиб кўйяпти. Оқибатда ғўзалар мажик ўсяпти.

– Мажик?

– Ҳа, жа-а нозик дегани, – ота тирсақларини сандалга тийиб, энгашди, – ростини айтайми, ҳозирги дийқонлар ишладим демасаям бўлади. Дала улар учун курортдай гап.

Фозилжон ўйланиб қолди.

– Дийқончилик аслини олганда жа-а нозик иш, билсангиз, – ота яна гапида давом этди, – экиб кўйган билан хисоппас. Баъзи чала дийқонлар бор, пайкалнинг у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқадиган, худди чичқон-мушук ўйнагандай. Тавба! Ёқамди ушлаб қоламан. Кимки дийқонни менсимабди, икки дунёда косаси оқармайди, супраси ун кўрмай ўтади, ўғлим.

Хонага жимлик чўқди. Фозилжон уй ичига назар ташлар экан, тўрида илиғлик турган авра тўн устидаги салла ўралган оқ дўппини кўриб, хаёлга толди: «Менинг ҳам ота-онам ҳаёт бўлганида шундай ҳаётга ошно бўлармидим...» Токчада бешолтита чинни, орқа томонда деворга тиралган ҳар хил гулли товоқлар, патнислар... Ерга палос тўшалган. Тўрида икки таҳмон кўрпа худди уста ғишт терувчининг деворидай қилиб таҳланган. Ҳовли томонда иккита дераза, ойналар шунақаям тиниқ артилганки, ойна бор-йўқлиги билинмас эди. Унга на узун-қисқа пардалар осилган, на бошқа безак берилган.

Ўзи яшаб улғайган интернат, институт ва иш жойидаги хоналарни, улардаги безаклар: диван, шифоньер, стол-стуллар, деразага илинган нафис пардаларни кўз олдига келтираркан: «Буларнинг яшаш тарзи ҳам дийқонча...» дея пичирлади лаблари.

– Айтадилар-у, – ота оҳиста гап бошлади, – дийқончилик чилик-чилик, косибчилик курукчилик деб. Дийқонлар бор биз тиккамиз, ўғлим.

Сухбат тугаганини сезган Фозилжон кетиш учун қўзғалди. У Қодирча ота билан хайрлашаркан, бир дунё қувонч билан идорага қайтди: «Демак, демак, дала дехкончилик илмига асосланган улкан бир китоб, уни варақлаб ўқишга қачон тишим ўтаркин?» – дея хаёлот ичра жилмайди.

Кунлар такрори бир маромда ўтиб борар, унинг бағрида бошқа жонлар қатори Фозилжон ҳам умргузаронлик қилар, туганмас орзулар қанотида нафас оларди. Унинг орзуси осмондай покиза, самодай бокира эди. Мана шундай ниятини амалга ошириш ҳаракатида қишлоқ фаровонлигини ошириш, унинг таракқиётига ҳисса қўшишда иштирокчи эди. Энг улуғ орзуси унинг ҳаракатига қўз тикиб турган қишлоқ аҳлининг ишончини қозониш бўлиб, бу йўлда кечасию кундузи излангани изланган эди. Шунинг учун эрта тонгдан далага ошиқар, унинг хушҳаво, хушбахра ҳаёти ичра куймаланиб юрар, гоҳо ноёб нарса топган одамдай қувониб кетар, гоҳида эса ўйинчоғини йўқотган боладай маъюс тортиб қоларди. У меҳнатидан бахту равнақ топишига умид боғлаб, ҳар куни эрта тонгда йўлга отланарди.

Шундай кунларнинг бирида, дала шийпонида Фозилжон Мунавварга дуч келди.

– Бирон янгилик борми? – сўради, аммо жавобини кутмасдан ковоғини уйганча тўнғиллади, – йиғилишда айтилган ишлар кўп звеноларда бажарилмайди.

– Ундай бўлса, яна такрор правление йиғилиши чакирамиз, буйруққа итоат этмаганларга чора кўрамиз.

Мунавварнинг чехрасида совук бир ифода кезаётганини кўрган Фозилжон хавотирланди:

– Кайфиятингиз йўқ?

У юрак дардини тўкиб солди. Ҳозирги ҳолатимиз олма пиш, оғзимга туш қабалидаги ҳаракатдан бошқа нарса эмас, дея айтган пичинги Фозилжоннинг жон-жонидан ўтиб кетди-ю, лекин индамади: «Нега бу ишга айнан мени танлаган? Истаган пайтимда хоҳлаган гапларимни айтавераман, дебми?» хўрлиги келди.

Унинг итоаткор боладай бўйин эгиб турганини кўрган Мунавварнинг янада гаши келди.

– Мени кечиринг-у, Фозилжон, – деди теварак-атрофни кузатаркан, – дехқончиликда ҳар дақиқа ғанимат, тезрок ҳаракат қилмасак, эртагаёк киш эшик кокиб қолади. Тагин кўлимизни бурнимизга тикиб қолавермайлик.

Бугун Мунавварнинг тилидан учаётган сўзлар қаърида киш қаҳри бор эди. Шунинг учун аёл киши билан тенг келгиси келмай, нари кета бошлади. Буни кўрган Мунаввар шошиб қолди:

– Сизга кийин, – гапани ўнглаб олди у, – ҳа, сизга жуда кийин. Қийинлиги шуки, ҳеч ким охирига етолмаган улуг йўлда юрибсиз. Яна сизга осон ҳам, осонлиги шуки, биров илғаб ололмайдиган нарсаларни осонгина фаҳмлай оласиз, фарқлашга устасиз. Демак, сиз адоқсиз йўлни фаҳм-фаросат билан босиб ўтишингиз, ниҳоясини ақл-идрок билан забт этишингиз лозим.

– Фозилжон сўзсиз нигоҳ қадади.

– Лекин мудраб ҳаракат қиляпсиз. Бу кетишингизда ўн йиллар ўтса ҳам мақсадингизга эришолмайсиз. Мен бир нарсадан хавотирдаман. Сиз кашф қилган нарсани ўзгалар илиб кетиши ҳам мумкин. Ҳа, яна бир гап. Сиз бу соҳада шунақаям содда қўлланма яратингки, тили асл дехқонча бўлсин. Илмийлигини ошираман деб, тушунарсиз терминларни қўллашни ўйламанг. Агар китобингиз дехқонлар тушуниши қийин сўзлар билан безалса, токчадан тушмай, чангга беланиб ётаверади. Ер оддий, дехқон ҳам оддий, бас, унинг қўлланмаси ҳам содда бўлмоғи керак.

Фозилжон ўзида ҳам айб борлиги, очиғи, бироз сустлигини ўйлаб, тилига зўр бермай келаётган эди. Шунинг учун шу вақтгача таънаю дашномларига чидади. Эндиликда эса уни меровдай кўриб, йўл-йўриқлар кўрсатиши тамоман жаҳлини чиқарди. «Энди бас! – хўрлиги келди, – ўзи қалаванинг учини тополмай жоним ҳалак, тинмай шу йўлда излансам-у...»

– Мунаввар, – у анчадан бери юрагининг тубида милдираётган саволни тилига чиқарди, – бу ишга бошқани эмас, нега айнан мени танладингиз?

Мунаввар ялт этиб каради. Унинг дили оғриганини фаҳмлаб:

– Чунки сиз ишга жиддий ёндашасиз, – деди ён бошиб, – сизгача ишлаганлар фақат буйруқларни бажариб, бошқа муаммолар билан ишн бўлмади. Ҳозир сизнинг ўрнингизда бошқаси бўлганда ҳам улардан фарқ қилмас эди.

Фозилжоннинг ҳозиргина совиган қалби Мунавварнинг кейинги муомаласидан бироз илди. Шу пайт осмон гулдираб, кўк юзини чакин нури бир зумгина ёритди-да, сўнг ўчди. Ҳавонинг турки бўзариб, осмонда паға-паға булутлар пайдо бўлди.

– Ёмғир ёғди шекилли, – Мунавварнинг юзи буришди, – агар ёғса икки кунлик ишнинг белига тепади.

– Буни табиат дейдилар. Унга ҳеч ким раҳбарлик қилолмайди. Биз билан ҳисоблашмайди ҳам.

– Инсон зоти ғалати-да, – кулди Мунаввар, – шунни тушуниб туриб ҳам сиқилаверади. Ҳали кўп нарсалар жумбоқ. Барибир инсон қонига уйғун гўллимиз бор-да. Йўқса, биз ҳам оддий ер қаршида гунгу лол турармидик.

– Тиллашиш қийин кечяпти, аммо кўнглим сезяпти, қайсарлигимизга яраша жавоб оламиз, бу аниқ.

Кўк ер юзига бир-икки йирик томчи отди, сўнг ёмғир челақлаб куйгандай жалага айланди. Хонариқ бўйлаб югуриб келган Ҳамроқул отанинг уст-боши шалаббо бўлган эди. У шийпон ичига ўзини ураркан, Фозилжон билан Мунавварни кўриб:

– Худо бизга хайр-барақа ато этяпти, – деди қувониб, – ёмғир гўнглари ивитиб, шарбатини ерга синдирыпти. Бунақа беминнат ёрдамни қаерда кўргансизлар! Худо хоҳласа бу йил пахтамыз мўл бўлади.

Улар бир-бирларига қувониб қарашди.

– Шунақа денг?

– Айтганингиз келсин, ота, – севинди Мунаввар шариллаб ёгаётган ёмғирни кузатаркан, – ёмғирнинг фойдаси катта денг?

– Ҳа-да, бу ёмғир куртакларнинг кўзини очади, ерни уйкусидан уйғотади, кўкларни қулоғидан чўзади.

– Кийимингизни алмаштирсангиз бўлармиди, – мсхри товланди Фозилжоннинг, – сизга ўхшаган миришкор пахта усталари кўп яшаши керак. Соғлиғингизни асранг, ота.

Ҳамроқул ота қуллуқ қилиб, шийпон қоровули тунай-диган кичкина хонага кириб кетди. Зум ўтмай гуппи чопон кийиб чиқди...

Ёмғир тиниб, булутлар тарқади. Мунаввар йўлга отланаркан, отадан сўради:

– Бригаданинг ҳамма ерига гўнг етдимиди?

– Йўқ!

– Нимага, улгуришмадим?

– Томорқаси кўплар гўнг бермагани учун ўн гектарликнинг юқори қисмига етмай қолди.

– Ш-шунақа денг?

– Ҳа, қизим.

– ҲМ-м, бизнинг ишимизга шахсий томорқалар ҳам халакит беряпти чоғи? Қани, идорага кетдик.

– Сиз пиёда...

– Абдулҳамиднинг пича тоби йўқ, – Мунаввар қўлини орқасига чамбар қилиб, йўлга тушди, – бугунги режам пиёда дала айланиш эди. Отанинг гапидан кейин бир фикр тинчлик бермай қўйди.

– Тушунмадим?

– Шахсий томорқаларни оила бошига лойиғини қолдириб, қолганини қирқиш вақти келди чоғи.

– Шартмикин?

– Ҳа. Демак, шу вақтгача минерал ўғитларимизнинг кўпи далага эмас, томорқаларга кетган.

Лоп этиб Фозилжоннинг ёдига Топилдихоннинг гапи келди: «Келтирилган ўғитларнинг ҳаммасини дала ерми-

ди?» «Ҳм-м, шамол бўлмаса теракнинг учи кимирламас». У зимдан Мунавварга кўз ташларкан:

– Кўпчилик билан маслахатлашиш керакмикин? – деди.

– Хотиржам бўлинг. Низомда кўрсатилишича ҳал қиламиз, конундан четга чиқмаймиз.

Мунаввар идорага келибок йиғилиш чақирди. Йиғилишдан сўнг бир ҳафта ўтгач, правление аъзолари қабул қилган қарор бўйича тузилган комиссия ортикча томорқаларни қирқиб, колхоз ихтиёрига ўтказдилар. Сўнг дўппидай жойни ҳам қўймай ишловни бошлашди. Бу орада колхозчилар орасида норозилик кучайди. Кўп ерни эпполмаётган, деҳқончиликка укуви йўқ айрим хонадон эгалари эса мамнун. Аммо ердан унумли фойдаланиб, мўмай даромадга эга бўлаётганларга алам қилди. Аризабозлик, юқорига хат йўллаш кучайди. Баъзилари бошқа жойга кўчиб кетмоқчи, баъзилари эса дўқ-пўписа билан кўрқитмоқчи ҳам бўлишди. Бир нечтаси идорани бошига кўтариб, айюҳаннос солди. Баъзи бировлар эса азадор каби ковок уйиб юрди. Айримлари юқорига, чап қўлда хат ёзиш эпини ҳам қилди. Мунаввар эса бепарво.

Шу нарса ҳам аён бўлдики, энг кўп ер топширган Юнусжоннинг тез кунда ранги униқиб кетди.

– Озгина ерни тўрт ўғилга қандай қилиб бўлиб бераман, – деди бир куни идорада Фозилжон билан гаплашиб ўтирган Мунавварга, – ўзингизга маълум, тўрт кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас.

– Қўркманг, – кинояли кулди Мунаввар, – бизда ҳеч ким шу вақтгача кўчада қолган эмас. Ҳатто итларимизнинг ҳам бошпанаси бор.

Сарвинознинг рад жавобидан кейин пинҳона аламзада Юнусжонга ер масаласи яна бир қаттиқ зарба бўлди.

22

Мартнинг ўрталари. Анҳор четлари ва йўлкалар қирғоқларини майин майсалар қоплаган. Қовжираган дарахт

таналаридан куриган пўстлоклар, новдалари ораларидан гужанак бўлиб куриган барглар йўл четларини ахлатга тўлдирган. Онда-сонда дувиллаб учган қушлар хиёл куртаклари бўртган новдаларга кўнадилар-да, чўкилаб кўрадилар. Бодом куртакларидан бошқаси егуликка арзимаслигига икром каби тумшукларини новдага беш-олти суртадилар-да, яна дувиллашиб, ўзга шохларга кўнадилар. Бу ҳолнинг уч-тўрт такроридан сўнг хафсалалари пир бўлгандек гурр этиб ҳавога кўтарилдилар-да, бошқа ёкка смеиш кидириб кетадилар.

Кишини лоҳас қиладиган бундай кунларнинг бирида Фозилжон пайкалларнинг ҳайдалишини, ўғитларнинг яхши-ёмон аралашганини кузатди. Тегишли кишиларга йўл-йўриklar кўрсатди ва кечки пайт идорага борди. Кутилмаганда Мунавварнинг юзидаги кўз ёшларни кўриб, шошиб колди:

– Ерим дейсиз, аъзоларим дейсиз, болам дейсиз, ҳеч ўзингизни ўйламайсиз, Мунаввар!

Шу пайт эшик очилиб, кассирнинг такир боши кўринди.

– Мана буларга кўл қўйиш керак экан, – деди кўлидаги бир даста қоғозларни кўрсатиб, – шунга...

Мунаввар қоғозларга бирма-бир имзо чекаркан, бириккита савол билан ҳужжатдаги айрим тушунмовчиликларни аниқлади. Кассир чикиб кетди.

– Нокасинг нимаси бор, темирдан тароғи бор дейдилар, – хўрсинди у, – яхшиям, ўрдакчилик фермасини куриб қўйди, бу иш аслида Ҳамид Қодировнинг ташаббуси. Областан мухбир кепти, мактаниб ўтирган экан. Борганимни хушламади. Назаримда, кўзига алламбало бўлиб кўриняпман...

– Шунга шунчалик...

– Мухбир чикиб кетгач, кунингиз энди колхозчилар томорқасини киркишга қолдими? Шундай қудратли ўсишлар олдида сизнинг бу ҳаракатингиз ўпирилган тўғонга қилдан қозик қоқишдай гап. Ахир, отамизнинг саховатидан баҳра олсангиз-чи, деди.

-- Отамиз?

– Ҳм, марказдаги Биринчи секретарга шаъма...

– Секретарь? – Фозилжоннинг кўзлари чаноғидан чи-
каёзди, – ахир олов билан ўйнашиб бўларканми? Ё ҳазил-
лашянтими?

– Кошкийди, шунақа бўлса...

Фозилжон Мунавварнинг ахволига ачинди, аммо жўяли
бир гап тониб, далда беролмаганидан афсусланиб:

– Хом сут эмган бандамиз-да, – деб кўйди.

Орага жимлик чўкди. Фозилжон аста бориб, дераза-
дан ташқарига, кўкка каради. Соб бўлган шамдек шуъласи
сўниб бораётган куёш ўз хилватхонаси томон ошиқиб бо-
рарди. Ҳадемай кишлоқ ва ҳад-худудсиз далалар узра окшом
хукмронлиги бошланди: «Инсоннинг ҳаётга келишининг
ўзи улуғ неъмат, лекин шу ҳаёт бағрида мустаҳкам иймон
билан яшашлик ҳам ундан-да буюк неъмат, – хаёллар ичра
яшаётган Фозилжон меҳр билан Мунавварга қараб кўйди, –
аёл боши билан ҳар икки неъматга содиқ, доғ туширмапти.
Лекин баъзи бировлар... Ахир шабнам бир лаҳза яшаса-да,
поклигидан боқий бўла оларкан, лекин шу шабнамчалик
эмас-да, баъзи бировлар!»

Ниҳоят сукунатни Фозилжоннинг ўзи бузди:

– Ерга ишлов яхши кетяпти.

– Бу йил вильт бўлмас экан-да, а?

– Бўлади!

– Нима-а?

– Унга қарши кузда ҳеч қандай чора кўрмадик, қайтадан
вильт теккан ерлар ҳайдалиб, ер остида ҳаёт қолди-ку?
– Демак, ҳайдамаслик керак экан-да?
– Ер соғломлашгунча ҳайдамаслик керак. Биринчи чо-
раси шу.

– Ҳм, шудғорлаш планига қарши деб... Лекин ғўза поя-
сидаги крахмал билан қорамой вильтни нобуд қилса керак
деб ўйлагандим.

Фозилжон кифтини учирди. Узок йиллардан бери шу
соҳада ишлашига қарамай баъзида қоқиларди. Чунки унинг

ёшлигидан деҳконлар орасида, кишлок мухитида тарбияланмаганлиги сезилиб турар, шунинг учун кузатувлари асосида туғилган оддий фикрларга ҳам, арзигулик янгиликка ҳам зўр эътибор билан қарарди. Унда баъзи хиссиётлар, яъни гумон ва шубҳалар ўткинчи бир тарзда кечиб, қандай пайдо бўлса, шундай тез ғойиб бўларди. Шу сабабдан саройдаги тунги иш, Топилдихоннинг қўшиқларидаги маъно ва қочиримлар, Мунавварнинг жиз-биз ёнишлари ҳамда Ҳамрокул отанинг тагдор гаплари ҳам оддий кўринарди. Энг муҳими, унда тажриба ва шижоат етишмас эди. Буни ўзи ҳам сезар, бу каби миждовликлардан қачон қутуламан дея хаёл қилар, тезроқ манзилга етиб бориш йўллари йўларди...

У пешинга яқин дала айланиб, яна ҳайдалган ерларни кўздан кечирди. Чанқаб шийпонга, Ҳамрокул отанинг олди-га келди. Ҳол-аҳвол сўрашилгач:

– Қачон чакириқ қоғози келса мана биз тайёрмиз-да, – деди ота кулиб, – унгача ризқ-рўзимизни териб юришимиз.

– Қанақа қоғоз? Қаердан?

– Анов ердан, – кун чиқиш томонга имо қилди, – шўразордан, асил ватанимиздан...

– Э гапирманг, ҳали бардамсиз. Юзга кирасиз, ота!

– Ҳа энди, кексайганинг сайин ўлим пешонангга келар-верар экан ўғлим. Юринг сўрига, бир гаплашайлик.

Чол буғи чиқиб турган бақдан чой дамлаб келди. Фозил-жон чойни қайноқлигига қарамасдан, тилини куйдира-куйдира ютоқиб ичди.

– Хўп маромида дамлайсиз-да, ҳеч бир чой сизникичалик хушбўй эмас.

– Даланинг чойи ширин бўлади, – ота нурсиз кўзларини узок-узокларга тикиб, гап бошлади, – бир қўшним бор. Ҳозир оғир касал. Кеча кўргани кирсам, бечора қовжираб копти.

– Оғир дарди бор эканми?

– Ҳа, бахиллик дарди бор.

Анграйиб қаради Фозилжон: «Бахил деган дард ҳам бор экан-да, тавба! Эшитгулик элда кўп деганларидек, буниям билдим».

– Бокқан итимиз икки-уч ой ўтгач, ўлиб қолаверар эди, – оҳиста гап бошлади ота, – ҳовли этагига эккан теракларимиз роса гуркираганда куриб қолаверар эди. Аввалига ҳовлимиз хосиятсиз чиқиб қолди, деб кўчмоқчи бўлдик. Кейин билсак, итимизга шу кўшним маргимуш бераркан. Терак ниҳоллар тагига қайноқ сув қуяркан. Ит ҳам боқмай, терак ҳам экмай кўювдик, чол-кампир ўлимлигимизга деб боқиб юрган тарғил сигиримизга игна бериб, ўлдириб қўйди.

– Бундан нима наф? – энсаси котди Фозилжоннинг.

– Бахиллигининг қусри қонса керак-да. Эҳ-ҳа, ҳозирги тортаётган азобини кўриб, қовжираган ниҳол теракларни, қийналиб жон берган итларимизни ўйладим. Кўряпсизми, ёшлигида одам қандай яшаса, кексайганда ўшанга қараб муқофотланаркан, ҳам жазоланаркан. Бечоранинг бахилликдан топгани шу бўлди. Бари бало ичи қоралиқдан. Ичи қора бўлмаса, имомимиз Уста Ғанининг отасини битта хайкални ювгани учун кофир деб эълон қилармиди?

Фозилжон бу ҳақда кимдандир эшитганини эслади, лекин кимлиги ёдига келмади.

– Ёшлигимда интернат қоровулидан эшитган Тўхтасин деган йигит ҳақидаги мудҳиш хикоя ҳануз юрак-бағримни эзганидек, сизга ҳам хайкал воқеаси қаттиқ таъсир қилган кўринади.

– Тўхтасин дедингизми?

– Ҳа, жудаям ачинарли а?

– Нима бўлган экан?

– Бир қишлоқдан Тентаксой номли сой оқиб ўтаркан. Бир йили эрта баҳорда сойнинг суви кўпайгандан кўпайибди. Унинг телбанамо ҳаракати гўё янги келинчакнинг ҳовли супуришидай чор-атрофни ювиб кета бошлабди. Талвасага тушган қишлоқ аҳли маҳалла мачитининг имомига маслаҳат солибди. Шунда имом сой суви қонсираб қолибди, ирим-сиримини қилиш керак, деб жавоб бериб-

ди. Жон қайғусида қолган одамларнинг кўзига ҳеч нарса кўринмас эмиш. Имомдан нима қилиш кераклигини сўрашса, Тўхтасин номли боланими, йигитними, чолними сепоя тагига тириклайин кўмиш керак, деб айтибди. Бунни эшитган оломон ҳеч иккиланмай, кўз очиб-юмгунча бу ишни адо этибди. Ўғилнинг доғида ота савдойи, она телба бўлиб қолибди. Ҳеч қанча йил ўтмай оламдан ўтибдилар.

Фозилжоннинг дардли нигоҳига кўзи тушган чол юзини ўғирди:

– Тирик одамни сепоя тагига босиш, бу – нақадар даҳшат! – гапини тугатди Фозилжон, – турган-битгани котиллик-ку?

– Ўша Тўхтасин Уста Ғанининг амакиси эди.

Чўғни босгандай сесканди Фозилжон.

– Нима-а-а?

– Ҳа, Ғанининг амакиси, – кўз жияқлари кизарди отанинг, – норғул, чиройли йигит эди. Сепоя воқеасини кўрмаганман, лекин мен ҳам батафсил воқеани отамдан эшитганман. Ёш бола эдим-да.

– Мен бу воқеани шунчаки афсона деб юрардим.

– Рост, бўлиб ўтган воқеа бу. Имом отасини қофир дегандан кейин ёмон кўриб қолган экан. Яна бир сабаби, ўша пайтда Расул қўрбоши бўлган. Имом ўша билан тилни бир қилиб, Уста Ғанининг отасини бошига етган. Амакиси Тўхтасиннинг қасдлаиб қолганини эшитган имом ҳийла билан ундан қутулган дейишади.

– Бошқа Тўхтасин исмли одам йўқмиди?

– Бўлган, кизилчеклик, новлик, юкоричеклик, Дмитровдан бўлган. Бу маслаҳатни эшитган кизилчеклик Тўхтасин ота, мен кексайиб, ошимни ошаб, ёшимни яшадим, мени кўминглар деб айтса ҳам имом айнан Ғанининг акасини айтган. Тушимда башорат берди деб, одамларни ишонтирган. Кейин-кейин ҳақиқат юзага чиққач, имом бу ердагиларнинг юзига қаролмай, Бухорои шарифга қочиб кетган дейишади.

– Ҳозир ҳам мачит, имом деган нарсалар борми?

– Бор, аммо аввалгидек пичоғи кесмайди. Ҳозир мачитимизга Юнусжоннинг бўлавачаси имомлик қилади. Ўша Тўхтасинни сепоя тагига бостириб курбон қилган имом ҳозирги райкомнинг отаси эди.

– А-а’?

Кулоқларига ишонмасди Фозилжон: «Нахотки, мен эшитган ва бир чўпчак деб ўйлаганим ҳақиқат бўлса? Нахотки, котил имомнинг ўғли райком секретари? Ахир юкоридаги бош раҳбарлар райкомликка номзоднинг авлодини, аждодининг етти хили-хешигача ғалвирдан ўтказиб тасдиқлайди-ю... Отанинг айтаётганлари бир тўқима бўлса керак? Балки райкомнинг шаънига бўҳтондир?!»

– Ўйланиб қолдингиз? Иш қийнаётими?

Фозилжон кулимсиради.

– Бирор гапингиз бўлса айтаверинг?

– Шу ерга келиб изланиш, меҳнат қилиш умрим мазмунига айланиб қолди. Тушларимда ҳам гоҳ дала кезаман, гоҳ жажжи ғўзалар билан бўйлашаётган бегона ўтларни юламан. Лекин ёнғок ичра мағиз қандай сакланаётган бўлса, даланинг сирлари ҳам шундайлигича қоляпти. Мени ўзларига ошно қилгиси келмаяпти. Мана сиз, Қодирча ота билан гаплашдим, кўп қимматли маслаҳатларингизни олдим, аммо...

– Сиз Ғани билан учрашдингизми?

– Йўк! Лекин эшитгандим. Келганимнинг дастлабки кунлари илғор бободехконлар номлари билан аталган пайкалларни таништираётганда Мунаввар тилга олганди.

– Сиз Ғани билан учрашинг-да, лекин айтиб қўяй, сал ёввойирок бўлиб қолган.

– Шундайми?

– Ўзи қал, Худо урган маҳмадона, лекин гапни орқа-олдига қараб гапиради. Бари гапи ўғилбола, пачақиса йўк. Бир марта пала-партиш гапириб қўйиб, энасини Учқўрғондан кўраёзди.

– Шунақа денг?

– Бундан беш-олти йил аввал энг қатта пошшойимиз, анов Масковдаги-чи, уй ҳайвонларини йўқотиш кераклиги

хакида қарор чиқарди. Ўшанда ҳозирги райкомимиз бизда партком эди. Раис билан ўша партком олдида Ғанининг чакаги очилиб, ўша қарор чиқарган халқ душмани, деса бўладими? Ана кўринг хангомани! Мана кўринг хангомани! Бир ҳафтадан кейин биргатликдан тепилди, пирқадан хайдалди.

– Нахотки?

– Ҳа, ўзим гувоҳман. Асли гапга эътибор беринг-да, уларнинг наздида бу жуда кучли ташвиқот эди.

– Лекин қарор мазмуни...

– Уни ўқиган Ғани биледи-да, – ота билганини сўзлашда давом этди, – бир куни ёнма-ён ғўза чопиб юриб, ўшаларнинг қитиғига тегиб нима қилардинг, десам, бўлар гапни айтмаган, кўчанинг ўртасида бошини азот кўтариб юрмаган номард, дейди. Бўлар гапни деб-у... Аммо ўзиям оғзидан отилиб кетишига сал қолди.

– Кейин окланмадими?

– Йўқ! У қайсарга ақл ўргатаман деб балога қолдим. Кечирим сўрасанг, олам гулистон, десам, улар мендан узр сўрасин, ўзи чиқарган қарорнинг бузилишига йўл қўйган Масков узр сўрасин, дейди. Вой-воо-ой! Яхшиям, хоннинг ўғлимас, нимасига ишонади, билмайман.

– Яхши, қамалиб кетмабди?

– Айтдим-у, бир баҳя қолди деб. Чамамда ҳақиқат са-а-л бу томонда шекилли?

– Ҳа, қарор мазмунида, – Фозилжон қарор мазмунғояси ёдига тушганидан мамнун деди, – ҳа, мазмунида шаҳардаги озодалик гигиенасига эътибор қаратилган.

– Ҳмм, тўғри, хайвон чиқиндисининг ҳиди шаҳар ҳавосини булғашини мумкин, ҳовлилари тор-тор бўлса...

– Усиз ҳам завод-фабрикалар, майда корхоналарнинг турли хил чиқиндилари етарли. Бу ерда қишлоқ хонадонлари тилга олинмаган.

– Ҳа-а, – ота қошларини кериб жилмайди, – вой занғар-эй, шуни очик айтиб қўя қолса бўларди-ю?

– Газетани ҳамма ўқиган деб билган бўлса керак.

– Гапингиз тўғри, вой хумпар-эй, мен чаласаводга тушунтирганда ёрдамлашворардим.

– Қандай қилиб? – энсаси котди Фозилжоннинг.

– Ҳаммага ўша келган ўрис-ўзбек комиссаларига ҳам Ғани ҳақ дердим-да.

– Ўша қарор дўппи деса бош кесиб келадиган айрим раҳбарлар учун кўл келган бўлса керак-да?

– Ҳа, гапингиз тўғри, уни ўзи ишдан четлатишолмай юрувди. Ўшаларга бир баҳона, тўғри...

Фозилжон бу кишлоқнинг содда, аммо ҳақгўй одамлари билан суҳбатлашиб маза қилар, ҳар биридан кўз кўриб кулоқ эшитмаган бир хикоя ё бир ҳангома тинглаб роҳатланарди: «Бебаҳо одамлар! Ҳа, сўзлари бўёксиз, бироз лофга қоришиқ, лекин бор ҳақиқат! Сохталик умуман бегона! Беминнат ёрдамлари-чи? Балки жаннатилар шулардир?!»

– Ғани кетгач, ери ҳам аразлади, аввалгидай ҳосил бермай қўйди...

Фозилжон мийиғида кулди: «Ери ҳам аразлади». Чол индамай, хаёлга берилганича, кўзларини яқингинада қора кўйлагининг этагини судраб келаётган тун манзарасига тикди.

– Бир гал тортишганимизда, – ота дардчил оҳангда сўз бошлади яна, – шаҳару кишлоқлардаги мол-қўйларни кириб ташлашди. Ҳали қатик-сутни пулга оладиган, гўштни эса тушингда кўрадиган бўп қоласан, деб ўдағайлади. Айтганидай, гўшт палонча пул, биз-ку эплаймиз, аммо Топилдихонга ўхшаган жўжабирдай жонларга қийин-да...

– Чамамда, тушунтирган экан, – деди Фозилжон отани авайлаб сўз бошларкан, – нимага қарши чикқанини?

– Анча, анови текшир-текширлар тинчигач, ҳамма нарсадан мосуво бўлгач, ичим оғриб, сенга нимаиди, ҳамма қатори юровургин эди, десам портлаб кетди-да...

– Ҳм-м.

– Сизни гапингиз тўғри. Газетни ҳамма ўқиган деб билган у занғар! Кеча келган эди, сизлардан анча хафа.

– Хафа?
– Ха, ерини опкўйибсизлар-у?
– Ўзинглар бунақа ишларни элга келган тўй дейсизлар, чамамда.

– Шунақа-ю, жўжабирдай жонга кийин-да ўғлим.
– Болалари шунақа кўпми?
– Ўндан ортик. Ўзингиз ўйлаб кўринг, гўшт палонча, гуруч мановинча пул. Шўпирман деб хар хил ишга шўнғимаиди, боёкиш жуда инсофли.

Фозилжон гангиб колди: «Хали биргат дейди, хали шўпир, ишдан ҳайдалгач, шўпирлик қилган экан-да».

– Бир куни у билан бирга куён тутибсизларми?
– Ха-а, – унинг кўзлари ярк этиб очилди, – сиз Топилдихонни айтяпсизми, мен эсам...

– Ғани ўлиб қолса шикоят қилмайди, кўчада қолсаям бўйин эгмайди.

Орага яна сокинлик чўкди. Қаердадир чигиртка бўғик чириллади. Узокдан тракторнинг гувиллаган овози келди. Юлдузлар ватани бўлмиш самода ой аста мўралади. У коровулнинг самимий сўзларидан кўп нарсани англади.

– Ўғри битта, гумон мингта, – гўлдиради ота, – бир-иккитанинг касрига кўпчилик ерсиз колди. Қишлоқ ахли ўшандан чикқан даромад эвазига тирик-да, колхозди бергани этагини ёпмаса, агроном билан биргатларнинг ўлиб-тирилиб опкеган ўғитларидан оз-моз олишса, камайиб колармиди?

– Йўк, отахон! Юкоридан буйрук шунақа бўлди.

– Гапирасиз-да, қарға-қарғанинг кўзини чўқирмиди?

Шу пайт яқинлашиб қолган аёлни кўрган коровул ўрнидан кўзғалди:

– Э, келинг, келинг Одашвой!

Фозилжон ўгирилиб, бундан бир неча ҳафта олдин кўмир можаросида бирга ишлаган аёлни кўрди.

– К-келинг опа, – ўрнидан турди, – сўрига марҳамат.

– Раҳмат!

– Кеч кирганда йўл бўлсин, кизим?

– Нов тепасидаги кирғиз эжемникига кетяпман. Коронғи куюклашмай етиб олай.

– Тинчликми?

– Тинчлик. Бухалча холамнинг кўнгли исмалок чучвара тусаб қолибди. Шунга. Эжемда бўлса олиб қайтаман. Бўлмаса тонг сахар тоққа чиқамиз.

– Кузатиб қўяй, опа?

– Раҳмат! Ўзим!

– Бу балодан ҳам кўрқмайди, юрагининг ёли бор, – кулди ота, – хов, эхтиёт бўл, – уч-тўрт кадам нари кетган Одашхоннинг кетидан кичкирди, – тагин бўри тушиб, сурув кўйларидан иккитасини чаваклаб кетибди.

– Бўғизлаб денг? – кулди Одашхон.

– Куласан-а, куласан. Сенга бекорчи кулги бўлса бўлди.

– Инсофли бўри экан, хар гал ўнтачани гумдон қиларди, бу сафар диёнат кўчасидан юриб келибди-да...

– И-и Одашвой, эженгга айт, рўзага кўлбола сариёғ килиб берсин.

– Хўп!

Анча узоқ жойдан келди жавоб. Тун қаърида кўзга кўринмай кетган Одашхоннинг кетидан қараб қолган Фозилжон, киройи опанг шундай бўлса, дея ҳавасланди.

– Ҳах, Ғани-я, айтганингга кириб, қора қашқамни сўймаганимда, тоза сариёғни кампиримнинг ўзи тайёрларди. Мана энди, кунимиз эжемларга қолиб турибди. Оббо Ғани-ей, авлиё бўп қолган экансан-у...

Фозилжон тўғри идорага келди ва Мунавварнинг олдига кираркан, Ҳамрокул ота билан Топилдихон ҳақида бўлган суҳбатнинг айнан ўзини гапириб берди.

– Бу ҳақда буйруқ бор, – деди зарда билан Мунаввар.

– Агар юкоридан буйруқ берилганда райком секретари писанда қилмаган бўларди.

– Мен колхозчиларга ён босиб, шунчаки енг учида ба-жаргандим, ҳаддиларидан ошишгач...

– Менимча, сал шошдик.

– Қайси ўзбек ер учун жон бермаган?

– Тўғри, лекин ота айтганидек, ерни экиб-тикиб фойдаланмайдиганлардан олиб, кўп болали оилаларникига тегмаслик керакмиди...

– Кўрамиз, бирор ой ўтсин.

– Нега?

– Бебурд бўлишни хохламайман.

– Дехкон учун сония кадрли...

– Райисполком билан маслаҳатлашиб кўрай-чи. бир йўлини айтар.

– Мунаввар, яна бир масала.

– Бу дейман, бугун ичингиз масалага тўлиб-тошганми?

– Нега клуб ишламайди?

– Бу саволни сиздан анча олдин кутган эдим.

– Партком, комсомол ташкилотининг секретарлари нега шундай ҳашаматли бинодан фойдаланишмайди? Хўжа кўрсингами?

– Айтсам тилим, айтмасам дилим куяди.

– Сезгимча, клуб фаолияти билан сельсовет раисининг мутлақо иши йўқ.

– Клуб мудирлари борми деб сўранг аввал?

– Эгасиз денг?

– Ўнинчини битирган қиз ишлаётувди, бошқа колхозга эрга тегиб кетди.

«Колхозга эрга тегдими ё йигитга...», Фозилжон кулди мийиғида.

– Бошқа мудирликка лаёқатли одам топилмади.

– Кўйинг-э Мунаввар, шунча аъзоларингиздан биронта-си эпполмайдими?

– Мен Сарвинозни мўлжаллаган эдим, лекин...

– Нима лекин? – юраги гупиллаб урди Фозилжоннинг, – бемалол бошқаради.

– Ахир онаси бетоб-ку...

– Ҳм, бу ёғи ёдимда йўқ.

Сухбат тугамасидан кабинетга бесўрок кириб келган Маъсума:

– Бухалча холам оламдан ўтибди, – деди ўпкаси тўлиб.

Мунаввар сапчиб туриб, эшик томон йўналди, ортидан Фозилжон ҳам...

23

Бухалча холани дафн этишни ўзи учун ҳам қарз, ҳам фарз деб билган Мунаввар барча тадорикларини ўрни-ўрнига қўйиб бажарди. Фозилжон эса бир неча кун Сарвинозга ҳамроҳлик бурчини адо этиб, эшик олдида эртадан-кечгача таъзияга келиб-кетгувчиларни кузатиб турди.

Ҳар тун хуфтондан сўнг йўлларига шамчироқ бўлган ой уни хонасига кузатиб қўяр, баъзи кунлари қишлоқ ширин уйқуда бўлар, на бир шовқин ва на бир бегона сас эшитиларди. Кундузлари типпа-тик туриб ҳориса-да, тунларни ухламай бедор ўтказар, баъзида тонг қадар хаёл дулдулида чопиб чиқарди: «Қизиқ, одамларнинг иккита уйғунлик томони бор экан: бир хилда куларкан ва бир хилда йиғларканлар. Ҳа, умрим қарвони қанча юрар, қаерларга борар ва яна қанча яшаса-да, Сарвиноз билан бирга кулсам, бирга йиғласам ва бир умр бирга яшасам армоним қолмас эди».

У Сарвинозни учратгандан бери армонларининг гўшаси бўлмиш хаёллари тинчлик бермас, қизнинг суврати тикилган кўзларига уйқу инмас эди. Маърақа ўтгач, ҳар ким яна ўз ташвишига қўмилди-қолди. Яна бир янги кун туғилди. Тонг нурлари тўшалган бу кун йўлида Фозилжонни қандай қадамлар кутаётгир, у билмас...

24

Эрта тонгдан далага шошиб кетаётган Фозилжон йўл кирғоғида сигирини ўтлатиб юрган отахонга салом берди.

– Тупроқ етилмабди-ку, – алик олгач, сўради ота, – камида яна икки марта ҳайдаш керак.

– Шунақа денг? Биз эса эртадан экишни бошламоқчи эдик.

– Тезроқ хайданглар-да, экишга шошилинглар. Негаки, эрта эккан эрта хирмон кўтаради.

– Сиз...

– Мен Уста Фаниман.

– Мен...

– Янги агроном Фозилжонсиз, Ҳамро айтди...

Фозилжон шийпонга, бригада аъзоларига яна янги топшириклар бергани шошди. Ортидан қараб қолган Уста Фани эса ўзини ҳаёл ихтиёрига берди...

Отаси Ҳожибой жудаям серхаракат деҳқон эди. Оилада икки ўғил – Юсуфжон ва Фанижонни олиб Расул кўрбоши томорқасига қарар эди. Камбағалларнинг пешонасига офтоб теккан йили масжид берироғидаги гузарга қандайдир ўрислар келиб, хайкал ўрнатиб кетишди. Айниқса, очилиш маросимида бир йигит шунақаям чиройли маъруза қилдики, ҳамма мазлумларга эрк берган, деҳқонни ерли қилган, ишчиларга иш улашган, қўйингки, ер юзига илик нур сочадиган ягона офтоб бўлса, иккинчиси мана шу хайкал тимсолидаги одам, деди...

Шундан кейин ўзгаришлар юз бераверди. Тез кунда кўрбоши ғойиб бўлди. Маҳалла-қўйларда ғимир-симир бошланди. Ёлғизбоғлик Ўсарбек мингдан ортик қўй-эчкиларни, ўндан ортик хўкиз, омоч-уловни, қирқдан ортик отларини қолхоз деб тузилган янги уюшмага топширди, жони тинчиди. Бўйин товланган Тожибой халфа, Отақўзибой ва Иқромбойлар қулоқ қилинди. Таҳликага тушган баъзи бойлар, имомлар турли ташвиқотлар юргиза бошладилар. Ёдида, бир куни амакиси Тўхтасин билан бирга гузар олдидан ўтиб келаётган эди. У ерда чойхона бўлиб, бу бино дарахтларнинг қуюқ соясига жойлашган ва чап ёнидан қатта анҳор оқиб ўтар, анҳор четлаб кўча эди. Ҳайкал зич шохлар орасида қумушдай товланиб, гўё чойхонага ҳордиқ чиқариш учун қелганларни «Хуш келибсиз!» дея қутиб олаётгандек, ўнг қўлини олдинга чўзганча турарди. Буни албатта ўзи

ўйлаб топгани йўк. Ҳайкал ўрнатилган куннинг эртасига отаси чойхонадан келиб, онасига, «Қара-я, бу ҳайкал ким чойхонага келса келинг деб кутиб оляпти», деганини эшитган эди. Бугун эса имомнинг маъруза қилиши уларга бироз янгиликдай туюлди, ҳам кизикишди.

– Кўряписизларми? – деди у ҳайкални кўрсатиб, – бизи ўзбеклар макони ёт одамми ёқтирмади. Аслида Худо ёқтирмади. Қушлар Худонинг учиб юрган паришталари! Кимда-ким ҳайкалдаги қушлар ахлатини артса ё ювса, ёки ён-верини супурса, кофир деб эълон қилинади!

– Ўзи ҳақками, чумчуқми отиб ейди-ю, паришта эмиш?! – тўнғиллади Тўхтасин.

– Оғзингга қараб гапир! – чакчайди имомнинг ўғли Ҳошим, – қараб тур, сени дадамга айтаман.

– Айт! Айтавер! Осмонни устимга ташла, қўлингдан келса.

Кечки пайт амаки ва жиян бор бўлган гапни Ҳожибойга айтишди. Ота миқ этмади, фақат соқолини силаганча чуқур ўйга толди.

Эрталаб гузар ёнидан ўтган баъзи бировлар ҳайратдан ёқасини ушлади. Ҳайкал дастлабки куни қандай бўлса, ўшандай ярқирок эди. Ўн кунлар ўтгач, имом бу гал масжидда пўписа қилди.

– Ким қилаётганини билсак, сазойи қилдирамиз!

Ҳеч ким миқ этмади. Лекин уч-тўрт кун ўтгач, Ҳожибойни чалажон ҳолда ҳайкал ёнидан топишди. Шу кундан бошлаб ҳар хил миш-мишлар уялади. Аниғи, тун ярмида ҳайкални юваётган Ҳожибойни Юқори Нов томондан келган беш-олти отлик савалаб, ярим жон қилиб кетишди. Тўхтасин бир мунча қайсарлиги боис бир ишга ёпишса тагига етмай қўймас эди. Ҳарқалай, бу ишда имомнинг қўли борлигини сезар, лекин далил-исботи йўқлиги учун тилини тийиб юрганди. Бир куни Ҳошим билан нимадир устида тортишиб қолиб, билиб қолди.

– Сенларнинг кунингни кўрсатаман! – чиранди Ҳошим, – ясайман!

Тўхтасин жияни Ғанижоннинг хай-хайлашига қарамай Ҳошимнинг устига ташланди. Иккови нақ кўчанинг ўрта-сида олишаётганда, пешин намозини ўқиб чиқиб келаётган одамлар ажратиб қўйишди:

– Суф сенга, Тўхтасин! Кап-катта одам жиянинг тенги билан олишасанми? Уят сенга?!..

Тўхтасинга Ҳошимнинг уст-бошини қоқишиб, дурралари билан юз-кўзини артишгани обдан таъсир қилди. Уни эса...

Тонг сахар ур-сур, кичкириқдан уйғонган Ғанижон ташқарига чопди. Оломон бири пакир, бири кўзасини кўтарганча чопкиллар, кун чиқиш томонда куюқ тутун осмонга ўрларди. Кўча бошидан югуриб келган амакиси унга кўз қисиб, ўтиб кетди. «Наҳотки амаким...», тили танглайига ёпишиб қолди Ғанижоннинг. Оналарнинг юраги сезгир эмасми, шу ондаёқ онаси уларни олдига чақириб:

– Отамнинг иши етарли эди, – деди атрофга олазарақ қараб, – энди сизники ошиб тушди, ака. Биздан гумон қилишлари аниқ. Шунинг учун Хайрободдаги синглимни-кида уч-тўрт кун меҳмон бўп келинглар...

Тун ярмида амаки-жиянни кўшни кишлокқа жўнатиб юборди. Ғанижоннинг акаси Юсуфжонни эса биров бунақа номаъкул ишлар қилади деб ўйлаш тугул, хаёлигаям келтирмасди. Чунки у нимжон ва захпар рангли йигитча бўлиб, кўчаларда кам кўринар, мабодо кўринган тақдирда ҳам ҳеч кимса билан иши йўқ эди. Қисқа қилиб айтганда, ўз чоригини ўзи зўрға судраб юрарди. У ёшлигидан касалманд бўлгани учун узоққа бормади. Ғанижонни ёлғиз ташлаб кетди...

– Ҳорма?!

Уста Ғани чўчиб тушди. Ўгирилиб, Ҳамрокул қоровулни кўрди:

– Бор бўл! Сенмидинг?

– Жа-а-а хаёлга минвопсан?

– Акамни ўйлаб тургандим, амакимни...

– Амакинг тўғрисидаги сепоя воқеаси бутун оламга ёйилиб кетган экан, Ғани. Кеча анови агроном йигит ҳам шу ҳақда гапирди. Афсона деппан дейди...

– Қанийди, афсона бўлса...

25

Навбатдаги йиғилишда Фозилжон иш бермаётган раҳбарларни аёвсиз савалади. Ҳатто Юнусжон билан тиккалашиб кетди.

– Раисни йўлдан уриб, халкни унга қарши қип қўйдингиз! – чакчайди Юнусжон, – ичи қора йигитакансиз!

– Нима-а-а?

– Ҳа, ичи қора, худбин йигитакансиз! Э, сенга ўхшаган ўша интернат тупроғини ялаб, супраси ун кўрмаганлар! Барибир пастлигини қилади-да...!!

Ҳамма хайрон. Кечагина ош-қатик эди-ку иккаласи, ўртада сарсон илик эди. Ҳа, бир майизни тенг бўлиб ердилар. Нега кўз тегди? Ё алҳазар! Одамнинг оласи ичида деб шуни айтсалар керак-да!

– Э, Юнусжон, – ўртага тушди кассир, – юзингда кўзинг борми демай шунақа дейсизми?

– Кўрмайсизми Тешабой, бу келгиндининг қилган ишларини?! Бу шумқадам келгандан бери колхознинг боши ғалвадан чикмай қўйди. Ҳали кишда гўнг, ҳали томорқа, ҳали... э-э...

– Сизам қолишмайсиз, ким айтади сизни катта одам деб... Сал бир қалами пастроқ тушинг.

Умрида биринчи марта ҳақорат эшитган Фозилжон йиғламоққа шай бола алпозига тушди. Асабий титрар, дунё кўзига тор кўринарди. У Юнусжонга алам қилаётган нарсаларни билар, билса-да, юзсизларча айтган гаплари захмига ўзини босолмасди: «Етимлигимни пеш қилди-я!» кўзларига ёш сизиб келди. Унинг башарасига қарагиси келмай қолди.

– Юкоридан буйрук келганда Фозилжон йўк эди. – деди Мунаввар жиддий туриб, – у ёк-бу ёғини силаб. номига бажариб кўйгандик. Нима учун? Аъзоларга қайишганимиз учун! Оқибати нима бўлди?

Юнусжон бошини эгиб, нимадир деди. Нима деганини ҳеч ким англаёлмади.

– Ҳозирча, ховлисига ёндош ортикча томоркаларни олиб кўйдик. Эндиликда ташқаридан гектар-гектар ер ўзлаштирганларникини ҳам қирқамиз. Ҳа, Исанинг ўчини Мусадан олишга уринманглар. Фозилжон нимаики иш қилса, шу ер учун, шу ернинг одамлари учун қиялпти, ўзи учун эмас. Ўйлаб кўринглар, данғиллама участкаси борми ё гектар ери борми, ё...

– Тўғри, биз учун-да, – тасдиқлади бригадир Мамажон, – эрта тонгдан то кечгача далада умри ўтяпти. Ишқилиб кўз тегмасин-да, шаҳарга кетиб қолмасин деб кунда Худодан унга сабр-тоқат тилайман.

– Ҳа, шаҳарликларнинг кўпи кишлоқ ҳаётига чидамайди, бир минут ҳам турмайди.

– Раҳмат, ука, ишингизга омад тилаймиз!

Юнусжон бири кўйиб, бири гапираётганларга бир-бир ўқрайиб каради-да, пешини қоқиб чиқди-кетди. Бошқалар ҳам сўзсиз тарқалишди.

Фозилжон йиғилишдан чиқибоқ, уйга чопди. Хонада у ёқдан-бу ёққа танда кўяркан, Юнусжоннинг илондай бақрайиб, вишиллаб нафас олишлари кўз олдидан кетмас, хаёлидан эса: «Бу одамдан ҳар нарсани кутса бўлади», деган ўй нари жилмасди.

26

Фозилжон гўнганган шудгорларни айланиб юриб, тупроғини қафтлари орасига олиб эзгилади, сўнг шийпонларга навбатма-навбат бориб, бригадалар бажарган иш унумини синчиклаб текширди. Қодирча ва Уста Ғани пайкалларида қисман хотиржам, аммо бошқа карталарда ўзгариш

йўқлигини кўриб, сиқилиб колар, назарида бу йилги экинлар яхши бўлмаётгандек туюларди. «Қанийди, шу топда синчи бўлсанг, ё ер тилини уксанг, каъридан келаётган нидога жавоб топа билсанг...»

Қорин дардида унда-мунда колган гўнг уюмлари атрофида ликиллаётган қаргаларнинг парвоз қилиб қағиллашларини кузатар экан, Мамадали табелчининг ёнига келиб колганиниям пайкамай қолди.

– Экишни бошласакми? – муддаога ўтақолди табелчи.

– Ҳали эрта, яна бир марта ерни ҳайдаш керак. Тракторчи кўринмайди?!

– Ҳозир шу ердайди.

Фозилжон теварак-атрофни кузатди.

– Яна бир хайдалиши кераклигини айтдим, кўнмади.

– Нега?

– Қарғиш олган ер кўкармас эмиш.

– Нима-а?!

Табелчи елка қисиб, мавхум жавоб айтди. Фозилжон унинг гапларини тингларкан, хаёли бошқа ерда эди. Уста Ғани пайкалига кўз тикканча, бўлажак ишларни режалаштирмоқда эди.

– Шу жойниям экин майдонига айлантирводиг-а?

Фозилжон ялт этиб унга қаради.

– Бу ердан аввал сой ўтарди.

– Сой?

– Ҳа, ҳар баҳор пайтида бўйдоқнинг питидай ёйилиб оқарди-ей, чеккаларида мол-қўй боқардик. Қирқбўғин кўп эди. Бир марта бўғин санаш билан овора бўлиб, битта кўзим оқиб кетганиниям сезмай қолганман.

– Демак, ер остига шағаллик яқин экан-да?

– Қисман ерларда бор, айрим ерлар сағиз, айрим ерлар эса гил, тупроклияям бор.

– Ҳм-м.

«Демак, Мунавварнинг гапларида жон бор. Баъзи ер минерал, баъзи ерлар эса маҳаллий ўғитталаб. Ер остининг

маълум қатламигача текширишим, шунга қараб иш тутишим керак».

Унинг кўзларида умид учкунлари порлади.

27

Фозилжон кечки пайт ундан-мундан сўроқлаб, Уста Ғанининг дарвозасини топди. Устани юзи катта, кўнғир сочили тракторчи йигитга ҳовли этагидаги ер майдонини сурдириб, текислатаётган пайтда учратди. У қора сатин тўн устидан боғланган белбоғ қатига қўлларини тикканича кимир этмай турар, қаддини ғоз тутганича, иш сифатини кузатаётганди. Тракторнинг силкиниб юрганини кўрган Уста Ғани ортига қайрилди ва Фозилжоннинг дарвоза тагида қараб турганига кўзи тушди.

– Чақирсам эшитмадинглар, ҳорманглар! – қўл олишиб салом-алик қилишди.

Қодирча отага нисбатан Уста Ғани анча нозик эди. Юзлари буғдой ранг, қисик кўзларида қатъият акс этар, ёши етмиш беш, саксонларда эса-да, кўрган одам зўрға олтмишни берарди-да, шундай кўп бердим деб ўйларди. Шу орада ота қўлидан пул олган йигитни Фозилжон бир зумда ёмон кўриб қолди: «Виждонсиз! Ўз кишлокдошингдан ҳам пул оласанми? Трактор, ёғ колхозники бўлса...»

Аввалига бир таъзирини бермоқчи бўлди, лекин отанинг салобати босдимми, ё бегона ҳовлида меҳмон экани эсига тушдимми, ҳар қалай шаштидан тушди. Улар бирин-кетин уйга киришди. Фозилжон остона хатлаб ўтиб, ажойиб томошанинг устидан чиқиб қолган сайёҳдек анграйиб қолди. Уй кенг ва ёруғ. Тўри ва бир томони ниҳоятда нозик дид билан ясалган нақшинкор, баландлиги шифтга етгудек китоб жавонлари билан тўлган эди. У яқинроқ борди. Яркираб турган ойналардан сон-саноксиз китобларни кўздан кечираркан, отага ҳавас билан қараб қўйди. Сўнг китоблар номини бирма-бир овоз чиқариб ўқий бошлади. Унинг назарида инсоният яратилгандан бери ёзилган китоблар жамулжам эди.

– Жуда бой экансиз, – ички бир хасад ва ҳавас коришигида кўзлари ёнарди, – бой экансиз.

Бу орада Устанинг кампири чой келтирди.

– Ўтиринг меҳмон, чой совимасин.

Уста Ғани пиёлаларга қайноқ чойдан қуяркан, кўз қири билан Фозилжоннинг ҳаракатини кузатар, унга нисбатан ўзида ички бир илиқлик пайдо бўлаётганини сезарди. Бир-икки пиёла чойни оғзига толқон солган кишилардай индамай ичишди. Фозилжон ўтирган ерида ҳам тез-тез китобларга кўз югуртирар, отанинг жилмайиб кузатаётганини сезмас, институтни битирган бўлса-да, бепарволиги туфайли китоб жавони йўқлиги ва керакли китоблари ҳам санокли эканидан ўқиниб ўтирарди. Улардан кўз узмай:

– Қандай қилиб йиғдингиз? – сўради.

– Томчидан дарё бўлур.

– Айримларининг ёши сиздан каттага ўхшайди.

Отанинг чиройи очилиб, қулиб юборди:

– Э яшанг, шу вақтгача ҳеч ким бу томонига эътибор бермаган эди. Менга уларни муаллимим совға қилган, аниги, ундан мерос қолган.

– Мерос?

– Ҳа, урушга кетишидан уч-тўрт кун олдин чақириб, сендан бошқасига ишончим йўқ, мен қайтгунимча китобларим, газета-журналларим сеникида турсин, бу ерда улар тутантириқ бўп кетиши мумкин, деди. Тилла топган одамдай ярим кечагача қопда ташидим. Ўшанда йигирма етти-йигирма саккиз ёшда эдим. Элга келган тўй. Икки йил ўтгач, ўзим ҳам кетдим. Уруш тугагач, зафар кучиб қайтдим, аммо домлам қайтмабди. Ноумид шайтон, келиб қолар деяна уч-тўрт йил кутдим, лекин келмади. Сўнг домламнинг хотирасини ўчирмаслик ҳамда чексиз ҳурматим юзасидан китобларга атаб шу уйни солдим. Жавонларни ўзим ясадим, Уста лақабини шунда олганман. Кейинчалик ўйласам, тўғри қилган эканман. Негаки, менга ишониб топширган мулкига хиёнат қилмадим, аксинча, бойитишга ҳаракат қилдим.

Қайси газета-журналларни яхши кўрган бўлса, ўшаларга обуна бўлдим.

– Яшанг-э, койилман сизга! Буни устозга нисбатан хурмат, эътикод дейдилар, зўр!

Фозилжоннинг хайратидан отанинг пешонасидаги ажинлари таранглашиб, гўё ёшаргандай бўлди. Чунки шу дамгача китоб сўраб келгувчи кишлок ахлидан бу каби мактовни эшитмаган, эътирофни туймаган эди. Йигитга нисбатан дилида илик бир туйғу уйғонганини сезган ота унга меҳр билан қараб қўйди. Айни дамда Фозилжон бир муҳим нарсани айтмоққа тараддудланди.

– Сиздақа отам бўлганда эди, – ва ниҳоят тилга кирди у, – бошимда кўтариб юрган бўлардим.

– Ўтиб кетгач, шундай дейсизлар.

Фозилжоннинг юзлари оппоқ бўз тусига кирди. Унинг калб яраси тирналган эди.

– Менинг ҳеч кимим йўқ.

Ота шошиб каради.

– Ш-шундайми?

– Ҳа, интернатда ёшлигим ўтди. Устозлардан илм ўргандим, аммо ўкиган бошқа, уккан бошқа экан, – Фозилжоннинг аста-секин чехраси ёриша борди, – олган билимларингни амалда қўллай олмасанг бир пул экан. Виждон азобида коларкансан. Мен бу ерга келгандан бери энди ўзимни дехқон санаяпман. Эшитишимча, сиз ер сирини биладиган, у билан бемалол сирлаша оладиган асл дехқон экансиз. Илтимос, мен чаладеҳқонни шогирдликка олсангиз?!

– Пахтачилик соҳасида бутун жаҳон танийдиган буюк олимнинг шогирди гапиряптими, – ота асабий ҳолда деди, – ё мени мазах қияпсизми?!

– М-мен...

– Мен бир сургун бўлган, шодлигию ғамлари юрагига дафн этилган одамман. Чўчимаяпсизми?

– Нега, ахир...

– Меҳмон, иззат билан хайрлашганимиз маъкул.

Фозилжоннинг устига тоғ кулагандай бўлди. Тили танглайига ёпишиб, ҳаво етмагандай бўғилди. Бундай муомалани кутмагани учун бироз каловланиб қолди. Кетиш учун ўрнидан кўзгаларкан:

– Навоий ҳазратлари айтмоқчи, билганларингизни тупроққа олиб кетаркансиз-да, кечиринг?! – деди-ю, ўрнидан турди ва чикиб кетишга тараддудланди.

– Ба-ас! – ота жаҳл билан хонтахтага мушт туширди, зарбидан чойнак-пиёла ирғиб кетди, – аспирантурани битирган салкам олим бир амаллаб еттини зўрға битирган чолнинг устидан куляпсизми? Уялмайсизми?!

– Нега уялай?

Шу топда унинг хаёлида Ҳамрокул қоровул айтган гаплар жонланди. Оддий ҳақиқатни айтгани туфайли чеккан озорлари учун бир мунча қайсар ва кекчи бўлиб қолган отага нисбатан дилида қаҳр эмас, аксинча меҳр уйғонди. Юзюно кўзи зарда билан тикилиб турган отага қараб:

– Нега уялай? – сўради такроран, – ҳар бир даврнинг ўз шотирлари, корчалонлари ва бузғунчилари бор. Уларнинг бемаза қилмишлари деб нега юраги тоза, содда одамлардан юз ўгирай? Уларда нима гуноҳ? Еримизда нима гуноҳ? У бизга турли хил таъмли мевалар, резаворлар, полиз маҳсулотлари илинса, кўйингки бизни боқаётган бўлса-ю, биз унинг ҳолидан хабар олмасак, соғми-касаллигини билмасак. Айтнинг-чи, шу ишимиз инсофданми? Менимча, хақиқий ўзбек бундай қилолмайди. Ахир ўлсак бағрида қандай қилиб ётамиз?

Ота ўйланиб қолди. Бирон жўяли гап айтолмай, бошини ҳам қилди.

– Сизга таъна қилиш ниятим йўқ, – шошиб қолди Фозилжон, – сизга ёрилгим келди-да, отахон. Назария бошқа экан, амалиёт бутунлай бошқа.

Уста Ғани ялт этиб қаради:

– Бундан ортиғиям бўлмайди.

Ота дардчил оҳангда бошидан кечирганларини сўзлашга тутинди. Урушдан аввал партия сафига кирганини, уруш

дахшатлари ичра кечирган ҳаёти ва кейинги тикланиш йилларидаги қийинчиликлар, унинг асоратлари туфайли, яъни қирк йигитдан ҳаёт қолган бир кишининг зиммасига оғир меҳнат юки юклатилганлиги, энди елкасига офтоб тега бошлаган меҳнаткаш эл ошига яна пашша тушганлиги ҳақида гапирди. Юзлари ҳорғин кўринса-да, сўзлари, баён қилаётган фикрлари аниқ ва лўнда, дадил эди.

– Кейинги бўлган можароларнинг барчасини Ҳамроқул отам айтиб берди.

Уста Ғани хўрсинди.

– Ким билан гаплашмайин, бари сизни хурмат билан тилга олади. Ҳа, отахон, бутун колхоз сизни яхши кўраркан, шунинг ўзи энг олий мукофот эмасми?!

– Шундай деб ўйлайсизми?

– Албатта.

Ўз навбатида, Фозилжон ҳам бошидан ўтган иссиқ-совуқ кунлар ҳақида сўзлаб:

– Профессор Саримсоқов, – деди охири, – кенг, бепосн далаларда ўз бахтингизни синаб кўринг, дея осонгина менадан воз кечақолди.

– Шунака денг?

– Ҳа, олим бўлмасам-да, энди асл деҳқон ҳуқуқини кўлга киритмоқчиман.

– Мана бу бошқа гап, – шодланиб кетди Уста Ғани, – ерга турли хил ниятни амалга ошириш учун эмас, деҳқонча ёндашиш керак. Ана шундагина у сиз билан дўстлашади. Қулоғингизга дардини айтади.

Ота бир-икки томоқ кириб олгач:

– Асли бу соҳада ёшлигимда отамнинг ёнида юриб кўзим пишган. Кейинчалик Мирзачўлни ўзлаштиришда янаям чуқур ўргандим.

– Демак, конингизда бор экан-да, отажон?

– Деҳқончилик – ҳар бир ўзбекнинг қонида бор.

– Ҳақ гап.

– Оддий ҳақиқатни айтганимда партияга нолайиксан дейишди. Ҳайдалдим. Ҳаммасидан мосуво бўлдим. Ҳам-

роқулу кампиримдан бошқаси мендан узоклашди. Ким, халқ душмани эмишман.

– Юқорига маълум қилмадингизми?

– Марказнинг обрўси, хурмати ўрнида бўлганида куйидагилар ўз билгича шундай қарор чиқаришармиди?

«Демак, ота билан хушёр туриб муомала қилиш керак», Фозилжон ссргак тортди.

– Ноҳақликнинг юки хануз тоғдай босиб туради, – гамгин деди ота, – хозиргача ичимда нимадир ёнади, яна нимадир кулаётгандай бўлади.

Фозилжон отани юпатмоқ илинжида бир илик гап кидирар, аксига олиб ундай сўзлар қорасини кўрсатмас эди. Нима қилсин?

– Отамнинг бир гапи бўларди, – Уста Ғани давом этди, – подани кўриқлайдиган итнинг қорни очганда бўрининг хужум қилишини хоҳларкан. Мана шунақа гаплар...

– Барибир ҳақиқат юзага чиқади, ота.

– Мен ўтгандан кейин...

Фозилжон бошқа гап кўшмади, очиғи, сўз тополмай қолди. Ота яна бир мунча фалсафий иборалар айтди, Фозилжон уларни тушунмадиям, хотирасидаям олиб қололмади. Гап айланиб бориб, ернинг тақдирига қадалди.

– Тириклик шунчалар душвормики, ҳар ким ўз ҳолига овора, ер билан кимнинг иши бор?! – писанда қилди, – битта урра билан ер ҳайдалади, яна битта урра билан кўксига чигит қадалади, яна бир уррада ягана, яна бирида эса пахта терилади. Мана, бугунги пахтакор ишининг асоси...

Фозилжон ерга қаради: «Қодирча отадан ҳам эшитувдим бу каби таъналарни, демак...»

Ота қўлларини тўлғай-тўлғай, гапида давом этди:

– Кеча магазинга ёғ олгани кетаётувдим. Қўшним Манзиратнинг неварасини машина уриб кетай деди. Нимага, биласизми? Бир тўда болалар кўчанинг у боши билан бу бошига тошлар уюмидан дарвоза қилишиб, футбол ўйнашаётган экан. Боланинг соғ қолганига суюниш ўрнига, шўпир уни тарсаки билан жазолади.

– Бечора, кўркиб кетган-да, уриб кетса нима бўларди?
– Гапингиз тўғри, – отанинг қошлари чимирилди, – бу ерда ким гуноҳкор, эътибор беринг?

– Албатта, бола-да.

– Ана кўринг, биз шунақа хулоса чиқариб ўрганиб қолганмиз. Улар учун шароит яратиб бермаган биз гуноҳкор. Фозилжон.

– Колхоз стадиони йўқми?

– Райондики борми денг, томорқаларни кесишиб, далага кўшишяпти-ю, стадион бўладими?

Фозилжон тилини тишлади. Раҳбарларнинг дарду амали фақат пахта эканини англади. «Колхоз ахли учун клуб ишламаса, болаларининг ўйнаши, ҳордиқ чиқариши учун боғ ёки стадиони бўлмаса: пахта, пахта, пахта... Ҳм-м...»

– Шунга ҳовли этагини маҳалла болаларига футбол майдончаси қилиб бермоқчи эдим.

Унда қаршисида ўтирган хокисор одамга нисбатан бутун қалбини эгаллаган чексиз меҳр уйғонди. Аввалги меҳри гўё дарёга куйилаётган жилға каби эди. Эндиликда у денгиз мисоли меҳрга айланди.

Ҳали ота қўлидан пул олган тракторчи йигитни кўз олдига келтираркан:

– Ниятингизни тракторчи билармиди? – сўради.

– Ҳа...

– Ш-шунақа денг?

Қўллари мушт бўлиб тугилди унинг: «Ярамас! Виждонсиз!»

– Энди ер масаласига келсак, унга ҳам безътиборлигимиз туфайли шу ҳолга тушиб турибмиз... Хамиртуруш солинган хамирнинг нони чиройли бўлади. Демак, ергаям турли хил ўғитлар, яъни хамиртуруш зарур. Ҳозир яхши иш бошладинглар. Лекин гўнг, чириндиларни бундан ҳам калинрок солсанглар зиён қилмайсизлар.

– Қодирча отам ерни куйдириб қўяди...

– Э йўқ, чигит экилиб, ниҳол униб чиққандан кейин кўй кийи солинса, куйдириб қўяди. Бунга эҳтиёт бўлиш лозим. Қачон эсмоқчисизлар?

– Эртадан бошласакми?

– Окканд чойга тушгач, кандай эриб укаланса, ер ҳам худди шу каби тобга келганда экишни бошламок керак. Ёғсираб қолган ерлар плуг тишларига ширачдай ёпишади, демак, яна гўнг солиш, ер тобга келиши лозим. Тобланмаган ерга чигит қадалса, у ер куёш тиғида куйиб қовжирайди. Натижада ниҳоллар тағасини қисиб қўяди. Қисилган тана нимжон ўсади, баъзи жойлари қуриб ҳам қолади. Шунинг учун ерга старлича ишлов бериш лозим.

– Ҳм-м, ернинг гўзапоя билан ҳайдалишига нима дейсиз?

– Қаршиман, ҳа, минг карра, миллион карра қаршиман. Поя чириндиси келгуси йил гўзаларнинг баркамол ўсиши учун ўғит эмиш. Буни қайси каллаварам ўйлаб топди, билмайман. Энг ачинарлиси шуки, бир киш ер тағида қолган поя чиримайди. Қайтанга, янги ниҳолнинг ўсишига ҳалақит беради. Эҳтимол, вильтнинг болалашига ҳам шу усул сабабдир.

– Мен ҳам шу фикрга келдим.

– Қилаётган ишинлар аслида оқ халат кийган врачларнинг боши оғриган беморга рецетт ёзиб, бу анальгинни кўп ичманг, юракка таъсири бор, дея берган маслаҳатига ўхшаши лозим. Ер, ким нима деса ўшани маъқуллашни ёқтирмайди. Унинг тилини билиш, унга ҳам инсондай қараш лозим. Ер ҳам одамлар каби қайсар, ўжар, меҳнатқаш ва мулоқим бўлади. Гўза томирининг ўсишига қараб, қовлаб олинган намуналарни текширсангиз, кандай ўғит ва ишлов кераклигини дарров аниқлаб оласиз.

Фозилжон сергак тортди.

– Гўза тупининг ёнидан қовлаб тушаманми?

– Бир қарич ёнидан.

– Тушундим.

– Шунда экиш учун старли моддалар бор-йўқлиги билинади-қолади. Ишловдан олдин бир карра шу усулда текширгач, кўп эмас, ҳар бир қартанинг беш-олти жойидан намуна олса кифоя қилади. Шундагина ҳосил болалаб қолади,

бунга аминман. Яна бир гап. Хафа бўлманг-у, шу вақтгача ер билгичлар чеккадан туриб буйруқ беради холос. Кўп кузатдим, биронтасини дала оралаб юрганини кўрмадим.

Фозилжон гарчанд бундай иш услубидан йирок турсада, лом-мим деёлмади. Отанинг дашномлари, юрагидан бир дарддай отилиб чиқаётган мулоҳазалари, деҳқончиликка оид содда тажрибалари, кенг билими уни тамоми ҳайратда қолдирмоқда эди. Ота қоронғи бўлиб қолгани учун қўлини чўзиб, ўтирган жойида электр тугмасини босди. Хона чароғон бўлиб кетди.

– Сизга оғир бўлса-да, айтмай иложим йўқ. Далада юрган миталар кимлар? – қўлларини икки ёнга ёйди, – раҳбарлик сиёкинлар йўқ. Касбингларга доир нима иш қилишни билмайсизлар. Шу касбнинг неъматини туфайли қанча-қанча одамларнинг усти битяпти, қорни тўйяпти. Лекин сизгача бўлган агрономлар унинг ичини, айниқса, пайкаллар сабза рангга кирганда уни оралашга бурниларини жийирдилар. Чунки ораласа, шимининг тахи бузилади, кир бўлади-да. Дўст ачитиб, душман қулдириб гапиради, ўғлим. Агар касбингизга зарра меҳрингиз бўлса, даланинг ичида юринг. Вақти келса ўша ерда ётинг. Шунда ер сизга сирини тўкиб солади. Бунинг учун ер тарихини билинг. Уста Ғани ери аввал сайхонлик бўлган, Қодирча ери эса тўқайзор. Кўряпсизми? Шунга қараб ишлов бериш керак. Бу худди келин бўлмиш қизнинг наслу насабини суриштиргандай гап.

«Шубҳа, доноликнинг бир белгиси, – ўйга чўмди Фозилжон, – ота ҳақ..., балки...»

– Вулқондай қаердан отилиб чиқишни билмай юривдим, дардим ичимда кетаркан-да, дея афсусландим.

– Бироз енгилладингиз чоғи?

– Қушдайман.

Фозилжон аллақандай янги, шу вақтгача сезмаган ғалати бир ҳиснинг таъсирида ўтирар, бу ҳис унинг юрагини оҳиста сийпалагандай туюларди. Шу пайт кампир иккитанай қошиқ билан бир товоқ кўкат чучвара олиб кирди.

– Баҳорий таомларга етганимизгаям шукр. Ибн Синонинг таъбирича, бу овқатга юз хилдан ортик дориворлар жамланган, – илтифот кўрсатди ота.

Фозилжон таомни суйиб еди.

– Мехмон учун ош қилиш керак эди.

– Мингта ошдан аъло бўпти, раҳмат, маза қилдим. Умримда бунақа мазали таом емаганман.

– Шунақами? Ош бўлсин!

– Кампирингиз овқат қилишга уста эканлар. Бундай таомлар еб ўрганган болларингиз бошқа бир қўлнинг пиширганларига ўрганолмаса керак?

– Фарзандимиз йўк.

– М-мен, ҳалиги...

– Хижолат бўлманг, бу йўсиндаги савол-жавобларга ўрганиб кетганмиз. Мени болаларим, – ота жавондаги китобларни кўрсатди, – мана шулар. Шуларга суяниб колганман. Ғам келганда дардкашим ҳам, шодлигимда йўлдошим ҳам шулар. Улар кўп аклли... Ҳали мен сизнинг келишингиздан, шаҳардай покиза ердан келиб, еримиз хақида қайғуриб гап очганингиздан бағоят хурсанд бўлдим, бир томони кўрқдим ҳам. Унча-мунча қийинчиликларга дош беролмай кетворади деб... Қарасам, мендан ҳам баттар қайсар экансиз. Биласизми, сиз мени қайси томондан енгдингиз? Аждодлар тажрибаларига таяниб иш кўришга бел боғлаганингиз дийдамни юмшатди. Ахир деҳқончилик касби кўп йиллик тарихга эга. Ершунос, ўсимликшунос олимлар ҳаётига таккосласангиз чикади-колади. Шу вақтгача ҳеч ким бу ҳақда сўраган эмас, чунки мен қораланган, очиги ит теккан одамман-да...

Ота юрагининг туб-тубига ботган алам ҳар замон-ҳар замонда бўй кўрсатиб қўяр, ташқи муомаланинг кучига қараб ё баттар жунбушга келар ё оҳиста жойига бош қўярди. Буни сезган Фозилжон енгил сесканди:

– Бўлмаган гап, сизга шундай туюлади.

Ота индамади.

– Менда бир фикр туғилиб қолди.

– Хўш, хўш?

– Ўша номингиз билан аталган картага бригадирлик қилиб беролмайсизми?

– Ҳе, йўғ-э, эшитганлар нима дейди? Ўлиб турган экан демайдимми? Четдан туриб йўл-йўрик кўрсатиб туришим мумкин, лекин...

– Ҳа, шундай, фахрий бригада демокчи эдим.

– Ҳа, – ота мириқиб кулди, – сизда иш кўп. Жон томиримдан ушлаб қолдингиз. Аста-аста измингизга соласиз-ов, бу кетишда.

Отанинг юзидаги самимиятни, ўзини эркалашларини кўрган Фозилжон баъзи бўлиб ўтган аччиқ-тизиқ гапларни унутди-қўйди.

У Уста Ғани ҳузуридан бир олам қувонч билан чиқди. Кўчага чиққанида тун аллақачон ўз кокилларини ёзиб улгурган, тўлин ой осмону фалақдан ўшшайиб қараб турарди. Ҳаво тоза. Оҳиста тун қўйнида кишлок ором олар, эртанги кун ташвишларига куч тўпламоқда эди. У кишлок хавосидан кўкрагини тўлдириб нафас олди: «Мунча соф, мунча ширин, одамлари эса ундан тоза...», пичирлади лаблари.

Фозилжон орзулар қўйнига ғарқ бўлганича, ойнанинг у билан баҳс бойлашган каби тенгма-тенг кетаётганига қарай-қарай уйига келди. У хонасига кирибоқ дафтарини очди. Биринчи бетига «Ерлар учун карта» деб ёзди. Хаёлида Уста Ғани ерининг чегарасини чизди.

– Энди текширилган жойларни белгилаб бораман ва шунга қараб ишлов турларини тайинлайман. Демак, ота ерининг келиб чиқиш тарихи сайхонлик...

Ўзича ғудуллаб ўтириб, яна алланималарни ёзди. Охирига: «Кекса пахтакор ветеранларни фахрий бригада қилиб сайлашни навбатдаги правление йиғилишида ўртага ташлайман», деб ёзди.

– Демак, бу мен учун иш плани.

У муздек кўрпа бағрига суқилиб кираркан, ақлу заковати расо бу табаррук отага бир яхшилик қилишни кўнглига

туғиб кўйди. Яна, урушга ота билан кетиб, **кайтиб келмаган** йигитлар хотирасини абадийлаштириш учун қишлоқнинг гавжум ерига обида қуришни, яна қандайдир муаммолар тўғрисида Мунаввар билан маслаҳатлашни режа қилди. Ўз касбига тегишли гаплар эса, қалб дафтарига ёзилди-қолди: «Ўша, улкан деҳқончилик китобини очишга, ўқишга тишим ўтади шекилли...», жилмайди ва ширин хаёллар оғушида уйқуга кетганини сезмай қолди.

28

Юксак чўккинни забт этишга қарор қилганлар ҳеч қачон энгилмагани каби, улуғ мақсад сари йўлга тушганлар ҳам орзусига эришмай кўймайдилар. Ана шундай, улуғ мақсад йўли бошида турган Фозилжон ота ҳузуридан бир дунё қувонч ва ташвишни оркалаб чиққанидан сўнг, янги-ча яшаш ҳамда янги-ча ишлаш учун аҳд қилди. Энди у ота айтган йўлдан боради. Ер билан тиллашади. Унинг дардини деҳқонларга уқтиради. Тома-тома кўл бўлур ақидасига амал қилиб, иш дафтарига ҳар бир янги туғилган фикр ва мулоҳазаларни ёзиб борарди. Тажрибалар асосида юзага чиққан бирор ўзгаришдан янги ғоя туғилса ажабмас умидида димоғи чоғ эди. Отанинг гап-сўзлари унинг бир меъёрда сокин кечаётган ҳаётига туртки бўлган эди. У бугун биринчи иш кунини отанинг кўрсатмаси бўйича ўтказди. Ҳар ер-ҳар ердан намуна олди ва дафтаридаги ўзига маълум схемага белги қўйди. Тунда ўйланиб ётаркан, **кўзларидан уйқу** қочди: «Экин муддатини ўтказиб бўлмайди. Тез-тез ҳаракат қилиш керак».

У ўрнидан туриб, яна планга қўшимча фикрларини ёзди. Сўнг хаёли ота томон кетди. Унга бирор эсдан чикмайдиган яхшилик қилишни истар, лекин унинг йўлини тополмай гаранг эди. Ҳозирда ўйлай-ўйлай ўзи топган чорасидан қувониб кетди: «Марказга ёзаман! Ҳаммасини ёзаман!» Аста-аста хотирлаб, ўша қарор мазмунини ва унда ифода этилган мақсадни кўз олдига келтирди. Шошилмасдан

нукта-вергулигача ҳафсала билан ёзди. У қошларини чирмирганча, ўткир кўзларини ҳозиргина конверт устига ёзган адресга тикди: «Тикланиши, юзи ёруғ бўлиши керак!», ўйлади у.

Аммо эрталаб иккиланиб қолди. Хатни почта қутисига ташламасдан олдин чўнтагига солди-да, отаникига қараб кетди.

– Отангиз бозорга, ғўза чопиқ учун кичкина кетмонча опкегани кетди, – куймаланиб юрган кампири ўпка қилди, – э-э болам-а, уни қариганда не кўйга соп кўйдингиз?

Фозилжон кампирнинг гапларига парво қилмай, бир китоб кераклигини ваҳ қилди.

– Китобни шу ерда кўрасиз, – зорланди кампир, – уйга опкетмайсиз. Ҳар бирини нўмирлаб кўйган. Худо кўрсатмасин, агар биронтаси йўқолса борми, имон айтарга жой тополмай қолади-я...

Фозилжон ваъда берди. У секин-аста қидириб, Марказий Комитет қарорлари нашр қилинган китобчалар ичидан излаганини топди. Бошини кўтармай ўқиб чиқди. Янглишмабди: «Демак, ота ҳақ!» Севинчи кўксига барқ урган Фозилжоннинг боши осмонда. Худди зўр бир кашфиётнинг қалитини топгандай шодланарди. Кампир билан хайрлашди-да, кўча бўйлаб елдек учиб кетди. Хатни почта қутисига ташларкан, «Худди ўша мазмунда» деб кўйди.

29

Баҳор. Иш бошланган кенг далаларда шамол кезар. Осмон зангори либосда. Онда-сонда кумушсимон булутларнинг имиллаб сузаётгани кўзга ташланади. Дайди капалаклар майсазорлар оралаб турли хил гул-чечаклар юзидан бўса олиб-да шодон учарлар. Дарахтлар, тутлар шохларида биқиниб турган олақанотлар уларнинг бу шодликларини кўролмаган каби умрига чанг соларлар. Гуллар ёноғида ухлаётган хон қизи эса бундан мустасно. Мана шундай, ҳаво исиб, кишини лоҳас қиладиган, илик узилди кунларнинг

бирида Фозилжон титраб-кақшаб оғриб колди. Кечга якин иситмаси кўтарилди. Қурукшаган нафас йўллари ачишар, боши тегирмон тошидай зил-замбил эди. Базўр ўрнидан туриб, каравотга ўтирди. Кўз олди қоронғулашиб, кўнгли орзиқди, оғзи тахирлашди. Лабларини ялаб, тамшанди. Чанқаганини сезиб, ўрнидан турди, юролмай, гандираклаб бориб, яна жойига ўтириб колди. Ўринга беҳол чўзилиб, кўзларини юмди: Сарвиноз! Тўсатдан кўз ўнгида пайдо бўлган қоронғулик қаъридан Сарвиноз чиқиб келди...

Хўрлиги келган Фозилжоннинг юмуқ кўзларидан ёш сизиб чиқди: «Сен менга кераксан, Сарвиноз! Худди хаво каби кераксан...» Бир вақт эшик тарақлаб очилди ва осто-нада шарпа пайдо бўлди. Назарида эшик кулаб кетди деб ўйлаган Фозилжон не куч биланки дик этиб ўрнидан туриб ўтираркан, нимқоронғуда кимдир турганини кўрди.

– Ўнг томонда электр тугмаси бор, – деди ихраб, – чирокни ёкиб юборинг?

Электр ёқилди.

Ўрта бўй, лўппи юзли, истараликкина йигит Муроджонни кўриб:

– Э-э, сизмидингиз, келинг, – деди ичдан севиниб.

Фозилжон пешвоз чиқишга ҳаракат қилди, аммо тиззаларидан мадори кетиб, кучи етмади. Унинг аҳволини кўрган Муроджон:

– Касалмисиз? – сўради, ёнига келиб, қўлини унинг пешонасига қўйди, – ўх-хў, иситмангиз баланд-ку, мен ҳозир.

У қандай қирган бўлса, шундай ғойиб бўлди. Зум ўтмай, клуб рўпарасидаги кишлоқ медпункти фельдшерини етаклаб кирди. Зарур муолажалар қилинганча, Фозилжон бироз ўзига келди. Фельдшер тун ярмида яна келишини айтиб, чиқиб кетди. У жикка тер босган пешонасини рўмолчасида артаркан, мийиғида кулимсиради:

– Анча-мунча касалга бўйин эгмасдим.

– Ие, грипп билан ҳазиллашяпсизми Фозил ака, у хатто филниям йиқитади-я.

– Тинчликмиди?

– Ҳа, сўрасам бугун кўрмадик дейишди. Шунга бу ёкка келавергандим. Бирон нарса тамадди килдингизми?

Фозилжон маъюс жилмайди.

– Ие, ановини каранг, ёлғизлигингизни билатуриб, кизаринди Муроджон, – мен hozир...

Фозилжоннинг хай-хайлашига қарамай, Муроджон яна чикиб кетди. Иситма унинг вужудини тарк этгач, лоҳасланиб, кўзлари юмилди. Кўзларини очганида қанча ухлаганини, қай вақт бўлганини англамаган Фозилжон тепасида Мунаввар билан Муроджон турганини кўрди.

– Кўринмаганингизга касал бўп қолдимикин дея ҳадикда эдим, рост экан, – хавотирли нигоҳда турарди Мунаввар, – одамларнинг гап-сўзлари деб..., иссиқ-совуқсиз қолиб..., қалай энди, сал тузукмисиз?

– Раҳмат, – ўрнидан туриб ўтирди Фозилжон.

– Яқинда даладан келиб, Сарвиноз билан овқатланиб ўтирган эдим, Муроджон кириб келди.

Қизнинг номини эшитган Фозилжоннинг юраги гупиллаб, кўкси энтикди.

– Ёлғизликнинг шу томонларидан қийналасиз-да, ҳалиям кеч эмас, Шамсиддин отаникига кўчиб боринг, илтимос?!

У бу таклифни эшитгач, қанот боғлаб учиб боргиси келди, аммо... Бир андиша унинг йўлига ғов бўлди: «Сарвинознинг ҳеч кимсасиз қолгани ҳаммага маълум. Унга нисбатан муносабатимни баъзи бировлар билади ҳам. Айниқса, онаси ўтганда... У ерга кўчиб борсам, ҳеч ким гапирмаганда ҳам Юнус аканинг тили кичишади, бу беш қўлдай аниқ...»

– Опам тўғри айтяптилар, – қувватлади Муроджон, – ҳали топшириқлар купайганда овқат қилиб ейиш экан, чой қайнатиб ичишгаям қўлингиз тегмайди. Хонангиз ҳам анча совуқ экан.

– Ўйлаб кўраман. Қайғурганинглар учун раҳмат!

Мунаввар бошқа гапирмади. Сарвиноз тайёрлаган тугунчакдан кастрюлкада иссиқ овқат, нон ва пишлокни

олиб, стол устига кўйди. Улар хайрлашиб кетгач, Фозилжон овқатдан тотинган бўлди. Яна жунжикиб, ўрнига чўзилди.

30

Фозилжон шу ётганча ойлаб ўрнидан турмади. Касалхонада даволанишга кўндиролмаган фельдшер график бўйича укол қилар, дори-дармон ичириб қайтарди. Одамларнинг миш-мишидан чўчиб, Шамсиддин отаникига кўчиб бормади. Сарвиноз эса Мунавварнинг топшириғи билан Фозилжон учун ҳафсала билан турли хил овқат тайёрлар, ўзи кам келар, бир гал Шамсиддин отадан, яна бир гал Муроджондан, шанба-якшанба кунлари эса Ўктамжондан бериб юборарди. Бундан ташқари унинг беморлигини эшитганларнинг кечга қалар оёғи узилмасди. Шулардан бири бўлмиш Ҳамрокул қоровул ҳафтанинг охирида клубни бошига кўтариб, кириб келди:

– Кинналатиб кўрмадингизми? Ахир шахзодалардай сувратингиз бор, кўзикасиз-да. Сизни кўрса қизлар экан, ҳатто кампирларам оҳ уриб юборади, Фозилжон?!

Фозилжон жилмайди. Илик сўрашишди.

– Энди мана бундок оёқни тўртта қилишни ўйланг, – деди унинг елкаларини уқаларкан, – мана бунақада аско-тади-да, нима дедингиз?

– Ўйлаб кўраман.

– Ўйланманг, уйланинг! Ё қиз топайми? Жилмаясиз-а, ё ҳа денг, ё йўк!

– Бу йилги мавсумни эсон-омон ўтказиб олайлик.

– Бу гапингиз ҳам тўғри, – соқолини силади ота, – плани тўлдирмай туриб, ўлишгаям ҳаққимиз йўк! Тўй қилишга аллақачон!?

Анча вақт ўтгандан сўнг, бисотида ҳазил-мутойибалари қолмаган ота кетиш учун ўрнидан кўзгалди:

– Энди мен борай, – деди кўтариб келган бир чорси мева-чеваларни унинг олдига қўяркан, – Хонариқнинг телбаланадиган феъли бор. Сув тошқинида чўмилаётган

Амриқодек, бизни Қодирча пайкалиям юз-кўзини ювиб турмасин.

– Американи сув опtimi?

– Ҳа, дилбузарда кўрмадингизми? Ие, эсимда йўк. Ҳа майли, дилбузарингизам бўп қолар. Энди мен борай...

«Ҳа, ёлғизлик ёмон экан. Ким билади, Муроджон келиб қолмаганида аҳволим не кечарди?»

Кўнглида илиқ таассурот қолдирган бу йигитни Фозилжон яхши кўриб қолди.

«Оқкўнгил йигит экан, – хиёл кизаринди, – синамаган отнинг сиртидан ўтма деганларидай, синамай туриб... Ҳа майли, ҳали кўп бирга ишлаймиз, бирга бўламиз-ку?»

31

Мунаввар эртами-кечми кўли тегди дегунча Фозилжоннинг олдига ғизиллаб кирар, дам оловдай ёниб, дам бир маромда колхоз ишларидан гапирар, одамларнинг гап-сўзидан чўчиб, Фозилжонни қаровсиз қолдирганидан ранжир, ўзини ўзи койир, узр сўрарди. Фозилжон эса ўнғайсизланиб, касал бўлишига ўзи сабабчи эканини зўр бериб уқтирар, тез кунда ишга чиқишини айтарди.

– Яхшиям сиз борсиз, Фозилжон!

Ҳар гал кетатуриб, шукроналик билан эътироф этарди.

Эртасига ишга чиқиш учун тараддусланаётган Фозилжонни кўргани чошгоҳда Сарвиноз келди. Унинг ташрифидан боши осмонга етгани сабаб ўтқизгани жой тополмай, аллавақтгача суҳбатлашганини ҳам пайқамай қолди. Ажаб! Инсон психологияси қизиқ нарса. Ёқтиргани билан суҳбатлашганда вақт икки қадамни бир ташлайди, ёқтирмаган одами билан эса акси. Ҳозирда икки интиқ қалб учун вақт куёш нури янглиғ ўтди-кетди. Айниқса, ҳозирда Сарвиноз биргина паноҳидан ҳам абадий айрилгани боис, кўнгли ярим, кўзлари ёш юки бўлиб қолган, дардларини тинглаувчи дўстга муҳтожлиги учун, ҳар доим одамлар нима деркин, дея қиладиган ҳадигини ҳам унутган эди.

– Ҳатто оқар сувларга боксам, улар ҳам менга кўшилиб, мотам тутгани каби зор-зор йиғлаётгандек туюлади. Онамни ҳалитдан қаттиқ соғиняпман, қандай чидаркинман? – дувиллаб кўз ёшлари тўкилди, – дийдорини бир кўрай десам тушларимгаям кирмаяпти.

Бундай лаҳзаларни бошидан кечирмаган ва қаршисида жудолик дея аталмиш оғир дамларга ошно қалбга далда бериш учун нима қилиб, нима дейишни билмаган Фозилжон тили кесилган одамдек нест-караҳт эди.

– Кеча тунда ташқарига чиқдим ва осмону заминга бокиб, бир нарсага амин бўлдим. Ўлсак ҳам еру осмон биздан қутулмас экан. Жисмимиз ерда қолиб, руҳимиз Арши аълога учиб кетаркан. Биласизми, онагинамни фалак қаъридан менга термулиб турганини ҳис қилдим.

Фозилжон ларзага тушди.

– Ҳозир ҳам иккимизни кўриб турибдимикин?

– Ш-шундай, шундай бўлса керак.

Сарвиноз кетиш олдидан бошига мусибат тушганда ёлғиз қолдирмай, Мунаввар иккиси ака-сингиллар каби ҳамдард бўлгани учун миннатдорчилик билдирди. Фозилжонга бир оғиз сўз – раҳматнинг роҳати шу қадар тотли туюлдики... Жисмидаги толиқиш каби дардига куч, оғриғига малҳам бўлди. Томирларида жўш урган қон таъсирида бақувватлик хиссини туйди.

У эртасига ишга чиқди. Экилган пайкалларни айла-ниб юриб, бўш қарталарни кўздан кечирди. Унинг оғзидан чиққан гапни эшитиши биланок буйрукни кутиб, аскарлардай маҳтал турган колхозчилар янги ишга шўнғиб кетдилар. Сўнг Уста Ғани қартасидан намуна тупроқ олиб, кафтлари орасида эзғилаб кўрди. Икки қадам нарида тракторини тўхтатиб турган йигитнинг қаршисига келиб, максadini айтди:

– Ёғ етмайди, – тўнғиллади четга қараб тирс эткизиб тупурар экан, – шунча ҳайдадим-у, бўлмайдими?

– Яна бир марта ишлов талаб.

– Минг марта ҳайдаганим билан ҳақ ўша-да?!

– Гап бу ёқда денг? Ҳайдайверинг, хакини оласиз?!

– Менга кесатманг! Колхозди бергани аччиқ ичагимга-ям юк бўлмайди. Яқинда уйланишим керак. Олган маошим келин сарпосининг енгигаям етмайди. Яна кесатасиз, топганим ўзимдан ортмаса, ўғирлик килсам камашса...

– Жудаям кўли юпқаларданмассиз чоғи?

– Анув куни Уста Ғаниникида ишлаганимни пеш киялпсизми?

– Уялинг?! Ўша ерни маҳалла болаларига стадионча килиб берди, сиз эса...

– Нимага уялай? Ахир трахтирни дипломга ўкиб олганман, ўзимники? Хохласам ишлатаман, хохласам уйимга камаб кўяман! Билдийизми?

Фозилжон англадики, йигитнинг ақли ҳали кўп нарсага етмайди. Тортишгани билан фойдасиз. Аммо кўл силтаб кетиб ҳам бўлмайди, негаки, ҳаддидан ошади. Бир йўлни топиб, сал тилини тийиб кўйиш керак, лекин қандай қилиб? Топди, топгандаям...

– Айтинг-чи, ёғни қаердан олдингиз? Трахтир ҳам, ёғ ҳам шахсий мулкингиз эмас. Агар буйруқдан бош тортсангиз, бошқа дипломи трахтирчига берамиз.

Йигит лом-мим деёлмай бўзарди. Анча вақт ўтгач, бешолти кадам узоклашган Фозилжоннинг ортидан:

– Бугунги нормадаги ёғ тугади, – деди ўшшайиб.

– Бажарган ишингизни кўрсатинг-чи? – қайтиб келди Фозилжон, – қани, қаерларни ҳайдадингиз?

Йигит кўзи билан ён томондаги янги ҳайдалган ерни кўрсатди:

– Бу ер ёғнинг ярмини еган, қолгани қани?

– Устанинг стадиончасига сарфлаганман.

– Бўлмаса ота берган пулга ёғ оласиз.

– Дарров етказибди-да халқ душмани.

– Нима, нима дедингиз?

– Халқ душмани! Қоралангани учун ҳеч ким ишини килмас эди! Дадам айтарди-я, қозонга яқин юрсанг

кораси юкади деб... Ҳих! Касофат! Ўша берган пулинггаям, ўзинггаям тупурдим!

Фозилжон ўзини тутолмай, тарсаки тортиб юборди. Тракторчи йигит ҳам қолшмади. Фозилжон яқинда касалдан тургани учун қаршилиқ кўрсатгани қурби етмади. Бундан ҳаволанган йигит яна бир-икки марта мушт туширди. Шу пайт бакдаги сувни қайнатиш учун ўтин териб юрган Ҳамрокул ота келиб қолди. Аёвсиз мушт тушираётган йигитнинг олдини тўсаркан:

– Ҳай-хай-ҳа-ай, Аҳмадилло! Ўзингни бос! Ўзингдан қаттага қўл кўтаргани уялмайсанми? – деди бошини сарак-сарак қилиб, – бу нима қилиқ?

– Ўзидан сўранг?!

Йигит нари кетаркан:

– Сен туширмасанг, мен ҳам урмасдим. Нима, трахтирчи бўлганим учун қалтак еб кетаверишим керакми? Мен ҳам одамман, йигит кишиман! Ўзимга яраша орим бор.

– Трахтирни топширинг! – ҳайқирди ортидан Фозилжон, – сиз унга нолойиксиз!

– Мана! – ўгирилиб, икки бармоғининг орасидан бош бармоғини кўрсатди, – мана, ҳаққинг йўқ! Трахтир меники! Келиб-келиб, сендақа келгиндиларга жонимни бераманми? Қани, олиб кўр-чи?

Ҳамрокул отанинг терган ўтинлари қўлтиғидан ерга тўкилди:

– Ҳай бола! Ўзингни бос! Бу нима қилиқ?!

Фозилжон шахт билан олдинга интилди:

– Масалангни правление муҳокамасига қўяман!

– Қўлингдан келса осмонни устимга ташла!

– Э-э, қўйинг, кечагина тузалдингиз. Мағзавага кесак отсангиз, бетингизга чачрайди. Нима қиласиз, шу тентакман тенглашиб! Қўйинг, – ота Фозилжонни ҳовуридан туширмоққа гап қилар, Аҳмадилло эса парвойи фалак, хуштагида қандайдир қуйни хиргойи қилганича, узоклашиб борарди.

– Трахтир ўзиники, – ота инкиллаб-синкиллаб терган ўтинларини яна қўлтиғига оларкан, – ҳа, ўзиники, – деди, – ўлақолса бировга бермас!

– Тушунмадим?

– Бу трахтир туғилиб Аҳмадиллони танигандан бери ҳовлисида туради, бошқаларники эса колхоз паркига боради. Ахир ўзиники бўлгач, колхозга бермайди-да. Шунинг учун хоҳласа колхоз, хоҳласа Юнусжон, хоҳласа бошқанинг ишини қилади. Ғанининг ишини қилмас эди, чамамда томорқалар қисқаргач кўпам иш қолмабди шекилли. Ғаниниям пешонаси очилибди.

«Ҳм, демак, пулга иш қилиб ўрганиб қолган, – хаёли учди Фозилжоннинг, – томорқа қисқаргач... Қизик, томорқа ғалвасини Мунаввар бошлади-ку... Юнус ака эса мен билан қирқишиб ётибди..., ҳм-м...»

Ота чой қайнатгани шийпонга, Фозилжон эса қишлоққа тушиб кетди.

32

Кўкда яна булутларнинг авзойи бежо, тўдалашиб офтоб юзини тўсди. Гўё дунёни сувга ғарқ айламоқчидай дарғазаб. Хаял ўтмай борликни ларзага солиб, момақалдирок гумбурлади-да, жала қуйиб юборди. Идора зинасидан тушиб келаётган Мунаввар Фозилжоннинг кўз ости кўкарганини кўриб:

– Тинчликми? – ҳайратомуз тикилди.

– Ҳавони қаранг?

– Ҳа, – Мунаввар тинмай ёш тўкаётган булутларга қараб хўрсинди, – баъзида баҳорнинг думбул табиати жонга тегади. Қолган ерлар ҳам экишга тайёр бўп қолувди, яна ҳайдашга тўғри келаркан-да. Ўзи кеч қолаётувдик.

– Керак бўлгач, ҳайдаймиз-да.

– Менга қаранг, сизни касалдан янги тургансиз деб Топилдихонни жўнатгандим. Учрамадимми?

– Бунақа илтифотлар керак эмас, правление йиғилиши қачон бўлади?

– Шу ҳафтанинг охирида, тинчликми?

– Фахрий бригадаларни сайлашни таклиф қилмоқчиман.

– Ахийри бу ниятингизни амалга ошираркансиз-да, а? Тўғри, мен ҳам бу фикрингизга қўшиламан.

Сўнг Фозилжон Уста Ганининг уйида бўлганини, болалар учун ўз ховлисининг этагидан қирқиб, футбол майдончаси қиляётганини марок билан сўзлаб берди.

– Ҳа, баҳоси йўқ одам. Бир парча ер учун дўстидан ҳам кечадиган баъзи бировлар олдида отанинг бу иши мақтовга лойиқ, газеталарга ёзса арзийди. Ҳай, Маъсума!?

– Лаббай, опа!

– Одаш опангни чақиргин?!?

– Хўп бўлади.

Зум ўтмай ичкарида телефоннинг чақирқиқ овози эшитилди. Кабинети томон ёнма-ён боришаркан:

– Гап бу ёқда экан-да, – кулимсиради Мунаввар, – ҳали сизни йўқлаб келган экан.

Фозилжоннинг юраги «шиғ» этиб кетди.

– Уйига кўчиб боришингизни, ўша бебаҳо китоблари бор уйни, қисқаси, ховлисини биратўла сизга бермоқчи!

– Бермоқчи?

– Ҳа, нима дейишарди, Ҳа, мерос қилиб бермоқчи!

– Мерос?

– Баъзан Худо ҳам шунақа ишлар қиладики, уни тушунишга бандаси ожизлик қиларкан. Отага унча-мунча одам ёқмас эди. Сиз дил қулфига тушибсиз, буям бир омад, дўстим.

– Қалай бўларкин?

– Ва ниҳоят мен ҳам сизнинг ташвишингиздан хотиржам бўладиган бўлдим. Аёли Мукаррам холам сизга ўз ўғлидай ғамхўрлик қилади, мана кўрасиз...

Фозилжон ўзини баданида нимадир ўрмалагандай сездди. Юраги дук-дук урар, бундай олий илтифотдан ўзини йўқотиб қўяёзган, дил кўксини чексиз шодлик забт этган

Эди. Шариллаб ёгаётган жалага ҳам қарамай, ҳозирнинг ўзида лап-лушини йигиштириб, отаникига чошиб боргиси келди. Лекин қаршисида «Энди нима қиласиз?» савол назари билан қараб турганини кўриб:

– Яхши, эртагаёк кўчганим бўлсин, – деди шодон жилмайиб.

– Хайрият-э, кўнглим ўрнига тушди. Унамайсиз деб чўчиган эдим. Энди ёлғиз яшамайсиз. Айтганча, эртага бўладиган комсомоллар мажлисига таклиф этилдик. Ўзлариям сизга айтишса керак.

– Жуда яхши, ҳал қиладиган айрим масалалар бор.

– Яна бир янгиликдан хабарингиз борми?

– Йўқ! Нима экан?

– Сарвинозни клуб мудирлигига кўндирдим.

– Шунаками? Яхши бўпти!

Фозилжон кизнинг номини эшитиб, алланечук ҳолга тушди. Шу вақт эшик очилиб, Одашхон кириб келди. Бир-бир ҳазил-мутойиба билан кўришаркан, Мунаввардан сўради ва нима гаплигини англагач, ўйга ботиб қолди.

– Ёзишга арзимайдими?

– Арзийди, опа, арзийди, аммо...

– Нима аммо? Баъзан шу аммолардан ҳам чарчаб кетаман! Гапиринг!

– Дўппидай ерга ҳам гўза экиладиган ҳозирги давр сиёсатига тўғри келармикин?

– Ҳм-м, – сувга тушган нондай бўшашиди Мунаввар. – масаланинг бу томонини ўйламабман.

Улар ўйлай-ўйлай охири бир қарорга келишди:

– Болалар майдончада футбол ўйнайверадилар, лекин бу янгилик газетага ёзилмайди, кенг оммага эълон қилинмайди.

33

Клуб тўла ёшлар. Мажлисга кечиккан Фозилжон эшикдан кириб, рўпарасидаги бўш ўринга ўтирақолди. Бу вақтда Мунаввар тартиб-интизомнинг ишга таъсири ҳақида

сўзлашмоқда эди. Фозилжон аста тоқоринга, минбарга қаради.

Муроджон ва яна нотаниш бир йигит, ёнида эса бўш стул... У кўз кири билан аста атрофни, ўтирганлар орасини кузатди. Қидиргани йўқ. Сўнг сахнанинг духоба пардаси ёнида турган кизга кўзи тушди. Сарвиноз эди у. Юраги дукиллай бошлади. Одми гулли кўйлак ва қора рўмол ўраган Сарвинознинг атроф билан иши йўқ, ерга қараганча ғамгин ўтирарди. «Мотам либоси ҳам уни шу қадар сулув кўрсатибдики, асли гўзал бўлса кийими чипта қопдан бўлса-да, чиройини йўқотмас экан, аксинча...» Ҳа, Сарвиноз муштипар онажонисининг азасини тутиб, хали кўпчиликка, ўйин-қулгига аралашмаган эди...

Мунаввар гапини тугатди. Зални гулдурас қарсақ тутиб кетди.

– Энди сўз колхозимиз агрономи...

Хаёллари тумтаракай бўлди унинг.

Фозилжон минбарга чиққанида юзларча кўзларнинг хадик ва саросимада, баъзиларининг мулоғим, баъзи бировларнинг эса лоқайд қараб турганини кўрди. Икки оғиз лукма билан Аҳмадиллонинг башарасини очиб ташлади. Хатто ўзидан ўтган жойларини ҳам бўямай сўзлади. Залда олағовур бошланди. Узок тортишувлардан сўнг, Аҳмадилло узр сўраш ўрнига зални зарда билан тарк этди. Ортидан:

– Энди қуюшқондан **чиқиб кетди**, – деди Мунаввар залга юзланиб, – ҳозирги қилиғи ҳам гапларингизни исботлаб турибди.

Куйинчак Мунаввар яна ёшларга карата тарбия ҳақида гапиришга мажбур бўлди:

– Оддий иш қандай қилиб мураккаблашади? – деди охири, – шундай қилиб. Аҳмадилло нафақат Фозилжонни, балки мени ҳам, шу жумладан бошқаларнинг ҳам дилини сиёҳ қилди. Уни ювмоқ эса нақадар мушкул. Ана мураккаблик.

У оний жим қотди, сўнг:

– Хулоса чиқариш энди сизлардан! – деди.

Ғимир-симири бошланди, лекин биров юрак ютиб сўзга чикмади. Шундан сўнг Фозилжон Уста Ғаниниқида

бўлганини, пахта ҳақида, виждон ҳақида суҳбатлашганини, область кутубхонасини йўлда қолдириб кетадиган бой мероси борлигини ва шундай бебаҳо хазинадан фойдалана билишлари ҳақида сўзлади. Яна сўзида давом этиб, шошилмасдан, отанинг нима учун курашганини, баъзи дўппи деса бош кесиб иш кўрувчи раҳбарларнинг қилмиши туфайли эл кўзига қора бўлиб қолганини, аслида ўша уй ҳайвонлари ҳақида чиққан қарорни ҳимоя қилганини ачиниб ҳикоя қилиб берди. Охирида қисқа қилиб, отанинг дунёқараши, билимдонлиги, пахта илмини сув қилиб ичган олимлардан кам эмаслиги, эндиликда, ҳовли этагини маҳалла болалари учун футбол майдончаси қилиб берганини марок билан гапирди. Шундан сўнг беш-олтита ёшлар сўзга чиқиб, Уста Ғани ҳақида, Аҳмадиллонинг бетарбиялиги ҳақида ўз мулоҳазаларини билдирдилар.

– Биз навбатдаги правление йиғилишида, – деди Фозилжон севинганидан терисига сиғмай, – ветеранларнинг номлари берилган қарталарга ўзларини фахрий бригадир этиб сайламоқчимиз!

Қарсақлар гуриллади.

– Урушга кетиб, қайтиб келмаганлар учун ҳам кишлоғимизнинг гавжум жойига бирон бир обида курсак?!

Ҳамма бирдан охириги ўриндиқлар томон қаради, лекин у ерда ўтирган ўттиз-қирк чоғли ёшлардан қай бири гапирганини фарқлолмадилар.

– Илтимос! – Мунаввар ўрнидан туриб кетди, – ҳозирги гапирган кизимиз ўрнидан турсин?!

Лўппи юзларида кулгичи бор, пайваста қошли ва бошига кизил дурра ўраган киз ўзини кўрсатди, ийманиб ерга қаради:

– Маладес қизим, раҳмат сенга! – алқади Мунаввар, – жуда ўринли, керакли масалани кўтардинг! Отанга раҳмат! – кўзларига ёш сизиб келди, – бу бизнинг бурчимиз! Уни эслатиб кўйдинг бизга, раҳмат! Айт-чи, кимнинг қизисан?

Қиздан жавоб бўлавермагач, кимдир:

– Аҳмадиллонинг синглиси, – деди.

– Шунаками? – Мунаввар ажабланди, – сен жуда яхши тарбия топибсан. Бир уйчадан ҳам булбул, ҳам каркунок де-ганлари шу экан-да, кечир бизни, қизим?!

Йиғилиш колхоздан урушга кетиб, қайтиб келмаган-лар хотираси учун комсомоллар ёрдамида обида тиклаш ва Аҳмадиллони қаттиқ огоҳлантириш, давлат мулкидан ўз шахсий манфаати йўлида фойдалангани учун тракторни ун-дан олиб кўйиш, ёшлар ўртасида таълим-тарбияни кучай-тиришга алоҳида эътибор қаратиш лозимлиги тўғрисидаги қарори билан яқунланди.

– Ҳар бир йиғилишимизда отахонлар билан учрашиб борсак, тажрибаларидан ўргансак, – таклиф киритди олди ўриндикда ўтирган йигитлардан бири, – Бозржон хола, Майрам хола, Ҳабиба хола, Ином хола ва Зеби холалар билан ҳам учрашувлар ташкил қилсак...

– Бунақа илғор холалар кўп!

Залда гурур этиб кулги кўтарилди. Ҳамма бир овоздан юқоридаги таклиф ва мулоҳазаларни маъқулладилар.

34

Фозилжон бугун шодон уйғонди. У ота билан ҳовли саҳнига соя ташлаб турган хусайни, бовурғони, чарос, чил-ги ва каттакўрғон узуми тоқлари тагидаги ихчамгина сўрида чой ичиб ўтириб сўради:

– Мен келгандан бери Мукар холамини бирга чой ичганини кўрмадим? Ё мендан...

– Э-э, кимам унга кўз солади, уяладиган даврдан ўтган бўлса, ҳов ана, – ҳовли этагини кўрсатди, – ўша сот-сот давридан ёдгор қолган тарғилни соғиш билан оворалар...

Дам ўтмай кампир сут тўла пақирни кўтариб келди ва Фозилжонга илтифот кўрсатди. Ота ундан хом сут ёқиш-ёкмаслигини сўради. У сутни ухлаш олдидан ичишга ўрганганини айтиб, узр сўради.

- Ҳали қайнатиб, уйингиз тоқчасига кўйиб кўяман.
- Раҳмат! Овора бўласиз-да?
- Ўша мени қора қилганлар ичида холангизнинг авлодлари ҳам бор.

Нари кетаётган кампир такка тўхтади:

– Сизга мени уруғларим ҳалачўп тикяптими? – ўдагайлагансимон деди, – бу ишда уларнинг қўли йўқлигини минг марта айтишсаям, нимага ишонмайсиз? Ёпишганингиз менинг уруғларим!

- Кечкурун мачитда имом, кундузи маҳалла юзбошиси...
- Ажаб бўпти!

Кампир ўрдакка ўхшаб лапанглаганича уйга кириб кетди.

– Бўлавачаси Маҳмудиллони янги ташкил бўлган маҳалла комитетига раис қилиб сайлашибди. Астағфурулло, мачитда салла, комитетда шляпа, ё тавба?! Сельсовет раиси Турсунойнинг кўзи қаерда? Раисни-чи?

– Тавба, – шу пайт ичкаридан чиқиб келган кампир Фозилжонга ўғринча кўз қисди-да, отага қараб деди, – ҳўқизнинг мугузига урсанг туёғи зирқирайди, дейдилар. Сиз нимага ҳадеб жиянимга лой чаплайверасиз? Айби, Қуръонни яхши билиб, намоз ўқиганими? Одамларга маъқул келиб, раис бўлганими?

Фозилжон отанинг «мачитда салла, идорада шляпа» деб куйинишига энди тушуниб етди.

– Эй мусулмон! Беш панжа оғиз йиртади. Ё эскича йўлдан юрсин, ё янгисидан...

– Ажаб бўпти! Эпласангиз сизам иккита амалга минволинг!

Ота қулиб юборди.

– Ахир сизам мусулмонсиз, – жунбушга кирди кампир, – алҳамдуни билмайсиз, билганларни назарга илмайсиз. Копирларниям сиғинадиган жойи бор, бутими-е?!

– Ҳа, бутим...

– Сизни на бутингиз бор, на сиғинадиган тўрингиз!

Ота индамади. Афтидан, тушунчаси мундайроқ кампири билан тортишгиси келмади. Ади-бадини йиғиштирди-да, дастурхонга фотиха ўкиди.

– Ўғлим, Мамажонга айтинг, ер намлигини кўздан кечирсин, мен кўшни бригадага ўтаман, – деди ўрнидан туриб, сўнг кўча томон йўналди.

Фозилжон алламаҳалгача китоб ўкиб, кеч ётди. Табиатнинг ошиғи бўлмиш тонг отди. Маъсум сабо унинг юз-кўзини силаб ўтди, сезмади. Офтобнинг эрталабки шўх шуъласи деразадан ичкари мўралаганда кўзини кисганича апил-тапил ўрнидан турди. Ташқарига чиққанида кун ёйилган, осмон ойна каби тиник, беғубор. Ток барглари ерга соя ташлаган, ховлида ҳеч ким кўринмас, борлиқ сув куйгандай сокин эди. У бетини апил-тапил ювди-да, этигини кийиб, йўлга тушди. Яқинда сотиб олган велосипедини миниб, тез-тез бригадаларда бораётган иш натижаларини текширди. Бир канча номдор пайкаллар ғўзаларининг ўсишини кузатди. Ҳамиша ён чўнтагида олиб юрадиган иш дафтарига маълум белгиларни кўйди. Ҳал бўлаётган муаммоларнинг таърифини ёзаркан, бугун ҳам ғўза ораларидаги ажиб манзара, ёввойи ўтлар танасидаги битларнинг ғўза таналарига ёйилаётганини кўрди. Бу ходисани Уста Ғанига айтишни кўнглига тугиб кўйди. Бошқа қарталарни ҳам айланиб келган Фозилжон окшом пайти идорага ўтди. Правление йиғилишида фахрий бригадирларни тасдиқлатиб олгач, уйга қайтди. Фозилжоннинг таъсирида отанинг ҳам кундалиқ иш режими ўзгарди. Эрталаб ўша ёдгорлик тарғилини бузоғи билан стаклаб далага жўнар, пайкал оралаб айланар, ола чиққан уяларга эҳтиётдан чўнтагида олиб юрадиган чигитдан экиб кўяр, учраганки бегона ўтларни юлиб кетарди. Уста Ғани Фозилжонни ташвишга солган ходисани эшитиб, кулиб кўя қолди.

- Бутун пайкални эгалламай туриб кул сочиш керак.
- Шуми?
- Ҳа, шунинг ўзи ҳам катта иш.

Хонадонлардаги тандиру ўчоклардаги куллар йиғиштирилиб, пайкалларга сочилгунча орадан ҳафта ўтди. Бу вақтда анча ўзини тутиб олган ниҳоллар дуркунлашиб борар, киши кўзини қувонтирарди. Бунга жавобан ота ҳам тек турмас, Фозилжоннинг тинчини бузган қарталарни эринмай айланиб кўрар, тегишли маслаҳатлар берар, камини китоблардан ўрганишини уқтирар, имкони бори-ча ерни боқишни, унга кўшиб экинни қандай усулда озиклантиришни ўргатарди. У тобора мўлжаллаган орзусига етишишига ишончи ортаётганидан мамнун бўлар, аммо баъзида чўчирди: «Мен ўлиб-тирилиб амалга ошираётган ишни, энди рўёбга чиқаётган орзуни бошқа биров аллақачон ниҳоясига етказган бўлса-чи?»

Лекин бу туйғу бирпасда дилини тарк этар, яна ишга шўнғиб кетарди.

– Ота, – деди бир куни биров тортиниб, – яганага ҳам оз кунлар қолди. Биргаликда қилинадиган хўмчопикни ўргатиб қўйсангиз?

Улар бирин-кетин ўзига қарашли қартага бордилар. Ота қўлига кетмонни олиб, беш-ўн уялардаги ғўзаларнинг соғломини, яъни танаси тўқ зангори ҳамда биров қизғиш рангга кирганини қолдириб, оч зангор, оқиш танали ниҳолларни юлиб ташлади. Кетмонни шошмасдан тикка уриб, уя атрофини худди ғўшт қиймалагандай қилиб чопди. Сўнг ғўза ниҳоллари тагини ҳам шу алпозда юмшатгач, тупрокни қолган уч туп ғўзанинг бўғзигача тортди. Қалтакдан ҳайиққан боладек, кетмоннинг ҳайбатидан титраб турган япроқларнинг остига майин тупрокни тортиб, бир пиёла чириган гўнгни солди-да, кўмди. Баъзи кўмилиб қолган ниҳол таналарини оҳиста кулоғидан тортиб, чиқариб қўйди. Фозилжоннинг кўз ўнгида кичкина-кичкина гумбазчалар пайдо бўлди.

– Бунда ягана тоза бўлади, – деди ота кетмон дастасига суяниб, – ердаги ва биз солган озукани фақат ўша қолган учови ейди.

– Ҳар бир уяда?

– Ҳа, ҳар бир уяда колган уч туп ғўзалар.

– Ишнинг уч турнга бирданига ҳақ тўлаш керак экан-да, а?

– Ҳа, тўлаш керак. Негаки, бу асосий ишлов. Ҳосилни уйиб кўядиган ҳам, йўқ қиладиган ҳам мана шу ишлов бўлади.

Фозилжон эртасигаёк иккинчи бригада шийпониға жами бригада ва табелчиларни йиғди. Мажлисдан олдин Мунаввар билан айрим кўриладиган масалаларни келишиб олган эди. У яғанага тушиш олдидан кўриладиган барча чоратадбирлар ҳақида сўзлаб, охирида Уста Ғани кўрсатмаси бўйича бериладиган ишлов усулини эълон қилди.

– Унда ишимиз аччиқ ичакдай чўзилиб кетади-ю, – деди бригадирлардан бири, – майли, бўлмаса бундай қиламиз. Яғанани ўқувчилар ёрдамида қилиб олсак-да, сўнг чопикни ўзимиз давом эттирсак, нима дейсизлар?

– Тайёр техника турганда...

– Трахтир хўмчопик қилолмайди-да...

– Аввалги таклиф тўғри, яғанани ўқувчилар қилиши керак, – деди яна бирови.

– Тўғри фикр, – қувватлади бири, – шундай қилмасак, жа-а-а шошиб қоламиз.

– Бу йил далага ўқувчилар йўламайди, – кескин жавоб айтди Мунаввар, – бу ёрдамдан умидни узаверинглар?!

– Ахир, опа...

– Нимага? Ахир шу вақтгача ўқувчилар асосий кучимиздай ёрдам бериб келган-ку?

– Куртни ҳам тарқатишга оз кунлар қолди, – ўтирган ўрнида гап тиқиштирди кимдир, – роса иш босиб қолади-ю, қайси бирига улгураимиз?

– Мен барча бажарилиши керак бўлган ишларнинг хомчўтини ўйлаб қўйганман. Шунга кўра...

Фозилжон бу гал қилинадиган ишлар режаси ва уни амалга ошириш чораси ҳақида қиска сўзлади ҳамда киритган таклифига охир-оқибат ҳеч ким қаршилиқ қилмай, аксинча, тасдиқлашганини кўриб, чексиз севинди.

Боғлар, ховлиларда сершоҳ ўриқларнинг кечкиси оппоқ бўлиб гуллади. Ғўза барғларига гўё дурлар сочилгандай шабнам кўнган. Тонг отиши биланок ғўза қарталарини оралаб юрган Фозилжоннинг кулоғига саррин сабо кўшиқ куйлаб ўтгандай бўлар, бокира юрагида умидлари улғайиб бормоқда эди. Орзулари асталик билан ушалаётганидан кўксини тоғдай баланд кўтариб, кишлок билан дала ўртасида югуриб елар, бирон янгилик кашф қилиш умидида тиним билмас эди. Фозилжонни баъзан дала кўйнида сахарлаб кўрган тонг ели хайрону лоллигича эсар. У ҳар сафар даланинг сўқмоқ йўлларида юрганида ўзини фалсафий шоирдек сезар, қалбини жунбишга келтирган аллақандай туйғуни ҳис этарди. Бир гал: «Биз сўқмоқлардан миннатдор бўлмоғимиз лозим. Улар бизни катта йўлга элтадилар ва яна камтарона ҳаёт кечираверадилар», деса, яна бир гал теварак-атрофга кўз ташлаб: «Эҳ, она табиат! Сен бекиёс рассом, бекиёс шоир ва бетакрор кўшиқчилигингдан ташқари моҳир деҳқонсан ҳам. Энг муҳими, инсонга қалб нуруни, меҳр кўрини ато этгансан. Шу туфайли ҳам у сенга ёндош туриб, она заминни жаннатга айлантиришда беминнат дўст эрур!», дея энтикарди. У бугуннинг чошгоҳида велосипеди билан яна сўқмоқ йўллардан юриб, энди Қодирча пайкалининг кирғоғида тўхтаган ҳам эдики, каршисидан Муроджон чиқиб колди.

– Сизни кўрар кун ҳам бор экан-а, Фозил ака, – кулочини ёзиб келиб кўришди у, – ҳали идорада дейишадн, ҳали далада... Бу дейман, зиротчиликка юрагингиздан берилиб кетган кўринасиз?

– Ҳа, деҳқончиликка шайдо бўлдим у дарддошим кенг далалар бўлиб колди.

– Дард?

– Ҳа, Муроджон! Ер нурга шайдолиги туфайли куёш гирдида тинмай айланганидек, касбга меҳр ҳам юракбағрингни оташ каби ёндирадиган муҳаббатдан қолишмас экан.

– Шунақа денг? – Муроджон жиддийлашди, – мен ҳам сиз билан шу хусусда гаплашмоқчи эдим.

Унга хайратомуз тикилган Фозилжоннинг чанг-губор кўнган қуюк киприклари пирпиради.

– Ҳа, Фозил ака, менинг ҳам қалбимни забт этган ишқ дардим бор. Шу ҳақда гаплашмоқчиман.

«Ажаб! Юрак жавҳарини ўзга билан гаплашиб бўларканми? Ақлга тўғри келмас-ов! Бу йигитга тушунмай колдим».

– Тўғрироғи, муҳаббатимиз йўлига ғов бўлаётганлар ҳақида фикрингизни олмоқчи эдим.

– Шунақа денг?

Фозилжоннинг худудсиз ўйлари унинг сўнгги гапидан кейин тўзғоқдай тўзғиб кетди. Муроджон Гулжамол исмли қиз билан кўнгил яқинлигини, кизнинг дадаси колхоз территориясидаги Фирдавсий номли мактаб директори эканини, ҳар икки томон, яъни бўлғуси икки эркак қудалар радио ва телевизорда танқид остига олинаётган никоҳ ўқитиш маросимига қаршилигини, аммо кизнинг онаси никоҳсиз тўйнинг хосиятсизлигини айтиб, оёқ тираб турганлигини сўзлаб берди.

– Гапнинг очиги, бу борада бир гап айтолмайман, – чайналди Фозилжон, – ўзингизнинг фикрингиз қандай?

– Замон шуни талаб қияпти-да, Фозил ака? Айтишадими, замон сенга бокмаса, сен замонга бок деб.

– Ҳм-м, мен бир катталар билан гаплашиб кўрай-чи? Сўнг бир гап айтаман.

– Майлингиз.

Муроджон қишлоқ, Фозилжон эса шийпон томон кетди. Бу гал у Ёлғизбоғнинг Юқори чек, Қизил чек ҳамда Стройка, Қирғизистон чегараси худудлари ўртасида шовуллаб оқаётган Фарғона каналига туташ чексиз далалар бағрига шўнғиди. Асрга яқин текширган ва намуна олган жойларини дафтарчасига белги қилди-да, беминнат уловида канал томон кетди. Муздек сувда юз-қўлини, оғзини ювди, сўнг канал лабига ўтириб, олис-олисларга бокди. Қуёш кўм-

кўк майсалар, ғўзаларни эркалаганича ҳар галги кизил кўйлагини кийган уфқ сари ошиқар, осмон шу қадар тоза, беғубор эдики, унинг хуснига боққан кўз тўймас эди. Ҳар турли мевали боғлар, ҳар бир туни тиллога тенг тутқаторлар, қишлоқ ва каналга ёндош мовий далалар, илондек буралиб оқаётган анҳору ариқчалар, жилғалар, сал юқорироқда эса пастми-баланд адирлар...

Узоқ-узоқларда юлдузларни ўпмоқ ишқида кўкка бўй чўзган тоғлар, куйида эса баҳмал каби ўтлоқлар товланиб турарди. Фозилжон анча вақтгача ушбу жаннатмисол манзарадан кўз узолмай ўтирди. Бир вақт шундоққина яқинида кизларнинг кўшиғи қулоғига урилди:

*Ботир акам канал қазиб келади,
Далаларга тилло оқиб келади.
Канал қазган билагиндан ўрғилай,
Элим деган юрагиндан ўрғилай.*

«Далаларга тилло оқиб келади», кулимсиради. У қишлоққа қайтганида тун аллақачон қаро зулфини ёйиб улгурган эди.

– Сизни кутаётгандим.

Уста Ғани чорпояда ёнбошлаганича чой ичар, шу билан бирга радиодан русча ахборотни тинглар эди. Фозилжон оҳиста келиб, ота қаршисига ўтирди.

– Муқар холангиз қариндошиникига кетди.

Ота ўрнидан туриб ўтирди ва олдидаги дастурхоннинг юзини очди. Оппоқ сочиққа ўроғлиқ чинни косадаги ошни Фозилжоннинг олдига кўйди. Бир пиёла чой куйиб узатаркан:

– Ҳаяллаб қолдингиз? – сўради.

Фозилжон ошни еб ўтириб, қилган ишларидан сўзлади, сўнгида Муроджоннинг ёрдам сўраганини айтди:

– Ўзингиз бу масалага қандай қарайсиз?

У Муроджоннинг қисман ҳақлигини тан олди. Ота жим: на бир сўз деди, на бир гап. Индамай китоблар хазинаси

сакланадиган уйга кириб кетди. Кўп ўтмай, қалин, сахтиён муқовали китобни кўлида авайлаб кўтариб чикди. Бунгача у таомни иштаҳа билан паққос тушириб, ота томонга бўйлаганча чой ичмоқда эди.

– Она меҳри хад-худудсиз, – гап бошлади аста, – бола-сининг бахти йўлида ўлмоққа ҳам тайёр.

Чордона куриб ўтирган отага Фозилжон чой куйиб узатди.

– Мана бу китобнинг номи Куръон, рўза кунлари Аллох томонидан нозил қилинган.

Фозилжон анграйиб қолди. Кечагина имомни масхаралаган отами шу? У култ этиб ютинаркан, теварак-атрофга олазарак қаради. Фозилжон бу китобни интернатдалиқ даврида телевизорда кўрган эди. Қандайдир фан номзоди ва яна аллакимлар китобни қоралаган эдилар. Кейинчалик, институтда ҳам профессор оғзидан китоб ҳақида яхши гап эшитмаганди... Хуллас, шу вақтгача бу китоб ҳақида фақат танқидий фикрлар эшитган ва қайси хонадондан топилса, ўша уй эгаси қораланганини кўп бор эшитганди. Унга ҳадя этилган олтин хазина ичра сақланыпти: «Во дариф! Мен кимникидаман? Бу одам бскорга қораланмаган! Энди нима қиламан? Бекор келибман. Китобларга маҳлиё бўлибман-у, бу ёғини ўйламабман. Синамаган отнинг сиртидан ўтма, деганларидек... Мунаввар ҳам индамади-я..., балки у ҳам билмас».

– Сиз ҳозир шубҳа кўчасида тентираяпсиз?!

– Йўғ-э, нимага, ахир...

– Дамингиз ичингизга тушиб кетгани бунга далил, ўғлим. Ҳайрон бўлманг, илмнинг одамлар учун зиёни йўк! Лекин бу китобни ўрганган баъзи илмдорларнинг зиёнқашлик қилиб юриши ёмон. Ўша зиёнқашларнинг қилмиши туфайли бу улуғ китобни ўқиб, баҳраманд бўлишдан мосуво бўлганмиз.

Фозилжон музлаган каби қарахт эди.

– Вақтлар келиб бу буюк китобнинг қадр-қимматини англаб оласиз. Унгача на ўз ва на бошқа динга эътиқодсизлар

унинг юзига лой чаплайверадилар, кудратига тош отаверадилар. Ҳозир радиодан эшитганларимга ёқа ушлаб ўтирган эдим: олимлар она табиатни инсонлар измига бўйсундирган эмишлар. Астағфируллоҳ! Яна бир олим ойнинг ёшини аниқлаётган эмиш... ҳа-а, булар-ку сал тилга олса арзийди, аммо мановинга нима дейсиз? Бир ой муқаддам илмий-оммабоп журналда ўқиган эдим: вақти келиб, куёш энергияси тугаб, сополга айланармиш, олимлар янги куёш ишлаб чиқариш тўғрисида бош қотираётган эмиш.

Фозилжон бу мақолани ўқиб, шуурига сиғдиролмай: «Наҳотки?» деб қўйган эди, аммо Уста Ғанига таъсир қилганчалик таъсирини сезмаган эди. Ҳозир эса...

– Ҳа, буниси лоф! – деди аста.

– Эҳ, ўғлим! Келиб-келиб Оллоҳнинг мулкига лофлик қилишадими? Ундан кўра, мана бу заминда тикилиб ётган муаммоларни ҳал қилишса-чи? Мен олимларни изланиш кули, кашфиёт фарзанди деб билардим. Энди билсам...

Фозилжонни олов тили қамраб олди. Вужудини жикка тер босди: «Яхшиям, мени агроном сифатида билади, диссертация ёклаш умидида изланаётганимни билса борми?..»

– Ҳай майли, кун келиб ҳеч қачон табиат устидан хукмрон бўлолмасликларини англаб етишар..., халқ ичида шарманда бўлганликларини билишар... мен эса фақат битта олимни тан оламан, у ҳам бўлса буюк Оллоҳдир!

«Нима бало, сал ақлидан адашиб туради шекилли? Бу кишини ёқлаб, юқорига хат ёзганим-чи? Бекор қилибман. Мана бу гапларини эшитсалар борми? Оқлаш экан, нақ асфаласофилинга учратишади-я? Ҳалиям кеч эмас Фозил, клубингга кет, иссигингнинг борида. Сенга ўша ер маъқул...»

– Оллоҳим бизларни тўғри ва ҳалол яшашимиз учун конун илмини, одамийлик илмини, ҳалолликни мана шу китобда баён қилган, аслида муҳрлаб қўйган. Ана шуларнинг энг улуғи никоҳ масаласидир. Муроджоннинг иккиланишига эса йўл берманг!

– Тушундим.

– Бошқа миллатлар ўз урф-одати йўриғида иш кўриш-япти, черковда никоҳ ўқитишяпти. Майитларини ўз диний талабига риоя қилган ҳолда дафн қилишяпти. Уларнинг ишларига бурун тикияпмизми? Аралашяпмизми? Йўқ! Бу ҳам силлиққина босқинчиликнинг бир кўриниши!

Фозилжоннинг сочлари тикка-тикка бўлиб кетди: «Қанака босқинчилик? Бу одам телба, ҳа, телбанинг ўзи! Ўз давлатини ўзи босқинчи дейдими бўлмаса? Ё алҳазар! Энди нима қиламан?»

– Сиз ёшлар учун замонавий, янгича ҳаётнинг дебо-часи бўлиб кўринган бир парча қоғоз, яъни давлат томонидан никоҳлангани қайд қилинган ҳужжат ҳам бўлиши керак. Сўнг ишончли, обрўли домла томонидан никоҳ ҳам ўқитилиши лозим.

Ота бир лахза жим колди, сўнг:

– Улар бизнинг дунёемизни гаранг, сўқир ва соков қилмоқчи, – деди.

«Ҳа, бу одам телба, телба!»

– К-кимлар?

– Энг юкорида турганлар.

Фозилжоннинг ёдида дастлаб ота билан учрашганларида партия ҳақида қилган суҳбат жонланди: «Марказнинг обрўси, ҳурмати ўрнида бўлганида қуйидагилар ўз билгича шундай қарор чиқаришмасди-да...»

– Гарангда алла йўқ, сўқирда илм, соковда эса ҳақиқат! Мана, нима керак уларга!

Қуюк туман қуёш чикиши билан ўз қудратини йўкотгани каби, отанинг сўнгги сўзларидан кейин Фозилжоннинг ҳам ўй-хаёлини камраб олган шубҳа-гумонлар аста тарқай бошлади.

– Уларга мана шу керак! – такрор деди ота.

Фозилжоннинг кўзлари ярқ этиб очилди. Ҳозиргина ота ҳақида бўлмағур хаёлларга боргани, ҳаётий билими етарли эмаслиги ва ҳаёт борасида тажрибасиз эканидан ўқинди.

– Демак, никоҳсиз турмуш қуриб бўлмайди? – деди ва ниҳоят тилга кириб, – нега буни икки эркак хоҳламайди?

– Хохлашади, хохлашмаса ҳаромзода неvara кўришларини ҳам билишади. Масала бошқа томонда.

– М-масалан?

– Чунки бири мактаб директори, бири колхоз парткоми, иккови ҳам партия вакиллари. Юкоридан элга намуна бўлишлари талаб қилинади-да...

Фозилжон энди чукур англаб етди: «Демак, ҳаромзода туғилган болалар кўр ва соқов дунёни вужудга келтиради, унда тарбия топган кейинги авлодлар ҳам...» У титраб кетди: «Қандай даҳшат?» англаб етди у.

– Бугунги суҳбат холангизнинг қулоғига тушмасин. Кексайиб, сал оғзи бўшаб қолган. Менга-ку жин ҳам урмайди, лекин сизга ташвиш келтириши мумкин дейман-да...

Эндиликда отани тушуниб етган Фозилжон унга меҳр кўзи билан қарай бошлади. Енгил-елпи, асоссиз ўйлаганидан, гумон ва шубҳалар гирдобига шўнғиганидан ўзини ўзи лаънатлади: «Ҳеч балода йўқсан, Фозил! Камига, туя ҳаммомни орзу қилганидек, олим бўлишга интилишингга ўлайми? Шундай улуг, эътиқодда мустаҳкам инсон ҳақида нималар хаёл қилдинг-а, аҳмоқсан, аҳмоқ!»

– Далаларда ишлар қалай?

– Бир нави, – минғирлади Фозилжон.

Ота кулиб юборди.

– Синикдан бошқаси юқади деганларидек, сиз ҳам кишлокча сўзлашни ўрганибсизми?

Фозилжон тушунмади.

– Бир нави сўзини кўпроқ кишлоқилар ишлатади, дёмқчи эдим.

– Шунақами?

Улар енгилгина кулишдилар. Янгича ишлов таъсири ва кузатувлари асосида туғилган айрим ноаниқликларга ойдинлик киритиб олгач, хайрли тун тилаб, ҳар иккиси ўз хоналари томон йўналдилар.

– Китобни олакетинг, – деди Фозилжонга, – у жавоннинг энг юкори тоқчасида туради.

Фозилжон китобни ўз жойига қўйди ва ойнаксиз, жимитгина, нақшинкор эшикчани ёпди, сўнг жажжи калитчада кулфлади.

– Эски эътикод вакиллари, – пичирлади лаблари, – унинг таг замирида нақадар тоза ва нақадар қудратли ҳаёт турибди! Сизлар, эски эътикод вакиллари, сизларнинг эътикодингиз бўлмаганда балки бизлар..., – у ёғини ўйлашга ҳам қўрқди, эти туклашиб кетди.

36

Куёш бугун ётоғидан ёниб чикди. Нуруни борликка сахийлик билан сочар, шу янглиғ меҳрини изҳор этарди. Ўйноқи еллар дала узра бир зум тўхтар, гўё ям-яшил ғўзаларнинг хуснига маҳлиё бўлган каби тек котарди-да, сўнг ниманидир унутган йўловчидек шиддат билан йўлга тушади. Оёғи остида замин, боши узра само ва чор атрофи яшилликлар ичра ўзини сезган Фозилжонда катта ўзгаришлар пайдо бўлаётганди. У биринчидан кишлоқ одамларини бир тоза муҳаббат билан севиб қолган бўлса, иккинчидан, дилига жо бўлган орзуси йўлидаги баъзи ечимлар уни марра томон шаҳдам қадам ташлашга имкон туғдираётган эди. Қишлоқ кучоғида завқ билан меҳнат қилар, кечасию кундузи тинмас эди. Айниқса, кишлоқ меҳнатқашларига нисбатан меҳру муҳаббати куёш нурларидек тоза эди. Шунинг учун ҳар куни қалби тўла қувонч ва ҳаяжон ичра тенгсиз чиройга эга кўм-кўк далалар, ўша тоза меҳр ато этган колхозчилар томон ошиқарди. Далада энди аъзолар тўда-тўда бўлиб эмас, иккинчи бригада шийпонидаги йиғилишда эълон қилган режаси ва тасдиқлатиб олган таклифи бўйича тарқок ҳолда у ер-бу ерда ўзларига бўлинган жойда ишлашарди. Чунки Фозилжон бу усулни колхоз ветеранлари, айниқса, Уста Ғани маслаҳати билан звено аъзоларига ерларни тақсимлаб берганди. Улар тез-тез ортларига қараб, бажараётган ишларининг сифатини текшириб ҳам борардилар. Бунинг натижасида та-

белчилар доимо уларнинг кетидан назорат қилиб юришни ташлашган, чунки улар ўзларига ўзлари табелчилик ҳам қилишаётганди.

– Шунақаям чиройли иш бўляптики, – деди шундай кунларнинг бирида Мамадали Фозилжонга, – уларнинг ордидан иш сифатини текшириб юравериб, этигим ичида оёғим қавариб, оқ ем бўлиб кетарди. Аслида чигит экилгандан то пахта терими бошлангунга қадар шу усулда иш олиб борсак бўларкан.

– Ўзгармайди, – қатъий ишонч билан жавоб қайтарди Фозилжон, – бу йил звено аъзолари пахтаням ким ўзарга бахслашиб теришади.

– Қарабсизки, эрта кунда план тўлиб, юзимиз ёруғ...

– Албатта.

– Келаси йили шу усулни кенгайтирсак қалай бўларкин?

– Масалан? – Фозилжон унинг нима демокчилигига қизиқди.

– Аъзоларга ерларни гектарлаб бўлиб берсак-да, топширадиган ҳосил чувини айтсак. Нега десангиз, Карима деган аёлимиз ёнига чигит солинган банка илиб олибди. Қаранг, ола чиққан уяларга бир йўла экиб кетяпти. Ахир бу иш ҳам алоҳида бажарилмасмиди? Энди биз талаб қилмасак ҳам қойилмаком қилиб ўзлари бажаришяпти. Демак, ерларни бўлиб берсак, тузукрок, чиройлироқ ишлашаркан. Ҳосилни йиғиб олгач, ғўзапояси ҳам ўзига, хоҳласа ўзидан ортганини қариндош-уруғига берсин, хоҳласа бозорга олиб бориб сотсин. Нима дедингиз, ака?

– Буни ҳам отахонлар билан ўйлаб қўйганмиз. Келгуси йил иш планига киритилиши мўлжалланган. Хўш, яна қандай тахминларингиз бор?

– Ҳосилни йиғибок, бу ишни амалга оширсак-чи?

– Бу йил натижасини кўрайлик, кейин...

– Қиш ичра ўзларига тегишли ерларни емиш билан таъминлардилар-да. Қолаверса, эрта баҳор ўзларига тегишли пайкал атрофининг бўш жойларига тутми ё мевали даврахт экиб олардилар-да.

Фозилжон ўйланиб қолди: «Унинг гапларида жон бор. Ерларни эрта баҳордан эмас, бу йил кузнинг охиридаёқ тақсимлаб бериш керак. Юкори нима деркин? Аслида бу ўзгаришни айтиш керакмикин?»

– Унда сизга нш қолмайдн-ку?!

– Мен ҳам ер оламан.

– Ҳақиқий деҳқоннинг жавоби бу.

Шу пайт кўшни пайкалда кўшиқ янгради.

*Дорға ёйган молни, нима, нима, нима дейсиз?
Келин нега йиғмабди, нима, нима, нима дейсиз?
Маст бўлиб келса ёри, яна нима, нима, нима дейсиз?
Юрагига сизмабди, нима, нима, нима дейсиз?*

Қарши пайкалда яна бир кўшиқ:

*Қийиғимни боғламади қийиқ экан,
Боқсам шўҳу қошу кўзи қуюқ экан.
Боғлай десам ушлаб олди билагимдан,
Вой, ўлақолай, дедим мунча суюқ экан...*

– Звено бошлиғи Одашвойнинг пайкалидан, – кулимсиради Мамадали.

– Аёл киши бўлса...

– Нега Одашвой дерсиз?

– Ҳа.

– Ўзи бироз эркакча, шаддот ва шумтака. Шунинг учун эркалатиб Одашвой дейишади.

Фозилжон кўшни пайкал томон, Мамадали эса шийпонга караб кетди. У кўшиқ овозини мўлжаллаган пайкалидан эмас, аксинча, учинчи бригада дала шийпонидан келаётганини англаб, ўша томон юрди. Энди бошка оҳангда, бошка мазмунда янгради кўшиқ:

*Пахтазорда кўрдим барно бўйингни ўргилай,
Рози бўлсанг бошлай катта тўйингни.*

Йигит куйлади, энди эса киз овози:

*Шошманг йигит тўйни ҳали пайти бор,
Ўр ишқи шунчаму бўлса интизор.*

Фозилжоннинг яқинлашганини кўрган киз-аёллар куйлашдан тўхташди. Йигитлар ўринларидан туриб, унга пешвоз юришди. У атрофга аланглади, шийпон саранжому саришта, ёнида эса тиник сувга тўла ҳовуз, атрофида очилган ҳар турли ранг-баранг гуллар кишини ўзига мафтун айларди. Райҳонларнинг ҳидими димокқа урилаётган ё кизлардан таралаётган ифор. Фозилжон бир энтикиб кўйди.

– Келинг, ўртоқ агроном! – Одашхон кизлардан ажралиб келиб, кўл олишиб сўрашди, – қадамларига ҳасанот, куш келибсиз, марҳамат, дастурхонга?!

– Раҳмат! Яқинда тушлик қилдим. Дам оляпсизларми?

– Ҳа, бугунги нормадаги иш икки баробар бажарилди, шунга маданий ҳордиқ чиқараётгандик.

– Келинг, агроном, бирга дам оламыз, – йигитлар ҳовуз лабидаги жойни кўрсатиб дедилар, – кўшиқ куйлашда бизми ё кизлар моҳирлигини аниқлаб берасиз.

– Бу таклифни жон-жон деб қабул қилардим-у... ҳозир ҳар бир дақиқа ғанимат, шунинг учун бошқа пайкаллардаги иш суръатини ҳам кўрмоқчиман, узр йигитлар!

У йигит-қизларга хушқайфият тилади ва аста йўлга чиқди. Одашхон унинг ёнида кузатиб келаркан:

– Тинчликми? – сўради яна.

– Иш суръатини кўриб юрибман.

Улар шийпондан узоқлашганда қизлар яна ашула бошлашди:

*Олтинкўлнинг созиман,
Кўлдан учган гозиман.
Суйганимга бермаса-ё,
Ўлганимга розиман!..*

Фозилжон кўшиқдан таъсирланиб, ортига қараб кўйди.

– Уйғуннинг «Олтинкўл» драмасидан, – таъкидлади Одашхон, – хофиз Маъмуржон Узоқовнинг кўшиқларини ҳам яхши айтишади, айниқса, «Суратинг»ни.

– Яхшигина «фольклор» ансамбли тузишингиз мумкин.

– Ўзим ҳам шуни ўйлаб юргандим. Лекин юқори нима деркин?

– Қачонгача юқори, юқори деймиз, ахир ўзимизнинг районимиз миқёсидаги тадбирларга ҳам керак-ку?

– Тўғри айтасиз...

Фозилжон қарталарнинг эллик метр-эллик метр еридан, ғўза қаторларини кесиб ўтган ўқарикни кўриб таажжуби ортди, ҳам бироз жаҳли чиқди.

– Бу нимаси, Одаш опа? – кўзлари чақчайди унинг, – чакана ғўзаларнинг бошига сув қуймабсиз.

– Пахта сортини ошириш учун қилдим, – пинагини бузмади у.

– Тушунмадим.

Одашхон унга, ҳар бир қарталардаги ғўза қатор ораларини шунақа ўқарик билан кесганда кўчак тугиб, пахта очилиш даврида ҳосил пўпанак босмаслигини, бу тажриба ўтган йили синалиб, яхши натижа бергани учун бу йил ҳам кўллаётганини ётиғи билан тушунтирди.

– Аввал ғўзани квадрат уялаб экардик, унда ўқарикка ҳожат йўқ эди. Чунки ғўза қатор ораларида ҳаво бемалол айланиб юрарди, – деди гапининг охирида, – кейинчалик чигитни ерга қаторасига қадаганимиз учун, айниқса, шохлаганида жипслашиб ўсгани боис ораларида ҳаво айланмай, кўсак ва пахталарда қорасон каби касаллик пайдо бўлиб, пахта сортини тушириб юборди ҳамда ҳосилнинг камайишига олиб келди.

– Юқоридан биронта вакил келиб кўрса...

– Иссиқ жонмиз-да, барибир чўчиймиз.

Унинг писандадан бироз қизаринганини кўрган Одашхон гапни бошқа томонга бурди.

– Бу тажриба асли ота-боболаримиздан мерос. Ҳеч хавотир олманг, олдинги йили анча тўполон бўлган. Хайфсан деган «унвонча» ҳам олганман.

– Дўппидай ердан мунча ҳосил олинади деб...

– Кўнди, кўнишди. Келгуси йили амалда кўришганидан сўнг тан беришди. Чунки кўз олдиларида иккита картанинг бирига ўқарик олинди, иккинчисига эса йўқ. Ўқариксиз картада дўппидай ер ҳосилидан юз баробар кўпи нобуд бўлди. Натижада биз ютдик. Сўнг бу тажрибани районимиз газетаси «Пахтаобод»га зўр мақола қилиб тайёрладим. Кўплаб хатлар олдим. Ўтган йили бу тажрибанинг фойдали эканлигини оммалаштириш бўйича семинар ҳам бўлиб ўтди. Шахсан юқорининг ўзи келиб табриклаб кетди. «Унвонча»дан ҳам маҳрум қилишди.

– Ҳм-м, – Фозилжон кулди, – хайфсанни олиб ташлашди денг? Оббо сиз-эй. Яхши. Демак, шунинг учун бу йил гуруҳингиз билан саёҳат қилиб келибсизлар-да?

– Ҳа, лекин бу иш учун эмас, бошқасига берилган рағбатлантириш эди.

– Ўх-хў, сиз аллақачон «Хизмат кўрсатган пахтакор» унвони билан тақдирланишингиз керак экан.

– Ота-боболаримиз қилган ишни давом эттиряппиз ҳолос. Умрида пахта экмаган, экишни қўйинг, деҳқончилик кўчасидан ўтмаган аллақимларнинг минғир-минғирига қулоқ солмай, ўз ишимизни билиб қилаверсак, ютаверамиз.

«Ўл-а, олимликка даъвогар Фозил! Шу аёлчалик шижоатинг, билиминг, тажрибанг йўғ-а?»

– Биз боболаримиз иш тажрибаларини қўлламай, фақат юқоридан келган айрим чаладеҳқон раҳбарларнинг айтганини қилиб, ора йўлга тушиб қолмадикми? Мана, сиз худди шуни билгандек, келибок кекса пахтакорларимизнинг пешидан тутиб, тўғри иш қилдингиз. Янги деҳқонваччалар аллақачон хўмчопикни унутиб юборган эди. Сиз эса қўлладингиз. Бу Уста Ғанининг маслаҳати бўлса керак.

Фозилжон бош ирғади.

– Пешидан янаям маҳкамрок ушланг, у киши пахтачилик илмини хўб биладиганлардан. Кўрасиз, бу йил ҳосил яхши бўлади.

– Бошқа яна қандай иш қилгандингиз, опа?

– Уми, уни ғўза тиззага урганда қилинадиган культивация даврида кўрасиз...

Унинг камтарона жавобларини эшитган Фозилжоннинг ёдига яна Турсунбойнинг машина рангини ўзгартириб, кандидат унвонига сазовор бўлган ошнаси ҳақида жизиллаб айтган гаплари қуюлиб келди ҳамда бу ерга келганининг дастлабки кунда Мунаввар билан суҳбатлашиб ўтирганида бир тракторчи йиғитнинг Одашхоннинг устидан шикоят қилганини эслади: «Одаш опа яна тўполонни бошлади». Ҳм-м, Одаш опанинг тўполонлари яхшиликка бўлгани учун Мунаввар индамай кўяқолган экан-да..., Ҳм-м, қанийди, ҳамма аъзою звенолар ҳам шунақа тўполончи бўлса?

Фозилжоннинг кўнгли ўрнига тушди, аммо дилига ин қурган бошқа шубҳалар тинчлик бермай кўйди: «Демак, ҳосилнинг камайишига фақат вильтгина эмас, мана бунга ўхшаш сабаблар ҳам таъсир қилган. Шошма Фозил! Юрнинг кети кенг. Вильтга ҳам Одаш опа каби дехқонлар аллақачон чора топиб бўлган бўлса-чи? Бўлиши мумкин. Унда курук отни чопиб қолаверасанми? Албатта! Шундай имиллаб ишласанг, икки кўлингни бурнингга тикиб қолаверасан. Тезрок отингни қамчила!»

У Одашхон билан хайрлашиб йўлга тушаркан, кўнглини ажиб бир ҳис эгаллади. Ҳа, инсон тирик экан, умид ҳам сўнмайди: «Албатта орзуимга эришаман, – пичирлади лаблари, – ахир орзуимнинг энг улуғи юқори ҳосил олиш-ку! Ҳа, Одаш опам айтмоқчи, бу йил ҳосил мўл бўлади, бир нарсани сезганки, ишонч билан юзимга айтяпти. Сезмасга гапирмас эди. Демак, кекса пахтакорларнинг маслаҳатларига ва ҳозирги айрим фан ютуқларига амал қилиб борсам, ниятим амалга ошмай қолмайди. Бошқа муаммоларга чалғиш эса мени ўз вазифам, мақсадимдан узоклаштиради».

У асрга яқин ҳовлига кириб келганда, ота ўзи ташкил қилган стадиончада болаларнинг футбол ўйинини томоша қилиб ўтирган эди. Ўйинга берилганидан Фозилжоннинг аста келиб ёнига ўтирганини ҳам сезмай қолди. Ўйин тугагандан сўнг ғолиб командани олдига чақириб, аввало, миннатдорчилик изҳор этди, сўнг ҳар бирига бир сиқимдан кора майиз бераркан:

– Янаги гал ютсаларинг албатта кинога билет олиб бераман, – деди шўх-шодон, – роса етилиб пишганларингдан кейин эса бошқа колхоз футбол командаси билан рақобатлашишга олиб бораман.

– Улар ҳам биздақами?

– Команда бошқа колхозда ҳам борми? – чувиллашди болалар.

– Ўзингиз каби тенгқурлар билан беллашасизлар! – хурсанд эди ота, – қани олға!

Сўнг мағлуб команда аъзоларини олдига чорлади ва:

– Эртадан янаги ўйинга қадар далага чиқиб, колхозчиларга ғўзаларни бегона ўтлардан тозалашга ёрдам берасизлар. Ие, сиз ҳам шу ердямидингиз? – ёнига ўтирилганда Фозилжонни кўриб деди, – мана, янги куч!

Фозилжон болаларнинг дўрдайиб туришидан завқланиб:

– Бу ҳам физкультура, – деди кулиб, – ғолиб чиқиш учун ҳар куни спорт билан шуғулланиш ҳам керак-ку!

– Булар, – уларнинг сал чеҳраси очилганини кўрган ота яна қўшимча қилди, – ҳалол ва ростгўйлигидан ташқари жуда меҳнаткаш йигитчалар, Фозилжон. Ким билади, ҳали буларнинг ичида бўлгуси Пеле, Красницкийлар бордир!

– Қачонгача ўт юламиз?

– Юлган ўтимизни молимизга опкесак бўладими?

– Ҳа, қачонки ғолиб бўлмагунингларча...

Ёлғиз қолишгач, Фозилжон отага юзланди:

– Рақиб команда ҳақида сўзладингиз?

– Ҳа, оғзимдан чиқиб кетди. Энди қўшни колхозда истикомат қиладиган Суннатилла деган муаллим бор, ўша билан гаплашишим керак.

«Иш мана бундоқ бўпти, – ўйга толди у, – темир-ни кизигида босмоқ керак дегани шудир-да, балки. Ҳа, иссиғида ҳал қилади, шубҳам йўқ!»

37

Иккинчи бригада шийпонида ўтган мажлисда Фозилжон киритган таклифлардан бири – уйда ишга яроқли ўтирган қарияларнинг қурт боқишга ёрдам бериши эди. Бу масала, қолаверса, табелчи Мамадали айтгани бўйича, ерни гектарлаб бўлиб беришни куздаёқ амалга ошириш ҳақидаги фикрини Мунаввар билан келишиб олиб, правление муҳокамасига қўйиш керак эди. Буни Уста Ғанига айтганида:

– Тўғри, – деди ота мамнун жилмайиб, – раиса билан маслаҳатлашиб, правление йиғилишида тасдиқлатиб олиш керак.

– Э-э, – қўл силтади Фозилжон, – униси у деб, буниси бу деб ишни кейинга суради, холос.

Ота кулди:

– Оббо Фозилжон-эй, охирида ҳаммаси бошлиқнинг фикрини маъқуллашади-да, яксара қўл кўтаришади. Сиз шундан фойдаланиб қолаверинг.

Ҳақиқатда, ота айтганидек, Мунаввар таклиф этган масала қарорини ҳамма бир овоздан маъқуллаб, тасдиқладилар. Фақат кимдир охирида, энди қурт боқиш қарияларга қолақан-да, дея лўкма ташлади. Унга на биров жавоб айтди, на эътибор қилди. Бу ташаббусни кечқурун кенг халқ оmmasига колхоз радиоузели орқали эълон этилгач, янги хабар бутун колхоз бўйлаб нур тезлигида тарқалди. Эртасигаёқ ер олувчи дехқонлар колхоз идораси томон ёпирилиб кела бошлади. Мунаввар Муроджон билан Маъсумага уларни рўйхатга олишни, ер эса қузги ҳосил йиғиб олингач бўлинишини тушунтиришни буюрди.

– Фозилжон, юкори бунга қандай қараркин? – ўз кабинетида намуналарни кўздан кечириб ўтирган Фозилжоннинг олдига кириб келган Мунаввар ҳадик ва кўркув аралаш деди, – қолдик балога!

– Биз ҳам Одаш опага ўхшаб бир тўполон қилсак кипмиз-да.

– Ҳазиллашаётганим йўқ.

– Наридан борса Бюрода масалами кўришади, зўр келса ишдан олишади. Шунгайм ота гўри қозихонами?

– Бу ёғини ўйламай...

– Қизиқмисиз, ҳар иккисида ҳам қолхоз манфаати кўзда тутиляпти-ку? Энди фақат тўда бўлиб эмас, алоҳида-алоҳида, масъулиятни янада чуқур ҳис қилган ҳолда иш-лашади. Бунинг нимаси ёмон? Энг муҳими, киши билан ўзига қарашли ерга топган-тутган ўғитларини ташлашади. Давлатдан қимёвий ўғитлар олиш миқдори қамайиб, қолхоз қарздорлиги қисқаради. Натижада аъзоларнинг иш ҳақи, даромади кўпаяди..., ҳам еримиз қимёвий ўғитлар зараридан покланади.

Фозилжон яна нималарнидир гапирди, аммо уларнинг биронтаси ҳам Мунавварнинг қулоғига қирмас, ҳаёлида шикоятбозлик устига шикоятбозлик, ўғити ўтмай қолган завод директори қишлоқ хўжалиги министрлигига, министр эса марказга, марказ эса Мунавварни...

Этлари жунжиқиб кетди унинг. Охири ўйининг тағнига етолмай, район бош агрономи Хайруллохоннинг олдига маслаҳатга борди ва оқизмай-томизмай бор бўлиб ўтган ишларни ипидан-игнасиғача сўзлаб берди.

– Мен сизлар томон, Мунаввар Қодировна, – деди бош агроном аста томоқ кириб оларкан, – ҳадеб бир маромда йўрғаламай, оз-моз янгиликларга таяниш ҳам лозим-да... Буни ҳеч хавотирли ери йўқ. Фақат қарталар атрофига тутдан бошқа дарахт кўчати экилмасин.

Елкасидан тоғ ағдарилган каби учиб келган Мунаввар Фозилжон билан бирин-кетин хонасига қираркан:

– Ҳалиям кетганингиз йўқми? – деди меҳри товланиб, – касалдан янги тургансиз, ҳали кучга кирмаган бўлсангиз.

– Раҳмат, яхшиман. Сизларда радиоузелдан фойдаланиш яхши йўлга қўйилган экан, чаккимас. Умуман ҳавас килса арзигулик ишларингиз кўп, Мунаввар.

– Раҳмат.

– Пахта терими бошлансин-да, – гапга сукилди хонанинг бир четида нима биландир машғул ўтирган Муроджон, – опам билан дадам кувончу ташвишларини эълон этувчи дикторларга айланади-колади.

Раис хонасида Муроджоннинг бемалол иш қилиб ўтириши Фозилжонга бироз эриш туюлди.

– Ие, Ғулом акам ҳамми? – сўради бир тарз ўзгариб.

– Районга кетганлар, ҳализамон бир дунё ташвишни оркалаб келиб қоладилар.

Улар ташқарига чиққанларида шом вақти яқинлашган бўлиб, манзили томон ошиққан йўловчилар қатнови сийраклашган эди. Мунаввар хайрлашиб ўз макони, Фозилжон билан Муроджон эса клубга, ундан Уста Ғани ҳовлиси томон олиб борадиган катта йўлга тушишди.

– Мунавварнинг хонасида...

– Нима қилиб ўтирган эдингиз, деб сўрамоқчисиз, қолаверса, берухсат..., деб ўйлагансиз.

– Ҳа, шундай.

– Деярли мени ўз иш кабинетим йўқ, шунинг учун опа ўз хонасининг ярмини менга берган.

– Ҳм-м...

Фозилжон никоҳ масаласида ота билан суҳбатлашганини айтиш мавриди келганини сезиб, бу ҳақда Муроджонга сўзлаб берди.

– Онангиз тўғри талаб қўйибдилар, – деди сўзининг охирида, – отанинг айтишича, никоҳ – поклик йўли ҳисобланиб, бу Оллоҳнинг китобида ҳам бор экан.

– Миннатдорман, Фозил ака. Шунча иш бошингиздан ошиб-тошиб ётганда мен ҳам дардимни дастурхон қилдим.

– Энди икки эркак қудани бунга кўндиришимиз лозим.

– Онам Нов маҳалла тепасида яшовчи қариндошимиз-никида, никоҳни яширинча ўқитиб келишимизни маслаҳат беряптилар.

– Ана, қаловини топсанг қор ҳам ёнади, Муроджон.

– Лекин иккимизга гувоҳлар масаласи-чи?

– Ҳм, Одаш опа иккимиз борсак-чи?

– Шунинг учун сизга маслаҳат қилгандим-да, бўлмаса тўғридан-тўғри...

– Уста Ғаними, Абдуғофир отами ё Қодирча ота билан гаплашсангиз бўларди-ку? Ёки бўлмаса имом билан...

– Сабаблари кўп, Фозил ака, буни сизга айтолмайман.

Улар бир-бирларига омонлик тилаб хайрлашганда кўкнинг қароғлари аста-аста мўралай бошлаган эди.

38

Юртнинг пўлат сийнасига куёш яна ўз нурларини соча бошлади. Борлиқ узра ороланиб эсаётган еллар юзларни сийпалар, кишини сархуш айларди. Далада иш, хонадонларда ўша лукма ташлаган бировнинг айтишича, кексаларнинг қурт боқиши авж олган бир пайтда Қодирча пайкали этагидаги, ёнбошлаб қолган қари тут танасида ўтирган Фозилжон сал нарида этак тутганча, каллик барглари териб юрган Файзуллага кўзи тушиб, чарчоғини ҳам унутди:

– Ҳормасинлар!

Файзулла чўчиб тушди ва ортига ўгирилиб:

– Бор бўлинг, – деди, – қалай, бардаммисиз? – аста-аста юриб келиб, ёнига ўтирди.

– Ўзлари?

– Кўриб турибсиз, бўш қўлларга барг теришни ўргатиб кўйдингиз.

– Ўғилча қалай?

– Зўр, бу дейман боксчи полвон бўлади, чоғи.

– Яхши-да.

– Қишлоқдан ҳам боксчилар чиқсин-да, а?

– Албатта.

У Уста Ганининг ўзи ташкил қилган стадиончасида мирикиб футбол томоша қилишини, гоҳида ўзини катта ўйингоҳда хис қилгандай тутишини марок билан сўзлаб берди.

– Ҳа, орзуга айб йўк! Мен ҳам ўғлимни боксчи қилиб тарбияламоқчиман.

– Ниятингизга етинг.

Файзулла ўрнидан турди:

– Э, Фозил ака, бунақа адабимизни берманг-да?

– Тинчликми?

– Хотин чопикда, бешда ўқийдиган қизим ҳам ёрдамда, уйда онам иккимиз, мен барг тераман, онам эса уни киймалаб, куртларга солади, ўғилча эса онам иккимизнинг ўртамизда, эчки сути билан боқяпмиз.

– Шун-чун ишонч билан боксчи бўлади, деяпсиз эканда, а?

– Ҳа, эчки сутида ҳикмат кўп дейишади.

– Бу кунлар ҳам ўтар-кетар, Файзулла. Шунақа паллаларда колхознинг оғриғига малҳам бўлмасак унда ким бўлдик?!

– Бу гапингиз ҳам тўғри...

«Ҳм-м, демак ягана билан курт боқиш даври тенг келиб, ҳамма ўзини пилла етиштиришга урганда яганани ўқувчилар қилган. Айни ишлов даврида ғўзалар безътибор қолган. Мана, муаммо қаерда? Ҳм-м...»

– Анови ерда Топилдихон ҳам барг териб юрувди.

– Шунақа денг?

Икковининг нигоҳи тутқаторлар ораларини кезиб чикди, аммо Топилдихон кўринмади.

Анчадан сўнг олисдан овози келди:

Меҳнат қилсанг энди қил, алла болам,

Ўз қадрингга ета бил, алла болам.

Эркакча иш қилганнинг, алла болам, дод-эй,

Омади келар бу йил, алла болам.

– Жуда ҳалол йигит-да, Топилдихон ака.
– Ҳа, Фозил ака, уни нимасини айтасиз, баҳоси йўқ йн-
гит. Аканг киройи шундай бўлса.

– Ҳа...

– Колхозда нечта шўпир бўлса бари киракаш. Бири анови қассобларнинг молини ташийдиган гўшти бепул Тўхта кал. Бири эса Соли маймоқ, машинасиям маймоқ, аммо топиши қаймоқ. Тўйларнинг ун-гуручини ташийди, автобусга кучи етмайдиган куёв тарафга нақд пулга келиб, опкелиб беради. Машинага кетадиган ёғ эса колхоздан.

– Шунақами? Ҳисоб-китобчилар қаёққа қараяпти?

– Э, Мунаввар раис жуда кўп бошвоғидан тортди, аммо бунақа чакана даромадларни кўзни шамғалат қилиб бажараверишади-да... Бундан ташқари анови адирга ерёнғок экканларнинг ҳам ҳожатини чиқариб туради.

– Адир дедингизми?

– Ҳа, адирда пахта учун кўшимча ер очгансиз. Аммо собик агроном бир-икки йил хонаки экин экилса, ер тобига келиб қолади деб, айрим серболали аъзоларга бўлиб берган. Буларнинг ичида Юнус акам ҳам бор.

– Юнус ака дедингизми? Бўғолтир...

– Ҳа, у бечора ҳам фойдаланиб туради.

– Топилдихон акага ҳам...

– Йўқ!

– Бу ҳақда Мунаввар менга гапирмади.

– Сабаби, комиссия яқинда ўша ерларни опкўйди шекилли..., яна билмадим.

– Лекин ғўза экилмади.

– Бундан хабарим йўқ, балки...

Файзулланинг эҳтиёткорлик билан гапирганлари Фозилжонни жунбишга келтирди: «Айрим колхозчиларнинг ерлари киркилиб, унга ғўза экилсин-да, мўмай даромад келтирадиган адир ери эса аллакимларнинг киссасини қаппайтирсин...!»

Шу пайт шийпон ёнида куюк чанг-тўзон кўтарилди ва зум ўтмай тўзон тарқаб, ок «Волга» кўзга ташланди.

– Ана, бўрини гапирсанг, кулоғи кўринади. Опанинг ўзи ҳам кепколди, мен борай...

У шийпонга келганда Мунаввар Ҳамрокул ота билан гаплашиб ўтирарди.

– Мунаввар, – хушламайгина саломлашди Фозилжон, – колхознинг бари ерига экиб бўлдикми?

Тўсатдан берилган бу савол Мунавварни довдиратиб кўйди.

– Нимани назарда тутяпсиз?

– Эшитишимча, адирда ҳам анча еримиз бор экан.

«Қаердан билдийкин?» хушёр тортди у, жавоб айтмоққа оғиз жуфтлаган эди, лекин ота гапни илиб кетди:

– У ерларга энди экилади, ўғлим, чунки адирлар куёш тигига кўндаланг бўлиб, қуйинга қараганда иссиқрок бўлади. Шунинг учун ўн-ўн беш кун кечрок экилади.

– Бугун тракторлар ишловга ўша томонга кетишган. Эрта-индин экиш бошланса керак, – кўшимча қилди Мунаввар.

Фозилжоннинг кўнгли тинчиди.

39

Эрталаб идорага кетаётган Фозилжон йўл четида каккайиб турган машинани кўриб, олдига аста юриб борди. Машинанинг тагида ғимирсилаб нимадир қилаётган одамнинг кимлигини таниёлмади.

Кўзи тақир бошга тушди.

– Ҳой, қараб турган, кимсан? – бақирди у, – кичик ключни бервор!

Ўрнида бажо келтирди у.

– Алмисоқдан қолган машинани беришган, ё ремонтни ўйлашади, ё бошқасини, – ғўлдиллади у, – сочимнинг бориям тўкиладиган бўлди, падар лаънат!

– Э-э, сени минишингга... янаям темир экан, дош беряпти, бошқа нарса бўлганда бўйдоқнинг питидай тўкилиб, тиркираб кетарди, – шумлиги тутган Фозилжон овозини хиёл дўриллатди, – шукр қил-да.

- Солимисан?
- Нима эди?
- Ўзинг-чи, темир-терсакка топширворадиган килвординг-ку, яна менга куласан. Ким хотин олади, ким кўйворади, кутиб ётасан, падари!

Унинг гапларини эшитган Фозилжон жиддийлашди: «Кал. Демак, униси Тўхта кал, буниси, яъни мен Соли маймоқ. Нахотки, мени танимаса?»

– Инсоф билан бўл-да, ошна, айтадилар-ку, беш бармоқ оғиз йиртади, деб...

– Э-э, хозир настроением чаток, кечаги киришдик. Анови муюлишдаги қассоб бор-ку, ўша оз узатди. Хотинталок, жудаям мумсик¹да ўзиям. Барибир бир куни боппайман.

– Бир жойдан бўлатуриб уялмайсанми?

– У уялмасин-да, мен уялайми? Ол, манови матоҳларни!?

Фозилжон кал узатган ключни олиб, ўрнига қўйди.

– Энди каттасини бер! Бугун кечкурун адирга буғдой оборишим керак эди. Бу падар лаънат ҳали тортмай турса-я?!?

– Буғдой дедингми?

– Ҳа, эккани-да. Худди осмондан тушгандай сўрайсан-а?

Нима бало, бугун чап ёнинг билан турганмисан? Боядан бери алжирайсан?

– Агар катталар билиб қолса...

– Катталарнинг нафсига уриларки, Юнус акам экса керак-да.

– Ер-пери билан опқўйган бўлса-чи?

– Менга нима? Нақ қайроқи буғдойларидан ажрайдиган Юнус ака-да. Нима кипти, бирор йил давлатти унидан қилинган нон еса? Аммо-лекин ерёнғоқнинг ерини опқўйди дейишяпти?!?

– Юнус аканинг буғдой экадиган ери қанча?

– Уф! Бугун чап ёнинг билан турганинг рост! Намунча, терговчига ўхшаб саволга тутаверасан? Ўн гектарлигини билмасмидинг?

¹ Мумсик – ўта қурумсоқ, пишиқ.

– Вой-бў, у еридан ажраса...

– Нима кипти, ерёнғоғиники икки баробар эди, балоям урмади-ю?!

– Лекин раис опамиз кўп болалиларга ўзлари ер очиб, буғдой экишига рухсат берибди.

– Ҳм-м, бундай демайсанми, одамни хит қилмай...

Фозилжон колхозчилар томоркасидан ортиқчаларини қирқиб, колхоз ихтиёрига ўтказганларида аъзолар ўртасида норозиликлар кучайганини, кейинги правление йиғилишида кўп болали оилаларга томорқа беришга қарор қилишганини, яна хоҳласа адирлардан ер очиб, буғдой экиб олишлари учун рухсат берганликларини эслади... У энди кетмоқчи бўлиб турган эди, кал яна гап бошлаб қолди:

– Ерёнғок экадиган еримни олиб қўйишганда кўзимга дунё тор бўлиб кетганди.

– Тавба, бошқа ер қуриб кетганмиди?

– Э-э, гўрсўхта, эл билан элнинг, ер билан ернинг катта фарқи бор. Пастга кетадиган, харидорсуйди ёнғоклар етиштирадиган асил ер эди-да... Анови шумқадам келди-ю, ҳаммаёк остин-устун бўп кетди. Ичи қора йигитакан.

– Ким?

– Фозил-да, раиснинг бош-кўзини айлантириб олганми, ўша келгандан бери чизигидан чиқолмайди. Бухалча холам ўлганда эшигининг тагида худди ўғлидай туришини қара?!

– Ҳа, энди одамгарчилик юзасидан...

– Мен ҳам шундай ўйлагандим. Асли мақсади Сарвиноз экан. Учарлигини қара, минг қилса ҳам шаҳар боласи-да.

– Ким айтди? – ўзини босди Фозилжон.

– Юнус акам. Ҳай, Соли?

– Ҳм-м, гапиравер!

– Юнус акам пича ўғит ўмаргин девди. Кеча Ҳамрокул қоровулнинг шийпонига сара ўғит туширишди. Чолни бир бопламаймизми?

– Шу арзимас ўғитни деб ўғирлик қиламизми?

– Э, хумпар! Ўғит эмас олтин-ку, олтин ўмарамиз, олтин!

- Кечкурун бир машина опкетаверади-да.
- Доим шундай киларди, лекин анови шўртумшук келгандан бери са-а-ал чўчиб қолди. Юнус акамми саройда тахта тилдирганиниям биларкан.
- Нима қипти, ахир цех, колхозга келган баъзи нарсалар бўғолтир билан раисники-ку? Қисқаси, амалдорларники!
- Буни сенданам яхши биламан.
- Раис опа давлат курган уйда яшайди-ку?
- Пахтаободдаги уйи битгунча шахсан ўзим ёғоч-тахталарни ташиганман.
- Н-нима дединг?
- Ҳа, тахтадан тортиб то помидоргача. Ўтган йили кас-сир, ундан олдин механик, Юнус ака эса ҳар йили уй солади. Чамамда шўразоргаям мухташам бир сарой – кабр курдириб тинчийди шекилли.
- Шу вақтгача индамай келиб, нимага энди вайсаб колдинг?
- Шуларнинг паноҳида озгина ердан фойдаланиб юрувдим, опқўйишгач, менгаям алам қияпти.
- Парткомми яхши кўрасан-а?
- Ҳа, Ғулом акам маладес, бир сўз билан айтганда жаннати одам.
- Ерингни қайтариб олишга ёрдам сўра.
- Унақа ишларга аралашмаслигини биласан-у? Аттанг, эски агроном зўр эди. Бир машина шўрнинг ярмини юклаб турсам, устимга келиб колган. Изза бўлмасин деб, их, хў падари, гайка котмаяпти! Тескари қараб турган-а?! Ўшан-чун совғаниям қуюғини оларди-да. Бошқа қоровуллардан кўра Ҳамрокул чол сал қайишиб турарди, энди уям законнинг қоқ белига минвопти.
- Эпини қил?
- Юнус акам эпини қилмоқчилар.
- Ахир улар ит-мушук-ку?
- Бошқача эпини қилади, яъни тинчитмоқчилар.
- Йўғ-э?

– Ҳа, Маҳмудилло жияни омон бўлсалар, тоғни ҳам пойингга тиз чўктиради.

– Оширвор-э?

– Ҳа, кўришади сиз биз билан, азоблайди бигиз билан. Бунакаси хали туғилган эмас...

Фозилжон ўрнидан турди. Оёғига сон-саноксиз игначалар санчилаётганини сезиб, ух тортиб юборди. Бу орада ишини битказиб, машина тагидан чиққан Тўхта кал у ёқ-бу ёғининг чангини қоқаркан, Фозилжонни кўриб донг котди.

– С-сиз? С-соли қ-кани?

– Қанақа Соли?

– Шу ердайди-ку, нима бало, ер ютдимиз? Ҳей, Соли! Соли деяппан!!

– Бу ерда ҳеч қандай Солини кўрмадим.

– Бундан чиқди...

Калнинг кўзлари олайиб кетди:

– Бундан чиқди..., вуй, расво бўлдим, расво! Вуй, энди нима қиламан!?

Оёғи увишгани таркаганини сезган Фозилжон велосипедига минди-да, кетворди.

– Энди бутун колхозга гап бўламан, – йиғламоқдан бери бўлди кал, – э-э, бузилмай ўл!

У алам билан машина ғилдирагини бир тепди. Оёғи оғриб, афтини бужмайтираркан:

– Ҳали масаламни правлениега қўйса-я, – ранги оҳакдек оқарди – энди нима қиламан? Тамом бўлдим, тамом!!

Фозилжон идорага келганда Сарвинознинг кутиб ўтирганини кўриб, шошиб қолди.

– Йўлда, машина ёнида турганакансиз, хойнахой идорага келса керак-да, деб индамай ўтиб келавердим.

Унинг юраги ширин энтикди. Кўклам чечагидай тоза бу кизда аллақандай маъсумлик кўрар, ҳаммадан ҳам соддалиги уни таажжубга соларди. Қизнинг унга бўлган муносабатларида ишонч борлигини сезганида янаям тотли ҳислар оғушига чўмар: «Кўнглимга қўл солган одам билди юрагимнинг хароратини!» дея оҳиста ўйга чўмарди.

Ҳа, бу ишонч унинг калбини илитар, орзулари сари олға кадам ташлашига мадад берарди. Қизнинг ёкут лабларини кимтиганича ерга қараб ўтирганини кўриб, кула-кула хозиргина бўлиб ўтган суҳбатни сўзлаб берди, лекин Мунавварга тегишли жойларини гапирмади.

– Бундай қўлга тушмайди! Наҳотки, пайкамаса? Ҳа, рост! Буни қаранг?! Овозингиз Соли аканикига ўхшаб кетаркан.

Хонага сокинлик чўкди. Бу орада қизнинг гўзал чех-расига мафтун бўлганча турган Фозилжоннинг хаёлидан нималар ўтмади, қандай қора ўйлар шарпасини кўрсатмади.

– Чидамайман! – беихтиёр гапириб юборди у, – асло!

– Нима, нима дедингиз? – қиз хурқиб, саросималинигоҳини қадади унга, – бир нима дедингизми?

– Йўк! – ҳушига келган Фозилжон ўзини қўлга олди, – ўзим, шунчаки..., бир нарса ёдимга тушди.

– Ҳм-м, мен бир иш юзасидан келгандим, – ниҳоят тилга кирди қиз, – клубнинг очилиш маросимини ўтказмоқчимиз. Опамга маслаҳат солгандим, сизни айтдилар.

– Қўлимдан келса бажонидил.

– Сельсовет раиси ҳам баҳоли қудрат маслаҳат бердилар.

Фозилжон Топилдихонни ҳам таклиф қилиш кераклигини, унинг қўшиқлари албатта кечага файз киргизишини, кичкина-кичкина сахна кўринишлари эса ёшларни маълум маънода тарбиялашини айтди. Сарвиноз дафтарчасига Фозилжоннинг клуб иши ҳақидаги яна баъзи таклиф-мулоҳазаларини ҳам ёзиб олди.

– Муроджон билан Гулжамолнинг тўйи қачон экан? – сўради беихтиёр тўйи бўлармиш, деб гапириб юрган ёшлардан сўз очиб.

– План тўлганда, ким билади, опам шундай деди-ю, – уялиб жавоб берди қиз ва Фозилжонга ўпкалаб қаради. Нигоҳлари унга: «Ҳар доим кўзларингиздан укамани шу саволни», деяётгандек боқарди. У Сарвинознинг фикрини

уккан каби жим турар ҳамда шу дақиқаларнинг соатлаб, кунлаб давом этишини хоҳларди.

- Сарвиноз.
- Ҳм-м.
- План тўлганда... Биз...

Қиз ташқарига отилди. Фозилжон бир ширин энтикаркан: «Сиз – кўнглимнинг чироғи. Унинг нурида бахтли бўлишим аниқ. Ҳа, энди кўнглимда қилчалик ғубор, шубҳа йўқ. У меники, факат меники!»

40

Котиба киз Маъсума бухгалтер хонасидан бир даста коғоз билан чиқиб, ниманингдир ташвиши билан банд Фозилжоннинг ёнига келаркан, куюнди:

- Қаранг-а, райкомга тўшакдай шикоят ёзгунча, ўзингнинг афтинга бир қара?!
- Ким? Ким ёзибди?
- Аҳмадилло-да, опам ҳозир ўша ердалар.
- Қуюнманг, ҳақ қарор топади...

Ҳозиргина қалбини лиммо-лим тўлдирган шодлик ўрнини зумда ташвиш эгаллаган Фозилжон хонасига кириб, креслога чўқаркан:

– Юкорига хат ёзишни биларканми? – дея ажабланди ва Аҳмадилло билан бўлган можарони кўз олдига келтираркан, – кўрқоқ! – деди тишлари гичирлаб, – номард!

Қанча ўй сурганини билмади, бир вақт:

- Мумкинми? – эшикдан Юнусжоннинг мулойим чехраси кўринди, – Турғунбой сиз билан гаплашмоқчи экан.
- Ким у?
- Уста, колхоз устаси, ўғли Аҳмадилло ҳақида гаплашмоқчи, узр сўрамоқчи!
- Ҳм, майли.

Хонага ўша, саройдаги тунги иш иштирокчиларидан бири, чувак юзлиси кириб келди, совуккина кўришди.

– Ўғлимми гуноҳидан ўтинг?! – кира солиб гапира кетди, – трахтирини қайтариб беринг! Бўлмаса жинни бўп қолади! Трахтир уни жони-дили.

– Мен...

– Ҳаммасини Ҳамроқул ака айтиб берди. Ёш-да, бироз қони суюқ. Ўзиям боплаб таъзирини бердим. Ўша касофатнинг ишини қилмасанг шу кўргуликлар йўқ эди, дедим.

– Мен...

– Худо урган одамми ёнидан ўтиб ҳам бўлмасди. Болада, тушунмаган. Яхшига кун йўқ, ёмонга ўлим йўқ, деб шуни айтадилар-да. Бу наҳс-касофатини Азроил ҳам хушламайди шекилли...

– Ба-а-ас! – ғазабдан ўзини босолмай қолган Фозилжон столга мушт туширди, – бас қили-инг?!

Кап-катта одамнинг алмоёйи-алжойи гапларини минг азобда эшитиб ўтирган Фозилжон Уста Ғанини ҳақоратлашига чидаб туролмади.

– Ота сизларни, фарзандларимиз келажак манфаатини ўйлаб, шу кўйга тушган.

– Ахир у халқ душмани, сиз...

– Уни сизга ўхшаганлар халқ душманига айлантирган, ўғлингизга ўхшаганлар халқ душманига айлантирган! Эгасининг ортига ўтиб хурадиган лайчалар халқ душманига айлантирган! Ўзининг жиғилдонидан бошқасини ўйламайдиган нопоклар бор экан, Уста Ғанига ўхшаган ҳақиқатчилар тухмат лойига қорилаверади!

– Йў-ў-ўк! Ука, Ғани буни сизнинг олдингизда атай қилган! Ўғлим ёш-да, ақли етмаган. Ҳа, энди ёшларга пул керак бўп тураркан-да...

Фозилжоннинг азбаройи жаҳли чикканидан тили танглайига ёпишиб қолди. Лом-мим демади. Бундан бошқа маъно ясаган рақиб томон:

– Асли пул билан Ғанининг жони бирга чиқади, – деди жонланиб, – у сизни кўриб атай пул узатган-да, ўғлимга. Ёш-да, ёш, ёш бўлмаса унинг тузоғига тушармиди? У жуда маккор, мингта шайтонга дарс берадиганлардан...

Фозилжон кўрдики, қаршисида турган одам сал туз-сизрок, унга на бақирик таъсир қилади, на чақирик. Яхши-си, асабийлашмагани маъкул.

– Трахтирни комсомоллар йиғилиши қарори билан олиб кўйишган, мен эмас.

Ҳақиқатда комсомоллар мажлисида Аҳмадиллонинг қилмиши кўрилиб, трактори тортиб олинган эди.

– А-а, – Турғунбойнинг юмалоқ кўзлари қисилди, – қилғиликни қилиб кўйиб, энди четга чиқдиларми? Ҳа деса Ғанини рўкач қиласан?! Ким бўпти ўша Ғани? Э, ор қиламан ундан! Бир мен эмас, бутун колхоз ор қилади! Сенлардан дод деб райкомга бораман! Райком кулок солмаса, обкомга бораман! Ҳе ўша, Ғанининг ариғини чопган!? Кўрамиз, ким хали ким!?

– Ундан ҳам юқорига, боринг! – остонада Мунавварни кўрган Турғунбой дами чиққан пуфакдай бўшашди-қолди, – кўркадиган еримиз йўқ!

Фозилжон ўрнидан туриб, унга стул сурди.

– Ҳозир райкомдан келяпман, – деди Мунаввар қўл қовуштириб турган иккисига бир-бир кўз ташларкан, – айтинг-чи, хатни райкомга ўзи ёздими, ё бошқа биров ўғлингизнинг қўли билан иш кўрдими?

Турғунбойнинг олазарақ бўлган кўзлари Юнусжонга бориб қадалди. У эса буни сезмай, ҳамон тавозеланиб, қўл қовуштириб турарди.

– Бориб ўғлингиздан сўранг?! – деди кескин, – ким ўргатганини билмагунча кўймайман. Агар ўзи ёзган бўлса, бу қилмиши учун халқ олдига узр сўрайди! Акс ҳолда бошқа колхозга кўчиб кетишинглар мумкин, ушлаб турганим йўқ!

– Э-э, опажон, мен ҳалиги...

– Баъзилар андишали одамни кўрқоқ дейдилар. Ҳа, бугундан бошлаб пана ерларни бас қилинг?! Ҳақни колхоздан оляпсизми, бас, колхознинг ишини қилинг?!

– Опа, ахир..., – тавозеланди Турғунбой, – мен, мен...

– Куни-кеча сельсовет раиси Турсуной билан курт бокилишини уйма-уй айланиб кўриб чикдик. Аъзолар куртга сўкчакни ўзлари килиб олганлар. Бунисням майли, кўмирниям олалатиб таркатишган. Нимага бир кисм одамларникида бор, аъзоларда эса кўмир йўқ деб ўйламабман ҳам... Ҳали буни правление йиғилишига кўяман! Энди, ўша тузилган комиссия яна эшикма-эшик юриб, кўмир тоннаси билан кимларникига тушганини аниқлашади. Демак, ўтган йили биз кўмирни айрим кишилардан қарзга олмабмиз. Қаранг-а, буларда инсоф деган нарса қолмабди. Очиқдан-очиқ ўзининг кўшнисини, ўзининг маҳалладошнини тунашса..! Нонкўрлар, инсофсизлар! Колхоз танасига тушган куртлар!!

– Опажон, кўпчилик дегандай, улгурмадик-да, – кўл ковштирди Турғунбой, унинг ҳозирда Фозилжонга нисбатан хўрозлигидан асар ҳам қолмаган эди, – кўлимиздан...

– Умуман ҳеч ким қорангларни кўрмаган! Эртадан дала шийпонлари ременти бошлансин!

– Хўп, хўп бўлади опа.

– Ўртоқ Мунаввар Қодировна, – икки кўлини кўксига кўйиб тисланди Юнусжон, – чиқишга руҳсат берсангиз?!

Мунаввар бош ирғади. Уларнинг кетидан қараб қолган Фозилжон ажабланди.

– Юнус ака ўзини йўқотиб қўймадимми?

– Ҳамтовоқлиги бордир-да...

Фозилжон Ҳамрокул қоровулнинг гапларини ўйлади: «Хоҳласа колхоз, хоҳласа Юнусжон, хоҳласа Фанининг ишини қилади...», «Ҳм-м, ҳамтовоқлиги сезилиб турибди».

– Лаънатилар! Яна Уста Фанига кўз тикишяпти! Қаранг, бу ишни гўё сизу биз уюштирибмиз.

– Ие, ахир воқеа содир бўлган жойга тасодифан бориб қолдим-ку? Сизнинг эса соянғиз ҳам йўқ эди.

– Ота-бола шундай деб ёзишган. Уларнинг кўлидан бундай иш келмайди, кимдир ўргатган.

Мунавварнинг гумонсираши Тўхта қалнинг гапларини ёдига солди:

- Балки Юнус акадир?!
- Ишончингиз комилми?
- Ҳа.

Фозилжон Тўхта кал билан бўлиб ўтган хангоманинг киска тафсилотини сўзлаб берди.

- Шунака денг! Кулоқларимга ишонмайман.
- Аксинча, бари шундай содир бўлди.
- Демак, колхозчилар иш ҳақиниям текширишим керак.
- Мана бу ишни бир ёқлик килиб олсакмикин?
- Мен тўғри деб билган ишимни қиялман, кўркмайман!
- Бу – жасурлик.... аммо... .
- Ҳа, ҳамма нарсани унутиб, тўғри деб билган ишимни

килишим лозим.

Мунаввар чиқиб кетгач, Фозилжон яна хаёл дулдулига минди. Дастлаб келган кунлари Мунавварнинг менга ҳақиқий ёнтаёқ, яъни чин дўст керак, дея куйиб-пишганларини эслади: «Ҳа Мунаввар, – пичирлади у, – сени бу ерда ёлғизлигингни энди сездим. Буни кундан-кунга башарасини кўрсатиб бораётган турли воқеалар тасдиқлаяпти. Бизни яна қанақа мавҳумликлар қутяптийкин-а?»

41

Ороланиб ўтган баҳорнинг яшил либосига кўз тикиб ёз келди. Саратон ҳам яқинлашди. Қилт этган шабада йўқ. Ҳаво шу қадар ҳароратли эдики, Фозилжон елкасига гўё куёш миниб олгандек ҳис қиларди ўзини. Жазирама иссиқда кам юргани боис, у келтирган машаққатларни бошидан кечирмаган эди. Шундай эса-да, бундай ҳавога тезда ўрганиб кетди ва писанд қилмасдан пайкалма-пайкал, картама-карта юриб, гўза каторларини ораларди. Чунки дилидаги истак ҳар нарсадан устун келар, йўлида учраган барча тўсиқлар эса ҳеч нарсадек бўлиб бораётган эди. У одамлар раҳматидан эриб кетмас, меҳнат заҳматидан эса қочмас эди. Ҳа, унинг тоза юрагида оппоқ тонглар отиб, тунлар ботаётган кунларнинг бирида, пешинга яқин дала айланиб юриб,

Музроб пайкалига бориб қолди. Қартанинг ойнадай ялтиллаб турганини кўриб, аввало, кўзларига ишонмади: пайкалми ё кўл. Ўзига келгач, жони ҳалқумига келиб, шийпонга қандай бориб қолганини билмай қолди. Бригадир Тиллабой беш-олти киши билан ошхўрлик қилиб ўтирарди. Пайкални сув босганини ва у ерда бемалол ўрдак бокса бўлажагини айтиб, ортига ўгирилган ҳам эдики, бир нарса «қарс» этди. У қулоғи остидан ўқдай визиллаб ўтган товушни эшитиб, такка тўхтади ва ўгирилиб, ерда, товоқнинг майда-майда бўлақлари ораларида тиркираб ётган гуруч, сабзи, гўшт доналарини кўрди. Гезариб турган Тиллабойга кўзи тушсада, кўрмаганга олди. Ўтирганларга бир-бир маъноли қараб қўйди-да, йўлида давом этди. Кечга яқин Мунаввар Фозилжонни ўз кабинетига чақиртирди.

– Вой, Тилла, тилла десам, иллат чиқиб қолди-ю, а? – қуюнди, – Музроб пайкалини кўриб, давлиятам ошиб кетди. Нақ кўл-а, кўл! Нима бало, сувчиси тухум босиб ётганаканми?!

– Ош қилишган экан.

– Нима, сизнинг ҳам хабарингиз борми?

– Ҳа! – У бўлган воқеани рўйи-рост сўзлаб берди.

– Ҳе, ош емай ўл! Бригадирларнинг ичида тетикроғи шу десам, сизлаганинг кўчасидан ўтмаган кўринадди. Ақт тузиш керак!

Азбаройи жаҳли чиққан Мунаввар хона ичида у ёқдан-бу ёққа бориб келар, ўтиргани жой тополмас эди.

– Шу бугунок чора кўриш керак. Маъсума?!

– Лаббай, опа!

– Ҳозирок ҳаммани йиғилишга чақир!

– Хўп бўлади.

Маъсума қандай қирган бўлса, шундай таажжубланганча, елка қисиб чиқиб кетди.

– Чидолмайман, бу ишга сира чидолмайман! Сенинг пўстагингни қокмасамми?

Бир даста қоғозларни кўтариб Юнусжон қириб келди ва Мунавварнинг авзойини кўриб, тисланиб ортига қайтди.

– Кираверинг!

У аста келиб, Фозилжонни ўрнидан кўзгатмай кўришди.

– Мухим гап бор шекилли, деб ҳалақит бермайин деган мақсадда...

– Идорадаги ҳар бир гапни ҳамма эшитади, ҳатто колхозчилар ҳам! – чакиб олди Мунаввар, – Юнусжон!

– Лаббай!

– Манави, – у ведомостни кўздан кечира бошлади, – манави Манзират, менимча, иккинчи бригадага аъзо эди шекилли?

– Ҳа, Мамажонда ишлайди.

– Табелни кўрсам?

– Мамадалидайди, ҳ-ҳалиги...

– Абдулҳамидни чақиринг!

Эшик олдида шофёр пайдо бўлиши билан:

– Тез Мамажон билан Мамадалини опкелинг, – деди, – табелнинг ўзида колган нухасиниям опкелишсин! Сиз бошқа ишингизни киптуринг, Юнусжон!

Ранги бўз тусига кирган Юнусжон бир тарзда чиқиб кетди. Мунаввар Фозилжонни имлаб, ёнига чақирди:

– Кўряпсизми? Манзират чайковчининг ўзи ва икки келинига беш юз сўм иш ҳақи ёзилган. Ишнинг пухталигини қаранг, на биз, на ревизор сезади.

– Балки...

– Булар даланинг қирғоғигаям бормаиди. Қаранг-а, беш юз сўм. Бу пулга ўрта ҳол оила суннат тўйи ўтказади.

– Эҳтимол, келинлари ишлагандир?

– Эҳтимол..., балки...

Иккиси ўйга чўмиб ўтирганда ранги-қути ўчиб Мамажон билан Мамадали кириб келди.

– Манзиратлар оиласи неча кунлик иш ҳақи олади?

– Катта келини туғруқхонада, – жавоб берди Мамадали, – кичиги қайсиям мажлисда Аҳмадиллодан гап эшитган экан, онанг чайковчилигини ташласа уй қиламан, деб кизлик уйига кетиб колган. Ўзи эса куну тун бозорда.

– Ким?

– Манзират опа-да.
– Ишончингиз комилми?
– Ҳа, мен ишлаган-ишламаган аъзоларни бор-йўк килиб
бораман.

– Унда манави рўйхатдаги беш юз сўм қасрдан келиб
қолди?

Иккиси кизик томошага югурган болалардай Мунаввар-
нинг ёнига келишди-да, рўйхатни киприк қокмай кўришди:

– Ана! – деди Мамажон, – бу китмирда иш кўп десам,
ишонмайсан! Ахир итигача хонсаройни қайси маблағ эва-
зига куради?

– Вой падари кусур! Ими-жимиди-я, бу даромад! Вой
ибли-и-ис! Вой тул-ки-и-и!

Мамадали қаншарини қашлади.

– Кетаверинглар! – деди Мунаввар, – ҳозирча ҳеч қимга
мик этмай туринглар!

– Хўп!

– Хўп бўлади, опа!

– Қачондан бери кузатаман, – улар чиқиб кетгач,
қўлини мушт килиб деди, – лекин колхознинг қайси томо-
нидан ўмаришини билмай юрардим. Сиз анави ҳангомани
айтмасангиз, ведомость билан ишим йўқ эди. Худонинг
ярлақганини қаранг! Нақ биринчи бетидаёқ Манзиратни
кўрсатиб турибди. Ким билади, нечта Манзиратлар борикин
яна..., энди бу ёғини халқ контроли раиси аниқлайди.

– Иш...

– Қачонлардир барҳам топиши керак-ку, Фозилжон.

– Ундай демокчимасман, Ахмадиллонинг иши, Тилла-
нинг иши, қолаверса, устига-устак бу иш...

– Бўлса, биратўла бўлсин! Пешонамдагини кўраман!

Фозилжон яна Тўхта калнинг гапларини эслади: «Энди
нима килишаркин...», юраги увишди...

Соат ўнга чақирилган правление йиғилишида Тиллабой
масаласи кўрилди. Яқин олти ойдан бери топшириқларни
бажаришда жиззакилик билан ёндашаётгани, ишга бепарво-
лиги ва юқорининг топшириқларига нописанд қараётганини

хисобга олиб, йиғилиш аъзолари бир овоздан уни ишдан бўшатишга қарор қилишди. Ўрнига эса, звено бошлиғи Одашхонни бригадир этиб тайинлашди...

Фозилжон уйга қайтаётганида кишлоқ оҳишта тун кўйнида ором олар, борлиқ сокин ухлар, тик этган товуш йўқ эди. Унинг фикри хаёлида муаммолар калашиб ётар, бирини ҳал қилса, яна бири қаршисидан бўй кўрсатиб чикиб келаверарди. Шунинг учун ҳамма нарсани унутиб, фақат тўғри деб билган ишни қилишга бел боғлар, даладан бери келмай, тинимсиз ишларди. Йўлдами, дала кўйнидами, қаерда бўлмасин хаёлида туғилган фикр-мулоҳазаларини ишдан уйга қайтганда дафтарига ёзиб борарди. Бугун у узок ўйланиб ўтирди: саройдаги тунги ишлар, Топилдихоннинг кўшиқлари, айрим раҳбарларнинг колхоз машиналаридан ўзиникидай бемалол фойдаланишлари, унга колхоз томонидан кетган ёқилғи-мойлар, Аҳмадиллонинг умуммулкка хиёнати, адирлардаги колхоз ҳисобига очилган ерлардан ўз манфаати йўлида унумли фойда олишлари, пастга кетган ерэнғоклар... Мана энди бугун енг ичида иш кўриб, ўртача бир тўй сарфига етадиган пулнинг ведомостга сохта ёзилиши, мўмай даромад манбаининг фош бўлиши каби ишларни кўриб, ҳам энсаси котар, ҳам ғазаби қайнарди: «Булар колхоз танасига тушган қуртлар! Ўсимликларга тушган ё бошқа қуртлардан фарқи, улар деҳқонлар ризқ-рўзини кирқади, пешона тери билан етиштирган даромадини келмиради. Хавфли қуртлар! Шунинг учун колхоз деҳқонлари этагини тортса кетини ёпмас экан-да. Шунинг учун ерларни бўлиб бериш таклифини киритганимда тиш-тирноғи билан қаршилиқ қилишган экан-да! Юнус аканинг башараси фош бўлгани-чи? Одамнинг бетини ит эмас экан. Бемалол, ҳеч нарса бўлмагандай юриши-чи?! Ҳа, энди баъзи қуртларнинг жон бериши тайин!»

Фозилжон ерларни нима учун деҳқонларга бўлиб берганига сабаб қилиб кўрсатадиган юқоридаги қоралиқлар, ўзининг қанотларини синдиргувчи ҳар қандай офатлардан асраб қолишига ишониб қулимсиради:

– Энди йўлимда тўсиқлар ожиз! Адбатта орзуимга станман!

У нукта қўйганда тун ярмидан оккан эди.

42

– Тик! Тик! Тик! Дикқат! Дикқат! Колхоз радиоузелидан гапирамиз! Ҳурматли колхозчилар!

Мунавварнинг овозини яқинидан эшитган Фозилжон сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бирпас ўзига келолмай, атрофга аланглаб ўтирди. Сўнг овоз радиодан таралаётганини англагач, токчадаги соатга қаради: «Ўх-хў, ҳали эрта-ку? Шу маҳалда уйқуни бузиб, гапириш шартмикин?»

Ҳали совиб улгурмаган жойига қайта сукилиб кирди-да, давомини эшитди:

– Ҳурматли сувчилар! Тегишли пайкалларни суғориб бўлгунча кўз-қулок бўлиб туринг! Бригадир Тиллабой бештибор бўлгани учун салкам уч гектар ер қўлобга айланган. Шу ваддан уни ишдан бўшатиб, ўрнига Одашхонни бригадир этиб тайинладик. Ишларида муваффақиятлар тилаймиз!

Ўртоқлар! Яна бир эълонни эшитинг! Мамажон, сизнинг бригадангизга қарашли ерлар атрофида болалар молқўй боқишяпти. Агар ғўзалар пайхон қилинса, эшитиб қўйинг, табелчингиз Мамадали билан қайтатдан қўчат экасизлар!!!

«Хў, дағдаға зўр-ку! – Фозилжоннинг уйқуси қочди, – демак, идорада нима гап бўлса, ўша куннинг тонгидаёқ бутун колхоз аҳли эшитади. Бу яхши, негаки, колхоз аҳли билан бир жону бир танлиқдан далолат!»

Хаёлга берилиб, унинг сўнгги гапларини эшитолмай қолди. Радиода янграётган шўх мусиқа садолари остида ташқарига чиқиб ювинди. У чол-кампирнинг чорпояда гаплашиб ўтирганини кўриб, апил-тапил иш кийимини кийди-да, уларнинг ёнига чиқди. Мукар хола чой келтириш учун ўчок бошига кетди.

– Ерларни бўлиб беришга биров шошмаяпсизларми? – сўради ота Фозилжонга караб, – бу қароринглар юкорига маъкул келармикин?

– Раис бу масалани район бош агрономи Хайруллохон ака билан гаплашиб келди. Ташаббусингларни қўллаб-қувватлайман, дебди.

– Шунақа-ю, лекин...

– Нега бунча безовтасиз?

– Сизлар ҳам халқ душманига айланиб кетмасанглар, деб кўрқаман-да, ўғлим.

– Етарли асосларимиз бор, ота.

У кеча тунда дафтарига ёзиб қўйган айрим фикр-мулоҳазаларидан сўзлади:

– Булар етарли асос бўлолмайди, – деди ота ўйчан, – юкори тасдиқламагунча бу қароринглар ўз кучини кўрсатолмайди.

– Унда қуртларни бокиб юраверарканмиз-да.

– Бу ишни аста-аста амалга оширасизлар.

Ота маълум йўл-йўриқлар кўрсатиб бўлгач:

– Раисимизнинг фикри қалай? – сўради.

– Энди ортга қайтиш йўқ, бу ёғини менга қўйиб беринглар, деяпти.

– Ҳм-м, фидойи аёл, бунақаси кам учрайди.

– Тўғри.

– Бу йўлда сизларни Худонинг ўзи асрасин, – деди ва, – яна бир йўлни тутиш ҳам мумкин, яъни звено бошлиқлари йўқотилиб, аъзоларга ер бўлиб берилади-да, назоратни бригадир-табелчи олиб бораверади. Ҳар бир аъзо ўзи етиштирган ҳосилни бригадирга топширади ва ҳақини олади. Бу ишни секин-асталик билан юзага чиқармасанглар номингларга лой чапланиши ҳеч гапмас. Ҳали кўрасиз, вақтлар келиб, раис, бўғолтир, партком, табелчи, бригадир каби вази-фалар йўқолиб кетади, чунки сизлар қўллашга уринаётган усул бутун колхозни эгаллайди, сўнг районни, сўнгра об-ласть, кейин республикани... Ана, ўшанда сизни куйинти-раётган қуртлар ҳам барҳам топади. Аслида ҳозир кутлуғ

иш бошида турибсизлар. Лекин бу иш, сизлардан чндам, сабр, каноат ҳамда шижоат талаб қилади, Фозилжон.

Ота дала, экинлар ахволини сўради, тайинли жавоб ололмагач:

– Сиз бошка ишларга чалғимаслигингиз лозим, -- деди жиддий, – эртагаёк куз эшик қокиб келади.

Киноя оғудай таъсир қилди Фозилжонга.

– Юртга олтин армуғон этиб, дехконларнинг юзини ёруғ қилган заминнинг чехрасини тоза, гулгун кўришимиз учун ҳали кўп ишлар қилишимиз керак! – деди ота унинг елкасига қокиб, – бунинг учун астойдил меҳнат қилмоғимиз, изланмоғимиз лозим, ўғлим. Негаки, неча йиллардан бери еримиз, сувларимиз, ўсимликларимиз, ҳатто нафас олаётган ҳавомиз ҳам химиявий воситалардан тўйинган. Ясама таомлар жиғилдонни қайнатадиган бўп қолган. Шунинг учун уларни соғломлаштириш учун табиий ўғитлардан фойдаланишимиз, уларни қандай, қай усулда едириш йўлини топмоғимиз керак!

– Албатта.

Шу пайт Мукар хола қўлида ярим пиёла сув олиб келди:

– Ичиб олинг, ўғлим.

Фозилжон хайрон бўлиб, пиёлани қўлига олди ва кулимсираб ўтирган отага қаради.

– Холангиз сизга дам ўтмасин деб шудринг қокиб келди, ичиб олинг.

Фозилжон муздек, шаффофдай тиник шудринг сувини оҳиста ичди ва раҳмат айтиб, пиёлани қайтарди.

– Бир-икки ҳафтадан бери кун ўта хароратли бўлиб кетди, қуёш тиғида юрмай турунг, яна офтоб уриб қўймайсин, – ота меҳр тўла кўзларини тикиб турарди.

– Офтоб? – Фозилжон хануз тушунмаётганди, – офтоб уриб қўймайсин?!

– Ҳа, офтоб урса, қаттиқ бетоб бўлиб қоласиз.

Фозилжоннинг кўкси қалқиб тушди. У бундайн ўзбекона меҳрни биринчи бор туйиши эди. Бўғзига бир нарса қадалиб, кўзларига ёш сизиб келди.

Мунаввар бир ҳафта местком составидаги ревизия комиссияси аъзолари билан бригадирлар топширган йиллик табеллар ва ишланган рўйхатларни текшириб чиқди. Ишнинг чуви чиққанини кўрган айрим бригадирлар ва Юнусжон оёғи куйган товукдай питиллаб қолди. Катта сумма ўзлаштирилганини кўрган Мунавварнинг хуши бошидан учди ва ёрдамга район халқ контроли комитети гуруҳини жалб қилди. Икки ҳафталик текширув оқибатида иш район прокуратурасига ошди. Иш чапчасига кетганини кўрган Юнусжон темирни кизиғида босишга чоғланди. Бўш келмасдан, аламзада Тиллабойнинг пинжига кириб, юқорига хат уюштирди. Натижада колхознинг боши текшир-текширдан чиқмай қолди. Ҳали комиссия, ҳали прокурор келар, тегишли ҳужжатлар билан шуғулланиб кунни кеч қилар, бу ёқдагилар эса, қайси ишнинг бошидан тутишни билмай, гаранг эдилар. Тиллабой гувоҳларга қўл қўйдирилган «тушунтириш хати» билан Фозилжонга чора кўришни сўраб, ариза ҳам топширган эди. Унда Фозилжонни меҳнаткашларга «феодалларча муносабатда бўлаётганини, эркин нафас олишга йўл қўймаётганини» аке эттирган эди. Товоқ синикларини халтачага солиб, факт сифатида ёнига тиркаб ҳам қўйган эди. Мунаввар воқеа содир бўлган ерга борди ва ўша вақтда кимлар бирга бўлганини аниқлади:

– Мен, – деди сувчи, – сув босганини айтиши билан пайкал оралаб кетганман.

– Товокни ким синдирди?

– Тиллабойнинг ўзи, – секингина деди шериги, – кўрққан олдин мушт кўтариб, номарднинг ишини қипти-да.

– Нега бўлмаса Фозилжонга даъвогар бўлиб имзо чекдинглар?

– Ие, – сувчининг капалаги учди, – агроном, анови кунги ишни судга берибди, шунга ҳаммамизнинг номимиздан афвнома ёздим, деганди бизга.

- Ўқимадиларингми?
- Йў-ўк!
- Ўқитмади-да...

Мунаввар сувчига хатни бошқа ёздирди ва правление томонидан берилган характеристика билан Фозилжонни химоя қилишга киришди. Бир куни кечки пайт прокурор келди-да, гувоҳларни идорага чақиртирди ва ҳақиқат юзга чиққач, Фозилжоннинг устидан қўзғалган иш делосини ёпди, лекин тухмат уюштиришда айбланган Тиллабой албатта жавобгарликка тортилиши эълон қилинди. Ҳеч қанча кун ўтмай суд бўлди. Суд Тиллабойни муқаддам судланмаганини ҳисобга олиб, икки йилга шартли жазо белгилади...

Дала ишларини хотиржам давом эттираётган Фозилжонни зимдан қузатган Мунаввар ичида тасаннолар ўқирди. Музроб ерининг қатқалоғини ўйлаб, юраги сикилди: «Иш устига иш ошди, ҳе, ўша ош деганниям, еганниям!.. Зарарқунандалар!» дилида янди.

44

Даладан чарчаб келган Фозилжон зўрға этигини сечди-да, ювиниб сўрига ўтирди. Ҳовли этагида болалар қий-чув кўтариб футбол ўйнашар, кулокни қоматга келтирувчи хуштакбозликни эшитиб, холанинг энсаси котарди. Кечки овқат устида аёли Уста Ғанидан норози бўлиб, Фозилжонга арзиҳол тўқди. Қариганида ғалва ичига тикиб кўйганидан нолиди. Ота кулиб, Фозилжонга қаради. Бундан жиғибийрони чиққан Мукар хола индамай ўрнидан турди-да, дастурхонни йиғиштириб, пастга тушди.

- Гапирсанг кулади, са-ал мияси айниброк қариди-да.
- Нималар деяпсан яна?
- Кеча Юнусжон қатта хатми қилди, деяппан.
- Маҳмудилло, Манзиратлар ҳам бордимми?
- Тавба! Хатми бўлгач, Қуръонни ким ўқийди, албатта имом-да.
- Хабаринг борми?

– Нимадан?
– Юнусжон килмишларига Худодан кечирим сўраёт-
гандир?!

– Йўк! Нимага кечирим сўрайди?
– Юнусингнинг ишини терговдалигини биласанми?
– Вой, йўғ-э?!
– Камига Манзиратниям илаштириб кетяпти.
– Тавба! Бундок тушунарли гапирсангиз-чи?
– Ведмисга ҳар бир бригададан иккитасига ҳақ ёзиб
оларкан. Қара, ҳар ойда битта машинанинг пулини ўз-
лаштираркан.

– Вой шўри-им, кўркмаганини-чи? Ўзи Манзиратнинг
кичик келини сал ножўяроқ чиқиб, доғ-ҳасратда юрувди.

– Юнус айтганда кўнмаслиги керак эди.

– Энди нима бўлади?

– Нима бўларди, турмада пича дам олиб келади.

Хола индамай колди.

– Шун-чун, уларга кўпам яқин юрма, деганимнинг саба-
би, сениям шундай балога гирифтор қилмасин, дердим-да,
кампир.

– Ким билади, одам қариса қариндош-уруғини истаб
қоларкан-да, гоҳида тўлиқиб, дардлашгинг келаркан. Ётга
тўксанг дардингни етти иқлим билади, ўзга тўксанг дар-
дингни жигар-бағри қуяди, деб ўйлабман-да. Бирпас гапла-
шай десам, ё ўғлим, ё кизим бўлмаса...

Отанинг нозик еридан тутган кампир бирдан жунбишга
кирди:

– На Худонинг китобини ушлаб юрган Маҳмудилло би-
лан борди-келди қилдирасиз, на бошқаси билан. Ахир, эч-
киниям ўз оёғи билан осадилар.

– Бошқасига қаршилигим йўк.

Ота хўмрайиб, еб қўйгудек ўқрайди.

– Вой, ҳали истар, ҳали пистарсиз-а, – хола кулгили
алпозда қўлларини сўри четига тиради ва чолнинг кўзлари
тагига бориб, – йў-ўқ, қорачиғингиз ўйнамаяпти, жойида,
ўзингиз шунақасиз, – деди хўрсиниб.

Фозилжон ичида кулар, кулгининг зўридан лаблари кийшаяр, елкалари силкинар, ўзини зўрга босиб турарди.

Ота четга, коронғулик қаърига каради:

– Астағфирулло!

Мукар хола эса ортига қарай-қарай, ичкарига кириб кетди. Икки қария тилига зўр берсалар-да, аслида юраги тўла меҳр бир-бирига пайвандлаб турганини кўрган Фозилжон чексиз, илиқ бир туйғу билан дилида шундай орзу килди: «Биз ҳам шундай қарирмиканмиз?» У хўрсиниб, кўкка каради. Юлдузлар уйғок. Осмон сахни улар билан чамандай сўлим. Бу сўлимлик оғушида Сарвинознинг оташ нигоҳларини кўз олдига келтириб, мумдек эриганича узок хаёл суриб ўтирди.

45

Тонг маҳали. Ғир-ғир эсаётган ел Фозилжоннинг юзини сийпалаб, ором бағишларди. У ҳар доим хўрознинг биринчи кичкириғидаёқ уйғонарди. Бугун эса кечроқ турди. Ҳовли тарафдан хомуш келаётган отани кўриб, сергакланди.

– Ўша икки пайкалда ғўзалар яна касалга чалинади.

Фозилжондан муздек тер чиқиб кетди. Ота молга ўт ташлагач, чорпоя томон юрди.

– Ахир, – тупуги тикилди томоғига, – ниҳоллар кўри-ниши яхши, соғлом, дуркун-ку?

– Ҳали томири касал қатламга етмаган.

– Тўғри, бу йил қатламларни яхши текшириб улгуролмадим, лекин... Хўп, мен борай?!

– Қаёкка, чой ичинг?!

– Тезроқ, ҳалиги...

– Шошганингиз билан фойдасиз. Чой тайёрми, кампир?

Мукар хола зумда дастурхон ёзиб, кайнок чой келтирди. У шоша-пиша икки пиёла чой ичди-да, Қодирча пайкалига караб кетди. Айрим ғўза уяларининг тупроғини оҳиста суриб, илдиз қатламини секин-секин ковлай бошлади. Бир қаричча ковлагандан кейин ер намлиги ўртача, қора

тупрок уюмини кўрди. Пастки қатламларниям шу хилда кўриш умидида яна ковлашни давом эттирди. Эндиликда балчиқ рангига ўхшаш нимсурранг, кулранг қатламларнинг қатламадай қатланганини кўрди. Экин илдизи буларни кийинчилик билан ёриб ўтишини кўз олдига келтираркан, ниҳолларга ачиниб кетди. На оддий, на шарбат суви таъсир қилиши мумкин. Бирдан чувалчанг йўлига ўхшаш силлиқ ковакчаларнинг гоҳ тикка, гоҳ ёндамалаб кетганини кўриб қолди. Яна бир-икки ерни ковлаб, кузатди. Ҳисобсиз ковакчаларни ҳар томонга, гўё чинор илдизига ўхшаш тарвақайлаб кетганини кўриб, ўйга чўмди. Ниҳол илдизига етгач, шамоллатишини ва сўнгра қуритишини кўз олдига келтирди. Яна бошқа жойда оппок, семиз, эшак қуртига ўхшаш ва чумолига ўхшаш коп-қора, лекин устки қисми тошбақа косасидек қаттиқ ҳашаротни кўрди. Бундан ташқари баъзи жойларда учраган гўза поясининг ярим чириган танасидан ачимсиқ ҳид анқиди. Бурнини жийириб, четга қаради. Қарахт бўлган қора илонга ўхшаш поялар қобиқлари ва танаси оралиғида пайдо бўлган елимга ўхшаш бир суюқлик бармоқларига ёпишганини сезди. Пўстлоғини оҳиста арчган эди, ораликда майда-майда, шира битига ўхшаш ҳашаротларнинг ғимирлаб юрганини кўрди. Фозилжоннинг пешонасини муздай тер қоплади. У секин бир-иккита қалтакни суғуриб олган эди, кўзи қинидан чиқиб кетай деди, негаки қалтак янги ниҳоллардан беш-олти тупини ўзи билан илаштириб чиқиб, нобуд қилган эди. Культивация пайтида трактор тишларига илашган қалтакларнинг қилмишини кўз олдига келтираркан, дунёи жаҳони зимистонга айланди. Шу алпозда узок ўтирди. Сўнг кузатганларини иш дафтарига ёзиб, ҳорғин ўрнидан турди: «Демак, вильтнинг ривожланишига сабаб, ернинг гўзапояси билан ҳайдалишигина эмас, ер қатламларининг экинга яроқли ё яроқсизлиги ҳамдир».

Оҳиста юриб, Уста Ғани пайкалига ўтди. Бунда ҳам бир қаричдан ортиқ ковлагач гўза учун қулай тупрок уюмини кўрди. Сўнг майда-майда, мошдек, гуручдек келадиган тош-

чалар, сап-сарик қум уюми ва балчиқ, аллақандай сарғиш тупрок қатлами, ўрик, гилос донасидек келадиған тошчаларнинг қум билан аралашмасини кўрди. Дафтарига бу гал: «Алмашлашда маккажўхоридан, ўғитлашда эса маҳаллий гўнглардан фойдаланиш лозим» деб ёзди. Сўнг шийпонга келиб, Мамажонга янги топшириқлар берди:

– Анови Қодирча пайкалига нима қилсак экан?

Мамажон тушунмади. У ҳозирги кўрганларини сўзлади-да:

– Қандай ишлов берсак экан? – сўради Фозилжон.

– Қайдам, нима десангиз шу-да, – кўл қовуштирди Мамажон.

Фозилжоннинг тепа сочи тикка бўлди.

– Ким нима деса кўл қовуштириб туриш жонингизга тегмадими? Ахир сиз ҳам агрономликни тугатгансиз?!

– Вақти келганда ўз гапимизни айтганмиз. Аммо ҳеч ким инобатга олмаган..., сиз...

Фозилжон йўл четидаги тутга суяб қўйган велосипедини олиб минди-да, ҳайдаб кетди.

– Энди меням боламасайди, – ортидан минғирлади Мамажон, – нима бало, онаси от ёлини еб тукканми? Ҳеч нарсадан кўркмайди-я. Шу вақтгача Юнус аканинг мушугини биров пишт демаган. Гаров бойлашган Тилла-чи? Унга қазиган ўрасига ўзи тушди, гумдон бўлди. Анордай сиқиб, бор шарбатини сўриб олди бўғолтирни! Аҳмадилло-чи, трахтирчиларнинг хўрози эди. Энди анови Тўхта кал жонини ховучлаб юрибди. Ҳамрокул ота айтмоқчи, Хизр бува назар солган-ов! Хизр назар қилмаса, Тўхта кал билан Соли маймоқ бўлиб гаплашармиди? Иссиғимнинг борида этагимни ёпганим маъқул кўринади. Аризани ёзай-да, раисга учрай... Ҳа, шуниси маъқул.

Фозилжон тонг отиши билан идорага борди. Кутиб турган Мунавварни кўриб, таажжуби ортди:

– Юнусжоннинг иши судга ошибди. Кечаги бюрода партбилетини олишди. Прокурорнинг айтишича, камида ўн-ўн беш йил бераркан.

– Ёмон бўлди.

– Киши колурми балога ўз ихтиёри билан. Ўзига-ўзи килди-да, биз килибмизми? Энди янги бўғолтир олишга тўғри келади. Шунини ўйлаб, мен кеча чойхонада отахонлар билан маслаҳатлашдим. Улар эски бўғолтир Абдуғофур отани тавсия қилишди.

– Демак, ўша кишини қўямиз.

– Унармикин? Урушда икки оёғининг панжаларидан ажраб келган.

– Қўллари..?

– Соғ. Эски раис билан чиқишолмай ишдан кетган. Ўрнига жияни Юнусжонни қўйганда колхоз аҳли жанжал қилган экан. Сўнг райком келиб, сизлар эмас, кадрни биз танлаймиз. Тасдиқдан ўтдимиз, ишлайди, деб Юнусжонни қўйиб кетган экан.

– Ҳали бу аъзоларингиз юкоридан талаб қилишнинг билди, денг Мунаввар.

– Жудаям анқовлармас улар.

– Ҳазиллашдим Мунаввар, кечиринг?!

– Янги битираётган таланти кадрлар ҳам кўп, аммо четдан келган чегарангни билгунча, ўзингдан чиққан бор сирингни аниқлар.

– Сиз аёлсиз, лекин бошқаларга қараганда анча зийрак-сиз...

– Кераги йўк! Юринг, отанинг олдига борамиз, кўрганмисиз?

– Ҳа, Уста Ғаниниқига бир марта чиққан эди. Вазмин, оғир табиатли, мулоҳазали кишига ўхшайди.

– Мен ўзим гувоҳман, – деди Мунаввар, – ўзи звенолик қилган қартанинг четига тутқатордан ажратиб, экскаваторда зовур қаздирган. Сабабини сўрасам, ер қатламидаги зах сувлардан тозалайди, яъни сувлар ийиб, зовурга оқади, натижада ернинг соғлиғи яхшиланади, қолаверса, тут дарахтлари

баргларининг сувли ўсишига ҳам ёрдам беради. Ҳамда тут илдизлари ўзининг атрофидаги анча ерларнинг намлигини яхши сақлайди, деди. Демак, ғўзани суғоришда ер ости сувидан зинҳор-базинҳор ишлатмаслигимиз керак экан. Кўряпсизми? Бу борада аждодларимиз нимани кузатган-у, тажрибада нималарни синашган.

Улар отани ҳовли этагида хоккейчилар дарвозабониникига ўхшаш шим кийиб, тиззалаб юриб ер чопаетганида учратишди. Фозилжон отанинг чўзик юзига, мошкичири соқолига, кордай оқарган чакка сочларига тикилди. Мулойим боқаетган кўй кўзлари кишида ишонч туғдирар, шу билан бирга ўзига оҳанрабодек тортадиган бир нимаси ҳам бор эди. Улар унамаганига кўймай отани кўндиришди.

– Тиззаси оғримасмикин? – унинг отахонга ичи ачишди, – ахир қоқ ерда юриш осонмас, Мунаввар.

47

– Бугун қаердайдингиз? – Фозилжон тўсатдан берилган саволдан қалқиб тушди, – Мамажон сизни истаб келган экан. Назаримда зарур иши бор.

Уста Ғани узум хомтоқ билан овора бўлиб, Фозилжонга қарамасди ҳам.

– Иш билан идорада эдим.

– Сиздан хафамасми?

– Ҳа, – Фозилжонга жон кирди, – унга барибир. Дунёни сув олсаям тўпиғидан келмайди. Гугуртни кўлига бериб, ўзингга ўт кўй, десангиз ҳам йўқ демайди, хўп дейди. Қўл ковштирмоқдан ўзгани билмайди. Бунақа бригадирнинг нима кераги бор?

– Ҳм-м, – ота кулди, – гап қайтаролмайди. Буйруққа итоат қилиб ўрганиб қолган.

– Бу ҳолат қачонгача давом этади?

– Ким билади, – ота бироз тин олди, – ишловчилардан раҳбарлар кўп. Менимча, бу кетишда мамлакатимизда бир ўзгариш, ҳа, катта ўзгариш бўлади, сўнг ўнгланади.

Фозилжоннинг эти жимирлади.

– Нахотки?

– Ҳа, фикрингни айтмоққа интиласан-у, лекин кандайдир куч оғзингни ёпиб турганга ўхшайди. Чамамда сен менга, мен сенга тегмайин деган накл юртимиз бўйлаб хукмрон.

– Нахотки шундай деб ўйлайсиз?

– Ўйламайман, hozir ҳаётимиз шунақа.

Фозилжон бир нуктага тикилганча киприк коқмай ўтириб қолди. Шу вақт ичкаридан чиқиб келган кампирига кўзи тушган ота анор суви сўради.

– Бир томони панғлагани копти.

– Уч-тўрт дона емасам, ошқозоним мандан аразляпти.

Кампир салдан кейин кичкина пиёлада ярим, чўғдай ялтллаб турган анор доналарини олиб чиқди.

– Олинг, сиз ҳам енг, – ота пиёлани унинг олдига сурди, – фойдаси бор.

Фозилжон бир-икки дона олиб, оғзига солди, юзлари буришиб кетди:

– Мунча аччиқ?

– Шуниси дори-да.

– Эртага қаттиқ нондан толқон кип берайми?

– Майлинг!..

«Биз қачон шунақа дамларга етаркинмиз, Сарвиноз?» юраги ширин энтикди унинг.

– Энди, – деди ота хомтокни давом эттириш учун тахтадан ясалган эшак деб аталувчи нарвонга чиқаркан, – маҳалла хонадонларидаги ҳайвонлар чиқиндисини шийпон яқинига тўплашнинг чорасини қилинг. Ҳар бир бригада аъзолари ўғит ташвишиниям қилсин. От ва қўй қийига алоҳида, молнинг ахлатига бошқа ҳовуз қаздиринг-да, тўлгач, устига тупрок торттиринг. Унутманг, ўғит меъёрига етиб чириса, экинга яхши ва тез таъсир қилади, ҳамда ғўзалар зарпечак деган балога йўликмайди.

– Бунинг учун...

– Бир киш ўтиши керак. Агар гўнгни чиритмай, шундай олиб бориб солаверсангиз, ҳаммаёкни курт ва хашарот босиб кетади. Куртлар дала атрофидаги тутлар баргигача еб ташлайди. Буни асло унутманг, ўғлим.

– Хўп бўлади.

Нари кетган Фозилжонга меҳр билан караб қолган ота, унинг офтоб нурида қорайганини, мускуллари бўртиб чикканини кўриб, ич-ичидан қувонди. Йигитнинг чайир биллаклари тоғни урса толқон қилгудек. Азамат гавдаси ўзига ярашган. «Оллоҳим! Уни шайтоний кўзлардан асрагин!» деди суйиб, лекин шундай ўғли йўқлигидан ўқинди, ўқинсада унга меҳри чексиз ортиб бораётгани учун кўнгли сурурга тўлиб тошди.

48

Иш қизиган кунларнинг бирида Мунаввар билан Фозилжонни райком секретари чақиртирди.

– Нима бўляпти? – секретарь салмоқли гап бошлади, – колхозинглардан келаётган хатлар оқими кўз очиргани кўймаяпти. Ўзи ким билан ишламоқчисизлар?

Бу гапдан ҳар иккисининг вужуди кузги баргдай титради. Ахир таъна эшитмоқ осонмас.

– Раҳбар тўғри ва ҳалол ишлаган жойда шикоятбозлик кам бўлади, ўртоқ Қодирова?! Агар иш шу хилда давом этса, тузукрок ўйлашга тўғри келади. Чамамда, кадрни нотўғри танлаган кўринамиз.

– Барчамиз шунақага ўхшайди, – тоқати тоқ бўлди Мунавварнинг, – ҳа, шунақага ўхшайди.

– Сиз бир кишисиз шекилли?

Дув қизарди Мунаввар. Лаблари узра реза тер томчилари ялтиради.

– Бундан чиқди, – айёрона кулди секретарь.

– Ўртоқ Ҳосилов! – жунбишга келди Фозилжон, – миш-мишлар тўрига ўралмасдан анигини айтинг, бизнинг гуноҳимиз нима экан?

– Ба-а-ас! – секретарнинг хайкириги шифтга, деворларга, дераза ойналаридан сирғалиб ромларга урилди ва аксадо кайтарди, – тил югуриги бошга, ўрток Ғофуров!

Фозилжон тушунмай, Мунавварга қаради.

– Хатларнинг кўпи сиздан дод деб келяпти.

– Мендан?

– Ҳа, сиздан.

– Айбим – иш талаб қилганим.

– Ҳаммамиз ҳам иш талаб қиламиз, аммо чегараси билан. Назаримда сиз халқ душманининг чириган ғояларига муккасидан кетган кўринасиз. Яна, ғоялар домида чириб кетманг ўзингиз ҳам!

«ХМ-м, ҳалитдан бери очик айтмайсанми дардингни, – мийигида кулимсиради Фозилжон, – кўнглинг ғаразга тўлиб бўпти-ку?!»

– Мен сиз билан жиддий гаплашяпман! – тутақди секретарь, – сиз у одамнинг кимлигини, ўтмишини билиб, сўнг эл ўртасида мақтанг эди...

«Мажлизда айтилган гап оёқ чиқарибди-да, – жиддийлашди у, – ким экан ўша симсиз телефон!? Ажа-аб! Ҳатто неча марта аксирганимиз ҳам етиб келади-я, қизик дунё..!»

– Ўтмиши тарихга ёзгудек, – бамайлихотир деди у, – отанинг маънавиятини дейсизми, миришкор дехқон-пахтакорлигиними, одамийлигиними? Қайси бирига назар ташласангиз, ибрат, фақат ибрат фалсафасига тўлиб тошган! Лекин баъзиларнинг айтишича, қандайдир нобакорнинг курук тухматига тойилган экан.

Секретарнинг қўллари титради.

– Ҳа, яна баъзи бировларнинг айтишича ҳамда юкори чиқарган қарорнинг мазмунига кўра ота ҳақлигини англаб етдим.

– Нима-а-а? Қайси қарор ҳақида гапиряптилар?

– КПСС МКнинг уй хайвонлари тўғрисида чиқарган қарори, уйда, «Совет Ўзбекистони» газетасида турибди.

– Ёлгон! – илондай вишиллади секретарь, – карорга қарши чикқан! Жамоатчилик фикрига асосан халқ душмани деб тан олинган!

– Баъзи жамоатчилик фақат юқори раҳбарларга хизмат қилади. Қолаверса, шаҳар халқи учун чикқан қарорни қишлоқ муҳитига мослаган, аниқроғи, кимларнингдир манфаатига мосланган чаласавод жамоатчиликнинг кимга кераги бор? Унинг умри қиска, ўртоқ секретарь?!

– Ба-а-ас!!

– Ўша отаникида яшаяпман. Гапнинг қисқаси, янги оламда, ҳа, бутунлай янги ғоялар таъсирида яшаяпман. Қанийди, ҳамма шу отамдай бўлса!? Айтганча, бўлиб ўтган воқеаларни Марказий Комитетга ёзиб юбордим.

– Нима-а? – ўтириб қолди секретарь, – нима ишга қўл урганингизни биласизми?

– Биладан, – кўксини тўлдириб нафас олди Фозилжон, – қайси ишга қўл урганимни яхши биламан. Бу билан айрим нопок ишларнинг илдизига болта ураётганимни ҳам биламан. Бу ишда ғалаба қозонсам, ўзимни инсон, ҳа, чин инсон деб ҳисоблардим! Вақти келиб, сиз ҳам бу ишлардан қувонасиз, деган умиддаман!

– Бас қилинг!? – ингради секретарь нафаси бўғилиб, галстугини бўшатаркан, – йўқоли-инг?! Йўқоллари-и-инг?!

– Бизни кечиринг?!

Секретарнинг ҳолига Мунаввар ачиниб қаради ва ўгирилиб, эшикнинг дастасидан тутди.

– Демак, биз ҳақмиз! – деди ташқарига чикқач Фозилжонга, – биз ҳам, ота ҳам ҳақмиз?!

49

Шошилиб ишга кетаётган Фозилжон Мунавварнинг дарвозаси олдида тўпланиб турган қирк-қирк беш чоғли одамларни кўриб, қайфи учди. Унинг тез-тез юрагини чангаллаб қолишини кўз олдига келтириб, юраги безовта тепди. Аммо дарвоза олдида Мунаввар билан ёшгина, соқолли одамнинг

гаплашиб турганига кўзи тушгач, кўнгли ўрнига тушди. Бу томондан Фозилжон, у томондан эса Турсуной билан Одаш-хонларнинг хадиксираб келишларини кўрган Мунаввар:

– Маҳалла комитети раислигига бошка номзодни талаб килиб келишибди, – деди, – шунинг маслахатидамиз.

– Ҳар хил справкалар бўларкан, – деди чўккисокол киши, – мусулмонча ёзув ҳукумат идораларига ўтмас экан.

– Ўзимизни алифбода ёзолмайдами? – сўради Фозилжон, – нахотки?

– Раисимиз мачитимизнинг имоми, – деди ҳалиги киши, – эскичада ўқиган, ҳам раислик қилади.

Фозилжоннинг хотирига лоп этиб Уста Ғанининг пичинглари келди: «Мачитда салла, комитетда шляпа».

– Ҳозирок очик сайлов ўтказиб кўя қоламиз, – деди тўсатдан Мунаввар, – аччик ичакдай чўзишнинг ҳожати йўқ.

– Тўғри!

– Тўғри таклиф бўлди!

– Ҳаммамиз розимиз!

Имом деганда қари, узун соқолли кишини фараз қилган Фозилжон Маҳмудиллонинг теғрали, қоп-қора соқоли ўртасидаги тиришсиз юзини, тиниқ қора кўзларини ва гапирганда кўзга ташланган гуруч доналаридек оппок тишларини кўраркан: «Тоғни урса толқон қилгудек! Тўнғиздай кучи бор», деб қўйди.

– Ўзингиз ним дейсиз? – сўради Турсуной имомдан.

– Эл-улус нима деса шу.

– Имомлик насибаси етади демокчисиз?

– Ҳар иккисиям бенасибадир, тақсирам.

– Ҳм-м, бенасиба денг?

– Халк йўлига савоб деб, тақсирам.

Тўпланганлар шу ернинг ўзидаёқ имомликка Маҳмудиллони қолдириб, маҳалла комитети раислигига бир овоздан Уста Ғанини сайлашди. Бири у томон, бири бу томонга иккига-икки бўлиб тарқалишаркан, раисликка лойиқ киши қўйилганидан мамнун ҳолда баъзилари очикдан-ошқора, баъзилари эса, ими-жимиди муҳокама

қилиб борардилар. Ўзи ҳақида яхши-ёмон гапларни эшитган имом кўзларини ерга қадаганча борар, кизарган юзлари худди кўмир ичига тушиб қолган қизил олмани эслатарди. Фозилжон зимдан кинояли қараб қўйди. Шу вақт кимдир:

– Имомни ҳам бошқа сайлашимиз керак эди, – деди ошқора, – афсус, колхозимизда эскичадан илми бутунлар йўқда...

Фозилжон кўз ўнгида имомнинг ҳозиргина кизариб турган ранги салласи каби оқариб кетганини кўрди. Айрим таъна ва дашномлардан боши эгилганини, тўрвасини йўқотган гадойдай тимирскиланганча одамлар орасига шўнғиб ғойиб бўлгани нигоҳида муҳрланиб қолди. Енгилгина ваҳиманинг тирноклари қалбини тирнагандай бўлди: «Худди шарпага ўхшайди-я?»

У кишлоқ бўйлаб дала томон ошиқаркан, чор-атрофга кўз ташлади. Гувалалардан қад кўтарган деворлар, унинг устига ёнбошлаган ўрик, олча, гилос дарахтлари, шохлардаги ғуж-ғуж мевалар, уларга тош отган болаларнинг кий-чувлари, ерга тушиб чангга булғаниб ётган меваларга югуришлари, барча-барчаси унда ажиб бир ҳиссиёт уйғотганди: «Афсус! – лаблари пичирлади унинг, – расом бўлганимда кишлоқ табиатининг бу манзарасини завқ-шавқ билан чизган бўлармидим? Бу кўринишга ярашиб тушган манави деворлардаги бўртиб-бўртиб турган гувалалар тилга кирса борми, кишлоқ тарихи, соддадил одамлари ҳақида бениҳоя ҳикоялар сўзлаган бўлармиди? Балки табиатнинг биз илғамаган хилқатларини қулоғимизга пичирлармиди? – ҳаёллари капалакмисол узок-узокларга учди. – Эҳ! Энг саришта, энг меҳнаткаш она ерим, она табиатим! Сизлар балки миллион, балки миллиард йил яшагандирсизлар, балки фасллар сизларга тенгдошдир! Бизлар учун таънаси, дашномсиз ризк-рўз яратасизлар! Минг бор куллуқ сизларга!» кўзлари шодон порлади.

Ҳа, Фозилжоннинг умрида навбахормисол тоза кунлар юз очмокқа бошлаган эди.

Фозилжон бугун дехқончиликка оид қўлланмаларнинг баъзиларини ўқиш нстагида даладан эрта қайтди. Негаки, кузатганлари асосида яратилган айрим кашфлари бошка бир олимлар яратган асарларда ўзаксини топганми ёйўқми? Шуни билиш иштиёқида эди. Рисолалар, калинлиги уч-тўрт энлик келадиган китоблар, журналлардан топган ерга оид, пахта ҳосилига дахлдор фикр-мулоҳазалар билан ўртоқлашаркан, дили равшан тортди. Фозили чақиндай ярк этди: «Ва ниҳоят, ўша улкан дехқончилик китобини варақлаб ўқиш насиб этаётир. Демак, яратаётган кашфиётим янги ва асосли. Мунаввар таъкидлаганидек, бошқаларникига ўхшамаган, тилиям, ўзиям содда бир китоб яратишим учун хамиртуруш уняпти. Энди уни етилтира билишда қолди гап!»

Севинчдан юраги нотинч урар, вужудини тотли ҳаяжон қоплаган эди. У ташқарига чикқанида, тун аллақачон чойшабинини ёйиб улгурган, кўкда эса ўрок шаклидаги ойнинг ёғдуси қаролик қаърини хира ёритишга кучи етарди холос. Унда-мунда пирпираётган юлдузлар гўё ер юзига ҳайрон бўлиб тикилгандек.

Фозилжон ҳар доимгидек чорпояда аччиқ кўк чойни мирикиб ичиб ўтирган Уста Ғанининг рўпарасига келиб ўтирди.

– Қарасам, китоб билан гаплашяпсиз, ҳалақит бергим келмади.

Ота дастурхонга ўраб қўйилган чиннидаги таомни ёнидаги тўшак катидан олиб, унинг олдига қўйди.

– Олинг, совиб колмасин.

У ошни иштаҳа билан еди. Кетидан мирикиб чой ичаркан:

– Мачитнинг нима кераги бор? – сўради, – менимча, одамларни ишдан қўйяпти холос.

Ота таажжубланиб қаради. Сўнг бироз ўтгач:

– Ҳаёт конуни нимадан иборат? – сўради саволга савол билан юзланиб.

– Яшашдан, яшаш учун меҳнат килишдан.
– Ҳаёт қонуни Фозилжон, бағридаги борки яшаб турган мавжудотни ўлимга тайёрлашдан иборатдир. Ҳа, ўлимга!

Фозилжон ғалати ҳолга тушди.

– Инсон дунёга келади ва у дунёга кетади. Мана шу ораликда нимадир қилиши ва нима биландир шуғулланиши лозим. Бундай ўйласак, ҳаёт фақат меҳнат қилиш, еб-ичишдан иборат эмас, унда ҳайвонлардан фарқимиз қолмайди. Биз табиатнинг энг олий маҳсулимиз. Бизни ҳаётимизда жамият, имон, эътиқод ва тарбия деган тушунчалар ҳамда уларга амал қилишимиз ҳамма нарсадан устун қилиб туради. Демак, шу ораликда инсон нимагадир эътиқод кўйиб яшамоғи, бу йўлда эса имонли бўлмоғи лозим. Шундагина жамият ривожланади, янги-янги ғоялар кашф қилинади, мана шу каби изланишлар орқасидан инсон тунни тонгга, тонгни тунга улайди, меҳнат қилади. Шундагина яшашдан маъно топади, бахт топади. Турли номлар яралади. Мана сиз, менинг сезгимча, ер ва ғўзага ишлов бериш йўлида бирон бир янгилик яратмоқчисиз, бу кашфиёт. Кашфиёт фарзанди ким – олим.

«Ў-ў, ниҳоятда сезгир-а, кузатиб, суҳбатлашиб юриб, мақсадимниям билиб олибди».

– Сиз мана шу деҳқончилик касбига эътиқодингиз туфайли мақсадингизга эришиш йўлида турли ғов, тўсиқларга дуч келяпсиз, уларни енгиш учун изланыпсиз, курашяпсиз. Ҳар бир ишга имон билан ёндашяпсиз. Гапнинг қисқаси, ҳаётга келдик, яшадик, кетдик.

– Демак, ҳамма нарса керак.

– Албатта, шу борада мачит ҳам керак. Мана мен партия аъзосиман. Бошқа бировнинг бу йўлга хоҳиши йўқ. Мачит фақат диний қарашлар, ақидаларни тарғиб қилиш маскани эмас, балки тарбия ўчоғи ҳамдир. Шундай бўлган тақдирда диндорлар ҳеч қачон панд емайди, дакки ҳам.

Фозилжон ҳайратомуз боқди.

– Бунинг учун мачит имоми билимдон, тўғри ва ҳалол бўлмоғи лозим. Диний билимларни тўғри талқин қилмоғи

керак. Аксига олиб, ўз манфаати йўлига бурса эътикодига путур етказган, атрофидагиларни нотўғри йўлга бурган бўлади, яъни имонсизлик қилган бўлади. Эсимда, мен кичкиналагимда кўшнимизнинг сут эмди кучугини ўғирлаганман.

Фозилжон кулиб юборди.

– Ахир бу иш болаларда одат тусига кириб қолган-ку, ота?!

– Одат туси денг? – жиддийлашди Уста Ғани, – кўри-нишидан шундай, аслини олиб қараганда қатта ўғрилиққа тайёргарлик бу. Отам кечқурун мачитдан келиб, менинг ўғрилигим туфайли кўпчилик олдида қалласи ҳам бўлганини айтиб, таъзимимни берган. Ўша ондаёқ кучукни она ит олдига ташлаб чиқдим ва қайтиб бировнинг нарсасига сўроксиз тегмайдиган бўлдим. Кўряпсизми, ўша пайтларда кимнинг фарзанди номақбул иш қилса, имом орқали отасидан бошлаб таъзимини ерди.

– Демак, имом мачитга чанг-ғубор қўндирмаслиги лозим экан-да?

– Шундагина обрўси ортади. Шундагина барча бу даргоҳга талпинади. Нимадир олишга, руҳиятини поклашга интилади. Эзгуликка юз буради. Бунинг учун имом тўқ ва ҳам диний, ҳам дунёвий билимга эга бўлмоғи, имон отлиғ тулпорнинг чавандози бўлмоғи керак.

Фозилжоннинг кўксига милдираб олов ёнди. У отадан ўзининг ҳаёти ҳақида гапириб беришини сўраган эди:

– Бир қисмини эшитдингиз, – деди кулиб ва ёшлиқда ҳозирги райком секретари билан кадрдон дўст бўлганини, кейинчалик дўстлигига қурт тушганини, бунга сабаб, ўша Марказий Комитет қарорини бузганларга қарши чиққани учун халқ душмани номини олганлигини сўзлаб, сўнг деди: – Аввал онамдан, икки йилдан сўнг отамдан айрилдим. Осон кечмади ўша йиллар. Етимликнинг неки заҳмати бўлса тотдим.

– Отангиз...

– Кўрбошининг касрига қолиб, Хитойга сургун килинган эди, сўнгги йилларда қайтиб, бироз биз билан бирга яшади.

- Топилдихон ака айтиб берган эди.
- Ҳмм, кутубхонам аъзоси.

Ота хомуш тортди. Буни кўрган Фозилжон:

– Ҳосилов қарорни тушунмаганми? – чалғитмоқчи бўлди.

- Ҳар икки ҳолатни ҳам тушунган.

– Тушунмадим?

– Шу қарор баҳона кишлок уй хайвонларидан кутулмоқчи бўлганлар. Ўзингиз шоҳиди бўляпсиз, аксариятини болалар боқади. Ўйинга берилиб кетиб, кўп марта ғўза пайкалларини пайхон қилишган. Ота-оналари огоҳлантирилишига қарамай, барибир болалар боқаверади. Бу соҳада улар катта куч.

Орага теран сукунат чўкди. Қаердадир чигиртка чириллади, қаердадир тентак хўроз бўғик кичкирди, олисолислардан тракторнинг гуриллаган овози майин, гўё тун кўшиғи каби эшитилди.

Фозилжон шу суҳбат асносида бутун бир ҳақиқатни, диннинг ҳам баъзи қонун-қоидалари инсонлар учун ҳавадай зарурлигини англаб етди. Шу вақт ичкаридан чиқиб келган Мукар хола айвон лабига ўтириб, оғир «ух» тортди.

– Чориғингни ит судраб кетдими?

– Судраб кетса майлийди!

– Тинчликми? – хавотирланди Фозилжон, – бирон ерингиз оғрияптими? – яқинига келди.

– Ҳа, болам-а, Юнусжонни ўн йилга опкетибди, шунга қуюняппан. Ўн боласи билан келинга қийин бўладиган бўлди.

- Қуюнма, захираси кўп. Манзират нима бўпти?
- Уни уч йил очикка дейишибди-ю, билмадим.
- Ҳм-м, жазонинг шунақа туриям бор.
- Ҳаммасини билади бу.

Кампир чолига ўқрайиб қаради-да, ичкарига кириб кетди...

Фозилжон шу тун узок ўйланиб ётди. Мунавварни партком секретарининг ими-жимидаги ҳаётига муросагўйлиги, Ҳосиловнинг эса унга нисбатан қисман ён босишлари сабабини тушуниб етгандай бўлди. Хатларнинг тўғридан-тўғри райком секретарига боришини ҳам, Марказга ёзган хатнинг бир учи чиқиб, сўнг тинчиб кетганини ҳам тушуниб етди. Юқоридаги фактлар асосида аллақачон Мунавварга тегишли чора кўришини, ишдан олишгача жазо беришини англади. Лекин Мунавварнинг олдида тили қисик. Чунки унга ҳам кўшни колхоз раисига олиб берган унвонни тил учида писанда қилган, рад жавобини аниқ эшитмаса-да, унинг унча рўйхушлик бермаганидан ўзининг чорасиз колганини ҳам билди. Яна бир муҳим сабаби, секретарь халқ ўртасида шарманда бўлишдан кўрқарди. Ошқора ҳаммани ўзига қарам бўлишини хоҳласа-да, ўзи Мунавварга тобе эди. Бунга сездирмасликка тиришиб, осмондан келарди, аслида амалда ҳеч вақони қўллай олмасди. Шу вақтгача уни турли бўҳтонларга қориб ташлаши мумкин эди, аммо қаршида осмондан тушгандай бирдан лоп этиб пайдо бўлиб қолган Фозилжоннинг Уста Ғанига хайрихоҳлиги, ҳақиқатни юзага чиқариш учун кўркмасдан Марказга хат ёзиши уни бироз гангитиб қўйди. Отаникида яшаши эса тамоман довдиратди. Негаки, отанинг табиатига уйғун ҳақиқатчилиги Фозилжонга аёнлигини сезган эди. Оромини йўқотган Ҳосилов, жияни Гуломжоннинг енг учидаги ёрдами билан Марказга борган хат иғво эканлигини, аслида эса ҳеч нарса ўзгармаганлигини битиб баён қилди. Энди у Фозилжоннинг ўтмишидан қир ахтара бошлади. Бир-икки марта у ишлаган институтга хат ёзиб, характеристика талаб қилди. Ҳеч қандай жавоб ололмагач, ўзи қанот боғлаб учиб борди. Институт директоридан унинг тўғрисида бирон-бир қармоққа илингудек гап ололмади. Қайтанга меҳнаткаш, талабчан ва билимдон деган таърифни эшитгач, пешонаси тиришди. Иттифоқо бўҳтон копини тўлдириш мақсади пучга чиққанини сезган секре-

тарь ноумид шайтон илинжида институт ходимларининг биронтасидан гап олмоқчи бўлди. Бир-иккитаси танимади ҳам. Янги келгандир эхтимол. Охири бор умидлари пучга чиқиб қайтаётганида тасодифан Фозилжон билан ёнма-ён ишлаган ходимга дуч келиб қолди:

– Профессор билан чиқишолмади.

Мана шу биргина гап унинг зим-зиё қалбини чироқдай ёритди, танига ҳарорат бахш этди, қувват берди:

– Нима сабабдан чиқишолмаганини биларсиз балки?!

– Униси менга қоронғу, – елка қисди ходим.

51

Фозилжон яна бир неча бор қарор мазмуни, отага қилинган тухмат ҳақида ўйлаб чиқди. Хонага кириб, ўша қарор мазмуни ёритилган китобчани кўлига олди. «Ота ҳақ!» кўзлари ёнди унинг. Улар билан суҳбат пайтида райком секретарининг ирғишлаганини кўз олдига келтириб, ижирғанди. Ўтирган жойида мияси ғувиллар, хаёлига ўша хатдан бошқаси келмас, жавоб хати келмагач, қалбида исён пайдо бўлган эди. Шундай олчоқ одамнинг туманга раҳбарлиги, унга қўш қўллаб таъзим қилганларга нафрати кўзиди. Тўғрилиқни, ҳалолликни ёқловчи Уста Ғанига ўхшашларнинг аёвсиз еган озорларини ўйлаб, ичи оғрирган, бошида пароканда, оғир фикрлар ғужғон ўйнар, туткич бермай қочар, хушсиз, худди мастдай гувранарди. Ҳар бир ишнинг, ҳар бир нарсанинг чек-чегараси бор деганларидек, бирдан унинг онги тиниклашди. Тўсатдан хаёлига келиб қолган ёрқин фикр тетиклаштириб юборди, кўз олди равшанлашди. Кўлига қоғоз, қалам олди. Яна ёзди. Бу сафар у ота ҳаётини тўла ёзди. Бир четига спорт майдончасини, халқ унга тўла ишонгани учун ўзлари маҳалла комитети раиси этиб сайлаганликларини ифтихор билан тасвирлади. Кутубхонаси ҳақида ҳам тўлқинланиб баён этаркан, ҳатто район кутубхонаси ҳам отаники олдида анчайин ғариб эканини қайд этди. Қишлоқ хўжалиги, айникса, пахта етиш-

тириш соҳасидаги билим ва тажрибалари юксаклигини, қўлида фақат олимлик гувоҳномаси йўклигини мамнуният билан ёзди. Агар бу иш қайта текширилмаса, қуюшқондан чиқишини, яъни ундан ҳам юқорига ёзишини ошқора эътироф этди. Хат солинган конверт устига ёзилган адресни ўқиркан, руҳан енгиллашди.

52

Мунаввар бир ҳафта ичида правление аъзолари билан кишлок совети ходимларининг кўшма мажлисини ўтказишга муваффақ бўлди. Турсуноининг ўз ишига панжа орасидан қараётганини, бўшанглигини, нечта маҳалла бор, маҳалла комитетлари раислари нималар қияпти, масжидларда нималар бўляпганини, юзига рўйи-рост гапириб, камчиликларини аёвсиз танқид қилди. Қаршисида ўтирганларни юзи-кўзи демади. На суйри юзли, оғзи тўла тилла тишли, буғдой рангли, ўнг ёноғида мошдек холи бор, кишлок совети раиси Турсуной, на бошқа боқибегам партком Ғуломжон қабилар унга қарши бир сўз айтилмадилар. Фақат бошларини қуйи солиб, чидам билан эшитишга мажбур бўлдилар холос.

– Айикка ўхшаб ҳалиям уйқудасизлар! – деди охири юзлари бўғриқиб, – сизлар учун киш тугагани йўк! На кишлок ободончилиги, на кўчалар тозалиги, на кўчат ўтказиш ойлиги бор бизда?! На аҳоли қучи билан бирон янгилик қила оласизлар?! Лекин сессияда Турсуной кўзни чирт юмиб, шаҳар билан кишлоғимиз ўртасида фарқ йўк деб айтди. Кўзларимга, қулоқларимга ишонмадим. Нахотки?! Шундаймикин-а? Далама-дала юриб, эътибор бермадимми-я? Ўзимга келганимда-чи? Афсус! Унинг бу гапи, биронта ўпка мухбирнинг кишлок ҳаётидан беҳабарларча ёзган мақоласидан кўчирма бўлса керак. Айтинг-чи, шаҳарнинг қайси кўчаларида култепа кўргансиз? Гўнлар уюмини учратганмисиз? Юзи сувалиб, упу қўйилмаган деворлари борми? Белигача оқланмаган дарахтлари-чи? Турсуной, қўл остингиздаги ходимларингиз нима иш қияпти,

мутлақо ишингиз йўқ! Қизикмайсиз ҳам! Партком-чи? Ишингиз фақат аъзолик бадали йиғишдан иборат эмас-ку? Келинглр, кўзбўямачиликни йиғиштирайлик. Мана бундок атрофга назар ташлаб яшайлик?!

У яна, клубларда театр учрашувлари бўлмаётганини, чойхоналарда отахонлар ибрати, кишлок совети раисасининг тўй-маъракаларда ортикча исрофгарчиликлар билан иши йўқлигини ҳам айтиб ўтди.

«Намунча, – таажжуби ортди Фозилжоннинг, – бугун Мунаввар тилининг учигача танкид захрини суртиб олганми?»

– Мунаввар, – мажлис яқунлангач деди у, – мен сизни танимай қоляпман. Ҳа, баъзида сизни яхши биладиганга ўхшайман, баъзида эса...

– Мундок ўйлаб қарасам, ҳаётимнинг кўп қисми бесамар кетибди. Андиша отлик ғов туфайли ўзимни ўзим эговлаб яшабман. Ҳа, сизга бир янгилигим бор. Кеча Рустам билан Тўхтаҳон Тошкентдан келишди.

– Ў-ў, табриклайман! Қанчалар бахтлисиз? Яқин йилларда Ўктамжон ҳам ўқишини тугатиб, олий маълумотли мутахассис бўлади. Қаерга йўлланма берибди?

– Районимиздаги пахта тозалаш заводида, шунинг учун энди уларга Шўро кўчасидаги ховлимизни таъмирлатиб беришим керак. У уйда анчадан бери биров яшамагани учун тутдай тўкилибди.

Йўл-йўлакай икки курсдош келгуси режалар ҳақида суҳбатлашиб борар, мақсадлари битта, яъни кишлок ҳаётига янгиликлар олиб кириш ҳамда пахта ҳосилдорлигини кўтариш орқали халқ ҳаётининг фаровонлигини ошириш эди.

Фозилжон Тиллабой ўрнига сайланган Одашхоннинг ишларини кўриш учун куёш кенг дала узра нурини сочмасдан аввал етиб келди. У текис чопикдан чикқан, куль-

тивация қилинган пайкалларни айланиб юриб, ғалати ходисанинг устидан чиқиб қолди. Ўпкаси оғзига тикилиб, шийпон томон елди: «Ғўзалар ҳам нос чекадимми?» Ҳеч кимни кўрмагач, яна жўяк оралаб кетди. Пайкалнинг этак томонидан ғўза қатор ораларини кузатиб, ёввойи ўтлардан тозалаб келаётган жувонни кўрди. Салом берди.

– Синглим, айрим жойларга..., ҳм-м, ҳалиги, наҳотки ғўзаларга...

– Ҳа, қуртнинг ахлатини солдик. Ғўзаси пакана, ним-жон жойлари тезроқ ўсиб, анови дурқунларига етиб олсин дедик.

– Қуртнинг ахлати?!

– Ҳа, қайнотам куни-кеча келиб, ғўзаларнинг узун-қиска бўлиб қопти, деб шу маслаҳатни берувдилар.

– Қайнотангиз?

– Ҳа, Қодирча ота менинг қайнотам бўладилар.

– Ҳа-ҳа, тинч-омондилар?

– Шукр, эрталаб бирга келганмиз.

– Кўринмайди?

– Ўзининг пайкалига кетди чоғи...

Фозилжон шошиб, қатта йўлга чиқди ва велосипедини учуриб бораркан: «Худо бир саклади, – деди кулимсираб, – сал бўлмаса, нега чигитни тесқари экдинг, дея масҳара бўлган Музроб каби шарманда бўлардим! Тавба! Носга шунакаям ўхшайдими? Сал бўлмаса, ғўзалар ҳам нос чекадимми, дея сўрашимга бир баҳя қолди. Ҳа, Худо бир саклади».

У ҳар замон-ҳар замонда эгилиб тураётган отанинг қораси томон шитоб билан борди. Салом-алиқдан сўнг, ҳали пахта очилмасдан этак тутиб олганини кўриб, таажжуби ортди. Бироз ҳазиллашгиси келди, аммо кекса одамга малол келиши мумкин, деган андишага борди.

Сарик ғалтак ипга ўхшаш нарсанинг ғўза танаси бўйлаб чирмашиб олганини кўраркан:

– Бу нима, отахон? – сўради.

– Буми? Текинхўр чирмовук, яна бир номи зарпечак. Эрталабдан бери шу маразни териш билан овораман.

Ўсимликнинг конини сўради бу расво! Шунака тез ўсадики, агар тераётганингизда игнанинг учидайи ерга тушиб қолса борми, бир ҳафтанинг ўзидаёқ бутун бир пайкални эгаллайди-кўяди.

– Бошқа пайкаллардаям кўзга ташланувди, унча эътибор бермаппан.

– Унда аъзоларни ёппа ҳашарга солинг. Агар уруғлаб кетса борми, йиғиштиролмай қоламиз. Ҳосилдан ҳам аж-раймиз.

– Бу ёввойи ўтлар қатори чиқадими ё..?

– Менимча, аъзолар бу йил яхши чиримаган гўнгдан фойдаланган шекилли.

– Ҳа, отам гўнгни бир қиш чиритиш лозимлиги ҳақида гапирган эди, ҳм, энди тушундим.

– Агар ҳайвон зарпечак босган ўтни еган бўлса, албатта ахлатидан униб чиқади. Бу шундай бало!

– Демак, гўнг албатта чириши лозим.

– Албатта. Ҳа, айтгандай, Уста Ғанини раис қилиб сайлабсизлар?

– Маҳалла ахлининг талаби билан бўлди.

– Кўп яхши иш бўпти. Ўзи шунга лойиқ одам. Ҳа, одамлар ким яхши, ким ёмонлигини билади, ўғлим.

Фозилжон ота ҳақида бор билганларини сўзлаб бўлгач:

– Райком секретари отанинг окланишига қарши, – деди охири.

– Бурдсиз бўп қолишдан кўрқаётгандир?!

– Қарорни ота эмас, ўзи бузганлигидан чўчияпти.

– Ҳм-м, гап бу ёқда денг? Айтувдим-а, ўзи динкашлардан азият чеккан Уста қанақасига советга қарши, унга душман бўлади, деб ўйловдим-а?! Дўстингдан топ, деб шуни айтарлар-да, ё тавба! Биласизми, улар ёшлигида бир дона майизни тенг бўлиб ердилар.

Аста-аста, ёнма-ён ғўзалар оралаб юришди ва учраганки зарпечакларни теришди. Шу аснода колхозда бўлаётган ўзгаришлардан гаплашиб, пайкал бошига чиқишганда,

культивация қиладиган трактор тишларининг юқори қисми латталар билан ўраб боғланганини кўриб:

– Нима бало, – деди хайрон бўлиб, – бу трахтир мабодо урушда катнашмаганми?

Ота кулиб юборди. Ёшли кўзларини яктагининг енги билан артаркан:

– Одашхоннинг иши-да бу. – деди.

– Одашхон?!

– Ҳа, ўтган йили трахтирнинг эгатга қараб ўсган шохларни синдириб, шона ва кўсакларниям узиб, тўкиб кетяпти, деб шу усулни қўллади.

– Яхши натижа бердимми?

– Кўряписиз-у, бунга қадар эгатлар ичра тўкилган кўсакларни териб, хайвонларимизни боққанмиз.

– Шунақа денг?

– Ана, трахтирчиям кеп колди.

Фозилжон Мунавварникига дастлаб келган куни «Одаш опа яна тўполонни бошлади» дея зорланиб гапирган йиғитни қаршисида кўраркан, кулимсиради:

– Қалай, ишлар яхшими?

– Бе, қайда дейсиз, – кулди йиғит, – энди трахтир ғилдираги жўяк ораларини котиряпти, тишли қилиш керак, деб бошни котиряпти. Мен завод дирихтириманмики, у кўйган талабни бажаргани...

– Трахтир ғилдираги дастлаб тишли бўлган, – ота суҳбатга аралашди, – ишни тугатиб, ётоғига олиб кетишаётганда асфальт йўлларни ўйиб ташлаган. Шундан кейин хозирги киёфасига алмаштирилган.

– Ётоғини биронта шийпон яқинига курса бўларди-ку? Яъни трактор паркини.

– Тўғри, шундай қилса бўларди.

– Бу ерга келганимдан бери кекса пахтакорлардан бу ҳақда кўп эшитдим. Демак, бу ҳақда юқорига баён қилиш керак.

– Талаб қилиш керак.

– Одаш опам роса суюнаркан-да, – кулди йигит, – лекин шу билан тинчиса кошкийди?!

– Тараккиёт учун шунақа тўполончиларнинг бори яхши-да, ука.

– Ҳа, бу гапингиз ҳам тўғри...

54

Бир ой ичида қишлоқ ҳаётида муҳим жонланишлар юз берди. Турсуной, Уста Ғани ва мактаб директори Абдурашиднинг ташаббуси билан мактабнинг юқори синф ўқувчилари кучи ёрдамида қишлоқ кўчалари деворлари, дарахтлари оқланди. Унда-мунда дўппайиб турган култепаларни чуқур казиб кўмишди. Гўнгтепаларни эса Фозилжоннинг кўрсатмаси бўйича шийпонлар яқинига катта-катта ҳовузлар казиб, шу ерга ташишди ва тўлгач устидан сув қуйиб, юзига тупрок тортишди. Колхоз усталари томонидан клуб, чойхона ва дала шийпонлари ремонт қилинди. Кўчаларнинг нотекис ерларига шағал ташилиб, текисланди. Сув тўхтатилиб, ариқлар тозаланди. Чучук, ичишга ярқли тоза сувни кимки ахлат ё мағзава тўкиб ифлослангирса, минг сўм штраф тўлаши шартлиги ёзилган эълон қоғозларини электр столбаларига ёпиштириб қўйишди. Минг сўм... Ўрта ҳол оиланинг бир йиллик даромади. Бундан чўчиган хонадон эгалари дарҳол ховлисининг этагига чуқурлар казиб, бирига ахлат, бирига мағзава, бирига эса кул тўкишни планлаштиришди. Уста Ғани кўрсатмаси билан яна бир янгилик юз очди. Ёлғизбоғ қишлоғидаги Ўрикзор ёнига маҳалла комитети идораси қуриш бошланди. Икки хонадангина иборат бу ихчамгина бино лойиҳасини Устанинг ўзи чизди. Топган гул, топмаган бир боғ пиёз деганларидек, кимдир бир коп цемент, кимдир иккита хари ё устун, кимдир мих, кимдир эса шифер олиб келиб, баҳоли кудрат хиссасини кўша бошладилар. Ёшлар ҳашар йўли билан ғишт қуйишиб, деворини тиклаб беришди. Асосан кўп ишларни устанинг ўзи бажарди. Тез

орада битган бино кишлок хуснига холдек ярашиб тушди. Жиҳозланишини бир ҳафтада комсомоллар ва идора ходимлари ўрни-ўрнига қўйишди. Пештокига зарҳал ҳарфлар билан «Ёлғизбоғ кишлок маҳалла комитети идораси» деб ёзиб қўйишди. Сўнг партком маҳалла комитетлари раислари ва аъзоларини йиғиб, план ва топшириқлар берди. Энг асосийси, аҳоли ўртасидаги камчилик ва талаблар комитет раисларига айтилиши, комитет раиси эса местком раиси ва сельсовет раисига етказиши зарурлиги уқтирилди. Хуллас, қисқа вақт ичида кўз кўриб, кулоқ эшитмаган даражадаги ишлар амалга оширилди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

55

Фозилжон бу орзули дунё бағрида кечга қадар дала айланар, ерларни кузатар, ғўзалар ўсишини тинмай назорат қиларди. У ишга шу қадар шўнғиб кетган эдики, баъзи кунлари тун қорасини кўрсатганини ҳам сезмай қоларди. Даладан бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб қайтар ва кечки овқат пайтида олган пича ороми туфайли яна жонланар, китоб ўқир ё ота билан ғўзаларда учраган жилла ўзгаришлар ҳақида суҳбатлашиб ўтирарди.

Шундай кунларнинг бирида у кечки пайт клубга чикди. Клуб йигит-қизлар билан гавжум. Фозилжон ёшларга қараб туриб яйраб кетди. Атроф билан иши йўқ уч-тўрттаси шахмат сураб, беш-олттаси қандайдир фильм тўғрисида баҳслашар, яна бир-иккитаси эса ниманидир томоша қилиш билан машғул эди...

У шунча ёшлар орасидан Сарвинозни бир қарашда топиб олди. Қиз онасининг азасида бўлгани учун куйирокда куймаланиб, қандайдир иш билан банд. Фозилжон Сарвинозга соғинч кўзи билан термуларкан, юрагининг қат-қатида ўтли бир дард сизиб оқаётганини фаҳмлади. Шу он қиз Фозилжонга кўзи тушиб, енгилгина бош силкиди. Фозилжон энди у томон юрмокчи эди, худди клуб тоmidан тушгандай олдида Тешабой пайдо бўлди. Унинг илжайиб туришини кўриб, ғаш келди ва хаёлида: «Бу одамга тўю аза бир», деган фикр кечди.

– Юринг, – унинг қўлтиғидан олди, – Файзулла ўғлининг шарофатига ош қиберяпти, бир отамлашамиз.

– Мен...

– Сиз келган куни туғилган ўғли-чи?

– Мен бироз шу ерда...

– Саломатлик учун сал ўйнаб-кулиш ҳам керак-да, – тижирлик қилди Тешабой, – каранг, ишни деб озиб-тўзиб кетибсиз. Юринг мундок! Куйиб-пишганингиз билан битта хато қилган кунингиз кетингизга бошлаб тегишади, кечиримайди.

– Майли, мен...

– Э-э, юринг!? Биззиям гапни қайтарманг, Файзулла эшитса хафа бўлади, укам.

Энди Фозилжоннинг иложи қолмади.

– Давлатти кўзи ўткир-а, – Тешабойнинг бироз кайфи бор эди, – оёғинга қилтузокнинг бир учини оғритмасдан боғлаб кўяди, сўнг узоқдан томоша қип туради. Ҳовлик-қанларнинг дарров танобини тортиб кўяди. Секи-ин, киши билмас дунё йиққанларни эса ўз майлига қўйиб беради. Тўлиб-тошганда-чи, Юнусжонга ўхшатиб, яшаш жойини кўрсатиб кўяди.

Улар кўчанинг у бетидаги улкан-улкан бақатераклар курсовидаги ҳашаматли саройга ўхшаш чойхона томон юриб кетишди.

– Жуда кам чиқасиз, бу дейман яна биронта иш қилмасизми, Фозилжон?!

– Йўғ-э, чарчаяппан шекилли...

Чойхона сахнининг ўртасига мрамардан ҳовуз ишланган бўлиб, ундаги балиқ фавворалардан сув отилар, сув зарралари чирок ёруғида ажиб манзара кашф қилар, атрофдаги тўрт кишилиқ сўриларда мўйсафидлар, ёшлар чой ичиб, суҳбатлашиб ўтирардилар. Фозилжон куюқ дарахтлар орасида мағрур қўл чўзиб турган ҳайкалга тикилиб қолди ва у ҳақдаги хотираларни эслади. Буни сезган Тешабой:

– Уста Ғани оқкўнгил одам, – деди, – Ҳошим Ҳосилович эса, у билан, яъни энг яқин дўсти билан олишиб ўтяпти. Қизик дунё экан. Сиз бир ҳисобда тўғри иш қилдингиз. Устани эл орасига қўшиб, савобнинг тагида қолдингиз. Бундан ортик яхшилиқ бўлмас. Бу ишингизга ҳамма тан берапти.

Фозилжон унинг мижғовланишидан, ўзининг ҳамкиш-логига нисбатан мурасасини ҳеч уялмай, тортинмай ошқора намоён этаётганидан нафрати кўзиб, юзини ўгирди:

– Нега тан беришади?

– Чунки райкомдан кўрқишарди-да, қайси раҳбар Уста билан саломлашса, думи тугилаверган.

У Тешабойни ичида ёмон кўриб турса-да, ёши улуғлигини ҳисобга олиб, дамани ичига ютди.

– Сиз келиб-кетадиган одамсиз, шун-чун...

– Сизга барибир денг?

– Ҳа, энди. Ўзингиздан ўтар гап йўқ. Лекин мени тан берганим бошқа томондан. Секретарь нимагадир сизларга бас келолмаяпти.

– Нега, биз...

– Барибир эҳтиёт бўлинг. Илонга ўхшаб судралиб келади-да, бирдан олдингиздан бош кўтариб чикиб қолади. Заҳрини сочганини билмай қоласиз. У шунақа одам.

– Огоҳлантирганингиз учун раҳмат.

Фозилжон ҳайкалнинг яркироқ жамолига кўз ташларкан, келган кунларининг биридаги дастлабки суҳбатда Мунавварнинг «Менга ҳеч кимдан кўркмайдиган дўст, ёнтаёк керак» деган гапини эслади: «Бу одам кузатиб юрган экан-да!». Тешабойга қаради. Ёнма-ён чойхона томон бораётганларида, буларга кўзи тушганки одам бош эгиб саломлашди. Ичкари хоналардан бирига кирганларида Файзулла, Ғуломжон ва Абдуғофур оталар ўтирар, хона ичи ароқ ва саримсоқ пиёзнинг коришиқ ҳиди билан тўлган, кўнгилни беҳузур қиларди. Тешабой кўйнидан яна оқ саллалигидан чиқарди. Биринчи пиёлалар ош солиниб келгунча жим бўшатилади. Сўнг Абдуғофур ота ва Ғуломжонлар қайтиб хидлашмади. Файзулла пиёлани тўлдириб, Фозилжоннинг кўлига тутказди:

– Ўғлимнинг сизга ўхшаши учун ичаман, – деди тили ғўлдираб.

Иккиси иккинчисини ҳам бўшатишди. Тешабой илтифотсиз култ этиб ютинаркан, кўйнидан яна битта чанқок

қолдиргисини олди. Ҳеч ким шерикликка кўнмагач, сувсаган одамдай қолганиниям ўзи ютокиб ичди.

– Уф! Ёниб кетяппан!

Ҳамма хайрат билан бир-бирига қараб елка қисганича, Тешабойга тикилдилар.

– Бугун шаҳарга борган эдим, ҳик, агрономликка ўқиган ўғлим манти килиб сотяпти.

– Ҳозирги ёшларнинг йўлини тўсиб бўлармиди? Қаерда бўлса ҳам тинч бўлишсин, Тешабой, – деди Абдуғофур ота, – уларнинг бахтига сиз омон бўлинг.

– Ҳа балли, – тасдиқлади Ғуломжон, – ҳақ гапни гапирдингиз.

– Номус қилганимдан ўзимни кўрмаганга олдим. Кейингисини Нархозда, ундан кейингисини муҳандисликка ўқитаман дедим. Ниятимни пучга чиқарди.

Тешабойнинг нафаси қисиб, тўхтаб қолди.

– Шунгаям ғамми, Теша ака, қолган ўғилларингизни ўша айтган ўқишларда ўқитаверасиз-да, – юпатган бўлди Файзулла.

– Эй бола?! Ўғлингизни ёшлигидан жиловини маҳкам ушла! Менга ўхшаб айтганини килиб ўргатма! Уқдингми? Айтганини қилдинг, бошингга чиқиб олади. Кейин менга ўхшаб хароб бўласан! Биласанми, тенгдошлари пул олаётганда юзига қаролмайман. Уяламан, уқдингми, уяламан?!

Файзулла илжайганича, хўп, деди.

– Беш бармоқ бир хил эмас, Тешабой ака, – Фозилжон далда бергиси келди, – бир хил бўлмаса-да, қўлнинг аъзоси, барибир унга итоат этади.

Бунга жавобан Тешабой оғир қўлини унинг елкасига қўйди. Улар тун ярмида таркалишди. Ҳалигина гавжум клубнинг, чойхона олдидаги йигирма-ўттиз чоғли чорпояларнинг бўм-бўшлигини кўрган Фозилжон очик ҳавода бироз хушёрлашди. Кечанинг илик, баданни роҳатлантирувчи ҳавосида яйрар, дилида туғилган севинч ҳиссидан энтикиб борарди. У қия очик дарвозадан ичкари кирганда ховли жимжит эди. Оёқ учида хонаси томон борди-да, айвоннинг

қоронғи жойида унинг бироз гандираклашига кулимсираганича қараб турган отани пайқамай, кириб кетди. Эрталаб нонушта пайтида чойхонадаги суҳбатни сўзлаб берди.

– Ҳа, – деди Уста Ғани ўйчан, – унга қийин бўлди. Ҳаётининг осмонидан булут аримай қолди. Фарзанд ҳам қобил бўлсин экан.

56

Нимадандир дили ғаш бўлган Фозилжон бугун даладан эрта қайтди. Соқолини қиртишлаб олди ва тоза кийимларини кийди. Оқшом кўниши билан клубга чиқди. У Сарвинозни кўриш, у билан суҳбатлашиш, шу аснода гулгун чехрасига тўйиб боқиб, дилидаги ғашликни таркатиш умидида эди. Лекин унинг ёноғида кулги ўйновчи, кўзлари мастона боқувчи дилдори йўқ эди. Тарвузи қўлтиғидан тушганча, нима киларини билмай турган эди, яна қаршисида Тешабой пайдо бўлди. Кўярда-қўймай уни чойхонанинг ичкарасига етаклади. Меъёрига етгунча, балки орттириб отамлашишди. Ташқарига чиққанларида ҳатто тунда дайдиб юргувчи итлар ҳам тинган эди. Ўрта йўлда икковлари бир-бирларига узок хайрли тун тилашди, сўнгра икки томонга қараб кетишди. Фозилжон дарвозага яқинлашганда, отага бўлган чексиз меҳри ё хурмати туфайлими ёки уялдими, ҳарқалай кайфи бироз тарқаб, тетиклашди. Дарвоза халқасини ушлаган ерида, ота олдига арок хидини гупиллатиб кириб боришга тортинди. Бирон ноўрин гап қилмаслигига шубҳа қилмаса-да, ички изтироб уни қайтишга, тоза ҳавода яна бироз айланишга даъват этди. Унда-мундаги симёғочларда порлаб турган чирок нурида ғужғон ўйнаётган парвоналарга, осмонда у билан баҳс бойлашиб кетаётган дайди тўлин ойга, тўкилай-тўкилай деб турган юлдузлар қуршовига қарай-қарай, дала йўлига чиқиб қолганини пайқамай қолди. Қаердадир ит хурди, қаердадир бир нарса тарақлади, нимадир қулоғи остини ялаб ўтди. Атрофга аланглаб, қулоғини силаб қўйди: «Кўршапалакмикин? Қаноти китир бўлади дейишади».

Яқинда мактаб ўқувчилари томонидан йўлнинг икки четида савлат тўқиб турган тут дарахтларининг белигача оқланганини кўриб, «Юбкалар муборак!» деди илжайиб. Ҳар хил нфорли ислар уни маст килар, ёш боладек юлдузларга карата тош отгиси келар, ойни шундоққина кўлига олиб, унда ўз аксини кўргиси, гапнинг кискаси, тўполон килгиси келарди. Кўз олдида поёнсиз кенгликлар, узок-узокларда осмонга елка тираб турган тоғларни кўрди.

*Водийларни яёв кезганда,
Бир ажиб ҳис бор энди манда...*

Шоирнинг ушбу мисралари ёдига келди. Овоз чиқариб, баралла айтди. Чигирткалар хониши унга мусикадек жўр бўлди. Давомини айтгиси келди, аммо қанча уринмасин, хотиралар қаърини қанча титкиламасин, ёдига ҳеч нарса келмади. Аммо қалбини китиклаётган кўтаринки кайфият шийпонга яқинлашганда лаҳзада бир меъёрда ураётган юракдек изга тушди-қолди. Чорпоя ёнига келиб, сўрига ёнбошлаганча, оппок яктаги ичидан чиқиб турган коп-қора кўлининг кафтини иягига тираб ётган Ҳамроқул отага узок тикилиб турди:

– Кимсан?

Фозилжон чўчиб тушди. Жавоб айтмоққа улгурмай, чол яна сўради:

– Нимага келдинг?

«Во ажабо! Чол танимади-я?!» У индамай тураверди. Ота шу вақт «ҳа-ҳа-ҳа»лаганча шийпонни бошига кўтариб кулди:

– Ўғитлар йўқ! Эй ўғривой! Кеча барини жой-жойига солишди. Ғўзалар еб, сингдириб ҳам бўлди...

Фозилжоннинг эски дарди кўзиди.

– Бўлмаса ўзингни ўғит килама-а-ан! – таҳдид қилди овозини халимлаштириб, – Тўхта калга бор, менга эса йўқ?! Нега йўқ?!

– Кал-пал келгани йўқ, – ота ўрнидан туриб ўтирди, – ўзи агрономдан кўрқиб, ўтакаси ёрилиб юрибди, ошна?!

- Билмайман, топасан дедимми, топасан!
- Худоё тавба! Бунақа ўғрини сира учратмаганман. Роса сурбет экансан-у, а?

Азбаройи жаҳли чиққан ота ўхшатиб сўкинди.

– Тўхта?! Ўғрида Азроилнинг бир туки бўлади, дейишадди. Агар одам киёфасида келган бўлсанг, тўғрисини айт?! Жон сўраб келдингми?

– Ўғит сўраб келдим!

– Мунча ўғит-ўғит дейсан, айтдим-ку йўк деб..!

Ўзини тутолмаган Фозилжон отанинг коқ суяк гавдасини маҳкам кучганича, хахолаб кулиб юборди. Гарангсиган ота ҳолсизланиб, унинг юзига тикилди:

– С-сизмисиз? – деди зўрға ва димоғига арок хиди урилиб, юзини ўғирди.

– Мени кечиринг, ҳазиллашдим, ота?!

– Қарилик курсин! Мен сизни аввали Солимикин деппан, кейин эса...

Фозилжоннинг бир-бирига чирмашган кўллари бўшашди. Қариянинг дилини оғритганини сезиб, бот-бот узр сўради. Бу орада сўрига келиб ўтирган ота:

– Оббо сиз-эй, – деди, – Тўхта кал айтса ишонмовдим.

Бунақа хунаримам бор денг?

Кайфи тарқаб кетди Фозилжоннинг.

– Сиздан ҳам кўрккулик, – хафалиги сезилиб турарди отанинг, – бир ҳисобда яхши бўлди. Энди олдимга Азроил келса кўркмай, бемалол гаплашавераман.

Уни чорпояда колдириб, ўзи ичкарига кириб кетган отанинг кўнгли оғринганини англаган Фозилжон алламаҳалгача ўзига келолмай ётди. Қанча ухлаганини билмайди, бир вақт бехосдан туриб кетди. Тунги аёзда орқаси музлаганини сезиб, терлаганини англади. Яна ётди, яна турди. Бу гал атрофга кулок солиб, анча ўтирди. «Уйкусираш одатим йўк эди-ю, нима бўляпман ўзи?», ўйланди. Охири чалқанча ётиб, кўзларини оҳиста сузиб кетаётган ойга қадаганича ухлаб колди. Туйкусдан шалоपлаган, кейин кимнингдир пихиллаб сўкингани кулоғига чалинди. Яна турди. Тирсақларига та-

янганича анча кузатиб ўтирди. Вахимадан юраги орқага тортди. У ётган еридан шийпонга кафтдек кўриниб турган теварак-атрофга каради. Назарида аллақайси тутқатордан уч-тўрт киши пичок ўкталиб келаётганга ўхшади. Бехосдан Тўхта калнинг гаплари ёдига тушди: «Йўғ-э, Юнус акам қаёқларда юрибди-ю? Тинчлик Худо хохласа?!» У энди шийпон томонга ўгирилиб ётди. Қулоқларигача кўрпани бостириб, бошини буркаб олди. Энди кичкириқ эшитилгандай бўлди. Нима бўляпти ўзи? Унинг бутун вужуди кўркувдан дағ-дағ калтирай бошладди. Юраги югураётган одамники каби гупиллаб урар, биров худди бўғзидан бўғаётганга ўхшарди: «Кўрқяпманми? Кўрқяпман!» Шу вақт аллакимнинг:

– Вой дод! Ёрдам беринглар! – дея кичкиргани эшитилди.

– Нима бўлди, тинчликми?

Ота унинг ҳам ҳадиксираб ўтирганини кўриб, овоз келган томонни фарқлаб югурди. Фозилжон ҳам кетидан эргашди. Улар лойка сув оқаётган анҳор бўйлаб чопишар, пастликка карашмас эди. Фозилжон сув ўпирган қирғоқка келиб, ўқ еган одамдай сапчиб тушди. Оёқлари беихтиёр ёғочдай котди. Анҳор тўла кутурган сув ўзини ўпирилган қирғоқ бўйлаб, Қодирча ерига урар, пайкал эса ойнадай ялтирарди, гўё кўйнида ой сузиб юргандай эди.

– Ё Оллоҳ! – ота каттиқ бакирди, – қайси диндан чиқкан, қайси беимоннинг иши бу?! Бу гўдак ниҳолларда нима гуноҳ, номард?!

Гарангсиб турган Фозилжон хушига келиб, ўзини сувга отди. Пастга қараб телбаларча оқаётган сув йўлига ўзини ғов қилиб тўсди:

– Кўлингизга нима илинса ирғитинг?! – чолга бакирди у, – тез-тез бўлинг!

Кўлларига нимаики илинса шунинг ёрдамида сувни тўсмоқчи бўлдилар. Фозилжоннинг оёқлари орасидан сув тўғондан ўтаётгандай шовуллаб оқар, ота келтирган нарсалар: куриган хас-хашак, калта-култа козиқларни урвоқчалик

кўрмас, писандига илмас эди. У шарт сувдан чиқди-да, шийпонга қараб югурди. Беш-олтита кетмон дастаси билан чорпоядаги кўрпани судраб келди:

– Қокадиган нарса топинг, ота!

Фозилжон кетмон сопларини тиззасига уриб, иккига бўлди, сўнг бу ясатик қозикларни ота келтирган дўппидек тош билан ўпирилган кирғокқа қаторлаштириб қокиб чиқди. Ана энди тўғонча пайдо бўлди. Қозикларни бир-бир ушлаб, суғурилиб кетмаслигига ишонч ҳосил қилгач, кўрпани тўрт буклаб тахлади-да, қозиклар ёнига бостириб қўйди. Телбалаган сув ўз йўлини топди. У бу ишни шу қадар тез, худди жангга кирган аскардек эпчил бажарди. Кўрпа остидан шилдираб оқаётган сувга тикилганча, кирғокқа ўтирди. Атрофга аланглаб, бир муддат ўйланиб қолди. Бир вақтлар Топилдихон билан анови юлғун тагига келиб, қопқондаги куённи олишгани ёдига тушди:

– Камида беш-олти соат оққан кўринади? – деди отага қараб ўйчан.

– Ҳа, кўлга айланиб қопти. Ер сувни тортгунча ниҳоллар димиқиб ўлади.

Фозилжон хафа бўлди. Кўзларига беихтиёр қалқиб келган ёшларини кафтининг орқаси билан сидираркан, чуқур «ух» тортди. Кечагина ғўза тупларининг шабадада силкиниб, онага талпинган боладек яйраб тургани кўз олдига келди. Шу пайт нари жилган ота:

– Вой мусулмонлар! – бақирди жонҳолатда.

У жойидан ирғиб туриб кетди.

– Одам ўлиб ётибди-и-и!!!

Фозилжон худди бомба портлагандай, даҳшат ичида овоз келган томонга югуриб кетди. Ҳамроқул ота ойнанинг хира ёруғида мук тушиб ётган қоп-қора гавда устида дағдағ титрар, оғзига келган калом билан дуо ўқирди. Фозилжон гавданинг ким эканини билмоқ истагида ёнига ағдарди. Эсхонаси чиқиб кетди:

– Топилдихон-ку?! Топилдихон, ота?!

Бир зум каловланиб турди-да, сўнг:

– Югуринг ота, Мунавварга хабар беринг! – дея олди холос.

Ота эгнидаги яктагини ҳилпиллатганича, пилдираб узоклашди. Топилдихоннинг гавдасини базур кўтарган Фозилжон инкиллаганича шийпонга келди. Ихраб юриб, хали ўзи ётган жойга ётқизди. Чирок ёруғида боши тагидаги оппок болишга кон сизганини кўриб, эси оғиб колаёзди. На яқинлашишни, на бирон ёрдам кўрсатишни билмай, шарпадай котиб тураверди. Шу пайт тутқатор йўлдан келаётган «Волга» машинаси фарасининг нурлари шийпон деворини ёритди. Кабина эшиклари қарсиллаб ёпилди-да, шипиллаган оёк товушлари улар томон шошаркан, Мунавварнинг овози янгради:

– Қани, қаерда, нима бўпти?

Ота нималардир деди. Кўзини чирт юмган, юзлари оқарган ва лаблари кўкимтир тусга кирган Топилдихонни кўрган захоти:

– Машинага опчиқинглар! – буюрди у, – ҳозирок район касалхонасига опкетамиз!

Оҳиста олиб бориб, машинага ётқизишди. Топилдихоннинг ёнига Фозилжон, олди ўриндиққа эса Мунаввар ўтирди.

– Эй Парвардигори олам! Жўжабирдай жонга раҳминг келсин! Ёмон кундан ўзинг асрагин, Худойим!

Фотиҳа ўқиб колди ортларидан ота. Уни чала ўлик холида жарроҳлик бўлимига олиб киришди. Ташқарида қолганларнинг хаёлидан нималар ўтмади. Бундай пайтда, дил тубида қандай ваҳималар унмайди дейсиз. Шайтон елкага минволиб, ёмонликнинг қайси кўчаларига бўйлатмайди дейсиз. Ярим соатлар чамаси ўтгач, ичкаридан доктор чикди:

– Яшайди, – деди у нигоҳини саросимали кўзларга қадаб, – калла суягининг орқа томони бироз шикаст еган, аммо гежгаси – ўк томири соғ! Умид килаверинглар!

– Раҳмат, дўхтир! – Мунавварнинг кўзларига севинч ёшлари қалқиди, – ўн боласининг бахтига яшаши керак, раҳмат!

- Кириб кўрсак бўладими? – ошиқди Фозилжон.
- Факат кўп гапиртирманглар!
- Мунаввар.
- Менинг юрагим чидамайди, сиз кираколинг..., салом денг!

Қордек чойшаблар бағрида Топилдихоннинг бугдой ранг юзи кўринарди холос. У осма уколдан томаётган дорига нурсиз кўзларини тикиб ётгани учун Фозилжонни аввал таний олмади, бироз караб тургач, кўзини юмиб кўйдди.

- Тузукмисиз?
- У ерда..., икки киши...
- Нима-а-а?
- Сув очганлар..., Аҳма-дил-ло..., Бот-ир..., урди..., – индамай колди.

- Нима бўлди? – эсхонаси чикди Фозилжоннинг.
- Оғрияпти!
- Майли, гапирманг. Тушундим. Эртагача!

Мунавварга Фозилжон унинг узук-юлук гапларини стказди.

- Абдулҳамид, шийпонга ҳайданг?!
- Улар етиб келганларида қоровул ҳадиксираб ўтирарди.
- Падар лаънатилар! Итваччалар!

Мунавварнинг ҳайқириғидан чўчиган ота саросимада котди:

- Ўлдими, а? – сўради анграйиб, – вой бечора-а-а?

Икки курсдош отанинг холига ҳам карамай, кирғок бўйлаб, сув ўпирган жойга кетишди. Сув яна пайкал томон ўкириб окмокда эди:

- Ие, тўғон, тўғонча кани? – тутокиб бақирди Фозилжон, – ахир мен..., тўсган эдик-ку?

- Абдулҳамид, машинадаги тўшакни опкелинг?

Мунаввар юқорида бўладиган мажлисларга борганда узок қолиб кетар, шу пайтда кечаю кундуз тинмайдиган шофёри бирор пана жой топиб ҳордик чиқаргани, кези келганда ухлаб олгани тўшайдиган тўшакка ишора қилган эди.

- Ҳозир етказиб келаман, опа.

Шофёр ҳамон саволига жавоб кутиб турган отага қараб:

– Қўрқманг, тирик, – деди ва машина капотини очиб, тўшакни олди-да, курсдошлар куймаланаётган томонга қараб югуриб кетди.

Жавобдан жонланган ота аллавақтдан кейин анҳорнинг у бетидан югуриб кетди. Юлғуннинг олдига етганда тўхтаб, ўзини сўқди. Шу вақт юлғун тагидан қандайдир шарпа чиқиб ура қочди. Ажинами ё алвасти деб ўйлаган ота ўзини йўқотиб кўйди, сўнг чала талаффузда калима келтираркан:

– Сув алвастисининг иши экан-да, – деди ғўлдираб.

– И-и, қочди, қочди! – бақириб юборди шарпага кўзи тушган шофёр шу пайт, – ҳов ана, пайкал ёкалаб кетишяпти! Икки киши экан!

Бу орада сувни ўзанига буриб улгурган Фозилжон билан Абдулхамид, узун-қиска бўлиб чопиб кетаётган икки кишининг ортидан қувиб кетишди. Ҳаял ўтмай, иккови биттадан ўлжасининг қўлидан маҳкам тутганича ҳарсиллаб қайтишди.

– Бетинг курсин, тирранчалар! – Мунаввар икковининг бетига бир-бир тарсаки туширди, – нахотки, ўз ризкингни сувга окизасанлар! Буям майли-я, ўн бола ўн кўчада қолса нима бўларди?! Падар лаънатилар, нима қасдинг бор эди?! Оборинг?! Милицияга топширинглар! Тавбасига таянишсин!

Ота юз-кўзларига, эгнига лой сачраган йигитларга қараб ачинди, бош тебратаркан:

– Аҳ, нодонлар-а! Ёшлиқ – нодонлик деб шуни айтишади-да.

Мунаввар ҳамон жаҳлидан тушмас, кумушдай ялтиллаб турган пайкалдан кўзини узмас эди.

– Нима қасди бор буларнинг, ҳеч ақлим етмаяпти!

– Қизим, айланай қизим, – ота ўртага тушди, – хай, тўхтаб туринглар! – иккисини олиб кетишга тараддудланаётган Фозилжон билан Абдулхамидга қараб деди, – жаҳл келганда ақл қочади, айланай болларим. Қўйинглар, ёш умри жувонмарг бўлиб кетмасин! Қамалган деган тавки лаънат тагида қолишмасин!?

– Шунга арзийди!

– Йўк, кизим, сиз колхозди каттасисиз! Яхшиси, эртага маҳалла аҳлини чакириб, ўшаларнинг олдида адабини беринглар?! Бир каттанинг, бир кичикнинг гапига кир, дегувчи нақлимиз бор, кизим. Ахир, яхши гап билан илон инидан чиқади-ку, а? Буларниям юрагидаги гапларини эшитайлик-чи? Айланай қизим, Мунаввархон!

Мунаввар сал юмшади.

– Оборинглар! – деди бироз ҳовридан тушиб, – трактир паркининг саларка омборига камаб қўйинглар! Одамлар олдида жавоб беришсин! Улар нима деса шу?!

Ота дала йўлидан елдек учиб бораётган машина кетидан қараб қоларкан: «Ҳайтовур, жажлдор бўлса-да ақлли аёл. Каттанинг гапини қайирмайди!» деди қувониб.

57

Шум хабарнинг оёғи бор, тез тарқалади дейишади. Эртасига жиноят содир бўлган жойга, бу хабарни қулоғи илғаб қолганки бир келиб ҳол сўраб кетди. Ҳамроқул ота эса гўё экскурсоводдай бор билганини қизикқан ҳамда ачинганларга ҳикоя қилиб берар, аммо Аҳмадилло билан Ботир ҳақида миқ этмас эди. Ҳар ким ўз хаёлига келган фикрни маъқуллар, ўзича шарҳларди. Қўшни бригада аъзолари сув босган пайкалга ачина-ачина албатта қайта экишда ёрдамани аямасликларини таъкидладилар. Топилдихоннинг нима учун бу ерга ўралашиб келиб қолганини билолмай гаранг бўлган айрим кимсалар уни кўрмоқ баҳонасида бўлган воқеани билиш мақсадида касалхонага ҳам бордилар, аммо врач ҳеч кимни Мунавварнинг тайинловига кўра олдига қўймади. Кундакунора бир оёғи Топилдихоннинг олдида бўлган Мунаввар ва Фозилжонлар барибир ваҳимада эдилар. Негаки, икки шўртумшукнинг келажаги ҳам унинг ҳаётига боғлиқ эди. Яна бир гал келганларида Топилдихон ҳамкасбларининг ичагини узгудек латифа айтиш билан банд эди. Уларни кўрган бошқа касаллар ташқарига чиқиб кетишди.

– Сиз у ерда нима қилиб юрувдингиз? – сўради Фозил-жон.

– Ўзингиз-чи? – сўради Топилдихон ҳам.

– Мен сиздан сўраяпман.

– Э-э, – қўл силтади у, – тўксонни уриб қўйгану ёш боладан баттар отам бор. Учта тиши бор санаб кўрсанг, аммо кунда девзира гуручга палов кип берасан, деб жанжал килади. Том баҳосидаги гуручни сотиб олгани қийналиб, сиздан сўраб олган еримга арпа, шоли экувдим, – ҳалитдан бери индамай, бир четда кузатиб ўтирган Мунавварга юзланди, – кунда бир ухлаб туриб, шолিপоя сувидан хабар олардим. Ахир шоли сув билан пишади-ку? Ўша куни телевизўрда бир кизикарли кино бўлди. Кино тугагач, шолининг сувидан хабар олиб ёта қолай деб ўтсам, така-так тўхтаб қолибди. Нима бўлдийкин деб Хонарик ёқалаб келаётувдим, бир вақт бор сувни пастга, пайкалга қараб оқаётганини кўриб қолдим. Қирғокни сув уриб кетибди-да, дея шу уринаман, кани энди тўсолсам. Охири аланглаб бориб, анови куён тутган ер-чи, ўша жойдаги юлғуннинг олдига бориб қолибман. Қарасам, қаршимда икки шарпа биқиниб турибди. Ўпкам оғзимга тикилиб қолди. Аввалига жин деб капалагим учди, кейин синчиклаб қарасам, ўша иккови. Жаҳлим чиққанидан икковига тенг ташланиппан-да..., бирингни козиқ, бирингни тўғон қиламан, деб бақириппан. Ботирнинг сочи қўлимга кирибди. Аҳмадиллони эса гирибонидан бўғиппан, додлаб юборди. Қўлимдан юлқиниб чиққан Ботир Аҳмадиллони ўлдиряпти, деб ўйлади шекилли... Бошимга бир нарсанинг қарс этиб урилганини биламан, у ёғи эсимда йўқ!

– Органдан одам келдими?

– Ҳа, экспертиза қилишди. Белкуракнинг кети билан урган экан. Айтинглари-чи, икковини қамашадими?

– Ҳм, қамашди. Ўша куни Ҳамроқул ота ўртага тушгач, ўзимиз ҳал қилмоқчи бўлиб, паркка қамаб қўйган эдик. Аммо ҳеч қанча кун ўтмай органдагилар келиб, оп-

кетишди, – деди Мунаввар, – яхшиси сиз тезроқ тузалиб чиқишингизни ўйланг!?

– Шундайку-я, лекин...

– Нима лекин?

– Лекин улар ҳам ўзимизнинг боллар-да, опа! Ҳаётларига кора тамға урилмасин дейман!

Мунавварнинг юраги ҳаприқди. Бу ҳолатга шерик Фозилжон эса, юзини четга бурди.

– Нима бўлади энди? Менимча, у Аҳмадиллони кутқараман деб, шошиб қолган. Ишни бу қадар чаппасига кетишини ўйламаган. Ёш-да, ёш! – ачинди Топилдихон.

– Сиз уларни ёш бола деб ўйлайсизми? – бироз жаҳлланди Мунаввар, – сувни очса оқибати нима бўлишига ақли етган ёш бўладими? Қолаверса, сизниям асфаласофлинга жўнатишига бир баҳя колди-ку? Яна ёш дейсиз!.. Назаримда, яқин орада суди бўлади.

Мунаввар ўзининг касалини ўйламай, улар учун қайғураётган Топилдихонга атайин каттиқ тегаётган эди. Негаки, ҳозирда энг муҳими, ўзининг тузалишини ўйлаши эди.

– Қамалиб кетса ота-онасининг юзига қандай қарайман, – ўйга чўмди Топилдихон, – ҳар куни юз кўришиб турсак. Эшитар кулокка ҳам хунук-да, опа?! Аслида танимадим десам ҳам бўларкан!

– Ўша ондаёқ қўлга олганмиз, – суҳбатга сукилди Фозилжон, – сиз айтмаёқ билиб, таниб бўлганмиз. Қайтиб борсак, яна сувни очиб, бикиниб ўтиришган экан.

– Шунақами? Мен айтгач, ушлашди деб ўйлаппан. Барибир, ёмон бўлди.

Мунаввар ўйланиб колди. Унинг бу қадар оққўнгиллигини ҳаёлигаям келтирмаган Фозилжон Топилдихонга ҳавас билан, меҳр тўла кўзларини тикканича ўй сурарди: «Мунча кўнгли тоза бўлмаса?»

– Нима килсам иккови камалмай колишаркин?!

Топилдихон ўз ташвиши билан банд, гўё қаршисида турган ғамхўрларини унутгандек.

Ғалаба байрами куни клуб олдига тумонат одам йиғилди. Бинонинг чап биқинига, цемент панога ганчдан курол ушлаган аскар киёфасини туширишди. Остига эса шу колхоз территориясидан урушга кетиб, номишонсиз, бедарак йўқолганларнинг исми-шарифлари зархал харфларда ёзилди. Ёдгорликни кўрган кексалар кўл очиб, кўзларида ёш билан дуо килдилар. Айримлари яқинларининг номини кўлларида силаб, кўзларига суртдилар. Баъзилар эса йўқотган жигар-бандини топгандай кувондилар.

– Ҳозирги ёшлар хўпам аклли чиқиб колди-да, – Шамсиддин ота Ҳамрокул отага панони кўрсатиб деди, – улар хар борада ёлчиган.

– Ҳукумат уларни хидсиз чирок, сакич ёпиштирилган кўчаларда покиза қилиб тарбияляпти-да, томларидан чакки ўтмаса...

– Умрини берсин! Иқболларига уруш бўлмасин! – алқади оталар.

Шу пайт гуриллаб чалинган қарсақлар овози иккинсининг нигоҳини ҳозиргина очилган пано ёнида ўтирган райком ўринбосари, раис, партком, комсорг ва клуб мудираси томон қаратди. Доклад қилган Мунавварнинг хаяжондан кизарган юзларига, сумбатини сўлим кўрсатган қора атлас кўйлагига суқ билан қараган кўзлар нигоҳида жим ўтирарди. Охирида гапирган Муроджон барчани лол қолдирди.

– Бу дейман, Ғуломжонни етаклайдиган ўғил бўптими, заңғар, – ўзича суйган бўлди Ҳамрокул ота.

– Ғуломжон андишали, – Шамсиддин ота изоҳ берди, – етти ўлчаб бир кесади.

– Ҳм-м, ота ўғил денг?

– Ошиб қаергаям борарди...

Байрам муносабати билан Фозилжон чойхонада, ота-хонлар даврасида бўлди. Сухбат фақат уруш, уруш туфай-

ли яраланган қалблар, ўк теккан юраклар ҳақида бўлди. Кўпроқ Уста Ғанининг хотиралари барчанинг диққатини ўзига тортди.

59

Икки ҳафта ўтгач, дам олиш куни клубда Аҳмадилло ва Ботирнинг очиқ суди бўлди. Ҳар иккиси ўч олиш истагида қилган иши оқибатида қора курсига ўтирди. Кўзлари жавдираган икки ёш нигоҳларини клуб тўла нафрат, ачиниш ва хайрихоҳлик билан боқиб турган кўзларга тикдилар, бардош беролмай ерга боқдилар. Ичкаридан суд ҳайъати аъзолари чиқиб, мажлис бошлашди. Якунида даъво қилмасда, давлат кўзи билан даъвогар саналмиш Топилдихоннинг афвномасини ҳисобга олиб, муқаддам судланмаганлигини инобатга олган ҳолда енгил жазо, яъни шартли жазо белгилаш билан тугади. Ҳар ҳолда қамалмади дея Топилдихоннинг боши осмонга етди.

60

Ёз бўлишига қарамай, ҳаво анча пастлаб кетди. Бўзариб, ковоқ очмай кўйди. Шундай кезларда Фозилжоннинг ҳам кўнглига чироқ ёкса ёришмас эди. Чунки сув босган Қодирча ерини шудгорлаб, қайта экиш масаласи уни хавотирга солар ҳамда ернинг кўп жойлари касал бўлгани учун бошқа қарталардаги ғўзаларга етиб олармикин деган ҳадик ҳам чарчатаёзган эди. Сўлиб-сарғайиб бўлгандир, қанчаси тириг-у, қанчаси ўлгандир, каби кўрқинчли ҳаёллар билан Қодирча ота қартасига етиб борганини ҳам сезмай қолди.

– Вожаб! – кўзларига ишонмасди у, – ҳафталаб сув ичида ётиб-да, қаддини букмабди! Титраниб турган бемажол таналари эсаётган шамолга яна бағрини очаётир! Бу миттигина ниҳоллар шунча қудратни қаердан олдийкин-а!? Ё қудратингдан!

Севинганидан юраги тарс ёрилай деб, идора томон ошиқди. Мунаввар бор тафсилотни эшитгач, ўз кўзи билан кўришга қанот боғлаб учди. Аста эгат оралаб юраркан:

– Шу ерни ўйлайвериб, на уйкумда, на кунимда ҳаловат бўлди, – деди кувониб, – буям бир омад! Ҳа, Худойимнинг бизга кўрсатган каромати! Чексиз ҳадяси, Фозилжон!

Улар тажрибали дехқонлар ёрдамига таяниб, пайкалдаги ғўзаларни ниҳоятда эҳтиётлик билан қатқалоқдан чиқариш йўлини маслаҳатлашишди. Маслаҳат ёнига яна маслаҳат қўшилди, яъни ҳар бир туп ниҳол остига бир сиқим чириган ғўнг ташлаб кетиш.

Иккови пайкал четнга чиқиб қарашаркан:

– Худди ер юзига сепкил тошганга ўхшаб қолибди, – Мунаввар кулди, – қаранг-да!

– Ҳа, жимитгина таналар нукта-нукта холга ҳам ўхшаб кетаркан. Умумлашганда эса сепкилни эслатаркан.

61

Бу беқарор дунёнинг бағрида эрталабдан ҳаво айниган кунлари Фозилжоннинг ҳам кўнгли зимзиё тунга айланар, дили хира тортиб, нима ишга қўл уришини билмай қоларди. Бу кун ҳам осмон худди паға-паға булутлардан тўн кийганга ўхшар, ора-сира шамол туртиб ўтган қати орасидан мовий осмонга туйнук очилгандай кўринар, у ердан эса қуёш тарам-тарам зар кокиллари силкиб турганга ўхшарди ва яна лаҳза ўтгач, осмон кулранг либос кийиб, хўмрайиб оларди. Фозилжон бу каби ҳолатларга кўп дуч келгани учун писанд қилмай, дала қўйнига шўнғир, жажжи ниҳолларнинг эсаётган шабадага бағрини очиб эркаланишларини кузатар, уларнинг соғлом ва бақувват ўсиши учун қўлидан келганича имкон яратиш мақсадида ярим, балки ундан ортиқроқ ер қатламини қовлаб кўрар, носоғлом жойларга белги қўйиб кетарди. Бошқа пайкалларни ҳам шу аснода кўриб бўлгач, уйга қайтар, кўрган-билганларини дафтарига ёзиб қўяр, сўнг ер касалини ва нималарга муҳтожлигини

аниклаб, чора қўллашни бошларди. Кўпинча, агар ерни соғломлаштиролмасам қобилиятимнинг нима кераги бор, дея қайсарлиги тутар, мана шу феъли уни кўпроқ манзилга, кўзлаган мақсади сари яқинлаштираётганини сезмасди ҳам. Ҳа, у кўп ўринларда мазор каби сукут сақлашни биларди. Унинг нимага ва қай орзу сари интилаётганини Мунаввардан бошқа ҳеч ким билмасди. Уста Ғани сезарди-ю, аммо ҳар бир ишга бурун сукишни ёқтирмагани боис ҳаддида турарди. Шу важдан тунов кунги, чойхона томон бораётганларида Тешабойнинг «Жуда кам чиқасиз, бу дейман яна биронта иш қиляпсизми?» деган сўровига чарчаётганини баҳона қилиб кўя қолганди. Фозилжон эрталаб ва ҳар окшом ота билан овқатланар, Мукар хола эса уларнинг суҳбатига ҳалақит бермай, ўзининг икир-чикир юмушлари билан банд бўларди.

– Ота, сиздан бир нарса сўрасам? – окшомги дастурхон устида Уста Ғанига юзланди Фозилжон, – шунча йиллик иш тажрибангизда бирон марта майсаларнинг ер бағридан униб чиқаётганини кўрганмисиз?

Уста Ғани ялт этиб қаради: «Ҳм-м, кузатувчан, зехнли, олим бўладиган сиёки бор. Негаки, шу ёшимгача ҳеч ким менга бу каби савол билан юзланмаган... Бу бола албатта олим бўлади. Қани, бир синаб кўрай-чи?»

– Ўзингиз-чи?

– Йўқ. Кўролмаёппан. Бир неча бор пойладим, аммо кўролмадим. Ҳатто бир куни қасдлашиб, чигит экилган бир уяга кўз тикканча соатлаб, кунлаб кутиб ўтирдим. Лекин ғафлат уйқуси олдим, билмайман, кўзим озгина илинганда жимитгина ниҳолчанинг униб бўлганининг шоҳиди бўлдим.

– Бу оддий-ку, – жилмайди ота, – ахир ҳомиладор аёл боласини ҳамманинг кўзи олдида эмас, фақат доянинг, асоийси Оллох, сўнг ёрдамчиси кўмагида дунёга келтиради-ку.

– Демокчисизки...

– Ҳа, ер ҳам Оллохнинг, яъни унинг дояси табиат ёрдамида ўсимлик деб аталмиш фарзандларини туғади. Бу табиий, шун-чун кўролмайсиз.

У кўзларини пирпиратиб, отанинг беҳисоб ажин босган юзига узок тикилиб колди: «Қаердан олади шунча мушоҳадаларни. – ўйга толди, – ҳам дунёвий, ҳам диний илмни пухта билгани кўл келса керак-да. Шу оддий нарсага ҳам акним стмади, катта ақл ва заковат билан кашф қилинадиган оламшумул янгилик яратишга кучим етармикин?»

Шу вақт ховлига Мунавварнинг шофёри Абдулхамид кириб келди:

– Опа билан сизни райком чакиртирибди, – деди ота билан кўш кўллаб кўришиб саломлашаркан, – тез етиб бораркансизлар. Опа машинада ўтирибди...

Райком секретари уларга роса дакки берди. Навбатдаги бюрода давлат мулкни одамларга хусусийлаштириб бериш тўғрисида чиқарган қарорлари билан кўшиб, кўшмозор қилишини айтди. Ҳарчанд улар хусусийлаштирилмаганини, ишловда сифат ошиши учун шу усулни қўллаганликларини тушунтиришга уринишмасин, том битган кулок эшитишни ҳам хоҳламади, инобатга олмади.

– Тўйгунча дакки едирди-я, – йиғламоқдан бери бўлди қайтаётганларида Мунаввар.

– Ҳм-м, паймонаси тўлганга ўхшайди...

– Паймонасиям курсин, ўзиям...

Фозилжон Маъсума кўтариб кирган бир даста қоғозларга имзо чекиш билан овора Мунавварга бир қараб қўйиб, ташқарига, залга чиқди. Юраги сиқилиб, бош бўғолтир хонасига кирди. Тўмтоқ бармоқлари билан чўт кокаётган Абдуғофур ота уни кўриб, ўрнидан кўзгалди. Омонлашиш-гач, об-ҳаводан, деҳқонлар ҳаётидан гаплашдилар. Ота олдадаги рўйхатга кўз югуртираркан:

– Ўтган йили қишда жами икки юзга яқин хонадондан кўмир учун ариза тушган экан. Шунини местком раиси иккимиз кеча ўрта ҳисобда қанча кўмир кетишини аниқладик.

– Бу йил ариза тушмабдими?

– Бундан хабарим йўқ.

– Тахминан беш юзга яқин хонадонни мўлжал қилсак яхши бўлармикин?

- Тўғри айтдингиз. Керакли тошнинг оғири йўк.
- Чарчатиб кўймаяпмизми?
- Кексайганинда давлат билиб пенсага чиқараркан, – ота носқовоғидан кафтига бир чимдим нос тўкди, – ҳисоб ишларидаги баъзи чалкашликларни тўғрилаб бериб, ишни бас қилмасам бўлмайди. Чарчаганимдан донг қотиб қоляппан. Буни раисимиз тушунади деган умиддаман, – танглайига отди носни.

Шу пайт шамолдай кириб келган Мунаввар:

– Файзуллада бу йилги айрим хонадонлар кўмирини таксим қилганимиз ҳақида рўйхат бор, – деди туйқусдан, ҳозиргина шу ҳақда гап бўлганидан хабардордай, – шуни бекор қиламан. Қарзи борларга тегишли кўмирдан қирқмайсизлар. Қурт учун тарқатиладиган кўмирдан колхоз активлари уриб қолишаркан ва шу йўл билан кишлигини бепул ғамларканлар.

- У ҳолда қирқилган кўмирлар ҳисобини...
- Уларга колхознинг ёрдами бўлақолсин.
- Акт тузиб, правление йиғилишида огоҳлантириш бериш керакмикин? – истиҳола билан деди ота.
- Ҳа, акт бор. Турсуной камида юзта қурт боқувчи аёлларга кўмир олмаганлиги тўғрисида рўйхат тузиб, қўл қўйдириб олган. Етарли факт бўлса керак?

Фозилжон уйга тун ярмида қайтди. У хомуш, бир-бир босиб борар, юраги нотинч урса-да, вужудини тотли ҳаяжон қоплаган эди. Бу руҳий ҳолат унга кўтаринки кайфият бахш этди. Райком секретарининг йўқловидан хижолат чекиб ўтирган Уста Ғанига тинчлик эканини ва ҳозиргина бўлиб ўтган кўмир воқеасини сўзлаб берди.

– Ҳа, колхоз соғин сигирдай гап, – деди ота ўйчан, – сиз бунга кўникасиз. Баъзиларнинг алоҳида қўй, мол подалари, уларга қарайдиган шахсий чўпонлари борлигини билмайсиз ҳали... Охир-оқибат ўзлари, яъни юқори тузган колхозни ўзлари еб битирдилар.

– Наҳотки?

– Ҳа, караб туринг! Қани, бу ҳақда оғиз очиб кўрингчи? Кекирдагингизни суғуриб олишади. Қаерга борасиз, дод деб?!

Фозилжон индамай отаннинг гапларига кулок тутди. Яна бошка кирдикорлар ҳақида ҳам сўзлаб бўлгач:

– Мана, – деди Фозилжонга юзланиб, – нима учун партиядан ҳайдалганимни юкорига баён этмаганимнинг сабаби, ёзганинг билан фойдасиз. Келиб-келиб шулар билан партияни талашаманми?

Фозилжон, нима деяпсиз, ҳақиқат барибир юзага чиқади, дея эътироз билдирмокчи бўлди-ю, ҳозир бу гапларнинг ўрни эмаслигини сезиб, индамай кўя колди.

62

Бу меҳрли дунёнинг савобу гуноҳлари ўлчоғлик. Муҳаббату нафрати, шодлигу алами, меҳнату роҳати ҳам ўлчоғлик. Баҳорга кўз тиккан майсаларнинг умри ҳам ўлчоғлик. Ичкарию ташқарида ҳаётнинг бирдай окиб кетиши ҳам ўлчоғлик... Ушбулар каби ҳар бир инсон ҳам мана шу ўлчовларни бошидан кечиради. Шулар қатори бизнинг Фозилжон ҳам ҳозир меҳнату заҳмат кучоғида...

Навбатдаги кунда у гўзалар тиззага урганда Мунаввар билан дала айланди. Шиғил-шиғил шоналарни кўриб, қувончлари дарёдай тошди.

– Бу йил албатта план тўлади, – деди Мунаввар ички ҳаяжонини яширолмай, – юзимиз ёруғ бўлади.

– Ҳа, ҳар биримиз ерга ўз меҳримизни бериб ишлаганимиз боис, у ўзини оқлапти.

– Лекин, – у бирданига маънос тортиб колди, – ҳар кимниям ўзига яраша орзу умиди бўлганидек, мениям киши билмас бир мақсадим бор, Фозилжон.

– Хўш, хўш, эшитайлик-чи?

– Мен ҳақиқий, ҳалол-пок «герой» бўлишни орзу қилардим.

Фозилжон Мунавварнинг кўз ости қовоқлари салкиганини, юзлари сўлғин тусга кирганини кўриб, герой бўлиш

касалига йўликибди, деб ўйлади. У аёлнинг ички дунёсини бутаб қўйилган, тартибли бокқа ўхшатарди. Аммо ҳеч қачон ўша боғнинг бўронлар таъсирида қовжирашини, гармселдан сарғайишини хаёлига ҳам келтирмасди. Кўчалар чуқурчалардан, ҳаёт эса қайғудан холи эмаслигини тасаввур ҳам қилмасди. Юқори ҳосил, эл фаровонлиги учунгина эмас, балки ўзининг юксак обрўсини жимитгина темирда кўриб, унинг учун ҳам курашаётган Мунавварнинг ниятини, дарду аламини ўз оғзидан эшитган Фозилжон ғалати алпозга тушди. У қаршисида борган сари эгилиб бораётган раисани кўрди. Шунинг учун райком секретари унинг бошидан ювинди тўкса ҳам бардош беришининг бошқа сабабиям борлигини англаб етди:

– Наҳотки унвонсиз яшаб бўлмаса?!

Мунаввар чаён чакқандай сесканиб кетди:

– Нима-а?!

– Мунаввар, сиз билан аслингизга қайтганда гаплашман. Унгача хайр!

Унинг қўлларидан, сўзларидан таскин олишни истаган Мунаввар аксини кўриб, гўё дунё бошига йиқилгандек ларзага тушди, мисоли бир замбил лой бўлиб қолди.

63

Мунавварнинг юраги хасталаниб Кўккўприкдаги касалхонага етди. Бу гапни Сарвиноздан эшитган Фозилжон унинг олдида ўзини айблаб бошлади. Энди юзига қандай қарайман, деган андишада минг истиҳола исқанжасида кечки пайт кўргани касалхонага борди. Унинг ҳеч нарса бўлмагандек, гўё орадан ҳеч гап ўтмагандек қувонч билан кутиб олиши Фозилжонга таъсир қилди.

– Ўша кунни сизни тушунмадим, Мунаввар. Мени кечининг?

– Нега?

– Сохта унвон деган сўз онгимга шу қадар ўрнашиб, илдиз отибдики, натижада ҳақиқий номдорларга ҳам шубҳа

билан карайдиган бўлиб қолибман. Ҳақиқий унвондорлар йўқми? Бор! Балки фақат бизда, бизнинг районда шунақа бўлаётгандир.

– Вой дўстим-эй, – Мунаввар Фозилжоннинг изтироб тўла кўзларига тикилди, – нима гап бўлди, нима дедингиз, бари эсимдан чикиб кетди. Чарчабман шекилли...

– Ўлганнинг устига тепаган қилдим.

– Йўқ, қайтанга кўзимни очдингиз! Раҳмат!

– Тўғриси гапириб ўрганиб қолибман.

– Дўстнинг дўстлиги ҳам шу-да. Лекин дўстим, ҳақиқатни билиш ва эшитиш учун каттақон юрак, ҳа, катта қалб керак экан. Сизнинг даққингиздан кейин кўп ўйландим. Унвонга интилиш, гапнинг пўскалласини айтганда, шуҳратга интилиш азоби ичимдан чиритиб бораётган экан. Аслида шу камтарин, меҳнаткаш халқимизнинг қадоқ қўллари билан яратилган оқ олтиннинг ўзи менинг шуҳратим экан. Буни тушунишга ёрдам берганингиз учун сиздан бир умр миннатдорман.

Фозилжон бирданига ўзини илиқ сувда чўмилиб яйраган қушдай енгил сезди. Аммо унинг кўзларидаги мунгни, қайғунинг изларини кўриб хавотирланди:

– Безовтасиз?

– Бундоқ ўйлаб қарасам, йўлинг адоғида сени кутиб тургувчи тинч манзил бор экан.

– Тушунмадим?

– Яхшиям, – хорғин кулди Мунаввар, – кабристоннинг борлиги, агар у бўлмаса...

– Нималар деяпсиз, ахир...

– Аҳ, Фозилжон-а, кунимдан гўрим якинга ўхшайди.

Шошганда лаббай топилмас деганларидек, Фозилжоннинг ҳам тилига мундоқ кўнгиш кўтаргувчи сўзлар илинмас, далда бергувчи гап топилмас эди.

– Н-нега, ахир, ҳеч ким оғримаптими? – топган гапи шу бўлди.

– Яхшиям дунёнинг фонийлигини ёдингга солиб тургувчи кабристон бор, – киприк қокса кўз ёшлари тўкилгудай эди Мунавварнинг.

- Бундок тушунтирсангиз-чи, нима бўляпти?
- Яхшиям сиз борсиз, Фозилжон!

У бошка гапирмади. Энди ўзини анча ўнглаб олган Фозилжон бисотидаги бор илик сўзлар билан далда бериб қайтганда, кишлоқ узра оқшом чўккан эди: «Нега бунча ўзгариш: ё бу сафар юраги қаттиқ оғридимиз? – бу саволлар миясида уйига етиб келгунча чарх урди, – кўполлигим қурсин! Ўзим билмаган ҳолда қаттиқ ранжитиб қўйдим шекилли? Менга суяниб колганини унутдим! Кўнглига озор бердим! Ҳа, у мендан қаттиқ ранжиган!»

64

Эртасигаёқ яна Мунавварнинг ҳолидан хабар олгани борди. Бу гал узоқ гаплашиб ўтирди. Чунки у анча тетиклашиб, кўтаринки кайфиятда эди. Талабалик йилларини хотирлашди, иш бошлаган дамларидаги баъзи унутилмас воқеаларни... Хуллас, Фозилжоннинг кўнгли ўрнига тушиб, кўчага чикқанида машиналар қатновни бас қилган эди. У осмонда юлдузлар бодроғи сочилганда пиёда кишлоққа кириб келди. Кечки салкин дилга ўзгача хузур бахш этар, бу роҳат оғушида Фозилжон бахтли келажак режасини тузиб борарди. Магазин олдида келганида қоровул ит занжирини шилдиратиб, эринибгина хурди ва унинг мактаб ёни билан клуб томон йўрғалаганини кўриб, ириллади, сўнг тинчиди. У бинога яқинлашди, чунки ичкарида ҳар замон-ҳар замонда кучли қийқирик эшитилар, лаҳзада яна сув куйгандай жимжит бўлиб қоларди. Аста юриб келиб клуб саҳнига яқин эшик тирқишидан ичкари мўраллади. Саҳнада Сарвиноз ва Муроджонлар, яна беш-олтита муаллимлар ярим ёй шаклида ўтиришар, доира шаклидаги давра ўртасига стол қўйилган бўлиб, устига кип-қизил духоба ёпилган, нақ думалатса тарвүздан фарқи йўқ, хўппа семиз бир йигит турли хил фокуслар кўрсатарди. Йигит номерини адо этди шекилли, унинг ўрнини бир четда ўтирган кулча юзлиси эгаллади. Залга қоп-қора кўзларини тикиб, стол устига кафтла-

ри орасидан бир нарсани олиб кўйиб юборди. Бу пайт зал хира коронғулашди, стол устидаги ҳалиги нарсанинг заиф нур таратаётгани, аста-аста ўрмалаб кетаётгани кўзга ташланди. Ҳалитдан бери ҳуштакбозликни авжига миндирган бўйдоқлар, болаларнинг йиғиси, аёлларнинг «Вой ўлай, бу нимаси?» каби сўзлари ўрнини «Ё тавба, бу нима?» «Кўзбойлағичми?» «Ахир бу ёнар курт-ку» деган шивир-шивири босиб кетди. Зал ёришиб, стол устидаги ўзгача ёруғлик ҳам ўчди.

Фозилжон ўтирганларга кўз ташлади. Назарида бутун колхоз кўчиб келгандай.

– Навбат колхозимизнинг агрономи Фозилжон Ғофуров сценарийси асосида тайёрланган кўрсатувимизга, иштирок этадилар...

Сарвинознинг залда ўтирганларни ўзига маҳлиё қилган кўнғироқдай овозига маст, ҳам чўчиб, ҳам мамнун ҳолда клубга қарай-қарай зиналардан пастга тушаркан, салобатли ва нақшинкор бино қаршисида бир зум тўхтади. «Мўъжизасиз-мўъжизалар» ёзувли эълонни ўқиб, кулимсираб кўйди ва ўзида йўқ хурсанд бўлди. Бир томондан иши юришиб кетганидан мамнун бўлса, иккинчи томондан Сарвинознинг унга покиза муносабати ва меҳрибончилигидан дилида олам-олам севинч барқ урарди. Баъзида эса қиз билан гаплашганда, бирор мавзу ҳақида баҳслашиб қолганда тиниқ туйғулари жўш урар, қиз шу қадар яқин, самимий муносабатда бўлардики, баъзи тортишувлари бироз терсланишгача борганда ҳам на қизда, на ўзида гина-кудурат сезарди. Одатда бокира юрак билан севишганлар шундай бўладилар. Шу боис Фозилжон энди бу кишлоқсиз, бу колхозсиз ҳаёт кечира олмаслигини дилидан сезар, сезиб-да: «Севинчларга кучок очиб келар кунлар ҳам бор экан-а?» дея хурсанд бўларди. Кишлоқнинг эгри-бугри кўчалари, кўрғонларнинг пастаккина деворлари, ундан кўча томонга эгилиб тушган тут, олма, беҳи, гилос ва ўрик шохлари, четларида ялпиз, момақаймоқ ва отқулоқ, ёввойи бедаларнинг хидларини киши димоғига урадиган анҳорлари, кўкўпар

тераклари, толлари, ортидан енгилгина чанг кўтариб югурадиган ялангоёк болалари, хуллас, ҳамма-хаммасини яхши кўриб қолди. Айниқса, бошига чолининг яктаги ё неварасининг тўнчасини қийшиқ ёпиниб, бегона кўзлардан астойдил ўзларини олиб қочадиган кампирларнинг одати Фозилжонга нашъа қилар, бундан завқ оларди. Бўйга етган қизларнинг ўзгача навозиш ва ибо билан йўл четида юришлари, орқаси тўла қирк кокилларининг тўлғанишлари унинг қалбида илик ҳиссиёт уйғотар, юрагида қайсидир чечакка мойиллик сезган йигитларнинг пўрим бўлиб, манаман дея кўча ўртасида гердайиб ўтишларини кўриб, шаҳарнинг тикин кўчаларида ўтган ёшлигини эслаб кетарди. Гоҳида унга зўр бир дард азоб берарди. Севмаса-да, Назмия билан гўё севишганлардай ўтган онларини эсларди. Ишққа ўхшаб кўринган ҳавас оғушида энтикканларини ўйласа, ғижиниб кўярди.

Мана, у хотиралар кучоғидан бўшади. Ҳозиргина кишлоқнинг жим ва осойишта тунги киефасига суқланиб қараркан, ичида: «Жаннатга алишгусиз макон» деб қўйди.

65

Ғўзага ишлов беришнинг энг нозик тури чеканка бошланди. Фозилжон ҳар галгидай бу ишда ҳам ўзи бошқош бўлди. Чеканка ҳар йилгидай бир «урра» билан бирикки ҳафтада тугамади. Аксинча, фахрий бригадирлар маслаҳати билан август ойи ичи тўла нозик ишлов билан машғул бўлдилар. Шундай кунларда Фозилжонда кучли бир иштиёқ туғилди. Турли текширишлар, кўсак қурти ва хашаротларга ҳам қарши чора-тадбирлар қўллаб борди. Унда иштиёқ туғдирган нарса оддийгина кузатишлар асосида олиб борган тажриба, тажрибалар асосида туғилган янги фикрларгина эмас, балки Қодирча ота еридаги ғўзаларнинг баравжлиги, ҳеч қандай вильтнинг йўқлиги ва Ботир билан Аҳмадиллонинг тажовузкорлиги туфайли ҳафталаб сув ичида ётса-да, нимжонлашган ниҳолларнинг ривожланиб кети-

шига умид бор-йўклиги ўртасида ишлов бериш оқибатида умумий гўзалар ривожидан фаркланмаслиги эди.

Мунаввар чеканка тугаши арафасида касалхонадан чиқди. Фозилжон у билан дилида туғилган иштиёкни, Тошкентга бориб келишини маслахатлашиш мақсадида ишдан кейин уйига борди. У болалари Рустамжон ва Ўктамжон, келини Тўхтагон, бригадир Одашгонлар билан кизик бир мавзу устида тортишиб, шод-хандон ўтирарди. Фозилжон кўнглидан ўтганларини сўзлади. Мунаввар ҳеч иккиланмай рухсат берди. Иккиси колгач:

– Ишингиз пишиб етилди чоғи, хурсандман. Профессорнинг олдига борасизми? – сўради.

– Мен профессор билан ёшлик қилиб, хайрлашмай жўнаб колганман.

– Бе, катта одамлар гина қилмайдилар, агар гина қилса катталиги қаерда қолади?!

– Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом бермок фарз дейдилар. Мен эса унутиб юбордим.

– Йўқ, аксинча, дўстим! Сиз профессорга нафақат қуюқ салом, балки хурсанд қиладиган янгиликлар билан кетяпсиз. Билсангиз бу катта аҳамиятга эга...

Бу борада Мунаввар янглишмаган эди. Профессор Фозилжонни очик чехра билан, мамнуният билан оталарча бағрига босиб, қарши олди:

– Мана, – деди ўша хиёл шошқалоклиги билан Фозилжоннинг икки елкасидан ушлаган холда, – ҳақиқий дехкон бўлибсиз, ўғлим.

Унга профессор бошдан-оёқ разм солиб чиқди. Йигитнинг оддий кийинишлари, содда муомалалари унда кизикиш уйғотди. Ҳа, профессорнинг назарида хонасидаги анави тувакдаги ноёб гулнинг шеригини кимдир далага экиб келган-у, энди қаршисида хиди, ифори ўзгача киёфасини кўриб тургандай. Дераза ойнасидан ичкари мўралаган куёш нурлари иккисининг шод-хуррам чехрасида жилваланиб ўйнар, дилдан сўзлашишига кўмак берарди.

– Кучга тўлибсиз, корайибсиз, энг мухими, дадил бокадиган бўп қолибсиз. Ўғри одамдай кўзингизни олиб қочишлар йўқ. Қаранг, сизни қишлоқнинг оддий мухити қандай тарбиялабди. Қаршингда шогирдинг дадил боқдим, демак, ундан умид қилавер. Ўзига ишонган, ҳалол-поқ одам дадил бока олади, ўғлим.

Фозилжон қолхоз ҳаётини, унинг тенги йўқ, ажойиб одамларини, тонгдай боқира, дарёдай уйғоқ меҳнатқаш халқининг содда ва беғуборлигини, гоҳ осуда, гоҳ тўлқинланиб, тўлиб-тошиб сўзлади. Уста тўқувчиларнинг моҳирлик билан пишиқ қалавалари орасидан хомроғини ҳам ўтказиб юборганидек, Фозилжон ҳам ора-сира айрим нарибери гапларни йўлида сўзлаб, суҳбат орасига қистириб кетарди. Гал жинойатга келганда:

– Ҳай-ҳай-ха-ай! – ўрнидан туриб кетди профессор, – сизларни доғда қолдириш ўрнига катта ёрдам беришипти-ку, а? Ахир вилът теккан пайкалларга ҳеч бир чоратадбир таъсир ўтказолмас, ювиш керак эди. Ёдингиздан кўтарилибди, Фозилжон. Буни шу ерда тажриба қилиб кўрувдик шекилли?

– Ҳа, – кўзлари оловли учкун сочди унинг, – энди ёдимга келди, ювиш керак эди.

– Ўша долзарб пайтда ерни ювиб, қайта экишга қайси раҳбар руҳсат берарди?!

– Лекин...

– Ҳа, мана гап қаерда. Сизлар омон қолган, аммо сўлиш арафасида турган ниҳолларга жуда ўринли ишлов бергансизлар. Қатқалоқни юмшатибок ҳар бирининг остига бир сикимдан гўнг солиш билан уларга куч-қувват ато этгансизлар. Мухими, гўза илдизига бегона, касали бор қатламни ювиб кетган сувдан, анҳор тўла сувнинг ўзанини пайкалга буриб юборган Аҳмадилло..., яна ким?

– Ботир...

– Ўша Ботиржонлардан мамнун бўлишларингиз керак, ўғлим. Менга қолса, уларни бу иши учун муқофотлаган бўлардим.

– Лекин улар одам ўлдириб кўйишларига сал колди.

– У ҳолда конун ихтиёрига топширмоқ керак.

Фозилжон қишлоқ оқсоқолларининг талаби билан клубда оддийгина маҳаллий суд бўлганини, сўнг енгил жазо бериш билан чекланганликларини сўзлаб берди.

– Гапларингиздан кўриниб турибдики, сиз яшаб, ишлаётган қишлоқ аҳли ниҳоятда бағри кенг инсонлар экан. Буям бир омад, Фозилжон.

– Ажаб, баъзилар васвасага ҳам солди.

– Тушунаман. Одамларнинг феъли шунақа, бир иш бошладингми, ниҳоясига етказгунингча шошилишади, оғзига келганини гапираверадилар. Сал бўш келсанг ваҳима дарёсида ғарқ қилишдан ҳам тоймайдилар. Бунақа пайтда бекорчи гапларни эшитмаслик учун қулоққа пахта тиқиб олиб, ўз билганингизни килаверасиз! Йўкса ютказасиз.

У дам профессорни кучоқлаб ўпгиси келар, дам зил кетиб уялиб ўтирарди. Шундай дилкаш, шундай оқкўнгил одам ҳақида нималар демади-я. Қандай ноқусур гаплар қилмади-я... У меҳри ийиб, устозига самимият билан боқаркан:

– Устоз, – деди ёш боладай уялинкираб, – мени кечиринг?!

Профессор бир зум ўнғайсиз ҳолга тушди, сўнг қулиб юборди:

– Ҳалиям гўдак экансиз. Ҳаётда бунақа воқеалар бўлиб туради. Ҳаётингиз бир текисда кетса сиз шунча ғалабани қўлга киритармидингиз?

– Устоз, – Фозилжон худди елкасидан тоғ ағдарилгандай сизди ўзини, – тажрибани бепоён далаларнинг ўзида ўтказган маъқул экан. Қасалга узоқдан эмас, ёнида туриб дори-дармон қилиш фойдали экан.

– Баракалла, мана бу бошқа гап. Аниқ ва реал шароитда тажриба ўтказиш муҳим аҳамиятга эга, бунинг кадрига етиш керак. Дехқонларга керакли доктор бўлмоқ лозим. Шунинг учун мана шу тажриба асосида иш олиб

бориш кераклигини амалда исботлаш истагида сизни танлаганман. Биринчи бор барчага намуна бўлишга сизнинг кудратингиз етишига ишончим комил эди, ўғлим. Мен ҳам бир вақтлар Фарғона воҳасидаги чўл ерларига яратган янги навимизни мослаштиргунча озмунча азият чекмаганман! Мослашавермагач, бошка янги нав устида бош котирганман.

Фозилжон профессорга кузатувлар асосида туғилган фикр ва мулоҳазалари қайд килинган, турли белги ва рақамларга тўлган иш дафтари бери.

– Ўх-хў, биологик карта-ку бу? – кизиқиб қолди профессор, – менимча, колхоз ерларининг картаси?!

– Ҳа, мана булар, – қора нуктали белгиларни кўрсатиб деди, – тутқаторлар, ёнидаги узлуксиз чизиқлар зовурлар, мана бу плюс шаклидагиси ҳосилдор, тупрок таркиби тўйимли, озукага бой ерлар, мана бу минус белгиси кўйилган ерлар эса касалликка чалинган бўлақлар, мана-виниси турли хилдаги ишловга талабгор қисмлари, мана булар...

– Булари камҳосил ерлар, – профессор энди «Алифбе»ни ўрганаётган болакайга ўхшаб, белгилар устида бош котириб, ўзи топа бошлади.

Аста-аста топиб, сўнг астойдил кизиқиб қолди. Аввал Фозилжондан яна айрим белгиларни сўраб турди, кейин кизиқарли китоб сюжетига шўнғиб кетган китобхондай, бош кўтармай кўйди:

– Мана бу ишингизнинг ўзи бир диссертация, – деди мамнун ҳолда жилмайиб, – фанга яна битта ўлмас янгилик кирибди десак муболаға қилмаймиз. Ҳар бир агроном кўлида, демак, мана бундай иш дафтари бўлмоғи шарт. Бу билан ўз-ўзидан жавобгар шахсга айланади-колади. Колхоз иши билан кизикқан комиссиями ё тажриба алмашгани келганларми агроном кўлидаги бундай дафтардан фойдаланиб, ўзи кизикқан соҳага тегишли пайкалларни бориб кўриб олаверади. Аксинча, айрим колхоз раҳбарлари фақат яхши

хосилли карталарни кўрсатади. Асли тажриба алмашишдан мақсад нима? Тушундингизми?

Саримсоков шу кадар берилиб, маънили гаплар гапирардики, гўё сўзлари дарё, дарё тубида эса дуру гавҳарлар тўла эди.

– Кимни алдашади, бировними? – яна гапида давом этди, лаҳза ўтгач профессор. – Йўқ, ўзларини... Бу билан ўз-ўзидан касбига лаёқатсизлар четга чиқаверади. Ҳеч қандай комиссиясиз, ҳеч қандай аттестациясиз, ҳеч қандай кийинчиликсиз ислоҳнинг ўзи бу! Раҳмат, ўғлим! Ҳа, яна бир ачинарли жойи шуки, ўғлим, олимлар томонидан яратилган айрим янгиликлар фаннинг катида тахланиб қолиб кетмоқда. Сабаби, тили халқ тилига яқин эмаслиги. Сиз ёзилажак диссертациянинг тилига ҳам янгилик киритсангиз, яъни содда ва деҳқонча услуб яратсангиз?!

Унинг ёдига лоп этиб Мунавварнинг бу борада алоҳида таъкидлаб айтган гаплари келди: «Шундай сўзлар топиб ёзингки, кириш қисмининг тенг ярми шу соҳа бўйича чет тилидан қабул қилинган сўзларнинг луғавий маъносини изоҳлаш билан кифояланмасин. Ўзимизнинг она тилимизда аниқ ва лўнда қилиб ифодаланг. Ҳа, ўқувчи ўқиганда осонгина тушунадиган бўлсин!»

«Ё тавба! Айнан Мунавварнинг фикрини такрорлапти, шунақаям ўхшашлик бўладими? Ҳм-м, Мунаввар демак, бу лаҳзаларни бошидан ўтказган, ўқиб тушунмаган. Ҳа, ким табиб, бошидан кечирган табиб, деб шуни айтсалар керак-да...»

Профессор бироз сукут ичра толди, сўнг:

– Кўряпсизми? – деди, – хазрати Беруний мавҳум китъани кашф этган. Нега энди биз, унинг шогирдлари тафаккуримиз кучи ила замин мушкулотларини ечолмас эканмиз?! Ахир биз ўтган улуғ аждодлар, авлиёю анбиёлар, буюк олимлар, деҳқонлар авлодимиз. Демак, кашф этиш конимизда бор.

Фозилжон устозининг шодон чехрасига бир зумда нимадир соя солганини фаҳмлади.

– Ўғлим, ҳали сизнинг бу ғалабангиз душманларни қарахт қилиб қўяди, – деди дилидагини яширолмайд, – ҳар томонлама отиладиган катта-кичик...

– Унга ҳам тайёрман! Тошларнинг ўлчамига қараб жавобимни хозирлаб қўйганман!

– Ҳа, балли, – профессор кўз қисиб қўйди, – ҳалол дисертациянинг жавоби ҳам покиза бўлади.

Профессор унга яна бир талай топшириқлар берди. Бир олам қувонч ва ташвишни орқалаб олган Фозилжон Андижонга қандай етиб келганини ҳам пайқамай қолди.

66

Бу орзули дунё бағрида сабрсизлик билан кутилган онлар ҳам етиб келди. Сентябрьнинг бошлари. Осмон зангори. Пахталар чаман бўлиб очилган. Унда-мунда сарғайиб тўкилаётган тут барглари, ялпизларнинг оқиш, қари танаси, чакчайиб турган кўзтиканлар, тимсоҳ танасини эслатувчи коварлар пўстлоғи, аллақакка ошиқаётган қушлар галаси, дала йўлида танда қўйган юк машиналари, онда-сонда велосипед миниб ўтган табелчи ё бригадирнинг ташвишли киёфалари далага ўзгача ҳусн, ўзгача файз киритган. Орқасига қўлини қўйганича оҳиста қадамлаётган Фозилжон куз кунлари манзарасига, унинг рангин жамолига маҳлиё бўлиб борарди. Ёнига машина келиб тўхтаганини билмай қолди:

– Ака, – такаллуф айлади Тўхта кал кабина эшигини очиб, – чиқинг, шийпонга элтиб қўяман.

– Раҳмат, Қодирча ота пайкалини ораламоқчиман.

– Қўрдим, бу йил ҳосил мўл, яшанг, ака!

– Раҳмат? Уни менгамас, колхозчиларга айтинг.

– Бе, дехқонлар ҳар йили шунақа ишлашган, лекин бу йилгидақа ҳосил тушларигаям кирмаган. Гапнинг индалло-си ака, сизнинг қадамингиз қутлуғ келди. Қалбингиз тоза экан.

Фозилжон ҳайратомуз қаради-да, қадамини тезлатди.

– Ака, кал машинадан тушди, – биламан, гуноҳларим кўплигидан бўйним қилдай, кўряпсизми? Энди ака, ўзингиздан қолар гап йўк. Ёниғлик қозон ёниғлигича қолсин, илтимос! Яна қайтиб қирақашлик қилсам, хотиним талок бўлсин. Ишонинг менга, иккинчи...

– Нималар деяпсиз? – у гап нимадалигини тушунмай гарангсиб турарди.

– Анави бетузок кўлга туширганингиз-чи?

– Ҳа-а, хижолат бўлманг, ёдимдан чиқиб кетган.

– Ўғил бола гап, а?..

«Мунча сур бўлмаса?» энди Фозилжоннинг гаши кела бошлади.

– Кечирдингиз, а?

– Тилхат ёзиб берайми?!

Фозилжоннинг жаҳли чиққанини кўриб, Тўхта калнинг кўлтигидан тарвузи тушди.

– Ака!

– Уф! Чарчатиб юбордингиз-ку?!

– Хўп, ака...

У машина кетидан кўтарилган чанг-тўзондан ўзини четлатиб, кўл соатига қаради. Кеч киришига бир-икки соат бор. Кўсакларни зўрға кўтариб турган ғўза пояларининг эгилганини кўриб туриб қолди. Нима қилиш керак? Тиргак қўйиб бўлмаса? У бироз ичкарига оралаб кириб, лўппи-лўппи бўлиб очилган пахталарни кўрди. Бир дона чанок олиб, пахтасини чувади. Чигитини тишлари орасига олиб, пистадай чакиб кўрди. Карсиллаган овозни эшитиб, яйраб кетди. Пишибди. Толани чўзиб, эшиб кўрди ва дафтарига яна алланималарни ёзиб қўйди. У беихтиёр бориб, пайкал этагида ёнбошлаб ётган қари тут танасига ўтирди. Ич-ичидан хўрсинди...

Шу вақтга қадар тортган азиятлари, йўлини топгунга қадар қийналганлари, яхши одамлар қанотида, айниқса, Мунавварнинг кўмагида ўз бахтини топганидан миннатдор эди. Бутун борлигини унутган одамдай хаёллари ичра ғарк бўлди.

Бу давронли дунё бағрида деҳқоннинг куни туғди. Ҳаво очик. Терлаб-пишган теримчиларни сарин ел ўпиб, ғайратига ғайрат кўшади. Осмон ғуборсиз. Гўё булутлар ҳам деҳқонларнинг шодлигига соя ташламаслик учун қаёққадир ғойиб бўлган. Ҳамма терган пахтасини кўргани сайин завки тошади. Ҳар галги терим бошида бригада аъзоларини шийпонга йиғиб, биринчи терим билан кутловчи вакиллар ҳам йўк, аниғи, таклиф қилинмаган. Уларнинг ўрнига фахрий бригадирлар, кекса меҳнат ветеранлари келган, ҳурмати ўрнига қўйилиб, оёқлари остига қўй сўйилган. Аслида ҳамма бригада шийпонларида юқоридаги ҳолат мавжуд бўлиб, яхшигина зиёфатга тараддуд кўрилар, биринчи терилган пахтани тортиб олгани тарозилар ҳам шай бўлиб, колхоз бўйича зўр тантана, байрам кайфияти ҳукм суларди. Мана, илк бор терим тарозида тортилиб, қуритиш учун шийпон саҳнига ёйилиши биланок ҳамма, қоровулдан тортиб то агроном, раисагача дастурхон атрофига ўтириб, ноз-неъматлардан, ўзбекнинг улуғ таоми – ошдан баҳам кўрдилар. Сўнг, бу йилги ҳосил теримига барака, мавсум тинч ўтишини тилаб, фотиҳа ўқидилар. Ҳа, пахта чаманини кўрган ҳар бир деҳқоннинг юраги ошиқади, қалби тошиқади. Бу йилги ҳосил овозаси бутун колхоз, бутун район бўйича доврўғ таратди. Райком секретари телефон орқали Мунавварни ва правление аъзоларини табриклади. Бирин-кетин этак-этак пахталарни табелчилар қўли-қўлига тегмай тортиб олар, табассумдан юзлари таранглашиб ёшарарди. Хуллас, бу йил деҳқонларга омад кулиб боққан. Шундай кунларнинг бирида Абдуғофур ота келди ва пайкал оралаб юриб, шийпон олдидан чиқиб қолди. Ҳамрокул ота уни кўриб, пешвоз юрди. Салом-алиқдан сўнг сўрига ўтирдилар:

- Планлар тўлсин, Ҳамрокул.
- Юзимиз ёруғ бўлсин, ошна.
- Кеча идорада гапириб қолишди, ҳақиқатда бу йил пахта яхши бўпти. Чаноклар ҳам бўлимли... Пайкал ора-

лашни ҳам соғиниб қолган эканман, ҳосилнинг чувини кўриб, севинганимдан таёқда эканимни ҳам унутиб кўйинппан-у?!

– Бу Фозилжон тушмагур ҳар бир туп ғўзанинг ҳолидан хабар олавериб, жўн кўйдими?! Сув деса сув, овқат деса овқат етказганига нима дейсиз? Ҳар бирига меҳр улашганичи? Ошна, бу дейман, ўсимликлар ҳам меҳр нима эканини яхши биларкан.

Самимий кулишдилар:

– Буни энди билдингизми?

– Аввал ҳам сезардим-у... Бир куни Уста Ғани пайкалини оралаб, кишлокқа тушиб чикмоқчи бўлдим. Йўк, бўлмади. Ярим йўлдан қайтдим.

– Нега?

– Кўсақлар тиззамни уравериб, арчиб кўйишди.

– Сиз ўзи шоир бўлишингиз керак эди, – мириқиб қулди Абдуғофур ота.

– Рост, сизга ёлғон, менга чин, ошна! Оромимизни бузма, деб йўл беришмади-да. Биласизми, авваллари, – у ёқ-бу ёққа қараб олди Ҳамрокул ота, – у ёғидан шўнғиб, бу ёғидан чиқардик-да... Бу йил эса Амир Темурнинг лашкаридай зич, бардам-бақувват. Эскичагаям амал қиларкан-ов бу йигит!

– Гапиринг-э.

– Ҳеч бир пайкалга бегоналарни оралатгани кўймади, кўз тегади, деган-да.

– Бунинг нимаси эскича?

– Ана, биринчи терим куни ҳам пахтамызга ис чиқариб, қон окиздик.

– Яъни кўй сўйилди.

– Ҳа-да, шуни айтяппан-да.

– Бир ҳафта олдин Мунаввархон билан Фозилжон кекса пахтакорлар шарафига оёғи остига кўй сўйиб, зиёфат уюштиришни ҳар бир бригада бошлиқлари билан маслаҳатлашиб юрган эди. Аммо бу бригадада кўй Фозилжоннинг, мева-чева эса раисамиз ҳисобидан бўлди.

– Ана, мен нима деяппан.

– Ха, – Абдуғофур ота суюнганидан кўзларига ёш олди, – илохим шайтоний кўзлардан асрасин. Айтганча, Қодирча пайкалида ҳосил калай?

– Э-э, зўр! Ишонаверинг!? Бошқа пайкалларга караганда икки баробар ҳосил тугди. Бу дейман, ғўзаларниям саратонда чўмилтириб туриш керак экан-ов! Чўмилсанг ўзингни яхши ҳис қилгандай, ғўзалар ҳам чўмилгандан кейин яхши, баракали ҳосил тугаркан.

Абдуғофур ота энди хахолаб кулиб юборди. Унга сайин Ҳамрокул ота илҳоми келиб, тўлиб-тошиб гапирар, Абдуғофур ота эса мириқиб эшитар, гоҳ мийигида кулимсираб, гоҳ-гоҳида бош чайқаб кўярди. Осмондан тушгандай қаршисида пайдо бўлган Фозилжоннинг саломини эшитган икки қария салом жавоби қайтардилар. Ўрнидан кўзгалмоғига Фозилжон кўнмади. Ҳамрокул ота сувим ўлиб қолмасин деб, ўтин ташлагани бак ёнига кетди. Абдуғофур ота меҳр билан унинг юзларига тикилиб, мўл ҳосил билан табриклади, кези келганда ёрдамини аямаслигини ҳам кўшиб кўйди. Боши осмонга етган Фозилжон дам унисига, дам бунисига кўзлари тўла меҳр билан қараб кўяр, яйраб-яшнамоқда эди.

– Бугдой сўзингиз бўлсин, иним, бугдой унингиз бўлмаса ҳам, – тегажоғлик қилди Ҳамрокул ота, – кўряпсизми, пахта термасаям тергандан зиёда гап қилди. Шунақа сахий, мард авлоддан бу ошнам!

– Энди терилади шекилли? – шийпон олди кирғоқда бодрок каби очилиб ётган пахталарни кўриб сўради ота, – чувидан ҳосил яхшилиги кўриниб турибди.

– Э-э, ошна, биринчи куни шу ердан теримни бошлашди, бу – иккинчиси.

– Шунақами?

– Ҳа, иккинчи терим.

– Бошқа ҳосиллар бир мартадаёқ йиғиштириб олинса, пахтани такрор-такрор йиғиштирсанг ҳам адо бўлмайди. Сабаби, бу ҳосилга Хизр алайҳиссалом ҳассасини суккан дейдилар. Шунинг учун баракали-да.

– Ана, – Ҳамроқул отага жон кирди, – ўзингиз ҳам эскичага нишонаркансиз-у, ошна? Қалай бўлди бу ёғи?!

– Ҳа, эскича эътикод вакилларимиз-да...

Икки қария хахолашиб кулишди. Абдуғофур ота бу ривоят эскича эмас демокчи бўлди-ю, аммо индамади. Ошнасининг қўнглини синдиргиси келмади.

– Келгуси йилга қандай режа тузаяпсиз? – сўради Фозилжондан.

– Ноябрьнинг ўрталарида барча пайкалларнинг ғўза-пояларини калчевалка килдириб, тозалов ўтказамиз. Сўнг карталар оралиғидаги зовурларни лойқасидан тозалаб, ернинг рангини тиндирамиз. Ювиб бўлгач, гўнг соламиз-да, шудгорлаймиз.

– Яхши ўйлабсиз. Дехкон, энг аввал, экинни тарбиялайдиган ерни бокиши керак.

– Раҳмат, маслаҳатингиз учун...

68

Профессор берган топшириқларни Фозилжон октябрь ойининг бошидаёқ тугатди ва Тошкентга ров бориб, ров қайтди. У машинадан колхозга кираверишдаги муюлишда тушиб қолиб, бир-икки кадам юрди-да, костюмини ечиб, сумкаси иккисини тут соясига қўйди ва ариқдаги сувда юз-қўлини ювди: «Мана шунинг ўзи жаннатий роҳат бўлса керак?!» ором олди у. Бироз чўнқайиб ўтиргач, ўрнидан турди.

– Баҳодир, ке, менга икки боғ ўт ўриб бер, мен сенга ўн кило пахта ёзаман, – деди кимдир шу пайт.

Фозилжоннинг юз-кўзини олов ялаб ўтгандай бўлди. Атрофга аланглаб, ҳеч кимни кўрмади. Балки қулоғига ча-лингандир? Шу вақт қаршисида шитирлаган овоз келди, сал ўтмай кенг пахтазорни тўсиб турган тут новдаларини икки ёнга қайириб, бир бола чиқиб келди. Тўсатдан Фозилжонга кўзи тушиб, юраги сал чўчиди шекилли ортига хиёл тисланди:

- Ассалом, – бўзрайди бола.
- Баҳодиржонмисиз?
- Ҳм-м-м.
- Ёрдамга чикдингизми?
- Ҳа, аям бугун нон ёпиб, кир ювволай деганди.
- Ўрнига сиз чикдингиз?
- Ҳа.
- У ерда яна бир киши борми?
- Ҳа, табелчи бор, анови терган пахтаму устида ётибди, чақирайми?
- Йўк, неччида ўқийсиз?
- Олтида, «Фирдайсий»да ўқийман...

Фозилжон йўлида давом этди. Ортидан ҳўмрайиб қараб қолган бола апил-тапил ховучлаб сув ичди-да, яна тут деворини ёриб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди. Бехосдан қайрилган Фозилжон боланинг шошқин ҳаракатини кўриб, бир муддат қараб турди-да, сўнг йўлида давом этди. Анча юргандан сўнг ортидан самолётнинг гуриллаган овозига ўхшаш товушни эшитиб ўтирилди ва сон-саноксиз кўмир юкланган самосвалларни кўрди. Колонна бўлиб келаётган қатор машиналардан бирининг кабинасида Файзуллани кўриб: «Бу режа ҳам амалга ошибди! – дея кўнгли ёришди, – колхозчилар олдида юзимиз ёруғ...»

69

Мажбурият октябрнинг сўнги кунларида бажарилди. Ҳамманинг шодлиги чексиз. Клуб ичида ва ташида ясантусан қилган ёш-яланглар, қари-қартанглар. Улар бир-бирларини табриклашар, нимадир ҳақида баҳслашардилар. У ёқ-бу ёққа зир югурган Сарвинознинг ортидан беш-олтита ёшлар қўлларини тўлғай-тўлғай баҳслашиб ўтиришар, баъзида Муроджон клуб саҳнида қўлидаги алвон мато билан пайдо бўлар, баъзида эса кимнидир қидираётган қиёфаси кўзга ташланарди. Бу ерга йиғилганларнинг ҳаммаси шод, умумҳисобот мажлисига келишган. Йиллик меҳнати сама-

расининг якунини эшитиш олдидан барчаси ичида ўзича ҳисоб-китоб қилар, айримлари эса ошқора мановинча даромад оламан деб мактаниб ўтирарди.

Умуммажлиси соат ўнга яқин бошланди. Эрталабдан бутун колхоз кулоғини қоматга келтираётган радиокарнайдаги кўшиқнинг уни ўчди. Мажлисни очган Мунаввар ҳамма ўтирган турганларни ёйрам, даромад байрами билан табриклади. Бир маҳал ҳаяжондан юзлари қизариб, кўзини залга тикканича, индамай қолди. Сўнг кибру ҳаво билан лабларини қимтиган райком секретари, булар деҳқонлар экан-у, ҳатто минбарда ўтирганлар ҳам зўрға тушунадиган баландпарвоз иборалар тизмаси билан қориштириб, ярим соат муборакбод этди. Ниҳоят, залда ўтирганлардан бири шивирлаб: «Олдинги райкомимиз Ҳамид Қодиров зўр эдида, ўзимиз боп гап қиларди», деди. Гарчанд у паст овозда гапирса-да, ён-веридагилар аниқ эшитди. «Тўғри», дедилар унга жавобан кўпчилик. Яна бирови: «Ҳа, у киши Пахтаободга бир келдию кетди. Энди унақаси келмайди», деди.

Партком Ғуломжон шивир-шивирларнинг давомини узиш мақсадида шошиб ўрнидан турди ва Фозилжонга сўз берди. Ҳавони кучли қарсақлар тутиб кетди. Чунки бу йилги планнинг ортиғи билан бажарилишида унинг қутлуғ қадамидан деб билган халойиқ жон-дилдан яхши кўриб қолган эди.

– Ўртоқлар!

У бироз тин олиб, тўхтаб қолди. Зал эса сув куйгандай жим. Шунча тикилиб турган қора кўзларнинг салобати босдимиди, ҳадеганда гап бошлаёлмади:

– Мана, – деди ва ниҳоят, – сизларга ҳамнафас бўлганимга ҳам йил тўлди. Ишладик ва ниҳоят меҳнатимиз натижасини ҳам кўрдик, ғалаба қилдик. Бизнинг ғалабамиз селда қолган ё шамолда тўзийдиган ғалаба эмас, аксинча, инсонлар меҳри оғушида юзага чиққан, меҳнати туфайли бунёд этилган тўтиё ғалабадир.

Залга қисқа сукунат чўқди. Мунавварнинг бутун борлиғи кулоққа айланиб, одамлардан кўз узмай ўтирарди.

Фозилжон курук шухратга берилиб, кўксини орден ва медалларга тўлдирган кимсаларни гап орасига кистириб ўтар, кимларгадир кинояли сўзлар билан зарба берар, кимларнидир зимдан чимчиларди. Мунаввар райком секретарига пинҳона разм солди. Унинг оқиш юзларига билинар-билинемас кизиллик югурганини, сийрак қошлари устида тер томчилари йилтираганини кўрди. Мамнун ҳолда курсдошига қараб жилмайди. Фозилжоннинг тирик, зукко мулоҳазалари уни чўчитгани, шу ўтиришда бош-кетини тополмай гарангсиган одам каби ҳолга тушаётганини сезди. Секретарь Фозилжоннинг гапларига бор вужуди билан кулок солаётган, кўзларини тўлдириб қадаган одамлардан кўз узмасди.

– Ҳа, ўртоқлар! – завқланиб, гапида давом этди у, – шунчаки рақамлар сонини тўлдириб, кўксига орден-медаллар таққанлар бахтли эмас, аксинча, юқори ҳосил учун курашиб, планни тўлдирилмас-да, халқининг ишончини поймол этмаганлар, ҳалол кишилар бахтлидир.

Райком секретарининг ёнида ўтирган, қўшни колхоз раиси Муборак Ҳақимова гавдасини ғалати қимирлатди, картошка бурнининг учини семиз бармоқлари билан чимчилаб кўйди.

– Сизларнинг уйингизга қут-барака ёғилса хурсандмиз! Бахтнинг ўзини ё бир бўлагини совға қилиб бўлмайди. Фақат меҳнат ва кураш орқали ўйлаган орзусига кўмак бериш, умидини рўёбга чиқаришга ёрдамлашишнинг ўзи биз учун бахтдир. Бу йилги мақсадимиз планни тўлдириш эди, тўлдирдик. Демак, ҳар бир хонадонга қут-барака улашдик, ҳа, бахтнинг бир бўлагини улашдик...

– Яша, ота ўғил! Дехқонбоп гаплар ҳам бўларкан-у, – деди Ҳамроқул отанинг ёнида ўтирган суйри соқолли чол, – ҳалол гап қияпсан, гапиравер?!

Райком секретари Муборак Ҳақимованинг қулоғига оҳиста пичирлади. Сўнг бўзрайганича залга кўзини лўк қилиб қаради.

– Лекин шунга карамасдан ҳамон орамизда тартиббузарлар учраб турибди. Кимдир молига ўриб берган ўт учун, кимгадир ўн кило пахта ёзяпти! Кимдир пулига ўз номи учун кимгадир пахта тердиртиряпти! Кимдир...

– Сал бачканалашиб кетмадикми, ўрток агроном? – киличдай кесди унинг гапини секретарь, – ахир бугун ҳосил байрами, унутмайлик?!

Халитдан бери ўқувчилари билан қизиқарли масала ечишга уринаётган муаллим каби берилиб сўзлаётган Фозилжон райком секретарининг икки оғизгина лукмасидан бўшашди, лекин хайратланган халойиқ буни тезда илғаб олди шекилли:

– Гапирсин! – дейишди бирин-кетин.

– Гапирсин! – деди халиги чол, – ҳақ гапларни гапиряпти! Анча бамаъни йигит кўринади! Юракка ёкадиган гапларни қияпти! Гапирсин!

– Тўғри гапириб тукканимга ёкмадим, дейдилар! Гапирсин, болам! Нимага гапини бўласиз, бўлманг-да!?

– Гапираверинг?! Кўзимизни очяпсиз?! – ҳавода кўлини паҳса қилиб бақирди охирида ўтирган бир йигит, – пахта ўзбекнинг шон-шухрати дейсизлар! Ейдиган нони, киядиган кийими дейсизлар?! Нима учун борган сари деҳқонлар даладан қочяпти?! Неғалигини айтайми? Кисса чаток! Ҳа, берган пулларинг мушкулкушод харажатиғаям етмайди! Гапиринг ака, мана, биз туриппиз! Қўркманг!

Кулги кўтарилди.

– Ўртоқлар, тартиб сақлансин! – партком секретари ўрнидан турди, – кимнинг гапи бўлса қўл кўтарсин! Мунозарада сўз берамиз!

– Ҳа, ўғлим! – ўрнидан турди Қодирча ота.

– Айтдим-ку, мунозарада сўзга чиқасиз деб..., ахир...

– Қўй, ўша мунозарангни! Унгача эсимдан чиқиб қолади. Ҳа-да, ўзларинг гапириб, ўзларинг маъқуллайвериб, оқибат шунга кеп қолди. Бу ўғлим эса тонгдан кечгача бизнинг орамизда, юрсак юради, кулсак кулади. Сизлар-чи, ойда-йилда бир келасизлар. Демак, бу ўғлим бизниям, да-

ламизниям сир-асрорларини яхши билади, гапирсин! Қўй. оғзига урма!

Фозилжон энди ишонч билан лўнда-лўнда қилиб, йўғон-йўғон гап қила бошлади. Унинг мажлисда барча воқеаларни айнан ошқора сўзлашидан мақсади эл ўртасида урчинган худа-беҳуда гапларга чек қўйиш, «эркаланиб» кетишларга барҳам бериш эди.

– Нега бундай ишларга жим қараб турамыз? Ўзимиз терган пахтага ўзимиз ўғриликка тушамиз! Кимдир йўқ чопик ҳисобига деворини урдиради! Уйини ремонт қилдиради! Кимдир ишламаган амма-холасига ҳақ ёзиб олади! Кимдир колхозга келган ўғитни ўз томорқасига буриб юборади! Кимдир эса... Ўз мулкига ўзи ўғри қаерда бор?!

У илк бор Пахтаободга келаётганида шофёр Турсунбойнинг куюниб гапирган гапларининг айнан ўзини сўзлаб берди. Уста Ғанининг тажрибаси, кутубхонаси, ёшлар учун амалга ошираётган ишларини, Уста Ғани эмас, унга қарши чиққанларнинг ўзи халқ душмани эканини баралла, ҳеч иккиланмасдан, бор овозда гапирди. Қодирча ва Абдуғофур, Ҳамрокул оталарнинг фидокорлиги, уларнинг ҳамон пахта далаларида тер тўкаётгани, ёшларга дехқончилик илмидан сабоқ бераётганини мамнуният билан сўзлади. Доимо изланишда юрган Одашхонга кекса устоз Бозоржон ва Майрам опаларнинг таъсирини алоҳида таъкидлади. Лоқайд қарашлар оқибатида жиноят содир бўлаётганини афсус билан тилга олди. Колхоз машинасида кира қилсам одамлар нима дейди, уяламан дея ўн боласига гўшт етказиб бериш учун куён овлаган Топилдихоннинг виждони, ҳалоллигини ҳавас билан ошқор этди.

– Ҳар биримиз ўзимиздан, виждонимиздан, одамлар олдида уялиб яшасак, ўшанинг ўзи омад, ўшанинг ўзи юксак унвон! Ўт учун ўн кило пахта ёзишнинг гапирди, бачкана-лашди дейишингиз мумкин. Лекин мана шу арзимас бўлиб кўринган жиноятлар катталашиб кетяпти, шунисидан афсусдаман.

Фозилжон Юнусжон камалгандан бери болалаб кетган миш-мишларни, аслида нима учун камалганлиги сабабини аниқ билмаган халойинкка унинг баъзи кирдикорларини фош қилиб ташлади.

Зал сув куйгандай жимжит. Барча ҳайкал каби қотган. Чунки колхоз бағрида кишининг муз шамолига ўхшаб изғиб юрган турли мазмундаги миш-мишлар билан Фозилжон томонидан сўзланган ҳақиқат батамом бошқа-бошқа эдики, бу ҳақиқатни улар етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эдилар.

– Вой занғар-эй! – сўкинди охириги ўриндикда ўтирган бир мўйсафид, – тобутини ҳам олтиндан ясашга ҳаракат қил қолган экан-да, хумпар!

– Юнусжон меҳрини кўз-кўз қилиб, қаҳрини никобда сақлайдиганлар хилидан эди, – деди ўртада ўтирган ўрта ёшлардаги аёл.

– Эссиз! – надомат билан бош чайқади Қодирча ота, – Юнусжонни энди сарик чақалик кадр-киммати қолмабдида, вох, нафс курсин!

Баъзи бировлар эса ҳозирда эшитган гапларига ишонгиси келмасди. Ҳозирги гаплардан сўнг райком секретари Фозилжонни аллақачон силтаб ташлаган ва зал тўла одамлар олдида обрўсини ерга уриб, мулзам қилган бўларди. Афсус, колхознинг кўзга кўринган кексалари, гапнинг пўскалласини ўқийдиган ёшлари уни ёклагани боис тилини тишладан ўзга чораси қолмаган эди. У кўзини лўк қилиб, дам тикилиб турган минглаб нигоҳларга, дам ҳеч нарсадан ва ҳеч кимдан тап тортмай бор ҳақиқатни гапирётган Фозилжонга қараб қўяр, афтидан на зални тарк этишни, на унинг оғзига уришни билмай, анқайиб қолган эди.

Фозилжон қўлини аста кўтарди:

– Айрим воқеа-ҳодисалар шу ернинг ўзида, тегишли ҳодимлар томонидан ҳал қилинса, ҳадеб юқорига юмалок хатлар боравермаса... Ахир юқори раҳбарларнинг сизу бизлардан ҳам иши кўп, буни тушунайлик, ўртоқлар?! Юракларга

уя курган лоқайдлик тўрлари узилса, унинг ўрнида ерга, элга, жамики тирикликка жавобгарлик туйғуси илдиз отса, кўкарагина мақсадларимизга тўсиксиз ета оламиз!

Ҳеч ким эътироз билдирмади. Қайтанга олқиш устига олқишлашди! Сўнг партком секретари, Уста Ғанилар сўзладилар. Аксарияти унинг фикр-мулоҳазаларини қувватлади, айримлари бироз танқид калтагининг учида савалаб ҳам ўтди.

Охирида:

– Мен Фозилжоннинг гапларини эшитиб ўтириб, бироз эрта туғилибман, деб ўйладим, – деди Уста Ғани, – агар тенгдош бўлганимда, басма-басига деҳқончилик килардим. Сабаби, мен ёки у колхозчини эмас, аксинча, деҳқон номини оклади. Шунинг учун унга ҳавасим келяпти. Шундай узок юртдан, Тошкани азимдай тоза шаҳардан келиб, кишлокнинг чанг ва тупрокларига беланиб ишлади. Буни касбга эътиқод дейдилар. Келинлар, шу ўғлимнинг эътиқоди сўнмаслиги учун, бундан кейинги ишларига ривож тилайлик-да, тезроқ эл-юртга тўй қилиб беришини, ош едиришини сўрайлик! Раҳмат сизга, ўғлим!

Чапаклар аралаш кулги кўтарилди. Йиғилиш якунида қарор ўқилгач, ҳамма ташқарига йўналди. Райком секретари идора ходимлари билан хайрлашаркан:

– Сиз одамларнинг эти билан суяги орасига кириб олишга уста экансиз, – кинояли кулди Фозилжонга қараб, – бу – катта ютуқ! Яна сизда нотиклик санъати ҳам бор эканки, гапларингизни эшитиб туриб, иш билгунча гап бил, деган нақлни эсладим.

– Ҳақиқатда, – қувватлади Муборак Ҳакимова, – сизга агрономликдан кўра лекторлик ярашаркан. Зални ўзингизга жалб қилиш хусусиятингиз бор экан, йигитча.

Уларнинг муздай нигоҳлари қаршисида Фозилжон қаддини ғоз тутди:

– Борини гапирдим, опа, – бўш келмади, – тажрибамда бор экан гапирдим, йўқ бўлса ниманиям гапирардим.

– Кечирасиз, яхши топиб, ёмон копиб сўзлайди, деган накл ҳам унга роса тушган а? – жилмайди Мунаввар, – бир пиёла чой устида давом эттирсак дегандим суҳбатни!?

Райком секретари машина томон юрди. Соя каби эргашган Муборак Ҳакимова эса басма-басига кадам ташлади. Замин мушкулотларининг калитини топган Фозилжон ўзини шу ерлик, балки бутун юрт дехқонлари учун кераклигини сезиб, севинчи кўкрак қафасига сиғмай потирларди.

70

Куз. Дарахтлардан сариқ япроқлар уча бошлаган. Ҳаво мужмал, гўё қайнонаси билан уришган келиндай ҳеч кимга ковоқ очмайди. Шундай дардли дунё бағрида Уста Ғани пайкалини гўза пояларидан тозалаган Фозилжон кечга якин ерни ювиш учун шахмат катаклари усулида пол олдирди ва сув очдирди. У бугунги ишдан кўнгли тўлиб, аллақандай куйни хиргойи қилганича уйга қайтаётган эди, рўпарасида ҳаллослаб чопиб келаётган Муроджонни кўриб, така-так тўхтади. Юраги қинидан чиқар даражада гупилларди.

– Суюнчи беринг? Суюнчи?!

– Суюнчи?!

– Ҳа, отанинг, отанинг...

– Нима демоқчисиз?!

– Уста Ғани отанинг, – ҳарсилларди Муроджон, – партбилети ҳақида ҳозиргина Марказдан хат олдик.

– Х-ўш, хўш?!

– Вакиллар келиб яна бир карра текшириб кетарканлар.

– Ростми? Қулоқларимга ишонмайман.

– Ие, ёлғон бўлса қошингизга учиб келармидим, ака?!

Фозилжон қуюн тезлигида йўрғалаб кетди. Унинг ёнида эса ҳарсиллаганча терга ботиб Муроджон борарди.

– Ана, – Фозилжон кадамини секинлатди, – келишсин, текширишсин. Ўша қарор бузилиб татбиқ этилгани боис

гўшт, сут махсулотларининг нархи том баҳосига чикканини кўришсин! Отанинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилишсин!

– Партбилетини...

– Мақсад партбилет эмас, гап отанинг оқланишида, уқдингизми? Душманлари олдида виждони поклиги исботланишида, мен шунинг тарафдориман! Биласизми, Муроджон, мен ҳаётим мобайнида шуни англаб етдим. Инсон умри ҳам дарёга ўхшаркан. Дарё бир издан оқади-да, гоҳо тантилик қилиб тошиб кетади, гоҳо... Инсон ҳам бир хил-да, бир текисда умр кечирмас экан, йўлида гоҳ издан чиқиб, гоҳ тош-кесаклар, ўт-ўланлар, хас-хашаклар оралаб йўл кидираркан-да, яна изига тушиб кетаркан...

Муроджон олис уфққа кўз тикканича, Фозилжоннинг гаплари мағзини чакиб борарди.

71

Райком секретарининг кўнглига чироқ ёкса ёримас, юкоридан эсган шамол тумов қилиб қўйганди. Қовоқлунжини осилтириб, кечгача сводка кутар, аксига олиб, айрим колхозлар олдинга силжиш ўрнига атак-чечак босган бола каби ортига қараб кетаётган эди. Кимдан ўчини олишни билмай турган кезлари Мунавварнинг яна юрак ўйноғи хуруж қилиб, маълумот топширгани Ғуломжон келди. Натижани эшитиб, унинг кайфи учди:

– Нега оз?

– Айрим пайкалларнинг шўри ювиляпти, – деди бамайлихотир ўтирган партком секретари, – ювилган ерларнинг кучини ошириш учун қўй қийи солиняпти. Ажабо, булбул баҳор, деҳкон ер ошиғи-да, тоға!

– Ким рухсат берди бунга? – гапни чўрт кесди райком секретари, – ким?

– Мен ўйлабманки, сиз, сизлар..., – Ғуломжон елкасини учирди.

– Ким?!

– ... эртадан колган ерларни ҳам тозалашга буюрди.

– Нима-а-а? – ўрнидан туриб кетди райком секретари, – ки-им?!

– Агроном, агроном буюрди.

– Уни топиб келган анови канжиқ нима қияпти?

– Раисми, у Кўккўприкдаги касалхонага тушиб колди. Барибир унинг гапини икки қилмайди.

– Анови кунги мажлисдаям сезувдим-а?

Икковлари тоға-жиян бўлганлари учун бемалол гаплашардилар.

– Ҳали область планни тўлдиргани йўқ! Обком эшитса борми?

– Мени кўрқитманг.

– Ҳа, битта бюро чақираман-да, ишини ҳал қиламан-кўяман! Қани, ишонгани кимлар экан буларнинг?! Нима қиларкинлар? Кўрамир!

– Кўпчилик сизнинг гапингизни икки қилмайди, тоға! Уларга озмунча қайишганмисиз? Аммо бу йигитнинг ишларини ҳам одамлар кўриб турибди, нима деркин, а, тоға?

Тоға жиянига олайиб қаради.

– Ҳалиям у ёқ-бу ёққа тебранишингиз қолмабди-да, а, жиян?! Қачон мустақил фикр юритасиз, а?

– Э, тоға-я, ўзингизни шу келгинди билан тенг қилиб нима қиласиз? У бир келиб-кетар одам-да...

– Йўқ! У кетмайди! Шундай иш қиламанки, рад этиб бўлмайдиган далиллар билан қорасини ўчираман!

Секретарь тезда отини қамчилаб қолди. Беш-олтита қолхозчиларни гувоҳликка чақириб, бюро аъзолари иштирокида Фозилжоннинг ишини текширди ва ўзбилармонликда айблади, яъни давлат мулки бўлмиш ерни аъзоларга бўлиб бериб, хусусий мулкка нисбатан қизиқиш уйғотмоқда ва бу билан бутун ижтимоий-сиёсий тузумга қарши чиқмоқда, дея устига қора тўр ташлади. Қўшимча қилиб, область пахта планини тўлдирмай туриб, қолхоз ерларида ўз билгича иш олиб бормоқда, деган айбловни ҳам қўшди-да, қумолидан фил ясаб, область биринчи секретари ҳукмига ҳавола қилди. Ҳадеганда натижа унавермагач, навбатдаги шоши-

линч бюрони чакирди. Нима гаплигидан беҳабар Мунаввар касал ҳолида йиғилишга келди. Муборак Ҳакимова Фозилжоннинг «худбинлиги ва партия сиёсати»ни менсиманликда айблаб, ишдан бўшатишни талаб қилиб туриб олди.

– Қолаверса, йигитча КПСС аъзоси эмас, ваҳоланки, раҳбарликда партия одами ишлаши шарт!

Ҳосиловга зимдан қараб олганлар бир-бир кўз уриштирдилар. Ҳосилов ўрнидан туриб, Ҳакимованинг талаби тўғри ва қатъийлигини эътироф этди. Овозга қўйилганида райком секретарики шундай фикрда, демак, тўғри, қўл кўтариб тасдиқлаш шарт, деган фикрга келишдими ё Ҳосиловнинг салобати босдимиди, ҳарқалай, Мунаввардан бошқаси ҳеч иккиланмай қўл кўтарди. Тамом! Шу қарор билан Фозилжон ҳам салкам давлат ва халқ душманига айланди-қолди.

Мунавварнинг эса Ҳосиловдан батамом кўнгли тўнди, кўрарга кўзи қолмади: «Ҳеч балода йўқ бюрократ!» гижинди қўлларини мушт қилиб.

72

Мунавварнинг касали қайталаниб, аввалги касалхонага яна даволангани кетди. Касалхона икки қаватли бўлиб, бир томонида улкан Қорадарё оқиб ўтар, иккинчи томони эса баланд-баланд биноларга тутшиб кетган эди. Атрофи узун-қисқа арчалар ва турли хил манзарали дарахтлар, атиргуллар билан қопланган бу касалхонада юқори лавозимда ишлайдиган кишиларгина даволанарди. Хоналар сокин, озода, полдаги чўғдай гиламлар кўзни олади. Деразаларга нафис тўрпардалар осилган. Узун зал бўйлаб, ҳар бир дераза қаршисига қўйилган каттакон сопол туваклардаги нинабаргли, тутбаргли, филкулоқ ва бошқа турдаги ноёб гуллар кишини ўзига жалб қилмай қўймас. Тутбаргли гул ғунчасининг лаби хиёл очилган... Хуллас, хуш кайфият бағишловчи бу манзаралар оғушида даволанаётган Мунаввар бир ҳафта ўтганда сал ўзига келди. Кечки пайт оҳиста

юриб келиб, филкулок гул ёнига кўйилган диванга ўтирди. У Фозилжонни ўйлар, кетиб қолса-я, деган ҳадик миясига ўрнашиб олган эди. Йиғилишда соков каби ҳеч бир сўз айтолмай, таслим бўлганига пушаймонлар ер, ўзини ўзи койир, кўркокликда айблар ва яна дақиқа ўтмай, ўшанда ёлғизлик қилиб қолдим, дея ўқинарди: «Муборакнинг ҳеч қимдан тап тортмагани-чи? Ахир уни сохта унвондорлигини ким билмайди? Ҳамма билади. Нега бу кирдикорларини очиб ташламадим? Жилла бўлсин шу ҳақда гап очмадим? Ахир улар юзингга кўзинг борми демай савалашди-ку? Гапирганимда тили сал тийилармиди? Сув келтирган хор, кўза синдирган азиз экан-да... Бошқаси гапиргандаям Муборак сал ҳаддини билиши керак эди...»

Унинг юзсизларча гапирган гапларини ўйлагани сайин Мунавварнинг юрагига пичок санчилгандек бўларди. Унинг оғриғи эса юрак хасталигидан ўн чандон ортиқ эди.

– Ассалому алайкум, опагон.

Қаршисида турган Фозилжон билан Сарвинозни кўриб, севинганидан боши осмонга етди.

– Вой, келинлар, – ўрнидан турмоққа уринди, лекин мадори етмади, – сизларни кўргим келиб турувди.

– Тузукмисиз? – Сарвиноз унинг сўлғин юзларига тикилди, юраги ачишди.

– Тузукман, хавотир олма! Ўтиринлар?!

– Раҳмат!

Фозилжон қаршисидаги стулга ўтирди.

– Хаёл билан бўлиб сизларни пайқамай қолибман.

– Хаёл оти шунақа пайтда жиловини тутади.

– Тўғри айтасиз, дўстим! Сизлардан яширадиган сирим бормиди? Гапнинг очиғи, Ўктамимни уйлолмайман шекилли деб..., – кўзларига ёш тўлди, – камига сизни лоақал бир сўз айтиб, химоя қилишга ярамадим. Оғзим мумлангандай чурк этмадим. Дўстманми мен?!

– Ана холос! – Фозилжон қулди, – бекорчиликда бўлмағур ўйлар роса елкангизга минвопти-ку? Ахир бизларни уйламай, қаергаям кетасиз?! Осмонга чиксангиз

оёгингиздан, ерга кирсангиз кулогингиздан тортиб ола-
миз-а? Қани, биздан кочиб каерга бораркансиз?!

Мунавварнинг юзларида, кўзларида қувонч порлади.
Қизариниб, ерга бокқанича ўтирган Сарвинозга қараб:

– Бахтингларни топганинглар рост бўлсин! Илоҳим, кўз
тегмасин! Асло бир-бирингизни тарк этманглар! – деди. –
Қўша қаринглар!

Унинг оҳангида дард, алам бор эди. Тул хотиннинг но-
ласи бор эди! Армон бор эди. Фозилжон ҳам таъсирланиб,
бир тарз ўзгарди ва ўрнидан турди. Дераза олдига бориб,
ташқарига қаради.

– Ҳа, – оғир тин олди Мунаввар, – тунов кунги мажлис-
ни ўйлаб ўтирган эдим.

Фозилжоннинг чехраси тундлашди. Ёноқлари асабий
титради. Сарвиноз иккисининг суҳбатига халақит бермас-
лик мақсадида Мунаввар ётадиган палатага кирди. Ул-бул
солинган тўрхалтани бўшатиб, ювуксиз идишларни пастга
олиб тушиб кетди.

– Ўша куни бўшлиқ килдим, – афсусланди Мунаввар, –
доим мен телбага кеч ақл киради. Ётиб колгунча отиб кол
наклини сира шиоримга айлантиролмадим. Гоҳ-гоҳида бет-
гачопар ҳам бўлиш керак экан.

Унинг юзига киприкларидан илик ёшлар тома бошлади.
Буни кўрган Фозилжон шошиб колди:

– Томчи ёшингизга арзирмикинман, Мунаввар?!

– Сиз менинг орзуимдаги ишларнинг амалга ошишида
ёрдам бердингиз...

– Улар учун сизнинг ўша сукунатингизнинг ўзи бир
дахшат, – гапни бўлди Фозилжон, – кўрккан олдин мушт
кўтаради, деганларидек, пўписа килишяпти холос.

Мунаввар базўр жилмайди:

– Шунақамикин?!

– Ҳа! Мен Тошкентга кетмоқчиман.

Мунавварнинг ранги-кути ўчди.

– Якин орада кетсам керак, – таъкидлади Фозилжон ўй
сурган холда.

Унинг бўғинлари бўшашди, нафас олиши тезлашди. Қандайдир бегона кўл бўғзини кисаётгандай туюлди. Хона ичидаги сарин ҳаво ҳам унга ёрдам беролмай қолди. Фозилжон эса ўз хаёллари билан банд. Ниманидир сўрамоқ истаганда қайрилган эди, Мунавварнинг терга чўмилиб, ёнбошлаб ётганини кўрди ва кўркканидан югуриб бориб, пешонасини ушлади. Яхна чой куйиб тутди. У чойни базўр ичди. Ҳамшира киз кириб укол қилди. Лахзалар ўтгач, аста-аста тетиклашиб, ўзига келди.

– Нима бўлди, а Мунаввар?

Фозилжон унга бутун вужуди билан тикилар, унинг оғриқдан тиришган юзини кўриб, юрак-бағри эзилмоқда эди.

– Ҳайрият, ўтиб кетди, – тамшаниб деди, – кейинги кунларда мана шунақа тутқанокка ўхшаш дард мени кийнаяпти. Бор кучимни сўряпти.

– Яхшироқ даволанинг! Бу ердан чиққач, курортга боринг!

– Кўрамиз.

– Юрак билан ҳазиллашиб бўларканми?

– Бир йўла кетмоқчимисиз?

Фозилжон англадики, Мунаввар уни бир йўла кетяпти деб кўрккан, сўнг шу аллоҳзага тушган.

– Сиз менга нафакат курсдош, худди акамдек, жигаримдексиз. Агар ёрдам бермаганингизда аллақачон енгилган, аламини ичига ютган ожизага айланган бўлардим.

– Мунаввар...

– Илтимос, кетманг?! Яхши ишлаб турувдик! Бу ердан эсон-омон чиқиб олай, ўзим биламан!

– Пайтдан фойдаланиб, ишимни ниҳоясига етказиб қайтсам дегандим.

– Келасиз, а?

– Ҳа, мен энди ҳеч қаерга кетмайман. Мендан агрономликни олсалар ҳам, дехқончиликни ололмаслар! Қаергаям кетардим?! Шу ерда йўлимни, бахтимни топдим. Энг улуғ

орзуимга эришдим. Бургага аччиқ килиб кўрпани куйдирайми? Ҳеч қачон!

– Раҳмат! Ҳозир мени кўп хурсанд қилдингиз!

– Ишимни химоя қилган куниеқ қанот боғлаб, қайтиб келаман.

– Мен сизни талабалиқ йилларингиздаёқ кўп яширин қирраларингизни илғаган эдим. Шунинг учун дастлаб келган кунингизок ҳеч иккиланмай идора ходимларига, профессор Саримсоқов вилът масаласида ёрдамга жўнатибди, дегандим. Эсингиздами?

– Ҳа, у дақиқаларни унутиб бўларканми?

– Демак, хато қилмабман. Орзуингиз ушалиш арафасида эканидан кўп мамнунман. Омад тилайман!

– Раҳмат!

– Ҳимоянгиз кунини...

– Йўқ! Ўша ергаям ёмонликнинг оёғи етиб бормасин!

– Тўғри айтасиз. Эҳтиёткорлик ҳам керак!..

Сарвиноз иккиси хайрлашиб, йўлга тушишди. Мунаввар уларнинг ортидан бир олам меҳр билан қараб қоларкан:

– Яхшиям Сарвинознинг борлиги, – деди хўрсиниб, – борлигинг учун раҳмат сенга, синглим!

73

Мунаввар касалхонадан чиққан куни тун ярмигача кўнгил яқинларнинг оёғи узилмади. Ниҳоят Сарвиноз иккиси қолди:

– Сен уни сеvasан-а? – сўради Мунаввар.

Қиз уялиб, юзини яширди.

– Сеvasан?! У ҳам сени севади! У жуда яхши йигит!

Унинг ичидаги яширин ҳислари бош кўтарган эди.

– Эркақларни севибгина қолмай, уларни асрай билиш ҳам керак экан. Мен эримни асрай олмадим! – армонлари уйғонди унинг, – у тонги шабнам каби қисқа яшади, аммо покликда боқий қолди. Кўнгил мулки ичра энг олийси ишк эканини уни ёқтириб қолганимда билган эдим. Ҳа, мен

уни севардим... Муҳаббат деб аталмиш оташ туйғуни ўк отиб йикитиб бўлмаганидек, унинг сабабкорини ҳам унутиб бўлмас экан. У одам менга бир умрга татигулик бахтнинг тотини армуғон этиб кетди. Ҳаётнинг кадрига етарди. Нохакликка чидай олмас эди. Ўшанда электр ўчиб қолган эди, фақат бизники! Кўчадан кирибок, зим-зиё тунда айвонда икки болам билан ўтирганимни кўриб, симёғочга чиқиб кетди. Баъзида фалокатга ўзимиз сабабчи бўламиз. Эвоҳ! Ўша пайтда шамними ё осма фонарними милдиратиб қўйсам шу фожиа бўлмасмиди? Кутганим, соғинганимни лаҳзада мурдага айланганини кўриб, чидай олмадим. Шунақаям куйдимки..., куйганимни кўриб, бош томонига ёқиб қўйган шам ҳам эриб тугаёзди.

Мунавварнинг кўзлари намланди. Сарвиноз унинг ўксик кўнглини қандай кўтаришни билмас, фақат елкаларини силаб ўтиришдан ўзга чора тополмас эди. У энди бошқа мавзуга ўтди, минг айтилган дарддан сўзлади:

– Уста Ғани хўп ажойиб киши-да, шунақа одамлар билан бирга ишласанг, бирга яшасанг ҳечам армонинг қолмайди-да! Сен бу айтганларимни яхшилаб қулоғингга қуйиб ол! Сенинг бўлғуси турмуш ўртоғингни ҳам Уста Ғанидек душманлари кўп бўлиши мумкин. Ҳа, улар ҳақиқатчи-да, ҳам ишини яхши биладилар. Юнусжонга ўхшаган одамлар эса жамиятнинг бузилишига сабаб бўлади. Чироксиз уйда ёруғ дил билан ўтириш мумкин, аммо жамиятни бузғувчилар билан бир сафда яшаб бўлмайди. Буларни асло унутма?!

– Хўп бўлади.

Орага сокинлик чўқди.

– Менга қара, анови Гулжамол билан Муроджоннинг тўйлари қачон бўларкан? Тўйи бўлармиш деган овозага йил тўлай деди шекилли? – деди у бирдан эслаб.

– Тўйни баробар ўтказамиз, деб келишгандик, – кўзларини олиб қочди Сарвиноз, – аммо бундан Фозил акамнинг хабари йўқ!

– Нега?

- Уяламан! Сиз ҳам айтманг, хўпми?
- Ие, буёғи қизик бўлди-ю, тавба! Тўйни бир ўзингга қиламизми? – Мунаввар кулди.
- Уяламан-да...
- Бу одатинг яхшику-я, лекин куёвга билдирмай тўй қилиб бўларканми? Шайтон қиз!
- Сарвиноз эркаланиб, Мунавварнинг елкасидан қучди.
- Эртагаёк Фозилжонга айтаман.
- Опа!

Мунаввар унинг ҳаёдан қизарган юзларига, жавдираб турган кўзларига қараб туриб, ўзининг тўй арафасидаги ҳолатини кўз олдига келтирди. Қўрққан онларини эслаб, мийиғида қулиб қўйди.

74

Бу армонли дунё бағрида нималар бўлмайди-я... Дилида ҳеч сўнмас бўлиб нур ёнганлар ҳам, тақдирини зулмат коплаганлар ҳам, бутун жаҳонни кезиб чикқанлар ҳам, остона хатлаб кўча бўйламаганлар ҳам, ўқиш билан камолга етганлар ҳам, касб билан кун кечирганлар ҳам..., қўйингки, бари-бари ўтаверади. Ҳаёт эса оқиб кетаверади... Кўкда каттакон куёш ярқирайверади. Навбатма-навбат оппоқ тонглар отаверади... Мана шундай тонгларнинг бирида Мунаввар яна идорага келди. Барча ходимлар билан омонлашиб чикқач, Фозилжоннинг кабинети олдига келганда тек туриб қолди. Она тупрокнинг ҳиди анқиди хонадан. У аста эшикни итарди: у ҳам нохушгина ғийқиллаб очилди. Пробиркаларнинг тартибли терилганини кўриб, бирини қўлига олди. Ортидан кириб келган Маъсума:

- Келадими? – сўради аста.

У кизнинг юзи қирмизи рангга кирганини кўриб, таажжубга тушди. Қизнинг кўзларини олиб қочишидан бир маъно уқди: «Бечора қиз, уни кутяпти».

- Келади, – деди у ишонч билан, – олимлик ишини тутатса, албатта келади.

– Олим бўлади денг? – Маъсума ёш боладек чапак чалди, – олим бўларкан, кандай яхши!

Бирдан Мунавварнинг ёдига дўстининг: «Ўша ергаям ёмонликнинг оёғи етиб бормасин», дея айтган гапи келди.

– Ҳой киз, – шошиб колди Мунаввар, – подадан олдин чанг чиқармай тур! Ҳеч кимга овоза қилма?!

– Хўп бўлади, опа!

Бир нимани хаёллаган Мунаввар тўсатдан шошиб ташқарига отилди. Ҳосилов уни хушламайгина қабул қилди.

– Сизга, ўртоқ Қодирова, янги агроном тайин қилдик!

– Ахир уни...

– Масаласини ўзи ҳал қилди шекилли? Тан олгани учун қораси ўчмадимми?!

– Ўчмаган! – хўрлиги келди унинг.

– Келинг, ўртоқ Қодирова, шунча тортишганимиз етар. Энди мурсогага ўтайлик. У асли қочоқ экан, мана, яна қочоқлигини исботлаб турибди.

– Ахир..., – тили тутилди унинг.

– Тасодиф билан Тошкентга борувдим. Ўшанда у билан бирга ишлаган ходим билан учрашиб колдим. Профессор билан чиқишолмаганини айтди. Биз ҳам ўша жойга бошлиқларнинг буйруғига итоат этмайдиган ўзбошимчилигини ёзиб жўнатдик...

– Демак, ўша ерга ҳам борибсиз-да.

Мунаввар энтикди. Ҳосиловнинг кейинги гапларини англамади ҳам:

– Марказга эса ифвогарлиги учун ишни ноҳақ қовлаб, ўзи жуфтакни ростлаб колди, деган мазмунда ахборот жўнатдик.

– Шунақами ҳали? – Мунаввар қизишиб кетди, – ундай бўлса қолганини мендан эшитинг?! Худди ўша профессор бошчилигида яқинда илмий иш ёқлайди.

– Агрономликни эплолмаган...

– Уста Ғанига келсак, яқин кунларда текширув группаси келади.

Кабинетдан пардай енгил бўлиб чиқаётган Мунавварни Умаржонов яна бир зум тўхтатди:

– Қўшиб ёзиш кенг авж олиб кетяпти дегувчилар кўпайиб колди. Сиз бунга қандай қарайсиз? Масалан, дугонангиз Муборак Ҳакимованинг унвонига ҳам панжа орасидан қарашяпти!

– Кечирасиз, ўртоқ Умаржонов! Мен ўз кўзим билан кўрмаган нарса ҳақида мутлақо гапирмайман! Яна, аниқ фактларсиз бир нарса дейиш қийин. Дугонам масаласида эса, буни келажак кўрсатади.

– Ҳа! – кўрсаткич бармоғини кўрсатиб кулди секретарь, – чин инсон, ҳақиқий раҳбар мана шундай бўлиши лозим!

Мунавварнинг қувончдан юраги тарс ёрилгудай бўлди. У бир неча дақиқа ичида ўзини соғайиб, ёшариб кетгандай ҳис қилди. Жилмаяр, кўзлари атрофга мамнун боқарди: «Ажабо, – хаёлга берилди, – райком секретарига хурмат ва меҳр кўрсатдим. У киши эса қаҳрига олди. Нега? Гуноҳим нима эди? Нега у бирданига мени ёмон кўриб колди? Тавба!»

Бироздан сўнг Мунаввар яна шод-бахтиёр энтикди.

76

Бу сеҳрли дунё бағрида ернинг чаккасига чечаклар тақиб, яна баҳор келди. Қорлар эриб, қирларда майсалар униб чиққан, дарахтларда куртаклар бўртганда Фозилжон Тошкентдан қайтди. Йўлда яна Турсунбойни учратди. Машинага чиқиб ўтираркан:

– Бу оламда нима янгиликлар? – сўради.

– Э, Фозил ака, – оғзини тўлдириб гап бошлади у, – мен гапирмай, сиз эшитманг!

– Тинчликми?

– Тинчлик бўлганда қандоқ. Лекин сиз кетгандан кейин колхозди аримижоз комиссия босди. Ҳа, тап босди.

– Нима-а-а?

– Ҳа, одамлар обкомди кўзини очирмай кўйди. Хат ёзов-риб безор қилди.

– Нега? Обкомга хат ёзиб?!

– Ҳа, сизнинг кетганингиз одамларда ҳар хил гумон-шубҳа туғдирди: бири райком ҳайдабди деб, бири курортга кетди деб, бири олим бўляпти деб гап тарқалди-да, ака-хон!

– Бунинг учун комиссия келмас?

– Қайдам. Кейин-кейин узоклашиб кетувдингиз, ишдан кетгани рост экан, деб бўлди тўполон, бўлди тўполон!

– Бўлмағур гап, мени ҳеч ким ишдан ҳайдагани йўк! Қолаверса, отам яхши билади.

– Анови Ҳақимова бўғолтирига айтибди, бўғолтир келинига, келини ёлғизбоғликда, у келиб отасига айтибди, қарабсизки, бир талай гап оёқ чиқарди.

– Ана холос! Ортикча даҳмаза бўпти-ку?

– Одам одам билан учрашади-ку! Бозор-ўчарда, тўй-тўркинларда, маърака-мажлисда деганларидай... У колхоз билан бу колхоз орасида қариндошчилик, қудачилик деган ришталар ҳам бор. «Энгельс»дики герой бўлмасаям нега аъзолари мўмай-мўмай пул оляпти, деб обкомга хат ёзишибди. Нимага бизи план икки юзга тўлсаям, даромадимиз оз дейишиб яна ёзишибди. Ғулом акам пенсага чиқармуш, ариза ёзибди. Сояпарвари гумдон бўлгач, пенсага чиқади-да...

– Ғулом акам яхши инсон, қайтиб у ҳақда бундай нокусур гаплар қилманг, илтимос!

– Яхши киши, ёмон деганим йўқ, фақат ўта андишали-да, шунинг учун... Ҳа, яна бир оламшумул янгилик, райком секретари ҳеч қаерда йўк! На ўлиги, на тириги!

– Йўғ-э, бирон ерга кетгандир, келиб қолар!

– Ишқилиб, ўзини сувга ташламаган бўлсин.

– Нега? Қап-катта одам...

– Уста Ғанининг иши текширилибди.

– Хўш?

– Ота ҳақ экан!

– Ҳалитдан бери шуни айтмайсизми? Ахийри ҳақ қарор топибди-да! – терисига сиғмай кетди Фозилжон, – мана буни янгилик деса бўлади!

– Сиз келсангиз катта тўй қилиб бераман деб бир кўчқор ва бир новвосни боқяптийкан! Кўчқорни ўзининг ошналарига, новвосни эса сизнинг дўстларингиз учун сўярган! Бир кабохўрлик қиларканмиз-да, акахон! ?

Фозилжон отанинг шод чеҳрасини кўз олдига келтирди, оғзи қулоғига етар даражада илжайди: «Отажон, ухлаб ётган ер бизни чорлаяпти! Соғ-омон бўлсак ҳали янги фаровонлик сари кўп яхши ишлар қиламиз!»

– Келишингизни Мунаввар опа билармиди?

– Ҳа, диссертация ёқлаган куним ўн киши бўлиб бо-ришган экан.

– Дис-дис-диссертация дедингизми?

– Ҳа, илмий иш ёқладим.

– Маладес, табриклайман. Буни қаранг, сиз Тошканга олим бўлгани кетибсиз-у, одамлар бўлса тўполон қилишиб юришибди, бизи ўғлимизи топиб беринг, деб...

Энтикиб кетди Фозилжон. «Ўғлимизи» сўзи уни алланс-чук ҳолатга солди.

– Энди институтда ишларсиз?

– Йўқ, шу колхозда ишлайман.

– Вой бунақа маладес бўлмайсиз, ўғил бола гап қил-дингиз?! Энди кўшалок тўйни ўтказарканмиз-да, а?

– Насиб қилса...

Фозилжон баҳорги ёмғирлар кетидан ердан кўтариладиган ўзгача ҳовурни соғинган эди. Тутқаторлар оралигидаги чумчуқларнинг хуркиб кочишларига завкланиб қараб бораркан, тезроқ ерга тушгиси, унинг ёқимли хидидан тўйиб нафас олгиси келарди. Шаҳарнинг олағовур ҳаёти унинг учун кишлок ҳаётининг кадр-кимматини яна бир қарра ошириб юборган эди. Профессор унга институтда ишлаш-ни таклиф қилганида, беғубор осмонга борлигини кўз-кўз қилиб ётган далалари, сарин елнинг шаштини қайтарадиган дов-дарахтлари, содда ва захматқаш одамлари, кўй-

кўзиларнинг маърашлари, ярим тунда бегона кадамни сезиб колса, тинмай хурадиган пойлоқчи итлари, ойнинг гирдо-гирди юлдузларга тўла тунлари, болаларининг нотаниш одамни кўрганда жажжи кўлчаларини кўксига кўйиб салом беришлари, бари-бари кўзи олдидан ўтди. Яна бир сиймо нигоҳини забт этганда эса, шаҳарни бутунлай тарк этгиси келди. Имкони бўлса тишлоққа ҳозирнинг ўзидаёқ канот боғлаб учгиси келди:

– Энди мен шаҳарда яшолмайман, устоз!

– Шундай жавоб беришингизни билардим. Ҳа, ҳаётда сизни кадрлаганларни сиз ҳам кадрлай билишингиз керак, ўғлим. Айтмоқчи, мана бу хатни олиб кўйсангиз, – очилган конверт тутқазди кўлига, – йўлда ўқирсиз. Бермас эдим-у, лекин билиб кўйганингиз маъкул деб ўйладим.

– Миннатдорман, устоз!

– Оқ йўл, кейинги ишларингизга муваффақиятлар тилайман, ўғлим. Мабодо, бирор муаммо туғилгудай бўлса, келаверинг, эшигимиз донмо сиз учун очик!..

Хат ёдига тушиб, ён чўнтагини ковлади:

– Ие, ака, кўйинг-э, – ғўлдиради Турсунбой, – **ўзимиз**-никиданам пул оламанми? Чўнтакни ковламанг, хафа бўламан-а?

– Олдинги гал келганимда ҳам, – Фозилжон гапнинг мавридига биноан гап қилди.

– Ҳе, йўғ-э, Мунаввар опани кадрлаб Тошкани азимдан келсангиз-у, пул олармидим. Ахир, опанинг меҳмони бизням меҳмонимиз-да, ака!

– Раҳмат! Меҳр-окибатингларга кўз тегмасин!

– Иншооллоҳ!

Шу пайт шарақлаб издан чиққан машинанинг рулини каттақ ушларкан:

– Нима бало, – деди жаҳлланиб, – шу Учқўзанинг уч-кўчаси ҳеч ўнганмади, ўнганмади-да. Менимча, Хизр бувам ўтиб кетаётганида эшак-пешаги қоқилиб, назардан колган-ов! Қачон тузатишаркин?

Фозилжон унга эътибор бермай, хатни ўқиди. Хат Ҳосилов томонидан институт директорига ёзилган эди. Шошиб кўз югуртирди-да, ғижимлаб, машина деразасидан ирғитди. Турсунбой яна алланималар деди. Фозилжон унга парво қилмай, ўз ўй-хаёллари билан банд эди.

Фозилжон Тошкентда юриб қалби, юрагини ўртаётган яна бир ўтли дард ҳиссини туйди. Ҳа, у худди ошиқ каби Пахтаободни яхши кўриб қолган эди. Ҳозирда атрофга суқланиб боккан кўзлари тўймас, ич-ичидан яйраб келмоқдайди. Колхоз чегарасига етиб келганида:

– Тўхтатинг? – деди кўкқисдан, – шу ердан пиёда бормоқчиман.

Унинг учун кадрдон бўлиб қолган ерларни гўё аскар бола онасини соғинган каби қўмсаган эди. Қани энди бағрига бошини кўйиб, хуморини тарқата олса... Афсуски, бу хумор, бу соғинч абадийдир.

Турсунбой елка қисди:

– Ихтиёрингиз, ака!

Фозилжон сакраб ерга тушди.

– Мен отадан суюнчи олама-а-а-н!

У кабинадан бошини чиқариб кичкирди ва зумда кўздан ғойиб бўлди. Фозилжон узоқ муддат ота бағрини қўмсаган ўғилдек, ўзини кекса ер бағрига отди. Тўхтаб чуқур нафас олди. Шу пайт иликлик юзига урилгандек бўлди. Гўё қадок қўллар бошини силаб, қалбига ҳарорат олиб кирди. Ўпкаси тўлиб, юзини ёш томчилари қоплади. Чўк тушиб ўтирганича, кафтига олган тупрокни юзига суртди. Энди ўрнидан турмоқчи эди, бўшлиқ қаъридан бир нидо келди:

– Ке-е-л-д-и-нгми-и, ўғ-л-и-им!

У чўчиб атрофга қаради. Зоғ ҳам йўқ. Шу пайт гувранишга ўхшаш чўзиқ овоз қулоқларига урилгандай бўлди. Неларни кўрган бу кўхна дунё бағрида аланг-жалаңг боккан Фозилжоннинг ҳеч бир тирик жонга кўзи тушмади. Юзи кўпчиган, енгил ҳовур кўтарилиб турган ер бағрига аста кўз югуртирди. Бу гал боласини опичлаб олган она каби хансираш қулоқларига урилди ва:

– Ху-у-ш к-е-л-иб-са-ан! – нидо келди энди ер қаъридан.

Шу вақт оёқлари ости тўлғонгандай, боласини кучиб турган она каби аста тебрангандай бўлди. Фозилжон англадики, ухлаб ётган ер уни қаршиламоқ учун сергак тортган эди.

– Келдим! – баралла овозда деди, – сен билан мангу қолмоқ учун келдим! Сени шунчалар соғиндимки..!

Анча фурсат ўтгач, у қаддини кўтариб, узоқ-узоқларга тикилди. Олисдан, жуда олисдан кимдир кўзга чалинди. Кўзини узмай, тек туриб қолди. Оппоқ яқтагининг барини хилпиллатганича югуриб келаётган отани кўрди. Оёқлари илдам-илдам босиб, олдинга интилди. Ота-бола кучоқлашиб кўришдилар. Икки юрак ўз қафасларини тешиб юборгудек гупиллаб урарди. Фозилжон отанинг соғинч тўла кўзларига юзларини суртди. Силкинган елкаларни қадоқ қўллар оҳиста силади:

– Келдингизми, ўғлим?!

– Бардаммисиз, ота?!

– Ўз ўғлим бўлмади, сиз менинг ўғлим бўлиб қолишингизга ишонардим.

– Сиз ҳам менга асл оталар каби тўғри гапиришни, энг асосийси, тўғри иш қилишни ўргатдингиз, ота! Бундан ортиқ меҳр қайда бор?!

– Олимлик унвонингиз муборак бўлсин!

– Ўзлигингизнинг қайтгани қутлуғ бўлсин!

Бир-бирига меҳр билан боққанича ота-бола мамнун ҳолда ОНА ЕР бағрида оҳиста қадам ташлаб кетишди.

Бир ҳафтадан кейин Мунаввар ўз ҳовлисида Фозилжоннинг олимлик шарафига катта зиёфат берди. Зиёфатга Тошкентдан профессор Саримсоқов бошлиқ бир гуруҳ олимлар ташриф буюрдилар. У меҳмонларни ўзига хос совға-саломлар билан сийлади. Зиёфатда бўлганлар дармонда, бўлмаганлар эса армонда қолди...

Икки-уч ҳафталардан кейин эса район бош агрономи Хайруллохон колхоз идорасига ташриф буюрди ва Мунавварнинг хонасида суҳбатлашиб ўтириб:

– Сизга бир таклиф билан келгандим, Фозилжон, – деди, – район марказидами ё айнан шу ерда «Тажрибалар мактаби»ни ташкил этсак.

– Жуда яхши бўларди, – севиниб кетди Мунаввар, – мен ҳам ўз таклифимни айтсам!

– Марҳамат!

– Мактаб айна шу колхозда ташкил этилгани маъкул деб ўйлайман.

– Яхши фикр, розиман.

– Район бўйича, эҳтимол область бўйича агрономларга ўз иш тажрибангизни ўргатиб борасиз.

– Қўлимдан келганча...

Улар ташқарига бош агрономни кузатгани чиққанларида идора олдида камида беш-олти юзга яқин колхозчилар йиғилган бўлиб, галма-гал жаврашар эди:

– Нега энди агрономга ёлчиганимизда уни районга опкетишаркан?!

– Битта кадр сал кўзга кўриндими, дарров тепага опкетишади, нима, куйидагиларга керакмасми? Ё биз одаммасми?

– Бермаймиз, биз уни олим килдик деймиз..!

– Ўртоқлар, нима гап? Ахир бу ер бозор эмас-ку? -- ўзини билмасликка олди Мунаввар.

– Тўғри, биз сизларнинг олдингизга келдик!

– Хўш-хўш?

Хайруллохон кулиб, бир четда кузатиб турарди.

– Биринчидан, Мунаввархон кизим, биз сиздан хафамиз, – деди олдинги сафда турган Қодирча ота, – нимага энди Фозилжонга тўй қиласиз-у, бизни айтмайсиз?

– Ҳ-ҳали...

– Иккинчидан, – ота Мунавварга парво қилмай гапида давом этди, – Хайруллохон ўғлим, сен ҳам бизи колхоз кадрисан. Бир-иккита янгилик яратувдинг, дарров район

опкетиб колди. Майли, каерда бўлсанг ҳам ризкингни те-риб егин-у, энди мана бу ўғлимизиям опкетяпсан. Нимага, ахир энди раҳбарларга ёлчигандик, бордонларимиз донга тўлувди! Бу инсофданмас-да, ўғлим!

Хайруллохон бир ҳафта олдин кандайдир юмуш билан қабулига кирган Файзуллага бу фикрини айтган эди. «Оббо Файзулла-е, ўз ишини килибди-да...», кўнглидан ўтказди.

У бор гапни шошмасдан, чиройли килиб тушунтиргандан кейин кўнгиллари хотиржам бўлди.

– Хайрият, кетмас экан! – деди кимдир.

– Шундай бўлсин! – деди ота жилмайиб, – халойик, кани кетдик?!

– Тўй-чи, тўй?! – чувиллашди бирин-кетин.

– Ҳа айтганча, қизим, Фозилжоннинг уйланиш тўйини бизлар ўтқизмокка қарор қилдик!

– Жуда яхши, қарорингларни хурмат қиламан! – кўзлари намланиб кулди Мунаввар, – мени ҳам сафингларга қўшиб кўйинглар?!

– Ўзингиз бошсиз!

– Сиз-да, тўйбоши!

Улар тарқалганларидан сўнг Хайруллохон бир четда кизариниб турган Фозилжонга қараб деди:

– Сизга нисбатан колхоз аҳлининг хурмати баланд экан, билсангиз, бу – жуда катта бахт!

– Раҳмат!

Икки дўст, икки курсдош Хайруллохонни кузатишиб, уйларига қайтаётганларида, у келгунича бўлган ўзгаришлар хақида гапириб бўлгач:

– Куни-кеча жияним Матлубани маҳалладошимиз Кимсанбой исмли йигитга узатдик, – деди тўлқинланиб, – Рустам заводда пахтани қайта ишлаш бўйича инженер бўлиб ишляпти, яқинда набирали бўламан. Ўктамга эса пойтуғлик муаллима қиз Дилшодахонни унаштирдик. Тўйга энди ўзингиз бош-кош бўласиз-да, Фозилжон?!

– Албатта, хизматдамиз!

Мунаввар райком секретарининг бедарак кетганига ачинди:

– Бизга ғаним бўлишга кучи етмас экан, нима қиларди курашиб?

– Ҳар ким қилса ўзига дейдилар, Мунаввар! Бўлди, ачинишни бас қилайлик-да, шимарган енгимизни туширайлик! Эртани, узокни ўйлайлик! Ерни янаям кучли қилишни, ҳосилдорликни бундан ҳам оширишни кўзлайлик! То келгуси авлодга биздан соғлом далалар ва обод маҳаллалар қолсинки, тоабод биздан миннатдор бўлсинлар!

– Шунча кучни қаердан оласиз?

– Она еримдан! Халқимдан!

Унинг юраги бир текис урар, ёноғида нур қуларди. Мунаввар мамнун жилмайди.

78

Фозилжон профессорнинг ушбу олтинга тенг насиҳатини бот-бот эслаб юрди.

– Ҳали бу далаларнинг бераётган олтини тугамайди. Мана шу олтинлар туфайли Ўзбекистон ўтмишидаги ямоқ тўнини ечиб ташлаган. Ҳозирда эса унинг кийган зарбоф либоси бутун жаҳон кўзини қамаштирмоқда. Ўғлим, Ўзбекистонга ана шу либосни кийдирган Ер эканлигини, халқ эканлигини унутманг?! Уларни кадрлаб, эъозлаб ўтинг! Ҳа, Ернинг буюк хизматини асло унутманг!

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ ҚИСМ	3
ИККИНЧИ ҚИСМ	99
УЧИНЧИ ҚИСМ	234

Адабий-бадний нашр

Омина ТОЖИБОЕВА

**ЁЛҒИЗБОҒНИНГ
ЎТГАН КУНЛАРИ**

Роман

Мухаррир	<i>Л. Игамова</i>
Бадний муҳаррир	<i>Ҳ. Меҳмонов</i>
Рассом	<i>С. Абдумўминова</i>
Техник муҳаррир	<i>Д. Габдрахманова</i>
Кичик муҳаррир	<i>Д. Холматова</i>
Мусахҳих	<i>Ш. Орипова</i>
Компьютерда саҳифаловчи	<i>К. Голдобина</i>

Нашриёт лицензияси А1 № 158. 14.08.09.
Босишга 2013 йил 24 декабрда рухсат этилди.
Оффсет қоғози. Бичими 84×108 $\frac{1}{2}$.
«Times New Roman» гарнитурасида
оффсет усулида босилди. Шартли босма табоғи 15,96.
Нашр табоғи 15,82.
Адади 1500 нусха. Буюртма №13-273.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Тожибоева, Омина

Т-60 Ёлғизбоғнинг ўтган кунлари: роман / О. Тожибоева / муҳаррир Л. Игамова. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013, 304 б.

ISBN 978-9943-01-960-7

Азал-азалдан она ер барчага ризк улашиб, ўзининг бекиёс саховатини аямай келиши яхши маълум. Ўзбек халқи эса пешона тери тўкиб, ҳалол меҳнати эвазига тирикчилик қилиб, ерга меҳрини бериб келгани билан янада улуғланади.

Ушбу асарда мамлакатимизда энди-энди мустақиллик шабадалари эса бошлаган кезларда кишлоқ хўжалигида юзага қалқиб чиққан муаммолар Мунаввар, Фозилжон, Уста Ғани, Сарвиноз, Қодир ота, Абдуғофур ота ва Ҳамрокул ота сингари образлар тимсолида хикоя қилинар экан, фидойи ва жонкуяр инсонларнинг орзу-умидлари рўёбга чиққани ишонarli воқеалар орқали ўз аксини топган.

УЎК: 821.512.133
КБК 84(5Ў)7

126361

3 330000 382989

Омина Тожибоева Андижон вилоятининг Пахтаобод туманида таваллуд топган. Андижон Давлат педагогика институтининг филология факультетини тамомлаб, узок йиллар халқ таълими соҳасида самарали фаолият кўрсатган.

Унинг «Эй, фарзанд», «Ишқ нури», «Бобурнома», «Дил рози», «Бойқаронинг боғи», «Садоқат гули», «Аёл матонати», «Қисматнинг тошлоқ йўллари», «Уни севардим», «Муҳаббат сири», «Унвон» шеърий ва насрий тўпламлари чоп этилган.
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

«ЎЗБЕКISTON»

ISBN 978-9943-01-960-7

9 789943 019607